

ELTE BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

INTER SCYLLAM ET **CHARYBDIM**

IDENTITÁSKÉPZŐ STRATÉGIÁK ÉS A BUDAPESTI ROMÁN FILOLÓGIAI TANSZÉK TÖRTÉNETE

Europica Varietas

Szerkesztette:

MISKOLCZY **AMBRUS**
HERGYÁN **TIBOR**
NAGY **LEVENTE**

ELTE EÖTVÖS KIADÓ
EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

INTER SCYLLAM ET CHARYBDIM

Identitásképző stratégiák és a budapesti Román Filológiai Tanszék története

A Magyar–Román Történész Vegyesbizottság

magyar és román szekciójának közös konferenciája

Europica Varietas

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Román Filológiai Tanszékének
sorozata

A sorozatot szerkeszti:
Miskolczy Ambrus és Nagy Levente

INTER SCYLLAM ET CHARYBDIM

Identitásképző stratégiák és a budapesti
Román Filológiai Tanszék története

A Magyar–Román Történész Vegyesbizottság
magyar és román szekciójának közös konferenciája

Szerkesztette:
Miskolczy Ambrus, Hergyan Tibor és Nagy Levente

Budapest, 2015

A kötet az ELTE BTK Román Filológiai Tanszék műhelyében készült az OTKA 85962. sz. pályázat támogatásával.

ISBN 978-963-284-592-0

ISSN 1419-6832

E L T E
EÖTVÖS
KIADÓ

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Tördelőszerkesztő: Bornemissza Ádám

Borítóterv: Csele Kmotrik Ildikó

Nyomdai munkák: Multiszolg Bt.

TARTALOM

Előszó/Prefață	8
NICOLAE EDROIU	
Din legăturile profesorilor universității din Budapesta cu personalități cultural-științifice române și maghiare	15
IOAN BOLOVAN – OANA MIHAELA TĂMAȘ	
Alexandru Roman și înființarea Catedrei de Limba Română la Universitatea din Budapesta: context și semnificație	23
GHEORGHE PETRUȘAN	
Catedra de Limba Română de la Budapesta din punctul de vedere al politicii de învățământ superior din Ungaria	31
REMUS CÂMPEANU	
Profesori ai Catedrei de Limba Română de la Universitatea din Budapesta în secolul al XIX-lea: identitatea politică a lui Ioan Ciocan în analizele istoriografice	39
MISKOLCZY AMBRUS	
Bartók Béla și cei doi colaboratori ai săi din Budapesta (Gheorghe Alexici și Alexits György sau meandrele multiculturalismului)	49
KESE KATALIN	
Tamás Lajos (1904–1984)	57
HERGYÁN TIBOR	
Profesorul Domokos Sámuel – un apologet al prieteniei literare româno-maghiare	61
IOAN CIOBAN FLORIN	
Lectori și lectorat la ELTE Budapesta: Victor Iancu	69

NAGY LEVENTE

A budapesti Román Filológiai Tanszék százötven éve 75

NAGY LEVENTE

Catedra de Filologie Română de la Budapesta:

150 de ani de existență 157

Rövidítések/Prescurtări 243

Europica Varietas

ELŐSZÓ

2013. április 26-án az ELTE Tudós Klubjában és a Budapesti Román Kulturális Intézetben konferenciát tartottunk a budapesti Román Filológiai Tanszék alapításának 150. évfordulóján. A konferenciát tanszékünknek a kolozsvári „Gheorghe Barițiu” Történeti Intézet együttműködésével elnyert OTKA-pályázata tette lehetővé, valamint a Magyar–Román Történeész Vegyesbizottság és Románia Budapesti Nagykövetségének erkölcsi támogatása.

Azért választottuk ezt az időpontot a konferencia megrendezésére, mert épp százötven évvel ezelőtt, 1863. április 27-én tartotta meg nyitóelőadását tanszékünk első professzora, Alexandru Roman. Ekkor még sem Bukarestben, sem Jászvásárott nem indult meg a román nyelv- és irodalomoktatás. Giovenale Vegezzi-Rusca is csak 1863. december 15-én tartotta meg az első román előadását a torinói egyetemen. Ioan Ciocan és Iosif Siegescu után 1929-ben Carlo Tagliavini vette át a tanszék vezetését. Ő kapcsolta be a magyarországi romanisztikát és románológiát a nemzetközi tudományos vérkeringésbe. Tagliavini két tanítványa, Tamás Lajos és Gáldi László révén az egész európai tudományos világban ismertté vált a tanszék. Konferenciánk e nagy elődök előtti tisztelgés és a jövő kihívásaira való felkészülés is volt egyben.

Mint minden konferencia, a miénk is számadás és emlékezés, hiszen az állandó mozgásban álló emlékezet magatartásformáló erő. Az évfordulós konferenciák azonban veszélyesek, mert a pátosz könnyen komikumba fordulhat, és aztán feltárul az a vulgaritás, ami mindannyiunkat fenyeget. Különösen ma, amikor a kibernetika átalakította a tudás szerkezetét, a tudás iránti igényt és a tudás közlésének módozatait. Ma, amikor a tudomány a fantáziáló dilettantizmusban olyan versenytársat talált, amelyet még soha. Igaz, korábban a társadalomtudományokat áthatották a nemzeti szennedélyek, olykor pedig a politika ancilláivá váltak, míg ma egyre inkább az öncélú megismerés igénye érvényesül; csakhogy a professzionizmus könnyen elszigetelhet, a tudós nem tudja azt nyújtani, amit szeretne, nem tud kiemelkedni a részletek halmazából és az elvont spekulációk szövevényéből. Márpedig a cél úgy szólni mindenkire, hogy a befogadás aktív befogadássá váljon, alkalmat kínáljon a problémák továbbgondolására.

PREFAȚĂ

În data de 26 aprilie 2013, la Clubul Profesorilor din cadrul Universității Eötvös Loránd și la sediul Institutului Cultural Român din Budapesta am organizat o conferință festivă cu ocazia aniversării a 150 de ani de la înființarea Catedrei de Filologie Română în Budapesta. Conferința a fost organizată în cadrul grantului OTKA (la care participă și Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj) cu sprijinul moral al Comisiei Mixte Româno-Maghiară de Istorie și al Ambasadei României din Budapesta. Ziua conferinței a fost stabilită după data lecției de deschidere a primului profesor al catedrei noastre, Alexandru Roman, care a avut loc la data de 27 aprilie 1863. La vremea respectivă încă nu se predă literatura română la nivel universitar nici la Iași, nici la București. La universitatea din Torino profesorul Giovenale Vegezzi-Ruscala și-a ținut primul curs de română tot în anul 1863, dar cu opt luni mai târziu decât Roman la Budapesta, în data de 15 decembrie. Roman a fost urmat în fruntea catedrei de către Ioan Ciocan și Iosif Siegescu. În anul 1929 a fost numit șef de catedră Carlo Taglivini, care a avut merite incontestabile în ridicarea la nivel internațional a cercetărilor de romanistică și românică din Ungaria. Datorită lui Tamás Lajos și Gáldi László, doi discipoli ai lui Taglivini, catedra a devenit cunoscută în viața științifică europeană. Conferința noastră s-a desfășurat sub semnul omagiului față de predecesorii noștri iluștri, dar totodată și a pregătirii pentru sarcinile de viitor.

Orice conferință comemorativă este un act de invocare a trecutului. Memoria care este mereu în mișcare, este și o forță modelatoare de comportament. Conferințele festive întotdeauna poartă și un pericol: patosul cu care sunt înconjurte aceste conferințe se poate transforma ușor în comedie, dând naștere astfel chiar și vulgarității, care ne amenință pe noi toți. Mai ales astăzi, când cibernetica a transformat structura și metodele de comunicare ale științelor. Astăzi diletantismul fantezist a ajuns să devină agentul provocator al științei, într-o măsură ne mai întâlnită până acum. E drept, în trecut științele sociale erau impregnate de pasiunile naționale, câteodată devenind chiar ancillae politicii. Astăzi cunoașterea a devenit un scop în sine, cercetătorul profesionist se izolează din ce în ce mai mult și astfel nu reușește să-și depășească limitele, pierzându-se în imensitatea

És ha a kultúrafogyasztó a tudománytól nem azt kapja, amit vár, akkor különböző mítoszok hínárjában keresi az identitását biztosító vagy erősítő élményt.

Ezzel a vulgaritással szemben áll a filológia, ami nem más, mint a szó, a nyelv, a beszéd szeretete, a szövegé, amely értékeket közvetít. Szűkebb értelemben szövegmagyarázat, szövegtan, de mivel a szavak lefedik világunkat, a filológia minden lehet, de legjobb, ha az értelmes beszéd tudománya. Ezért ma, amikor a tanszékek és tudományos intézmények oly előszere-ttel nevezik át magukat, őrizzük a filológia hagyományát, és maradunk, ami voltunk és leszünk: Román Filológiai Tanszék. Ami pedig ma tanszé-künk munkájának sajátos jelleget ad, az a kultúráközvetítésben rárótt és vállalt szerep. Annak példázása is, hogy a nemzeti kultúrák között olyan kölcsönhatások alakultak ki, amelyek eredményeképpen az egymással kom-munikáló kultúrák egymást kölcsönösen gazdagítják. 1945 után Tamás Lajos és Gáldi László nyomán ennek jegyében fejtette ki munkásságát az irodalomtörténész Pálffy Endre, az irodalomtörténész és folklorista Domo-kos Sámuel, a filológus Nagy Béla, a műfordító Gelu Păteanu, V. András János és Schütz István, aki egyben a hazai albanológia legjelesebb képvise-lője.

Konferenciánk minden egyes előadása erről a kulturális közvetítésről szól. A nemzeti kultúrák lelkes elkötelezettjei jelennek meg, okos önérdék-érvényesítők, olyan nagy formátumú tudósok, akik jelentős szerepet ját-szottak abban, hogy a két világháború között Budapest – Aurélien Sau-vageot tanúsága szerint – az európai nyelvészet egyik központja legyen. És nemcsak ebben játszott szerepet a tanszék, hiszen egyik jeles oktatója, Gheorghe Alexici (és aztán fia, a nemzetközi hírnő matematikus) Bartók Béla román anyagának feldolgozásában is segédkezett, és így mindketten a magyar zenetörténet részévé is váltak. Tanszékünkön tanított román történelmet I. Tóth Zoltán is, egyetemünk 1956-os hősi halottja, az egyet-len olyan történész, akinek emlékét köztéri szobor őrzi. Tanszékünk pad-soraiban olyan személyiségek is ültek, mint Valeriu Braniște, Ilarie Chendi, Octavian Goga, Miron Cristea, nem is beszélve mai kulturális életünk, beleértve a román nemzetiségi kultúrát is, jónéhány kiváló magyar és román alakjáról. És külön meg kell említeni a romániai lektorok tevékeny-ségét, akik az állandó élő kapcsolatot biztosítják a romániai egyetemi világgal. A nagy tudósok példái mindig köteleznek. Az emlékezés azonban

detaliilor și în labirintul speculațiilor. În ciuda acestor simptome negative, credem că șansa noastră este totuși cuvântul curat și inteligibil, oferind cititorului posibilitatea participării active la acest mare discurs uman. Responsabilitatea este mare, fiindcă dacă consumatorul culturii primește de la știință altceva decât ceea ce așteaptă, atunci își va construi identitatea sa din deșeurile mocirlelor mitologice.

În partea opusă a vulgarității se află filologia, domeniul care desemnează pe acei oameni care sunt atașați cuvântului și textului. În sens strict, este vorba doar de textologie, dar fiindcă fără cuvinte ar fi de neînchipuit existența, filologia poate să fie orice, dar cel mai bine ar fi să devină știința discursului rațional. Astăzi, când multe institute și catedre, urmând moda vremii, își schimbă numele lor vechi, noi ținem să rămânem ceea ce am fost: Catedra de Filologie Română. Ceea ce dorim să fie astăzi specialitatea catedrei este rolul asumat în mediatismul cultural. Suntem convinși că prin dialogul purtat consecvent, culturile naționale se îmbogățesc reciproc. Sub semnul ideii de colaborare culturală, urmând exemplului lui Tamás și al lui Gáldi, și-au desfășurat activitatea și profesorii care i-au urmat la catedră după 1945: istoricul literar Pálffy Endre; folcloristul și istoricul literar Domokos Sámuel; filologul Nagy Béla; traducătorul Gelu Păteanu și V. András János; precum și Schütz István, reprezentantul cel mai de seamă al albanologiei în Ungaria.

Fiecare contribuție prezentată în cadrul conferinței și publicată acum în prezentul volum, ne vorbește despre mediere culturală. În studiile volumului sunt invocate ori niște personalități atașate culturilor naționale, ori niște diplomați abili, care au mers pe calea afirmării intereselor lor personale, ori niște savanți de talie mondială, care au contribuit în mod esențial ca – după vorbele lui Aurélien Sauvageot – Budapesta să devină un centru important al lingvisticii europene în perioada interbelică. Dar nu numai în domeniul lingvisticii și al istoriei literare s-au afirmat exemplar „dascălii” catedrei. Talentatul cercetător, Gheorghe Alexici (fiul său a devenit matematician de renume mondial) dând un ajutor lui Bartók Béla în prelucrarea unor izvoare românești, a intrat și în istoria musicologiei maghiare. Tot la catedra noastră a predat istoria românilor, martirul universității, I. Tóth Zoltán – fiind împușcat în timpul revoluției din 1956 –, singurul istoric maghiar căruia i-a fost ridicat o statuie publică. Totodată, erau studenții catedrei personalități ca Valeriu Braniște, Ilarie Chendi sau Octavian

nem feledtetheti, hogy a tanszék, mint minden intézmény, élő organizmus. A tanár pedig nemcsak oktat és nevel, hanem őt is oktatják és nevelik a diákok. Úgy is elképzelhető, mint egy hajó, amely ott úszik az idő vizein. Ezért kötetünk oly találó címmel jelenik meg: *Inter Scyllam et Charybdim...*

Köszönjük mindenkinek a konferenciánkon való részvételt: olyan szeretettel nyújtjuk át ezt a kötetet az olvasónak, amilyennel kézbe veszi. És ne feledjük: a történetnek nincs vége. A filológiai munkának mindig újabb és újabb távlati nyílnak meg.

*Ioan Florin Cioban, Hergyán Tibor, Kese Katalin,
Miskolczy Ambrus, Nagy Levente*

Goga. Tot la catedra noastră și-au urmat studiile unii dintre personalitățile de seamă ale vieții culturale maghiare actuale, precum și membrii elitei culturale a românilor din Ungaria. Evident, se cuvine să evocăm cu recunoștință și activitatea lectorilor delegați din România. Ei asigură pentru noi menținerea unui contact viu și permanent cu lumea universitară românească.

Exemplul marilor savanți ne obligă. Cultivarea memoriei nu înseamnă însă că privim mereu înspre trecut. Catedra este întotdeauna un organism viu, bazându-se pe cooperarea dintre profesor și student. Nu numai profesorul predă și instruiește; și el învață de la studenți. Statutul catedrei seamănă cu condiția vaporului ce plutește pe apele timpului. Din acest motiv sperăm să fie adecvat titlul volumului nostru: *Inter Schyllam et Charybdim...*

Mulțumim tuturor celor care au răspuns invitației noastre și au participat la conferință. Sperăm că cititorul va lua în mână volumul nostru cu același sentiment de dragoste cu care îl dăruim noi. Și să nu uităm: aventura încă nu s-a terminat. În fața cercetărilor de filologie se deschid noi și noi orizonturi.

*Ioan Florin Cioban, Hergyán Tibor,
Kese Katalin, Miskolczy Ambrus, Nagy Levente*

DIN LEGĂTURILE PROFESORILOR UNIVERSITĂȚII DIN BUDAPESTA CU PERSONALITĂȚI CULTURAL- ȘTIINȚIFICE ROMÂNE ȘI MAGHIARE

Perioada ce a urmat Revoluției de la 1848 desfășurată în Europa a fost una de modernizare a instituțiilor cultural-științifice existente și de creare a altora noi în mai toate țările Continentului. Un suflu nou se simțea din toate părțile în toate domeniile vieții sociale, în gândirea și acțiunea elitei – în cea mai mare parte alcătuită din personalități participante la Revoluția pașoptistă – în societate în general. Revendicări, solicitări, propuneri și soluții la problematica răstimpului istoric respectiv erau preluate din programele Revoluției de la 1848 în acțiunile reformiste ulterioare, în cea de modernizare a structurilor instituționale ale statelor.

În planul culturii și învățământului, al științelor, se înregistrează fenomenul instituționalizării activităților de până atunci, de creare a societăților și asociațiilor pe domenii specifice, care aveau un puternic caracter asociaționist, cultural-științific, nu în ultimul rând de promovare a obiectivelor mișcării naționale proprii. Apar noi universități, moderne, și se modernizează cele existente. Același lucru se constată în privința academiilor de litere, științe și arte, cele mai vechi, de regulă societăți literare, lărgindu-și cadrul preocupărilor prin includerea de domenii noi, iar cele care luau atunci ființă așezându-se de la început pe baze noi, corespunzător stadiului de dezvoltare a științelor.

Deși se afirmă adesea că învățământul – inclusiv cel superior – precum și academiile, ar reflecta cu întârziere schimbările din societate, că ele s-ar adapta mai lent acestora, poate din spirit mai accentuat de conservare (în sensul pozitiv de păstrare) a valorilor certificate anterior prin îndelungă și profundă examinare, instituțiile din cele două domenii au evoluat mai accelerat după mijlocul secolului al XIX-lea. Ele erau atunci interesate în mai mare măsură de cerințele societății, de ceea ce puteau și trebuiau să îi ofere acesteia. Desigur, erau căutate modele universitare și academice din Centrul și Apusul Europei, care puteau fi urmate în acțiunile reformatoare ce se derulau în regiunile Central-Răsăritene și Sud-Est Europene.

Reformiștii erau de regulă, ei înșiși, trecuți prin universități europene, unde au putut observa sistemul de organizare și de funcționare ale acestora, din care au reținut componentele ce puteau fi aplicate în țările lor de origine. În cazul românesc era avut în vedere sistemul academic francez, dar și cel german, la care s-au instruit tinerii din România Veche, cel din urmă fiind mai cunoscut studenților originari din Transilvania.

*

La Universitatea din Budapesta a fost creată, în anul universitar 1862–63, în timpul regimului liberal, Catedra de Limba română, lucru firesc datorită prezenței elementului demografic românesc în cuprinsul Ungariei de atunci și a studenților români în mai multe Facultăți ale ei. Același lucru se va întâmpla în 1872, când la Cluj ia ființă Universitatea maghiară, fiind și aici înființată o Catedră de Limba română. Demersurile fruntașilor români pentru înființarea unei Catedre de Limba română la Universitatea pestană erau mai vechi. În 1855 episcopul greco-catolic Vasile Erdeli adresa autorităților austriece un memoriu în acest sens, fără a primi răspuns, urmat de altele ale aceluiași prelat român, apoi de cele ale lui Iosif Vulcan și ale unor asociații și societăți românești din Pesta, ale gazetelor românești ale timpului, cu deosebire dintre cele care apăreau aici. În sfârșit, la 27 aprilie 1863 Alexandru Roman, cel care fusese numit profesor suplinitor la Catedra creată (va deveni profesor definitiv în 1872), își rostea Lecția de deschidere a cursului, în care stăruia asupra caracterului identitar al limbilor în general, al celei române pentru poporul și națiunea română în special.

Despre cariera profesională și științifică a lui Alexandru Roman (1826–1897) avem, în istoriografiile română și maghiară, numeroase studii, chiar teze de doctorat, care au reconstituit viața și opera sa de-a lungul celor 71 de ani cât a trăit și mai ales activitatea desfășurată timp de 34 de ani (1863–1897) în fruntea numitei catedre a Universității budapestane. Cobora, după tată, dintr-o veche familie de preoți greco-catolici de lângă Blaj, de unde primul său nume de Papp-Pop, iar după mamă dintr-o familie de mici nobili români donată cu titlu și blazon de principele ardelean Gabriel Bethlen.

Era o personalitate recunoscută pentru inițiativele sale în direcția înființării de societăți și asociații studențești și culturale – între care chiar

a Societății „Petru Maior” a studenților români din Budapesta – precum și a unor ziare românești, cum a fost „Concordia.” Era absolvent al Institutului „Sf. Barbara” din Viena (1845–1847), după studiile teologice urmând și filosofia la Universitatea din Viena (1853–1856). Fusesse cel dintâi profesor al Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș (1849) care și-a ținut cursurile în limba română. Tot el va deține prima Catedră de Limba și Literatura română la Liceul premonstratens și la Academia de Drept din Oradea (1850).

Alexandru Roman a cunoscut și a avut numeroase legături și contacte cu personalități politice și cultural-științifice române și maghiare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acestea își desfășurau activitatea în Transilvania, în Ungaria și în România. Astfel Aron Pumnul, George Barițiu, Timotei Cipariu, Alexandru Mocioni, Vincențiu Babeș, Baronul Eötvös Loránd, episcopul Vasile Erdeli, Nicolae Popea, Alexandru Papiu Ilarian, Ion Maiorescu și fiul acestuia, Titu Maiorescu și alții. A întreținut o strânsă corespondență cu aceștia, atât ca om politic și de cultură, cât și ca ziarist, având o implicare deosebită în apariția la Pesta a gazetelor românești „Concordia” (1861–1866) și „Federațiunea” (1868–1876).

Când în 1866 lua ființă Academia Română, Alexandru Roman trece drept membru fondator al ei, reprezentând cultura și elita românească din Ungaria, efectuând deplasarea la București, la sfârșitul lunii iulie 1867 pentru a participa la ședința de deschidere a lucrărilor Societății Academice Române, unde rostește un consistent răspuns la cuvântul de întâmpinare. Erau cunoscute legăturile sale cu numeroși cărturari români și maghiari din acel timp. Ca membru al Academiei Române, Alexandru Roman a întreținut și facilitat contacte științifice între personalitățile române și cele maghiare. Amintim, în context, numele arheologului Torma Károly (1829–1897), care predă arheologia la Universitatea din Budapesta tocmai în răstimpul când Alexandru Roman deținea Catedra de Limba română a acesteia. Torma K. a săpat la Aquincum, lângă Budapesta, întemeind Muzeul de Antichități de aici, vizitat și de George Barițiu. Cei doi, G. Barițiu și Al. Roman nu sunt străini de alegerea lui Torma K., la 22 martie 1882, ca membru de onoare străin al Academiei Române.

În anul următor, 1883 (la 2 aprilie), era ales ca membru de onoare străin al Academiei Române teologul și botanistul Haynald Lajos. Deținuse funcții episcopale în Ungaria și în Transilvania, în 1879 fiind ridicat la

rangul de cardinal. Era totodată membru al Academiei Ungare de Științe. Personalitatea lui Haynald Lajos 1816–1891), arhiepiscopul și cardinalul considerat ca botanist, cum îl denumea în 1890 August Kanitz într-o lucrare apărută la Gand, era deasemenea cunoscută cărturarilor români din Transilvania și din Vechiul Regat al României.

În 1872 lua ființă Universitatea maghiară din Cluj. Ca profesor de Limbă și literatură română era numit Grigore Silași (1836–1897), cu studii teologice la Blaj și doctorat la Viena. Fusesse în deceniul anterior (1862–1872) vicerector al Colegiului „Sf. Barbara” din Viena, unde a editat „Sionul Românesc”. Autor al mai multor lucrări de teorie literară și folclor, de lingvistică românească, Grigore Silași era ales membru de onoare al Societății Academice Române în 1877. Astfel, deținătorii Catedrelor de Limba și literatura română de la Universitățile din Budapesta și Cluj, Alexandru Roman respectiv Grigore Silași, pentru activitatea lor științifică deosebită și implicarea în susținerea limbii române și a legăturilor pe care le aveau cu personalitățile cultural-științifice și politice din capitala ungară erau chemați în Academia Română, primul ca membru fondator, iar celălalt ca membru de onoare.

Să menționăm apoi faptul că la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, al XX-lea, la Budapesta studiau numeroși tineri români originari din Transilvania, care întrețineau contacte strânse cu personalitățile cultural-științifice maghiare și române din capitala Ungariei, dintre care unii se vor afirma în viața științifică din România interbelică. Amintesc doar pe profesorul și academicianul Ioan Lupaș (1880–1967), care studia aici Istoria (între 1900–1904), luându-și doctoratul în istorie în 1904 cu o teză despre *Biserica ortodoxă din Transilvania și unirea religioasă din secolul al XVIII-lea*, având ca îndrumător științific pe profesorul Marczali Henrik, textul ei fiind publicat la Budapesta, în limba maghiară, în același an. Academicianul Ioan Lupaș va fi întemeietorul Institutului de Istorie Națională din Cluj (1920). În cursul iernii anului 1901–1902, când tânărul istoric Nicolae Iorga întreprinde cercetări în Arhiva Națională Maghiară, se întâlnește cu mai mulți istorici și tineri studioși, nu numai români, în fața cărora susține câteva conferințe pe teme istorice. În planul vieții muzicale sunt cunoscute legăturile lui Bartók Béla (1881–1945), născut la Sânnicolau Mare–Timiș, culegător și cercetător al cântecelor populare românești – ar fi cules vreo 4 000 de melodii

românești bihorene, maramureșene și hunedorene – cu personalități muzicale românești. Academia Română l-a ales membru post-mortem al ei la 31 ianuarie 1991. Războiul mondial izbucnit acum un secol va întrerupe, pentru câțiva ani, contactele între personalitățile științifice și culturale române și maghiare, ele fiind reluate după încheierea mării conflagrații.

*

La sfârșit doresc să evoc unele amintiri personale în privința a două personalități cultural-științifice despre care se va vorbi, în continuare, în Conferința aniversativă de astăzi, fiindcă au avut rosturi importante în funcționarea Catedrei de Română a Universității din Budapesta: anume Carlo Tagliavini (1903–1982) și Domokos Samuel (1913–1995). I-am cunoscut pe amândoi și am avut fericita ocazie de a le fi ghid în, probabil, ultimele lor călătorii în Transilvania. Profesorul italian Carlo Tagliavini (1903–1982) a deținut șefia Catedrei de Română a Universității din Budapesta în perioada interbelică, fiind apreciat de colegul Nagy Levente drept un „mare clasic” al Catedrei. Din numeroasele sale studii de romanistică se impune a fi menționată lucrarea *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*, citată și astăzi de romaniști. Era un renumit filolog romanist, un foarte bun cunoscător al limbilor și literaturilor romanice. Pentru meritele sale științifice fusese ales membru corespondent străin al Academiei Române în 1928 și suferise, alături de mulți alții – români și străini – înlăturarea brutală din cadrele ei în anul 1948, când forul științific și cultural român cel mai înalt a trăit o mare dramă. Era însă reconfirmat în anul 1965, când cultura română reușise să iasă din așanumitul „obsedantul deceniu”, ca membru corespondent străin al Academiei Române, și când reușea să revină în România.

Prin 1964–1965 se deschideau Cursurile internaționale de vară de la Sinaia de *Limbă și civilizație românească*, înspre care veneau cursanți și profesori specialiști în problematica respectivă din mai multe țări ale lumii. Profesorul Carlo Tagliavini se număra printre ei. Din însărcinarea Rectorului de atunci al Universității din Cluj, acad. Constantin Daicoviciu, care avusese un rol important în inițierea respectivelor cursuri, am fost însoțitorul cursanților la excursia programată pentru vizitarea caselor memoriale Ady – Goga de la Ciucea, pe Valea Crișului Repede. În autocar

am avut prilejul să stau chiar lângă profesorul Carlo Tagliavini, și era entuziasmat de peisaj. Cunoscutese multe personalități române și maghiare din perioada interbelică, despre care își amintea atunci cu mare nostalgie.

Cu profesorul Domokos Sámuel (1913–1995) a fost o altă poveste. Născut lângă Aiud, aici terminând Colegiul „Bethlen Gábor”, Domokos Sámuel se remarcase prin traducerea scrierilor lui Nicolae Bălcescu (1950), a poeziilor lui Tudor Arghezi, Alexandru Macedonski și chiar atunci ale lui Lucian Blaga și Ion Pillat. Tot atunci îi apărea *Bibliografia maghiară a literaturii române* și lucra la monografia despre Octavian Goga. Din anul 1947 era încadrat la Catedra de Română a Universității din Budapesta, devenind apoi – între 1972 și 1978 – adjunctul șefului de catedră. S-a aflat în vizită la Cluj pe la mijlocul anilor '60 ai secolului trecut și dorea să meargă până la Aiud, să viziteze plaiurile natale și orașul studiilor sale liceale. Tot rectorul Daicoviciu a pus la dispoziție o mașină cu care ne-am deplasat până la Aiud, unde am parcat în fața masivei clădiri a Liceului din localitate. Ajunși în curtea lui și pe coridoarele unde se desfășurau examenele de sfârșit de an, profesorul Domokos Sámuel nu se mai sătura să privească. Rememora vechi amintiri din perioada când fusese elev al acestui colegiu cu rol atât de însemnat în istoria învățământului și culturii maghiare, mângâia pur și simplu, cu privirile și chiar la propriu, zidurile clădirii. Am rămas profund emoționat de gesturile – până la urmă firești – ale marelui om de cultură maghiar care a fost ardeleanul Domokos Sámuel.

L-am cunoscut și pe Nagy Béla, unul dintre antecesorii actualului șef al catedrei budapestane pe care o aniversăm astăzi. Studenți ai Facultății de Litere din cadrul Universității din Budapesta vizitau Clujul, într-un schimb cu Facultatea de Istorie de aici, prin 1972. I-am însoțit atunci prin Cluj, la Alba Iulia, Aiud și Turda. Vizita am întors-o abia în anul 1974, datorită mai multor piedici ce ne-au fost puse, în acea perioadă, de autoritățile române.

Ne-am străduit apoi, împreună cu academicienii Dan Berindei și Camil Mureșanu, cu colegii Szász Zoltán și Miskolczy Ambrus din partea maghiară, să întreținem legăturile științifice în domeniul nostru prin intermediul Comisiei Mixte Româno-Maghiare de Istorie, Comisie care este deopotrivă participantă la manifestarea științifică aniversativă de astăzi. După 1989 aceste legături s-au intensificat și sperăm să ducem mai departe, să

susținem în continuare asemenea contacte dintre Universitățile noastre, dintre cea din Budapesta și respectiv din Cluj-Napoca, dintre istoricii și filologii români și maghiari, fiindcă ele sunt deosebit de benefice cercetărilor științifice pe care le desfășurăm cu privire la contactele istorice, cultural-științifice și literar-lingvistice dintre popoarele și țările noastre.

ALEXANDRU ROMAN ȘI ÎNFIINȚAREA CATEDREI DE LIMBA ROMÂNĂ LA UNIVERSITATEA DIN BUDAPESTA:
CONTEXT ȘI SEMNIFICAȚIE

Una dintre cele mai durabile în timp structuri instituționale de învățământ superior în limba română din afara României, este, fără nicio îndoială, Catedra de Filologie Română a Universității ELTE din Budapesta, inaugurată la 27 aprilie 1863 de către Alexandru Roman. Ideea înființării unei catedre de limba română la Universitatea din Budapesta datează însă din deceniile anterioare, deoarece în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cea mai frecventată universitate de către românii din Transilvania și Banat a fost Universitatea Regală Maghiară din Budapesta. Desigur, împlinirea acestui deziderat în anii neoliberalismului austriac din deceniul șapte al secolului al XIX-lea a urmat unui șir de memorii și unui lobby intens din partea liderilor comunității românești din monarhie. La repetatele inițiative ale ierarhilor Vasile Erdeli și Andrei Șaguna, autoritățile austriece, precum și conducerea Universității din Budapesta, au acceptat în cele din urmă înființarea unei catedre de limba și literatura română.

Un demers ce-și propune să explicitizeze cadrul istoric al genezei Catedrei de limba română la Universitatea din Budapesta nu poate face abstracție de momentul Revoluției de la 1848, atunci când s-au descătușat energiile creatoare ale națiunii române și s-au realizat primii pași necesari pentru desprinderea definitivă a societății de o lume medievală, afirmându-se dorința generală de modernizare. În documentul central al programului Revoluției Române de la 1848 (Petiția națională de la Blaj), se revendica un învățământ național modern: „națiunea română cere înființarea școalelor române pe la toate satele și urbiile, a gimnaziilor [...] a seminarilor preoțești, precum și a unei universități române, dotate din cassa statului...”. Era expresia unei necesități naționale, a unei stări de spirit, dar și a racordării depline a revendicărilor culturale și politice

a românilor la modelele dezvoltării culturale ale națiunilor moderne din Europa.¹

Problema înființării unor instituții școlare și culturale cu largă extensiune geografică, dar și socială, a devenit foarte acută în deceniul neoabsolutist, principalele-i articulații fiind lansate, de altfel, de către Simion Bărnuțiu, cu o remarcabilă clarviziune, în discursul său din 2/14 mai 1848, din Catedrala Blajului: „Să cercăm la popoarele luminate, care sunt mijloacele culturii ? și vom afla că acele sunt școalele și institutele pentru științe și arte ... Națiunea întreagă trebuie să-și împreune puterile întru ridicarea acestor așezăminte, și să facă negoț comun din cultura națională.”² Strădanii liderilor români transilvăneni de la începutul deceniului șase au fost sortite eșecului, deoarece autoritățile habsburgice nu erau deloc dispuse să facă concesii prea mari revendicărilor naționalităților din imperiu. Astfel, inițiativa lansată din Sibiu, la 28 aprilie 1852, de către Avram Iancu, Axente Sever și Simion Balint, pentru constituirea unei societăți literare care „să aibă de scop cultura și dezvoltarea limbii române și publicarea de cărți folositoare”, s-a lovit de opacitatea și reticența oficialităților, fiind respinsă.³ Nici înființarea unei instituții de învățământ superior în limba română nu a avut prea mari șanse de reușită, în ciuda unor eforturi repetate din partea liderilor români.

Primul demers în acest sens l-a făcut episcopul greco-catolic Vasile Erdeli, care în iulie 1855 a intervenit la guvern în acest scop, fără a primi vreun răspuns. După ce numărul tinerilor studenți români a crescut mult la universitatea budapestană, Alexandru Roman i-a îndemnat pe studenți să solicite ceea ce li se cuvine și anume o catedră de limbă română.⁴ În 1859, studenții au înaintat petiții către episcopii Andrei Șaguna și Vasile Erdeli prin care le-au solicitat acestora să ceară la minister înființarea acestei catedre atât de necesară, în condițiile în care la Universitatea din Budapesta studiau 28 de studenți români. În presă, în *Amicul Familiei*, Iosif Vulcan își exprima speranța că guvernul va aproba o ase-

¹ Cornel SIGMIREAN, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în Epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, 39, 67.

² În Cornelia BODEA, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, 468.

³ Vasile CURTICĂPEANU, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968, 60.

⁴ Gelu NEAMȚU, *Alexandru Roman, marele fiu al Bihorului (1826–1891)*, Oradea, Ed. Fundația Culturală ”Cele trei Crișuri”, 1995, 68.

menea catedră, dat fiind numărul mare de studenți români de la Budapesta.⁵

Odată cu instaurarea regimului neoliberal, Consiliul Locumtenențial a trimis universității memoriile episcopilor, și tot atunci Facultatea de Filosofie anunța sprijinul ca noua catedră să fie parte a acestei facultăți. În aprilie 1861, *Gazeta Transilvaniei* scria că este de dorit ca această catedră să aibă o bază durabilă, iar leafa profesorului român să fie similară cu a celorlalți din universitate. O altă dorință a gazetei a fost aceea ca profesorul candidat să fie Alexandru Roman, „deoarece meritele și cunoștințele sale largi pe câmpul limbii și literaturii române sunt unanim cunoscute.”⁶

În toamna anului 1861, în numele studenților români se exprima din nou speranța de a se înființa catedra mult dorită, iar Societatea de lectură a tinerimii române de la Universitatea din Budapesta (viitoarea societate „Petru Maior”) avea ca scop urgentarea înființării catedrei și numirea unui profesor de limba și literatura română (unele surse afirmă că se făceau presiuni ca dascălul numit să fie Al. Roman).⁷ În aprilie 1863 a fost obținută înființarea catedrei de limba română, iar Alexandru Roman a ținut discursul inaugural. Inițial profesor suplinitor, din 1872 profesor titular, Alexandru Roman, a ocupat această catedră până în 1897. În tot acest timp i-a avut ca studenți, printre alții, pe Ioan Slavici, Iosif Vulcan, Enea Hodoș, Vasile Goldiș, Virgil Onițiu, Elie Cristea, Valeriu Braniște, Aurel Lazăr, Ilarie Chendi, fiindu-le principal îndrumător și sfătuitor. Conducerea universității a dispus la un moment dat, unele măsuri care au afectat catedra de limba și literatura română. În 1868, aceasta a primit dispoziție de la decanat să nu mai predea în limba română anumite cursuri. Mai târziu, bolnav fiind, Alexandru Roman a intenționat să se retragă de la catedră, dar în urma stăruințelor a numeroși prieteni și a multor personalități politice a luat decizia de a rămâne în fruntea catedrei a cărei existență ar fi fost pusă în pericol odată cu plecarea sa.

Alexandru Roman s-a străduit, de-a lungul anilor, să-și țină cursurile la nivelul cuceririlor științei vremii sale, încercând să le îmbogățească mereu. El citea și se documenta în permanentă acumulând o bibliotecă bogată. Alexandru Roman a avut un rol important și în înființarea Societății literare

⁵ Cornel SIGMIREAN, *Istoria formării intelectualității românești*, op. cit., 75.

⁶ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 30 din 12 aprilie 1861, 129.

⁷ Gelu NEAMȚU, *Alexandru Roman*, op. cit., 69.

„Petru Maior”, unde a fost ales președinte în anul 1867. Într-o scrisoare adresată lui Alexandru Papiu Ilarian, Alexandru Roman declara „Poporul ne-a păstrat limba, e drept, pentru aceea îl și iubim din adâncul sufletului, cu atât mai vârtos că noi încă sântem din sânul lui.”

Alexandru Roman a luptat pentru idealurile sale ca membru al Academiei Române, ca om politic, publicist și profesor, remarcându-se ca un om deosebit prin toată activitatea sa complexă în slujba limbii și literaturii române, dar mai ales a națiunii române din Transilvania. Datorită preocupărilor sale lingvistice și literare a fost numit membru al Societății literare române de la București, viitoarea Academie. Relațiile sale în lumea intelectuală a vremii deveniseră extrem de intense, iar meritele sale în viața culturală românească au fost recunoscute și necontestate, astfel încât numirea sa ca membru al „Societății literare” nu a mai fost o surpriză.⁸

Mai mult, Alexandru Roman a luat parte la alcătuirea proiectului de statute și la dezbaterile privind proiectul de ortografie, susținând ideea că ortografia limbii române trebuie să respecte etimologia română nu pe cea latină. A făcut de asemenea parte din comisia pentru gramatică și din cea pentru dicționar.⁹ Fiind un foarte bun cunoscător al limbii latine, a fost unul dintre cei mai recunoscuți și apreciați referenți asupra traducerilor din clasicii latini.

Despre Alexandru Roman se mai poate spune că a reprezentat o punte de legătură între Academia Română și Academia Maghiară, în acest sens el a cerut să se trimită Academiei de Științe din Budapesta publicațiile Academiei Române. Cu aceeași sârguință a apărut în Academia de la București reprezentarea românilor din Transilvania și Ungaria, cerând ca atunci când rămâne un loc vacant al vreunui român din perimetrul intracarpatic să se aleagă un altul din aceeași regiune.¹⁰ În septembrie 1869 Alexandru Roman a obținut de la Mihail Kogălniceanu 30 de exemplare din toate cărțile școlare și din toate legile tipărite în țară, pentru a le împărți în Transilvania.

La catedra de limba și literatura română de la Budapesta, Alexandru Roman a fost un apropiat al studenților români, reușind aceasta prin

⁸ Gelu NEAMȚU, *Alexandru Roman și Academia Română*, Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca (XLVI), 2007, 77–78.

⁹ *Ibidem*, p. 78; Transilvania (28), nr. VIII, octombrie 1897, 150.

¹⁰ Gelu NEAMȚU, *Alexandru Roman și Academia Română*, op. cit., 80.

spiritul lui cald, apropiat de cel al tinerilor. Roman le-a cerut să-l considere ca pe un frate al lor și întotdeauna să se apropie cu încredere de el, iar de această promisiune nu s-a dezmințit de-a lungul întregii sale vieți.

Din datele oferite de presa vremii și din însemnările sale se poate reconstitui azi o listă relativ cuprinzătoare a cursurilor ținute de profesorul Alexandru Roman în decursul mai multor ani. Ele oferă date interesante atât cu privire la studiile de limbă făcute de studenții români la Budapesta între 1863–1897, cât și pentru nivelul științific al acestora. Poziția cursurilor sale a fost în general idealistă.¹¹

Profesorul Roman a apreciat creația populară, îndemnându-i pe studenți de nenumărate ori să culegă această creație, dar mai ales să consimneze exact forma ei autentică folosind semne diacritice. Îndemnurile la cercetarea graiului popular au dat roade, chiar dacă ele s-au dovedit a fi modeste. Doi dintre studenții săi Victor Onișor și Gheorghe Alexici au publicat astfel de culegeri.¹²

Alexandru Roman s-a străduit de-a lungul anilor să-și țină cursurile la nivelul cuceririlor științifice ale vremii sale, aducând în acest sens cărți de la București pentru a ține pasul cu ultimele descoperiri ale științei filologice și ale literaturii vremii. Deși din punct de vedere științific se consideră că a rămas în urmă față de *noua direcție*, în fruntea căreia se afla Titu Maiorescu, prin finalitatea acțiunilor sale politice, urmărea același scop. Dar meritele sale nu rezidă numai în nivelul științific al unor cursuri, ci și din climatul de implicare națională pe care-l inocula studenților săi.

Una dintre cele mai complexe activități ale lui Alexandru Roman a fost în domeniul publicisticii. Numele său trebuie legat de revistele politice *Concordia* și *Federațiunea*, dar a publicat materiale și în alte reviste precum *Gazeta Transilvaniei*, *Familia*, *Tribuna*. Omul politic și gazetarul Alexandru Roman a făcut cunoscute problemele și dorințele comunității românești din Ungaria. Din cauza atitudinii sale față de puterea guvernamentală, Roman a avut multe procese de presă, iar în urma unuia a fost condamnat la un an de închisoare.¹³

¹¹ IDEM, *Alexandru Roman, profesor la Universitatea din Budapesta (1863–1897)*, Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, 1976, nr. 19, 343.

¹² *Ibidem*, 344.

¹³ KESE Katalin, *Cultură și filologie în istoria Catedrei de limba și literatura română din Pesta*, *Tribuna*, nr. 38, 1–5 aprilie 2004, 13.

Alexandru Roman s-a gândit din timp să lase în urma sa la catedra de limba și literatura română un om merituos, talentat și bun patriot. Alegea s-a oprit asupra lui Valeriu Braniște, însă deși a făcut tot posibilul pentru a reuși să-l aducă pe Braniște la catedră, toate eforturile lui Roman sunt deșarte. După ce și-a luat doctoratul, Valeriu Braniște s-a stabilit ca profesor la Gimnaziul superior din Brașov. Administrația Universității avea la rândul ei candidații ei, pe Moldovan Gergely și Alexits György. Din păcate, cei care i-au urmat la catedră profesorului Roman, nu s-au mai ridicat la nivelul autorității sale culturale și a pasiunii pentru limba și literatura română, pentru istoria poporului român.

După moartea sa catedra a fost suplinită de Asbóth Oszkár, iar în semestrul II al anului universitar 1897/1898 a fost ocupată de Alexits György, care și-a făcut cerere la senatul universității pentru ocuparea ei. Rectoratul universității l-a susținut pe Alexits, dar la organizarea concursului pentru ocuparea postului, în 1897, studenții i-au boicotat concursul. În cele din urmă a fost ales Ioan Ciocan, deputat dietal în circumscripția electorală Năsăud în două legislaturi (1896–1901, 1902–1906).

Ioan Ciocan a fost profesor la Catedra de limba și literatura română în perioada 1898–1908. A fost director al Gimnaziului din Năsăud. Ca om de știință a scris puțin, articole de ziare, mici monografii, dar a excelat ca om politic devotat politicii cercurilor guvernamentale de la Budapesta.¹⁴ În anul 1908 profesorul Ciocan s-a pensionat și i-a urmat la catedră Iosif Siegescu, absolvent al Facultății de Filosofie de la Budapesta. Majoritatea scrierilor lui Siegescu s-au publicat în limba maghiară, de altfel el a colaborat cu reviste și ziare din Budapesta, semnând diverse articole.¹⁵ După moartea sa, numeroși pretendenți au dorit să ocupe postul rămas vacant. Practic în anii care au urmat catedra a fost pierdută pentru bruma de învățământ superior românesc în „favoarea” unor dascăli promovați de guvern pentru serviciile de transfugi politici.

Universitatea Regală maghiară din Budapesta, a reprezentat prin natura împrejurărilor istorice un important reper al formării intelectualității românești din Banat și Transilvania. Relațiile politice din Imperiu, intervenite

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ SIGMIREAN, *Istoria formării intelectualității românești*, op. cit., 77.

după 1867, au și accentuat rolul acesteia. Dacă, în deceniile anterioare, rolul principal în formarea elitei românești l-a reprezentat Viena, punctul de întâlnire a atâtor generații intelectuale din Transilvania, Banat și Bucovina, de la sfârșitul secolului al XIX-lea asistăm la o modificare substanțială a traseelor formării intelectuale pentru o mare parte a studenților români. Budapesta a devenit, indiscutabil, cel mai important centru academic pentru românii transilvăneni. Figura lui Alexandru Roman, primul profesor de limba și literatura română de la Universitatea din Budapesta s-a conturat ca un exemplu de dăruire atât față de profesia sa cât și față de studenții săi.

CATEDRA DE LIMBA ROMÂNĂ DE LA BUDAPESTA DIN PUNCTUL DE VEDERE AL POLITICII DE ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR DIN UNGARIA

Cu cinci decenii în urmă, la 1 iunie 1963, am comemorat centenarul Catedrei de Filologie Română din cadrul Facultății de Litere a Universității Eötvös Loránd. Într-un cadru festiv, în prezența profesorilor și studenților, ai reprezentanților Ministerului Culturii și a domnului Gheorghe Laudoniu, atașat cultural al Ambasadei României la Budapesta, am prezentat un succint istoric al celor 100 de ani de la înființarea primei catedre universitare de filologie română,¹ subliniind și atunci, și țin să punctez și de data aceasta, împrejurările politice și culturale în care a fost constituită această instituție de o deosebită însemnătate pentru românii din Ungaria.

Lansată la Adunarea Națională de la Blaj, la 3/15 mai 1848 și cuprinsă în moțiunea formulată cu acest prilej, ideea înființării unei universități pentru cele aproape 3 milioane de români din Imperiul Habsburgic a fost reluată și susținută de generațiile postpașoptiste, înainte de toate de ierarhii celor două confesiuni, de profesorimea din cadrul acestora și intelectualitatea care după înăbușirea mișcării revoluționare își păstrează atât activismul politic cât și cel cultural, mai ales pe al doilea, fiind, în contextul politic dintre 1858-1867, o etapă favorabilă pentru cucerirea unor revendicări formulate în valvârtejul revoluției. În punctul al 13-lea al moțiunii de la Blaj „Națiunea română cere înființarea școlilor române în toate satele și orașele, a gimnaziilor române, a institutelor militare și tehnice și a seminariilor preoțești, precum și a unei universități române dotate din cassa statului în proporția poporului contribuând...”² Înainte de 1848, învățământul românesc din Ungaria și Transilvania, cu o oarecare excepție a teritoriul grăniceresc din Banat, era într-o situație deprolabilă față de al celorlalte popoare din Monarhia Habsburgică: ungurii, sașii și secuii. Comentând statisticele cu privire la învățământul primar în ani 1842 și

¹ Ilie RAD, *Peregrin prin Europa*, București, 1998, 295.

² Cornelia BODEA, *1848 la români*, vol. 1., Edit. Enciclopedică, București, 1998, 486.

1843, Goerge Bariț constată că la o populație de mai bine de 1. 220. 000 locuitori sunt numai 298 școli, „procentul copiilor români care frecventau școala fiind 1 la 1.110 locuitori.”³ Și Timotei Cipariu invocă date elocvente în această privință: „din 300. 000 sași mai nu este nici unul care nu știe citi. Dar din 1. 300. 000 români, câți bărbați știu citi? Iar din muieri este oare măcar 1. 000 care să știe?”⁴

Învățământul mediu și superior, în accepția acelor vremuri, era reprezentat „printr-un singur seminar teologic greco-catolic la Blaj, printr-un singur liceu tot acolo, întemeiat în 1754, și prin două cursuri pentru pregătirea învățătorilor la Blaj și Sibiu. Lucrurile – spune Vasile Netea – nu stăteau mai bine nici în așa-zisele ‘părți ungurene’- Aradul, Bihorul, Sătmărul, Sălajul, Maramureșul – unde nu se aflau decât două preparandii, una la Oradea, înființată în 1784, alta la Arad, inaugurată în 1812 și un gimnaziu la Beiuș înființat în 1825.”⁵ Aceasta este explicația de ce învățământul de toate gradele constituia o problemă constantă a numeroaselor petiții adresate Curții din Viena și autorităților locale. Andrei Șaguna la adunarea de la Sibiu din 16/28 decembrie 1848 ceru astfel „înființarea imediată, până la organizarea universității, a două facultăți juridice românești la Sibiu și la Blaj,”⁶ iar când în 1850 se afla din nou la Viena în fruntea unei delegații, spre a-și repeta doleanța, ministrul instrucțiunii publice Thun Leo, într-o perfectă concordanță cu guvernul ungar, declară „în mod ritos că nu este de acord cu deschiderea de facultăți și universități pentru fiecare popor în parte, recomandând exclusiv înființarea de școli elementare pe ‘spesele proprii’ ale poporului.”⁷ După această dată, Șaguna, dându-și seama de zădărnicia inițiativelor sale, nu a mai revenit, ștafeta fiind preluată, cu un deceniu mai târziu, într-o altă formă și, poate, de forțe mai influente, după cum și destinatarul se schimbase, cu atât mai mult cu cât între timp Viena slăbiseră și se pregătea să ajungă la un modus vivendi cu ungurii. Prin urmare, văd lumina rampei forțele care nu s-au „compromis” în timpul războiului civil și care au ținut cu Pesta și nu cu Viena, ca blăjenii

³ Vasile NETEA, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848–1881)*, Edit. Științifică, București, 1972, 110.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, 111.

⁷ *Ibidem*, 112.

și sibienii, uniți sau neuniți, care pretindeau să fie singurii reprezentanți ai națiunii, forțe bisericești și lumești mai moderne; vorba lui Iorga: „Orice s-ar zice, la Șaguna ortodoxul biruise pe român. Punctul de vedere al lui Șaguna este cuprins în această formulă: libertatea și independența bisericii orientale din Ardeal și egala îndreptățire a ei cu celelalte religii creștine din țară. Numai în legătura cu această judecată venea vorba și de problema politică [...]. Dar întâi biserica și pe urmă națiunea. [...] Evident că erau și românii uniți; cine putea să-i ascundă? Erau așa de mulți! Și apoi organizarea lor era veche și cultura lor de asemenea și foarte necesare [...]. Din această experiență politică face parte însă ori ba aceia care nu fac parte și din biserica orientală a Ardealului și a Ungariei?”⁸

Sunt mulți care au ținut în evidență promisiunea lui Kossuth cu privire la înființarea unei universități în Pesta făcută cu prilejul discuțiilor de la Pesta, Debrețin și Seghedin cu revoluționarii români, în frunte cu Bălcescu. Abia acum, după temperarea spiritelor agitate, sosiseră timpul faptelor, de a se pune în valoare și adevăratul „ctitor” al Catedrei de limba română din Pesta și acesta a fost episcopul Vasile baron de Erdélyi, „o personalitate ștearsă, - de altfel om foarte chipeș, om de societate dar care nu se distinsese prin nimic” – spune Iorga, cu o evidentă subestimare. Îi recunoaște însă meritul de a fi în momentul în care „Blajul tăcea” după ce Leményi a trebuit să ia calea exilului, un reprezentant vrednic al intereselor românilor uniți, formulând revendicări „asemănătoare cu cererile care se ridicaseră din partea cealaltă a românilor” și făcând demersuri care „priveau conștiința unității românilor.”⁹ Iorga face aluzie la petiția pe care uniții din diaceza Oradiei, din Satu Mare și din Maramureș în frunte cu episcopul Vasile Erdélyi, înaintează la începutul anului 1850 și ei Împăratului, în care se cere constituirea unei „țări a românilor” cu capitala la Blaj,¹⁰ revendicare pe care sibienii nu au formulat-o în nenumăratele lor mișcări. George Bariț consideră că „acest episcop nu a căutat dar nici nu s-a bucurat de vreo popularitate la români.”¹¹ Ține și el să evidențieze totuși câteva din meritele incontestabile ale episcopului de Oradea:

⁸ N. IORGA, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, 447.

⁹ *Ibidem*, 442–443.

¹⁰ VEZI V. NETEA, *op. cit.*, 48

¹¹ GEORGE BARIȚ, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. 3, Brașov, 1995, 227.

în 1848 a înființat preparandia greco-catolică din Oradea; în 1851, în urma unor cereri insistente ale lui Vasile Erdélyi, se introduce predarea limbii și literaturii române la Liceul catolic din Oradea, care funcționa sub Ordinul Premontreilor; „intervine pentru înființarea catedrei de limba și literatura română la Universitatea din Pesta.”¹² Vasile Vartolomei, spulberând în unele privințe observațiile celor doi istorici citați, spune mai târziu, în 1941, în câteva rânduri emfaticе următoarele: „Văzând numărul din ce în ce mai sporit al tineretului ce începea a frecventa școala, Episcopul Vasile Baron de Erdélyi, se gândește să ceară anumite drepturi de la stăpânire, pentru ca astfel tineretul românesc să se poată cultiva în limba națională și să poată [astfel] ajunge la: *cultul pentru limba strămoșilor noștri*.”¹³ Iată un paradox: din mătreașă nesfârșitelor conflicte și rivalizări și dezechilibrul generat de ele între unguri și austrieci, între ei și naționalități, implicit români, între românii uniți și neuniți, a răsărit, între înființarea a două mitropolii românești, întâia, în 1850, pentru uniți, la Blaj, iar a doua, numai în 1862 pentru cei numiți orientali, la Sibiu, nu mult dorita universitate, ci numai o *catedră*, dar, în sfârșit, ceva palpabil, prin care frunțașii românilor uniți au putut manifesta că sunt preocupați nu numai de tradiția lor confesională, ci și de îmbogățirea culturii naționale. În acest moment, cel care stă în fruntea românilor uniți din această zonă este Vasile Erdélyi, care în pragul morții își desăvârșește activitatea culturală prin o contribuție decisivă la întemeierea primei instituții universitare românești. Demersurile pe care le face, tot pe calea petițiilor, seamănă leit cu intervențiile din 1850, când s-a adresat guvernului ungar pentru introducerea ca materie de studiu limba română la Liceul catolic din Oradea. După două cereri respinse adresate guvernului, a treia oară face apel la Ordinul Premontreilor, iar la propunerea lor, la 29 ianuarie 1851 este înființată catedra de limba și literatura română. Trei sunt și de data aceasta motiunile care nu au mai fost adresate, ca multe altele, Curții vieneze, ci numai Consiliului Locotenențial. Procedura a fost următoarea: ultima jalbă este trimisă de locțiitorul regal Universității din Pesta, în februarie 1861. Din almanahurile universității regale știm că la ședința din 6 martie, senatul susține petiția și propune emiterea unui decret-lege „care prin

¹² George BARIȚ, *Părți alese, op. cit.*, vol. I, 653.

¹³ Vasile VARTOLOMEI, *Veche cultură românească în „Țara Bihariei”*, Kolozsvár-Cluj, 1941, 30.

îndeplinirea dorinței pe care o nutresc față de limba maternă pentru numeroșii cetățeni de limbă română ai patriei ar fi o bucurie,” propunând publicarea unui concurs pentru candidatură. Dar, aflăm din aceleași surse universitare, respectiv din procesul verbal din 7 octombrie 1861 că facultatea de litere se gândea numai la denumirea unui profesor (magister). În ianuarie 1862, Consiliul locțiitor anunță senatul universității că prin o decizie supremă, pentru limba și literatura română se va înființa o catedră. Ce-i drept, avem de a face cu o decizie-fulger. Explicația o aflăm dintr-o actă a consiliului de miniștri care conține și decizia cu privire la întemeierea catedrei. În consiliul de miniștri, ministrul de finanțe a obiectat faptul că „din cauza dorinței de îndeplinire a dezideratelor față de naționalități”, nu s-a discutat ce și cum anume va avea de predat noul profesor. Ministrul de finanțe însă „ia în considerație importanța pe care o are pentru toate statele întărirea din toate punctele de vedere a elementului românesc și care face de dorit ridicarea instruirii sale”, și de aceea se atașază propunerii cancelariei. Majoritatea consiliului de miniștri a fost pentru aranjarea imediată a problemei. Astfel este luată decizia cu privire la întemeierea catedrei, la 15 decembrie 1862. Între timp, postul este publicat și numai astfel a putut fi denumit primul profesor și titular al catedrei în persoana lui Alexandru Roman, la 20 decembrie 1862, prin o decizie comună a consiliului locțiitor, a cancelariei, și a senatului universității. Alexandru Roman își începe cursurile în luna martie 1863.¹⁴ Prin urmare, iar un unit, ca despre următorii doi titulari, Ioan Ciocan și Iosif Siegeșcu să nici nu mai vorbim. Activitatea lui Al. Roman este relativ cunoscută.

Dar cine este inițiatorul atât de persistent și influent, Vasile Erdélyi? Descendent al unor păstori din preajma orașelului Macău, Vasile Ardelean, căci acesta îi era numele când, în 1794, se născuse în această localitate de pe râul Mureș. Era al patrulea din cei patru copii ai lui Gheorghe Ardelean și Nastasiei Bodilca sau Bodirca. Bunicul său, vine la Macău, probabil de la Cenad, în anii 1760 ca păstor analfabet de religie greco-răsăriteană, în momentul în care și aici s-a statornicit religia greco-catolică. Astfel se explică de ce Vasile Ardelean este botezat la uniți, iar prin aceasta i se deschid porțile ridicării socio-culturale: de la ortodoxia bunicului

¹⁴ Vezi PETRUSÁN György, Százéves a román nyelv oktatása az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, *Felsőoktatási Szemle*, (12), 1964/december, 755.

analfabet la scaunul episcopal. Se duce la Oradea ca sluga unui nobil catolic, și pentru că învață bine și își face toate studiile necesare, urcă nu numai treptele ierarhie confesionale, ci primește și titlul de baron, devenind între 1843 și 1862 întâistătătorul românilor uniți din Țara Bihorului. Participă la dieta din Pojon în culorile partidului conservator, întreține relații bune atât cu Pesta cât și cu Viena. E pus să medieze în conflictele dintre rebelii de la Blaj, conduși de luptătorul intransigent Simion Bărnuț, adept al colaborării cu Viena, și vladica lor Ioan Leményi, om de încredere al ungarilor. Are un merit incontestabil în întemeierea mitropoliei uniților cu Roma. Azi am zice: iată un om performant într-o lume sfâșiată de conflicte confesionale, naționale, politice și sociale. Cum e posibil? Prin mici compromisiuri, compromisuri pe care minoritarul este constrâns să le facă și pe care le-au făcut și înaintași săi la 1700, când și-au reîntors fața spre Roma de la care se trag românii. Asta înseamnă, sigur, o oarecare schimbare la față prin care trec toți cei cărora li s-a dat atunci și încă mult timp să trăiască într-un mediu socio-cultural străin. Schimbarea cea mai spectaculoasă, impresionantă chiar, dar până la urmă nu și una esențială, este trecerea de la Ardelean la Erdélyi, ca un fel de stigmat, ce-i drept asumat benevol. Acesta a fost și pentru Ardelean alias Erdélyi tributul ridicării sociale și culturale. Asta a fost jertfa sau pietrele, zidurile chiar ale lui Manole care au stat la temelia catedralelor, școlilor, instituțiilor culturale și revistelor, instituții indispensabile ale unei vieți culturale proprii, ridicate, respectiv întemeiate de stat la inițiativa greco-catolicilor. Este vorba numai de tolerarea și cuplarea a două noțiuni, a două sintagme cu aceeași conotație națională: grec oriental și catolic occidental. Ei, uniții, atunci, în felul acesta au încercat să iasă învingători, să se întegreze în structurile civilizației europene occidentale, să ocolească capcanele naționalismelor înguste, dar și a unei alte capcane: a națiunii omogene, care nu a existat nici la 1848, nu există nici azi. Aceasta era, după ei, chintesența supraviețuirii confesionale, naționale și sociale deopotrivă.

Erdélyi nu a fost adeptul transformărilor radicale, nu a participat la revoluție. Credincioșii lui însă da, alături de Pesta și nu alături de Viena, ceea ce atunci, imediat după înăbușirea luptei pentru independență a ungarilor, avea o mare importanță pentru comunitate și individ deopotrivă, cu atât mai mult cu cât transilvănenii erau promonarhi. Iată deci un prilej excelent pentru parohul Rácz Péter, român și el și greco-catolic, de a-l

acuză cu înaltă trădare. Erdélyi a scăpat pentru că și austriecii au recunoscut că demersurile sale, uneori antipodice, au fost determinate de presiunile momentelor conflictuale. Mai mult, urmează un deceniu bogat în realizări pentru comunitatea sa și el însuși: în 1850 este distins cu medalia Sfântul Ștefan, stă în fruntea unei comisii care a elaborat un plan de înființare a unor noi episcopii la Gherla și Lugoj și ridicarea episcopiei de Blaj la rang de mitropolie, păstorită de Alexandru Șterca Țuluțiu, primul mitropolit al bisericii unite române independente de Esztergom (Strigoniu).¹⁵ Vasile Erdélyi, între 1852 și 1857 se întâlnește cu Francisc Iosif, devine consilierul acestuia, de la care primește titlul de baron. Așadar, când, la 27 martie 1862, se stinge din viață, Erdélyi are în palmaresul lui, pe lângă meritul de a fi fost inițiatorul înființării catedrei de română din Pesta, o mulțime de realizări culturale. Biserica unită și susținerea intereselor naționale au fost elementele esențiale ale vieții sale, cadrul cel mai propice atunci pentru afirmare națională și socio-culturală. Și pentru că neamul românesc din bine-cunoscutele motive istorice încă nu trecuseră pragul dintre națiunea culturală și națiunea politică, luptătorii români sunt constrânși la un „joc” determinat de aceste împrejurări istorice, indiferent de confesiunea lor. Un „joc” abil în vâltoarea pașoptistă, dar numai un „joc în sac”.

În acest context al ideilor, împrejurărilor și valorilor e relativ ușor să răspundem la întrebarea de ce catedră și nu universitate, cum revendicau românii. La o populație de cca. 2.250.000 de români, câți erau atunci în regatul Ungariei și principatul Transilvaniei, cum constată Silviu Dragomir, citându-l pe Fényes Elek, revendicările românilor de a primi o facultate sunt întemeiată.¹⁶ Numai că nu numai realitățile și necesitățile reale ale neamurilor și statelor contau în epoca de primăvară a popoarelor, ci și miturile, reveriile naționale, himerele puterii exclusive de a domina. Ideologia națională maghiară bazată pe conceptul kossuthist care viziona închegarea unei națiuni unitare și indivizibile contracara evoluția națională a celorlalte popoare, trecerea lor de la națiuni culturale la națiuni politice. Cel mai potrivit mijloc de prevenire al acestui proces a fost refuzul de a asigura egalitatea în drepturi politice, apariția unei intelectualități la popoarele nemaghiare. Astfel se explică de ce românii și sârbii, de

¹⁵ *Erdély története 1830-tól napjainkig* III, Szász Zoltán (szerk.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1443.

¹⁶ Silviu DRAGOMIR, *Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49 V*, Cluj, 1946, 6.

exemplu, continuau să se manifeste și să-și susțină interesele, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, încă tot sub egida confesiunilor. În statul național de atunci egalitatea în drepturi civice era acceptabilă, egalitatea în drepturi politice nu. Școli elementare, gimnaziale, școli normale și seminarii teologice da, dar numai într-un număr redus, căci era interesul statului de a avea forțe de muncă calificate, școli superioare, universități însă nu, pentru că la acestea s-ar fi format intelectualitatea popoarelor conlocuitoare, ceea ce nu era în interesul statului național, care pentru a fi performant centralizează și omogenizează. Interesul națiunii dominante era ca majoritatea intelectualității celorlalte popoare să se socializeze în cultura și spiritualitatea majorității naționale.

Iată de ce catedră, numai catedră, și nu universitate! La 1872 se înființează încă două catedre pentru predarea limbii române, la Viena și Cluj, dar apoi începe, odată cu legea lui Trefort din 1879, etapa în care regimul dualist trece la o politică de omogenizare instituționalizată. Urmările ei sunt arhicunoscute. În orice caz, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, nu mai apar școli noi și nici catedre. Catedrei noastre, de care noi, foștii studenți, suntem mândri, îi dorim viață lungă și numai succese.

PROFESORI AI CATEDREI DE LIMBA ROMÂNĂ DE LA
UNIVERSITATEA DIN BUDAPESTA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA:
IDENTITATEA POLITICĂ A LUI IOAN CIOCAN ÎN
ANALIZELE ISTORIOGRAFICE

Absența lui Ioan Ciocan din istoriografia referitoare la personalitățile românești ale Transilvaniei de dinaintea anului 1918 este determinată de mai mulți factori. În primul rând, avem în vedere multiplele mituri care au modelat scrisul istoric românesc din perioada interbelică și din epoca totalitarismului, care, în cazul Transilvaniei, Partiumului și Banatului, nu au permis dezvoltarea unei reale istorii politice a acestor teritorii. Practic, din 1918 până în 1989, istoria politică a teritoriilor câștigate de regatul român după primul război mondial s-a confundat cu istoria mișcării naționale și specialiștii preocupați de această tematică au abordat-o fără prea mare atenție la sugestiile unor științe din ce în ce mai importante, și anume științele politice. Ca atare, din mecanismele politice care au animat societatea românească din fostul imperiu dualist, istoricii au selectat doar componentele subordonate obiectivelor naționale radicale, omițând cu intenție sau neglijând orice alte curente și orientări politice la care mulți lideri români au aderat fără a renunța neapărat la interesele etnice. În fapt, au fost înscrși în galeria personalităților neamului numai acei politicieni care au luptat împotriva structurii statale dominante din centrul Europei, negându-se cu totul meritele celor care au preferat promovarea propriei națiuni pe căile legalismului, constituționalismului și egalității cetățenești.

De unde derivă însă această poziție istoriografică? Primul răspuns simplu și la îndemâna tuturor ar fi că dintr-un patriotism excesiv. Realitatea însă ne arată că în fapt această tendință se leagă de două puternice mituri ale istoriografiei românești. Primul și cel mai vechi este mitul auto-victimizării, existent încă din timpul cronicarilor, care pune pe seama împrejurărilor istorice vitrege și pe seama asupritorilor toate neîmplinirile etnice precum și coagularea relativ târzie a unei construcții statale puternice, în concordanță cu îndelungatele aspirații naționale. Autovictimizarea justifică pe deplin actul unirii de la 1918 și-l definea ca moment de

maximă satisfacție a unei îndreptățite reparații istorice. Un al doilea mit care explică trendul istoriografic la care ne-am referit mai sus este mult mai târziu, derivă din ideologia și doctrinele marxiste și se referă la rolul progresist al luptelor de clasă în istorie. Potrivit acestuia, românii, marea masă a țăranimii transilvane exploatate, animați de elitele reduse numeric, dar extrem de active, ale intelighenției lor, au asigurat prin luptele lor de clasă progresul Transilvaniei și fireasca ei înscriere în cadrele României Mari. Această teză consolida temelia ideologică a unirii din 1918 și adăuga caracterului reparatoriu al acestui act politic trăsături de progres și de modernitate.

Desigur, ambele mituri, și cel al autovictimizării și cel al rolului progresist al luptelor de clasă în istorie, nu sunt specifice doar istoriografiei române, ci ele se regăsesc în literatura istorică a mai tuturor popoarelor care și-au clădit structuri statale autonome sau independente de-abia în epoca modernă și au parcurs itinerarul sumbru al dictaturii proletariatu-lui. Atâta doar că, în cazul istoriografiei române, tutelate postbelic de un comunism din ce în ce mai naționalist în profunzimile sale, ele s-au con-topit într-o epopee etnică total subordonată ideologiei regimului. Nu e deci de mirare că referirile la liderii români din a doua jumătate a veacului al XIX-lea și începutul veacului XX care și-au înscris activitatea în cadrele constituționale ale imperiului dualist, alegând căile dialogului parlamen-tar și ale cooperării cu sferele de putere de la Budapesta, erau extrem de rare și de critice în literatura de specialitate de dinainte de anul 1990 și lipseau cu totul din manualele și tratatele de istorie, deși nu se poate nega faptul că și aceste curente sau orientări de sorginte legalistă aparțineau, în fond, tot structurilor românești din câmpul geopolitic central european.

La capătul acestor considerații, ne întoarcem la subiectul nostru, guver-namentalul Ioan Ciocan, vreme îndelungată profesor și director al gimna-ziului nășăudean, tutore al fondurilor grănicerești și, la vârful carierei sale, profesor la Catedra de Filologie Română a Universității din Budapesta. Nu ne vom referi nici la viața și nici la activitatea sa, îndeobște bine cunoscute (se știe că nu a excelat prin calitățile sale de profesor sau printr-o ferventă activitate parlamentară – în schimb a activat în mai multe comisii ale legislativului maghiar, a fost un excelent administrator și un politician abil), ci la modul în care istoriografia i-a conturat identitatea politică, cetă-țenească și, nu în ultimul rând, etnică.

Ceea ce se poate observa de la bun început este faptul că elitele născu-
dene, indiferent de etnia lor, l-au apreciat, în pofida atacurilor uneori de
mare duritate din gazetele românești de orientare mai mult sau mai puțin
radicală și a opiniilor critice ale unor lideri naționali, consemnate în
memoriile lor. Oricum, în memorialistica epocii, trimitere la persoana
lui Ciocan, în general nefavorabile, sunt atât de puține încât nu ne putem
contura o imagine clară asupra personalității sale. Nu ne putem baza, în
reconstituirea unui tablou veridic al personajului nostru, nici pe atacurile
din gazetele naționale, mai bogate decât referirile de natură memorialis-
tică, nici pe pasajele puține, dar de regulă pozitive, dedicate lui de presa
maghiară, cunoscute fiind pasiunea, inconsecvența și subiectivismul care
dominau lupta pentru interese de pe frontul politic al epocii. Nici măcar
succesele obținute în bătăliile electorale nu sunt relevante pentru identita-
tea și abilitățile sale, având în vedere sprijinul guvernamental de care mai
mereu a beneficiat și scopurile nu întotdeauna generoase din spatele spec-
tacolului alegerilor.

Cine a fost deci Ioan Ciocan? Cel mai bine îi pot contura imaginea cei
care i-au stat mulți ani alături în viața politică și profesională și cercetăto-
rii actuali, cu acces la fondul său arhivistic și detașați de orice comanda-
mente ideologice sau de altă natură. Ce ne relevă o scurtă trecere în revistă
a surselor de acest gen? În primul rând, faptul că cei care au colaborat în
plan politic cu el și l-au cunoscut îndeaproape nu l-au considerat nicide-
cum un personaj oportunist și devorat de interese particulare. Spre exem-
plu, Alexandru Vaida Voievod, în memoriile sale, îi dedică pagini elogi-
oase, subliniind: „Am ținut să ispășesc greșelile mele din tinerețe, față de
omul de omenie Ciocan [...] A fost un om al timpului.”¹ Tot el evidențiază
excelenta cooperare cu Ciocan din mediul parlamentar budapestan, ori de
câte ori obiectivele politice românești o impuneau, neomițând să-i recu-
noască, deși făceau parte din grupări politice diferite, înțelepciunea, vasta
experiență și cumpătarea politică (dovedită inclusiv cu prilejul intervenției
sale discrete și eficiente în conflictul Vaida Voievod – Goga), precum și
marile merite, pasiunea și consecvența eforturilor depuse în propășirea
economică, socială și culturală a ținutului pe care îl reprezenta. În aceleași

¹ Alexandru VAIDA VOIEVOD, *Memorii*, vol. 1., ed. de Alexandru ȘERBAN, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, 146.

memorii, Vaida Voevod menționează că o simpatie similară față de Ciocan o nutrea și Constantin Stere, care declara: „rar om de treabă cum am cunoscut în Ciocan. Ce român de inimă!”²

Aceasta nu era nici pe departe o opinie singulară. În pofida tuturor criticilor și comentariilor acide de care a avut parte pe parcursul vieții sale, în numărul 53/1915–1916 al anuarului gimnaziului năsăudean, primul de după decesul său, lui Ioan Ciocan i se dedica un articol elogios în care i se sublinia eficiența activitate pusă în slujba năsăudenilor. Autorul, profesorul local Ioan Păcurariu, nu reproșează defunctului niciuna dintre acțiunile care i s-au contabilizat negativ în viziunea contemporanilor săi: trădarea intereselor fondurilor grănicerești în avantajul administrației de stat, prietenia cu comitele Bánffy Dezső, ulterior șef al guvernului maghiar, crucea de cavaler al ordinului Francisc Iosif pe care a primit-o pentru activitatea de director gimnazial și de tutore al fondurilor grănicerești, orientarea guvernamentală în activitatea politică, utilizarea incorectă a limbii române, incapacitatea de a se ridica la nivelul catedrei universitare deținute și acceptul tacit privind politicile și strategiile de maghiarizare. Erau acuze grave, în condițiile în care pentru liderii radicali ai națiunii române rechizitoriile, procesele, sentințele, refugiile peste munți și detențiile în închisorile de stat constituiau singurele merite ale unui politician legat cu adevărat de etnia sa, mult peste ceea ce putea să ofere, spre exemplu, prestigiul unui titlu nobiliar. Articolul lui Păcurariu relevă însă o altă optică asupra personalității lui Ioan Ciocan, nici nu se mai obosește să demonstreze învinuirile de mai sus, pe unele înșirându-le de-a dreptul printre calitățile celui evocat, iar pe altele considerându-le din start nefondate și își exprimă recunoștința pentru multele avantaje pe care le-au adus Năsăudului eforturile prețuitului profesor și deputat³.

În același ton, dar mai puțin patetic, îl caracterizează pe Ioan Ciocan și Virgil Șotropa, autor, împreună cu Nicolae Drăgan, al lucrării *Istoria școalelor năsăudene*,⁴ unde, în mod firesc, se pune accentul pe abilitățile

² *Ibidem*, 144.

³ Ioan PĂCURARIU, *Ioan Ciocan. Vieța, caracteristica, moartea și funeraliile lui*, Raportul al LIII-lea despre gimnaziul superior de fundație din Naszód-Năsăud pentru anul școlar 1915–16. [LIII-ik Értésítő a naszódi alapítványi főgimnáziumról 1915–16. tanévről], Bistrița, Tipografia G. Matheiu, p. VI–XVII

⁴ Publicată în anul 1913 la Năsăud.

administrative demonstrate de profesorul năsăudean din poziția sa de director al gimnaziului local. Peste circa trei decenii, mai precis în anul 1945, elitele românești din zonă îi consacră un nou articol în numerele 31-33 din periodicul *Plaiuri Năsăudene*, aflat în al treilea an de apariție și care, în pofida denumirii sale, își avea redacția la București. Titlul articolului semnat de Dumitru Nacu este extrem de sugestiv pentru conținutul său: *Un mare nedreptățit: Ioan Ciocanu*, și de aceea, nu insistăm asupra lui, limitându-ne la a observa că autorul pune accentul tocmai pe dragostea de neam a lui Ioan Ciocan, pe măiestria cu care a salvat fondurile grănicerești de la înstrăinare, pe societățile și fundațiile înființate de acesta la Năsăud și Budapesta în sprijinul studioșilor români, încheind cu concluzia potrivit căreia prestigiosul deputat „nu a fost un trădător și nici un dezertor de pe linia marilor noastre comandamente naționale, ci un sacrificat benevol, pe crucea intereselor mari ale graniței năsăudene”⁵. Iată încă un punct de vedere cu totul opus celui exprimat de presa națională din deceniile de la cumpăna secolelor XIX–XX, care nu face decât să sporească deruta celor interesați de adevărata activitate a lui Ioan Ciocan.

Oricum, asupra eroului nostru s-a așternut, vreme de câteva decenii, liniștea. Cotitura marxistă pe care a luat-o istoriografia română după anul 1948 nu a încurajat, într-o primă etapă a noului regim, decât studiile dedicate țărănimii și clasei muncitoare, evitându-se cu totul subiectele cu tentă națională. Treptat, odată cu evoluția înspre un comunism din ce în ce mai naționalist, s-a căzut în extrema opusă, exacerbandu-se istoria mișcării naționale în dauna analizelor obiective de istorie politică. Numele lui Ciocan trece de bariera cenzurii și apare pomenit doar sporadic și întâmplător în corespondențele, memorialistica⁶ și biografiile marilor lideri și activiști ai Partidului Național Român, singurii la care istoriografia română avea voie să se refere în contextul istoriei politice a Transilvaniei moderne. Dintre guvernamentali, doar Alexandru Roman, predecesorul lui Ciocan la Catedra de Limba Română, se bucura de oarecare atenție,⁷

⁵ Dumitru NACU, *Un mare nedreptățit: Ioan Ciocanu*, *Plaiuri Năsăudene* (III) 1945, nr. 31–33 [1–30 ianuarie], 4.

⁶ Vezi, spre exemplu, Valeriu BRANIȘTE, *Amintiri din închisoare*. ed. de Alexandru PORȚEANU, București, Editura Minerva, 1972, 145–148.

⁷ În legătură cu Alexandru Roman, o analiză mai amplă la Gelu NEAMȚU, *Alexandru Roman, marele fiu al Bihorului (1826–1897)*, Oradea, Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, 1995, 207.

dar puțini au avut talentul său de a îmbina coordonatele militantismului național cu cerințele politicii guvernamentale și, mai mult decât atât, suferise un an de detenție pentru un proces de presă, așa încât, în pofida tentelor guvernamentale, activitatea lui Roman, bine susținută arhivistic de un fond bogat aflat la Biblioteca Academiei Române, putea fi studiată și valorizată în mare parte.

Se deschide astfel o perioadă lungă, în care dacă Ciocan dispare din studiile românești dedicate trecutului politic transilvan, reapare în schimb în istoriografia maghiară printr-un studiu interesant semnat de Kese Katalin, apărut în tomul 12/1981 al *Analelor Universității din Budapesta, Secția Lingvistică* și intitulat *Contributions à l'histoire de la philologie roumaine en Hongrie. Vie et activité de Ioan Ciocan*. Chiar dacă autoarea nu a avut acces la informațiile abundente ale fondului documentar Ioan Ciocan aflat în cadrul Serviciului Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Statului, avem de-a face cu o analiză obiectivă, bine argumentată și susținută de surse corespunzătoare și informații de calitate din presa română și maghiară a epocii, din anuare, rapoarte și programe gimnaziale și universitare, istorii ale învățământului, publicații parlamentare etc. Sunt trecute cu echilibru în revistă aspectele vulnerabile și, deopotrivă, cele pozitive ale profesorului, administratorului fundațional și directorului școlar Ioan Ciocan, i se restaurează pachetele de materii predate la nivel gimnazial și universitar, se acordă atenție egală atât activității sale din Năsăud, cât și celei de la Budapesta și se reiau momentele mai semnificative ale biografiei sale.⁸ De altfel acest studiu esențial pentru problematică va fi republicat, cu minore modificări și îmbunătățiri, în anul 1999, ca un subcapitol aparte al unei alte lucrări de mai mare anvergură a autoarei Kese Katalin, intitulată *Kultúra és filológia a román tanszék történetének tükrében*.⁹

Odată cu schimbarea regimului politic din România, deja din anul 1990, istoriografia de aici a făcut mari eforturi pentru a se racorda la normele cercetărilor europene din domeniu. Chiar dacă a avut de întâmpinat o puternică rezistență din partea nostalgicilor vechii ideologii, scrisul isto-

⁸ Katalin KESE, *Contributions à l'histoire de la philologie roumaine en Hongrie (vie et activité de Ioan Ciocan)*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistic, (XII) 1981, 197–206.

⁹ Publicată de Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára din Budapesta. Subcapitolul referitor la Ioan Ciocan, la paginile 77–89.

ric și-a căutat orizonturi actualizate (istoria elitelor, istoria mentalităților, istoria religiei, istoria bisericii etc.), a apărut mirajul subiectelor până atunci interzise (istoria Bisericii Greco-Catolice, istoria minorităților de cele mai variate tipuri, inclusiv sexuale, istoria totalitarismului ș.a.m.d.), tematicile de studiu s-au fragmentat și au devenit mai atente la detalii, mega- și metadiscursurile literaturii tradiționale de specialitate s-au des-trămat și ele, s-a acordat o atenție sporită sugestiilor postmodernismului și relativismului și, practic, s-a intrat într-o etapă de totală recompunere istoriografică, cu accent pe multi- și interdisciplinaritate și pe investigațiile colective, bazate pe muncă de echipă.

În siajul acestor înnoiri, cercetările privind istoria politică a Transilvaniei au suferit transformări spectaculoase și au început să recurgă din ce în ce mai des la instrumentarul de analiză al științelor politice. Ca atare, analiza activității politicianilor guvernamentali români din Transilvania antebelică reappare în publicațiile de specialitate. Unora dintre ei, spre exemplu, lui Alexandru Roman sau Vasile Mangra, li se dedică chiar monografii extinse și, odată cu aceste tendințe, se înmulțesc desigur și trimerterile la omul politic și profesorul Ioan Ciocan. Îl regăsim astfel pomenit, e adevărat în doar câteva rânduri, în lucrarea lui Cornel Sigmirean tipărită în anul 2000, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*. Autorul nu ne evidențiază noutăți legate de cariera sa, în schimb îi publică pozițiile din matricolele universităților de la Viena, Graz și Budapesta, unde Ciocan s-a aflat la studii¹⁰.

Reluând tradiția cercetărilor consistente dedicate personajului nostru, istoricii năsăudeni au îmbogățit cu adevărat tematica prin contribuții inedite, valorificând pentru prima dată fondul arhivistic Ioan Ciocan de la Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Statului. Astfel, în anul 2005, profesorul năsăudean de istorie Gavrilă Tomi publică într-una dintre periodicele locale de tradiție, *Arhiva Someșană* nr.4/2005, studiul intitulat *Ioan Ciocan – la 90 de ani de la trecerea sa în neființă*, considerând că a scrie chiar și acum despre controversatul personaj reprezintă

¹⁰ Cornel SIGMIREAN, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, 76-77, 430, 696, 705.

„un act de curaj, dar și de responsabilitate civică.”¹¹ Autorul inventariază sumar atât laudele aduse dascălului și politicianului guvernamental, cât și asprele atacuri la care acesta a fost supus și revine la aspectele esențiale ale biografiei sale. Accentul analizei cade cu precădere pe meritele lui Ciocan în administrarea fermă și judicioasă a fondurilor grănicerești, în dotarea gimnaziului pe care l-a condus și, mai cu seamă, în ceea ce privește serviciile aduse cercului său electoral, iar concluzia finală este că această personalitate „a dat totul pentru școală și pentru școlarii ținutului năsăudean”¹².

Peste un an, un alt profesor de istorie din zonă, mai exact din Bistrița, Iosif Uilăcan, publica în nr. 1/2006 al *Anuarului Asociației Profesorilor de Istorie din România – Filiala Bistrița-Năsăud* studiul intitulat *Ioan Ciocan în alegerile parlamentare din cercul electoral Năsăud (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX)*. Această cercetare era prima care se situa pe interfața dintre istorie și științele politice, continuând valorificarea bogatelor informații conținute de fondul arhivistic Ioan Ciocan. Avem aici cele mai importante detalii despre modul real în care această personalitate a gestionat finanțele grănicerești, scurte descrieri ale campaniilor electorale în care a fost implicat, considerații viabile despre elitele și categoriile socio-etnice care l-au susținut și date despre relațiile sale cu autoritățile comitatense și cele centrale. Concluzia studiului este că Ioan Ciocan și-a respectat toate angajamentele electorale, a promovat cu consecvență interesele ținutului grăniceresc și prin calitățile sale de politician experimentat a menținut bune relații cu cel puțin o parte din deputații PNR în parlamentul maghiar, în pofida tuturor atacurilor îndreptate de aripa națională contra sa¹³. Desigur, susține autorul, ceea ce i se poate cu adevărat reproșa e faptul că nu a încercat să depășească în acțiunile sale politice universul exclusivist al foștilor grăniceri, dar a soluționat sau a contribuit la soluționarea a sute de probleme în zonă, unele de mare importanță și cu efecte economice palpabile și astăzi, precum stabilirea rutei magistrale a căii ferate Beclean-Năsăud-Ilva Mică, în uriașul avantaj economic al Năsăudului și

¹¹ Gavrilă TOMI, *Ioan Ciocan – la 90 de ani de la trecerea sa în neființă*, Arhiva Someșană, (III/IV) 2005, 285.

¹² *Ibidem*, 291.

¹³ Iosif UILĂCAN, *Ioan Ciocan în alegerile parlamentare din cercul electoral Năsăud (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX)*, *Anuarul Asociației Profesorilor de Istorie din România – Filiala Bistrița-Năsăud*, (I) 2006, 13–24.

în dauna intereselor sașilor din Bistrița. În final, autorul subliniază că „Ciocan a preferat contactul cu puterea reală, nu iluzia rămasă în urma discursurilor fulminante” și că „după un om rămân faptele. Pentru a fi judecat corect, acestea trebuie cunoscute, lucru valabil și pentru această personalitate căzută astăzi în uitare”¹⁴.

Dacă e vorba de vreo uitare, ea nu a durat mult, deoarece în anul 2012 se susținea o lucrare de doctorat, după cunoștința noastră nepublicată încă, intitulată *Deputați guvernamentali români în Parlamentul de la Budapesta (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX)* și semnată de Ovidiu-Emil Iudean¹⁵. În această amplă investigație, influența din-spre tehnicile de cercetare din domeniul științelor politice se simte în și mai mare măsură decât în analiza anterioară. Ea ne oferă o listă, credem, completă a deputaților guvernamentali români, folosindu-se printre altele, probabil, și de lucrarea redactată de Ilonszki Gabriella în anul 2009, *Képviselők és képviselő Magyarországon a 19. és 20. században*. Aici activitatea parlamentară a lui Ciocan, discursurile, logistica puternică și strategiile sale electorale sunt pe larg tratate în capitolele dedicate candidaților români guvernamentali și implicării lor în alegerile din 1896, 1901, 1905, 1906 și 1910. Trecerea în revistă a mișcării politice moderate din Transilvania, cu efemerul ei partid și cu proiectele de refacere aferente acestei organizații politice, clasificarea judicioasă a curenților politice care au animat elitele românilor ardeleni (național-activism, național pasivism, guvernamental-național, guvernamental-moderat, guvernamental-rene-gat), surprinderea corectă a fazelor evoluției curentului activist-guvernamental (etapa precursorilor, etapa moderaților și etapa renegaților), meda-lioanele biografice de care beneficiază deputații guvernamentali (inclusiv Ioan Ciocan) ne determină să înțelegem mai bine atitudinile, proiectele, consecvența, cumpătarea, reținerile și eforturile politice ale deputatului născăudean și nu ne mai miră nici propunerile pe care cei din PNR i le-au făcut spre a-l atrage de partea lor cu prilejul ultimei sale candidaturi¹⁶.

După acest scurt inventar istoriografic rămâne să răspundem la eterna întrebare: cine a fost Ioan Ciocan? Nici noi nu suntem siguri că vom oferi

¹⁴ *Ibidem*, 24.

¹⁵ Teză în manuscris susținută la Facultatea de Istorie-Filozofie a Universității “Babeș-Bolyai”, conducător științific prof. univ. dr. Nicolae Bocșan.

¹⁶ *Ibidem*, passim.

răspunsul corect, dar, în opinia noastră, Ioan Ciocan a fost un român cu respect față de lege și autoritate, cu o desăvârșită cunoaștere a structurilor, intereselor și obiectivelor politice majore din imperiu (reiese aceasta chiar din discursurile sale electorale), un politician familiarizat cu geografia politică sau geopolitica (materie pe care a și predat-o de altfel), un cetățean al Europei Centrale și, nu în ultimul rând, un om profund atașat de ținuturile sale natale, de istoria lor specifică și de demnitatea lor.

BARTÓK BÉLA ȘI CEI DOI COLABORATORI AI SĂI DIN
BUDAPESTA (GHEORGHE ALEXICI ȘI GYÖRGY ALEXITS
SAU MEANDRELE MULTICULTURALISMULUL)*

Multiculturalismul este un cuvânt recent inventat, fenomenul desemnat prin el a fost și va fi etern. Inventarea termenului este dublată de instrumentalizarea lui, motivată de veleități politice. Prin analiza colaborării lui Bartók cu cei doi prietenii săi români, Gheorghe Alexici, profesorul de română și György Alexits, matematicianul, se destăinuiește complexitatea fenomenului inclusiv infecțiunea politică care, mereu și mereu, este în stare de a falsifica raporturile umane. Nu aspectele anecdotice și evenimențiale ne interesează, ele s-au descoperit în măsura posibilului. Problema veșnic deschisă a genezei operelor originale cere cu asiduitate repetitivă o permanentă revizuire. Istoria culegerilor folclorice românești ale lui Bartók, și felul cum s-a inspirat el din acest material, se leagă și de aceste prietenii budapestene, și se leagă de geneza *Cantatei profana*.

În ceea ce privește originalitatea atitudinii bartókiene față de folclor caracterizarea lui Virgil Ierunca rămâne pertinentă. „Pentru Bartók recursul la folclor este un fel de a se regăsi al lui. El nu împrumută ci re-crează. El nu imită, ci cheamă spre melodie populară. [...] Nicăieri în opera lui Bartók nu vom găsi o melodie populară, ci vom regăsi pe Bartók însuși, dincoace sau dincolo de melodia populară interogată ca sursă.” Citatele din scrierile și scrisorile lui Bartók confirmă judecata cărturarului din exil chiar dacă compozitorul s-a exprimat întotdeauna laconic. „Noi creăm după natură, muzica țărănească este un fenomen al naturii” – scria compozitorul. Predilecția lui pentru folclorul românesc se explică și prin arhaismele sale prin care i s-a deschis o perspectivă spre limbajul muzical primitiv și universal al omenirii. El a crezut în fenomenul original și supranațional muzical. Originalitatea artei sale s-a bazat și pe această căutare.

* Lucrarea se bazează pe monografia mea privind geneza Cantatei profana: „*Tiszta forrás” felé... Közelítések Bartók Béla és a Cantata profana világához*, Gondolat, Budapest, 2011.

Bartók a ajuns la limba română prin colectarea cântecelor populare. Melodiile l-au atras, curiozitatea pentru semnificațiile textelor l-a îndemnat la învățarea limbii române. Profesorul cel mai important al lui Bartók a fost omul care i-a cântat. El a făcut progrese în descifrarea textelor când a început să studieze culegerea lui Gheorghe Alexici: *Texte din literatura poporană română* publicată în 1899 la Budapesta. A și făcut câteva observații marginale, corecturi și trimiteri la celelalte variante. Profesorul de română l-a ajutat în munca sa migăloasă. Simpatia lor reciprocă se explică prin situația lor marginalizată. Bartók, datorită crizelor sale din viața privată și profesională, s-a simțit izolat. Voit a căutat prietenii românești cu un program politic care a fost conceput în poezia lui Ady Endre. Poeziile lui Ady l-au salvat din perspectiva sinuciderii, i-au prezentat un îndemn la creație originală. *Cântecul iacobinului maghiar* i-a oferit o perspectivă a unei revoluții democratice. Dacă i s-a pus întrebarea privind angajamentul său politic, răspunsul era simplu: fac parte din partidul lui Dózsa. Nimic nu ne permite să presupunem o camaraderie politică cu Alexici care nu s-a încadrat nicidecum în mișcarea națională română. În schimb și-a dovedit românitatea pe terenul cultural, scriind articole despre literatura română și o sinteză a ei în limba germană. Gramatica sa l-a orientat și pe Bartók. Însă, mult mai important, s-a dovedit a fi afinitatea mentală privind dialectica universalului și a naționalului pe tărâmul cultural.

Interesul maghiar pentru cultura populară română are o istorie cvasimultiseculară. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, Societatea Kisfaludy a finanțat culegerea folclorului românesc. Rezultatele cercetărilor sale, *Texte din literatura poporană română*, Alexici le-a publicat pe cont propriu, făcând din aceasta o profesiune de credință, interpretabilă ca un mesaj de război la adresa tradiționalismului romanizant. „Sunt convins, că precum numele »colindă«, melodia și în cea mai mare parte conținutul colindelor este urma influenței slavone, astfel și în cercetarea originii colindelor la poporul român trebuie să purcedem tot din amestecul cu gintele slave. Mai cu seamă în dezbateră poeziei poporane trebuie să recurgem în prima linie la asemănarea productelor noastre poporane cu cele ale slavilor, mai bine zis ale slavilor din Balcan. [...] Treaba asta nu ne slujește spre rușine, cum au crezut puriștii noștri; dimpotrivă, ea este cea mai mare laudă, căci dovedește sus și tare, că poporul român este un ucenic bun, o nație capabilă de a învăța. »Viel entlehnt, viel gelernt!«.”

Până când, în studiul său de limba română, Alexici a accentuat influența colindelor române asupra colindelor maghiare, în textele sale maghiare creație folclorică se prezintă ca un proces de învățare interactivă. Folcloristica românească trece cu vederea, se pare, cea mai importantă scriere care a apărut în revista *Ethnographia*. Titlul este ironic. *Vadrózsapör* – Procesul rujelor. Din retroperspectivă s-ar putea vorbi de un proces al măgarilor vanitoși. Vanitatea și grandomania națională au abătut atenția de la universalismul folclorului – susținea Alexici. Or, „omul pe orice punct al globului este aceeași entitate, locuitorul Nordului aspru în același fel iubește, urăște, se întrestează și se distrează, cum și cel care s-a născut pe Sudul cald, numai formele de exprimare se deosebesc. Psihologia popoarelor se formează ca identitate, și această teoremă nu poate să fie trecută cu vederea când e vorba de comparatistica produselor folclorice, și asta mai trebuie completată cu migrarea de mare anvergură făcută de creații populare de la un popor la alt popor.” Bartók, în anul 1936 al disgrăției în studiul său „Naționalism și cercetarea cântecelor populare” s-a văzut silit la rezumarea „procesului rujelor”. Teza sa principală nu și-a pierdut valabilitatea nici astăzi: „unde începe politica, acolo se stinge arta și știința, dreptul și discernământul iau sfârșit.” Procesul rujelor a izbucnit când Kriza János a publicat în culegerea sa folclorică cu titlul *Vadrózsák* = Rujele, balada lui *Kőmíves Kelemen* și folcloriștii români l-au acuzat pe Kriza de falsificare, mai bine zis de furt, și anume de transcrierea baladei Meșterului Manole. După Bartók, culegătorul maghiar din Transilvania n-a știut nimic despre existența baladei românești, și adversarii săi nu au luat în seamă caracterul specific al baladei maghiare ceea ce exclude posibilitatea transplantării savante a textului românesc. „Astăzi, când este arhicunoscută răspândirea baladei în toată peninsula balcanică, controverse de acest gen par enorm de caraghioase.” Celălalt exemplu privind caracterul malefic al politicii este autobiografic. „În operele mele publicate mai demult am constatat și cred că am dovedit într-un fel pertinent că într-o zonă românească destul de îngustă, în vecinătatea ungurilor secui, muzica românilor a suferit o influență puternică maghiaro-secuiască. (Această influență era valabilă pentru 25% din materialul românesc cunoscut de mine.) Acest fapt era deajuns pentru anumiți publiciști români pentru un atac înverșunat împotriva mea. Nici nu s-au ostenit cu contraargumente considerând constatarea mea un atentat contra românimii. Agresorii m-au învinuit cu

motivații politice.” E adevărat, Bartók, voit, nu a reliefat reversul medaliei. În anii '20 a fost criticat de publiciști maghiari de neglijarea materialului maghiar, i s-au făcut reproșuri destul de dure pentru îndeletnicirile sale românești. Și motivat politic, Bartók nu a menționat felul cum a refuzat invitația la ceai a șefului de stat maghiar și cum a refuzat a cânta puterii în strună. Nu a colaborat cu puterea împotriva colegilor cu care a făcut parte și el din directoratul muzicii, în timpul comunei din 1919.

Dar nici nu a trecut sub tăcere aceste momente neplăcute și a generalizat experiențele sale personale într-un fel de model valabil și, se poate, pentru românii bine intenționați care s-au ocupat de cultura maghiară. „Există, de exemplu un cercetător de naționalitate A, care după ce a cunoscut temeinic materialul patriei sale, ajunge la decizia »monstruoasă« de a cerceta și materialul națiunii B, vecine. De ce? Fiindcă orice savant este în stare de a percepe esența materialului A numai pe baza cunoașterii și înțelegerii materialului B (și C etc.) Dar ce se întâmplă? Compatrioții săi îl ponegresc fiindcă el și-a risipit energiile sale în culegerea și salvarea tezaurului cultural al unei națiuni rivale. Dar să nu postulăm cazul cel mai negativ. Să presupunem situația în care compatrioții săi nu-i fac scandal, nu-l acuză de trădarea patriei. În acest caz, cel mai bun posibil, rezultatele sale privind cercetarea materialului B rămân în sertar, nimeni nu este dispus la editarea materialului. Compatrioții săi zic: »ce ne pasă nouă de acest material străin? Bucură-te că noi nu ne manifestăm dezaprobarea și te lăsăm în pace.« În schimb membrii națiunii rivale au suspiciuni și gândesc în felul următor: »Numai Dumnezeu știe dacă acest om nu a comis o falsificare ici-colo în favoarea națiunii sale.« Dar, și dacă nu au astfel de gânduri, e sigur, că ei îi favorizează pe compatrioții lor și dacă operele lor sunt mai puțin prețioase. Astfel săracul idealist cade între două scaune. Nu poate să aștepte nimic de la națiunea, să zicem, X, fiindcă ea nu vrea să aibă d-a face cu această poveste.”

Ironia soartei, fiul lui Gheorghe Alexici a antamat seria atacurilor românești în contra lui Bartók. Atacul, *Elemente române în musica populară maghiară* a apărut în 1927 în *Grai și suflet*. Compozitorul maghiar este învinuit de exagerarea influenței maghiare asupra muzicii populare românești și invers, de minimalizarea influențelor românești asupra muzicii populare maghiare. Bartók nu a răspuns la această învinuire numai după ce Coriolan Petranu l-a atacat într-un fel mult mai dur. În 1938

Constantin Brăiloiu, cel mai mare muzicolog român, într-o scrisoare către Bartók a făcut bilanțul următor al controverselor: „Ihre Antwort ist wunderschön (ich kannte sie ja schon), und schwebt viele Kilometer hoch über den Sümpfen in denen diese Herren volüstig herumplätschern. Wie gesagt, bedauere ich aus rein politischen, besser gesagt taktischen Gründen das Zitat aus Enescu, und umsomehr, als meine Befürchtungen sich seither als begründet bewiesen haben. Gelegentlich eines Konzerts in Cluj ist nämlich Enescu über die Sache von einem dortigen Hyper-patriot namens Ghibu interviewt worden und hat alles dementiert. Die Journalisten sind schuld. Nur gibt es noch andere Zeignisse der damaligen Aussprüche, aber darauf einzugehen, ist mir leider nicht möglich.”

Întâmplarea cu Enescu verifică incompatibilitatea științei și politicii rivalizante. Enescu a reliefat complexitatea muzicii populare române, în continuare, prezența influențelor străine, ajungând la concluzia că originalitatea constă în constelația diferitelor elemente. Prea mult pentru un naționalist de teapa lui Ghibu. Se pune întrebarea cum a ajuns fiul lui Gheorghe Alexici la această critică din 1927 cu coloratura unui atentat destul de murdar. El, care după 1945 a devenit primsecretar al Academiei Maghiare, și în scrierile comemorative era foarte mândru de prietenia și colaborarea cu Bartók. A și menționat cum a ajuns Bartók între două focuri ale învinuirilor din partea șoviniștilor maghiari și români. Astfel de judecăți fac mult mai penibilă disonanță comportamentului uman. Tatăl, l-a și prezentat pe fiul său compozitorului maghiar care, poate, l-a ofensat. Fiul i-a prezentat lui Bartók ambițiile sale de compozitor și a primit un răspuns descurajant. Bartók l-a sfătuit să-și schimbe intențiile, fiindcă a fi pianist înseamnă o muncă de tăietor de lemne, e mai bine a fi avocat sau profesor și a compune în timpul liber. Fiul i-a prezentat și cântecele românești culese de el, Bartók în schimb a examinat auzul său muzical, și ca să-i răsplătească vizita, i-a cântat la pian. Între timp fiul a luat parte la comuna din Ungaria, după aceea a terminat studiile sale universitare în Austria, trecând prin Ungaria, a ajuns la Giurgiu și după aceea la București unde a devenit secretarul Partidului Comuniștilor din România, deci un predecesor al lui Ștefan Foriș, ucis de tovarășii săi. Când mai târziu i s-a pus o întrebare privind activitatea sa ilegală din România, a dat un răspuns evaziv: „în general nu vorbesc despre asta, fiindcă în acest aspect o mulțime de probleme privind istoria Partidului nu sunt încă clarificate.”

În anii '30, după moartea tatălui, fiul a devenit colaboratorul lui Bartók în corectarea textelor dialectale ale cântecelor românești. S-a și format o anumită simpatie reciprocă. Scandalizat de răspândirea antisemitismului din Ungaria, Bartók și-a permis observații critice dure la adresa contemporanilor, și la contra-observațiile lui Alexits, a exclamat în dialect prusac: „Lieber Freund, wir sind verjüdet.” Poate că au discutat și despre matematică, compozitorul era fascinat de logica matematicii superioare. În orice caz, manuscrisele dovedesc cât de substanțială era această colaborare, și dovedesc în ce măsură a respectat Bartók memento-ul primit din partea folcloristului Dumitru Georgescu-Kiriac: „Certainement la première des conditions pour le folklore c'est l'honnêteté: il ne faut pas corriger le peuple.” Textele publicate de Bartók sunt cele mai veridice. Nu le-a șlefuit, nu le-a îndreptat. Volumele sale au cutreierat lumea în variante cu traduceri englezești și germane.

Totuși, la geneza textului maghiar al *Cantatei profana* stă o mică corectare din partea lui Bartók. Textul colindei din Urisiu de Sus despre fii vânătorului bătrân, preschimbați în cerbi, pentru noi nu sună ciudat:

Nouă fiușori

.....

Atîta și-au vînat,

Punte și-au d-aflat:

Urmă de cerb mare;

Atît'au urmărit,

Pîn' s-au rătăcit

Și s-au neftinat

N'nouă cerbi de munte.

Textul nu suna ciudat nici pentru Brăiloiu însă discipolul său clujan, Ioan R. Nicola a sesizat mai târziu că limbajul popular nu cunoaște termenul *punte* ci *pod*, de aceea a presupus că în locul cuvîntului *punte* ar fi trebuit să stea altceva, de exemplu pîn-ce. Or, mult mai verosimilă este formula *p-unde*. Bartók a corectat textul, se poate presupune, sub îndrumarea lui Gheorghe Alexici. În compoziția sa maghiară a păstrat această greșeală care a devenit o virtute. Nu este o mare virtute că greșeală din forma originală românească nici pînă astăzi nu e îndreptată în anumite manuale.

Puntea, în poezia maghiară a lui Bartók, contaminată din două colinde, exprimă mai bine trecerea fiilor dintr-un tărâm în celălalt. Și preschimbarrea fiilor, refuzul lor de a se întoarce din lumea naturii în civilizație, capătă o semnificație simbolică. Nu este întâmplătoare elogiarea operei din partea lui Kerényi Károly. Coralul, *Cantata profana*, se integrează în proiectul comun cu Thomas Mann, și anume, în efortul de a recâștiga mitologia și mitul de instrumentalizarea din partea extremei de dreapta. Era vorba de revalorificarea miturilor în vederea universalismului valorilor umanitare în contra abuzul neopăgân fascist sau fascizant. În timpul războiului Kerényi fost trimis de guvernul maghiar în Elveția în vederea tratativilor privind ieșirea Ungariei din război. După război nu i-a fost dat savantului maghiar să se întoarcă în patria sa, dar cum a reliefat Mircea Eliade „geniul maghiar e prezent astăzi în lume datorită mitologului Kerényi”, aducând „o nouă și genială interpretare a mitologiei”. În abuzul de putere Alexits György, ca și un reorganizator al Academiei, a jucat un rol important. Nici nu l-a negat, de altfel. A zis răspicat că toți, cu excepția lui Kerényi și Alföldy András „erau în mâinile noastre”,ăștia erau inadaptabili, „nu s-ar fi reținut de la critică, și noi nu aveam pe nimeni să-i contracareze.” Ce s-ar fi întâmplat cu cel mai inadaptabil și cu cel mai genial dintre ei, adică cu Bartók, dacă n-ar fi murit în America, este și nu este greu de imaginat. I s-a interzis *Mandarinul miraculos*, a fost criticat așa zisul formalism al său, dar și-a luat revanșa, când în 22 octombrie 1956 publicul entuziasmat de al 2-lea Concert pentru pian, a izbucnit în cântarea imnului național pe care corifeii partidului au vrut să schimbe. Peste o zi ei au fost schimbați.

Mircea Eliade, marele navigator al meandrelor multiculturalismului, în 1962, a terminat prefața pentru cărțulia prietenului său legionar, G. Racoveanu, înfățișând o diagnoză tristă și o mare speranță: „...conștiința istoriografică occidentală n-a reținut rolul *pozitiv* al românilor în istoria Europei. S-ar putea ca într-o zi, nu prea îndepărtată, lucrurile să se schimbe. Occidentul începe să se intereseze tot mai mult de alte moduri de a fi în lume decât ale lui, de structuri antropologice tradiționale, de alte valori culturale decât cele care-i sunt familiare. S-ar putea ca într-o bună zi, descoperind adevărată noastră istorie și cultură, Occidentalii să se laude cu noi (căci, în fond, și noi tot din Europa facem parte) mai mult decât s-ar fi lăudat dacă am fi dat un Shakespeare sau un Dante...”

Dacă așa va fi cazul, Bartók și, prin ajutorul filologic acordat lui Bartók din partea celor doi Alexici, Catedra de Filologie Română din Budapesta a adus o contribuție semnificativă la această evoluție.

TAMÁS LAJOS
(1904–1984)

Una dintre personalitățile de primă mărime a lingvisticii și filologiei românești a fost Tamás Lajos, profesor, cercetător, savant. L-am cunoscut în toamna anului 1970, la puțin timp după ce am devenit studentă a Facultății de Filologie din Budapesta. Toată lumea vorbea despre el cu sentimentele pe care le ai pentru o valoare necontestată de nimeni. Deci era cunoscut și apreciat în facultate. Cu gesturile specifice ale unei discreții exemplare, vorbea rar nu numai în reuniunile științifice, ci și în cele „extralingvistice.” De fiecare dată participarea lui la discuții era remarcată prin ineditul ei: la cele științifice, prin argumentele pro sau contra, de care nu puteai să nu ții seama, la cele amicale, printr-o întrebare sau comentariu, după ce se vorbise mult și se spuseră multe, lăsându-ne năucii. Am participat la cursurile sale, unde era la fel de imperturbabil. Își expunea materialul, de multe ori cu privirea fixată undeva într-un punct imaginar aflat la înălțime, scria adesea la tablă diversele exemple sau formule, zăbovind cu creta asupra vreunui fapt pe care-l considera esențial. Era captivant în discuțiile pe marginea unei idei, scrisă sau emisă oral. După terminarea studiilor, am avut ocazia să rămân în contact cu el și cu soția lui, care l-a „asistat” în toate, cu o dăruire emoționantă.

Tamás Lajos și-a dedicat întreaga viață studiului limbii române. Teritoriul său principal de cercetare a fost istoria limbii române, în cadrul acesteia mai ales istoria influenței maghiare, devenind specialist în această tematică. A lăsat în urmă o operă impresionantă: dicționare, lucrări de filologie, lucrări de lingvistică, devenite clasice prin importanța și seriozitatea cu care au fost elaborate. A scris un studiu despre formarea limbii și a poporului român, despre acel strat al limbii române care a trecut în vocabularul limbilor învecinate prin intermediul latinității din Ungaria. Totodată nu numai operele sale care se ocupă de limba română, ci și cele de romanistică și lingvistică generală sunt deosebite. Tamás Lajos a fost atras totdeauna de aspectele generale ale cercetării lingvistice. Elementele slave ale limbii române l-au îndemnat la cercetarea bulgarei și a rusei,

limbile cu o structură atât de diferită care au fost în contact una cu cealaltă, influențându-se reciproc.

Tamás Lajos și-a început cariera științifică în 1927 când în coloanele revistei *Ungarische Jahrbücher*, apărute la Berlin, laudă ediția lui Mario Roques „Palia de la Orăștie” și studiul lui Nicolae Drăganu despre Mihail Halici. De pe atunci în focarul preocupărilor sale stă examinarea din punct de vedere istoric și lingvistic a relațiilor româno-maghiare. Din această tematică face parte și lucrarea sa *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen* care e tipărită în 1928 și care pe lângă date care țin de istoria limbii conține și date de difuzare geografică, variante, origini, probleme de etimologie și aprecieri critice etimologice. Este foarte importantă și lucrarea lui Tamás Lajos care apare în 1942 la Cluj sub titlul *A magyar eredetű rumén kölcsönszavak művelődéstörténeti értékelése*. Cercetarea influențelor lingvistice româno-maghiare și a cuvintelor împrumutate de limba română din cea maghiară pot fi urmărită pe tot parcursul carierei științifice a lui Tamás Lajos. În 1966 apare monografia *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen – unter Berücksichtigung der Mundartwörter*, care însumează munca de cercetare susținută de Tamás Lajos timp de 30 de ani și tratează în limba germană influențele lingvistice româno-maghiare. Cartea de aproape 1000 de pagini a apărut și în Statele Unite în 1967 și acoperă perioada dintre sfârșitul secolului al XVI-lea și 1960, oferând material maghiar și român, bibliografie enciclopedică, modernă și examinarea istorică pentru mai mult de 2800 de elemente ale vocabularului. Desigur majoritatea acestora face parte din dialectul ardelean, însă mai mult de 180 aparțin limbii uzuale românești, ceea ce este remarcabil din punct de vedere istorico-cultural. El amintește și de cercetările anterioare, prelucrează în opera sa diferitele cuvinte culese din dialectele diferitelor ținuturi, alături de operele literare ale câtorva scriitori contemporani și din unele poezii populare. După primul război mondial mai mulți lingviști au fost preocupați de elementele maghiare ale limbii române, ca de exemplu Nicolae Drăganu, fostul profesor al Universității din Cluj, Gáldi László și Carlo Tagliavini. Dintre cei care s-au ocupat de această tematică, Tamás îl amintește cu mare respect pe academicianul român, Alexandru Rosetti. Și aici trebuie să amintim că în 1959 sub conducerea lui Al. Rosetti a apărut un volum despre diftongi „Recherches sur les diphtongues roumaines”, la care a colaborat și Tamás Lajos.

Dintre studiile referitoare la limba română se remarcă *A román nyelv fonémarendszeréről* (despre sistemul fonetic al limbii române) și *A román irodalmi nyelv eredetének kérdéséhez* (contribuții la problema originii limbii literare române).

Tamás Lajos a dat publicității și două dicționare: *Dicționar maghiar-român de administrație publică* (1941) și *Dicționar albanez-maghiar* (1953) redactat în colaborare cu Schütz István și aici trebuie să amintim că Tamás Lajos este întemeietorul albanologiei ca știință în Ungaria. Importantă din punct de vedere al istoriei culturii este cartea sa apărută la Cluj în 1942, sub titlul *Fogarasi István kátéja. Fejezet a bánsági és hunyadmegyei rumének művelődéstörténetéből* (Catehismul lui Fogarasi István), unde relevă influența Reformei asupra românilor din Ardeal. El este cel ce a ridicat la nivel european studiul și cultivarea lingvisticii neolatine comparative din Ungaria. Împlinind o lacună, cursul său universtar *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba* apărut în 1963, a fost reeditat în repetate rânduri.

PROFESORUL DOMOKOS SÁMUEL – UN APOLOGET AL PRIETENIEI LITERARE ROMÂNNO-MAGHIARE

Activitatea istoricului literar Domokos Sámuel - profesorul și, în perioada dintre 1972–1978, șeful Catedrei Române - deși extrem de bogată și variată, se organizează în jurul unei singure idei, și anume în jurul necesității popularizării reciproce a literaturii maghiare și, respectiv, celei române. Literat fiind, aprecia și studia cu interes diferite capitole din literatura maghiară și cea română, dar fără s-o formuleze explicit; se pare că tot ce se afla înafara acestui spațiu de colaborare artistică româno-maghiară, îl lăsa cam rece: atât de mult credea și își dorea îmbogățirea relațiilor culturale dintre cele două popoare, încât și-a jucat toată viața pe o singură carte. Carte, desigur, imaginară dar pe care o putem redacta postum din volumele pe care le-a publicat cu adevărat. Această pasiune și încredere pentru o monografie a relațiilor româno-maghiare în planul literelor, este atât de evidentă, încât răsfoindu-i cărțile, avem impresia fragmentelor. Altfel spus, în timp ce cititorul se apleacă asupra fragmentului, autorul privește întregul. Evident că un asemenea program care nu-și arată rațiunea în timpul devenirii, își are prețul lui scump pentru autor, căci el trebuie să se mulțumească mereu cu mici satisfacții, cu câte un capitol dintr-o carte care nu se va naște decât postum. Această amânare a operei prin opere se manifestă și la scara mare, și la scara mică a creației. De pildă, drumul către volumul *Octavian Goga, poetul și traducătorul*, este indicat de mici articole răspândite în diferitele reviste, ba chiar ziare ale vremii: „Relațiile literare maghiare ale lui Octavian Goga”, sau „Noi date privind relațiile literare maghiare ale lui Goga”, sau „Octavian Goga inedit”, sau „Pe urmele lui Goga la Paris” etc. De asemenea, tainic se anunță și monumentală lucrare în două volume și circa două mii de pagini, „Bibliografia maghiară a literaturii române” (în ungurește: „A román irodalom magyar bibliográfiája”): „Literatura română în limba maghiară”, 1947, sau „Poeziile lui Mihai Beniuc în limba maghiară”, 1954, sau „Poet clasic român în limba maghiară. George Coșbuc”, 1959, sau „Noi date privind traducătorii și comentatorii lui Eminescu”, 1962, sau „Aprily Lajos și poeții români”, etc, etc.

Desigur că procedeul de a publica în prealabil câte un fragment dintr-o lucrare proiectată pentru mai târziu, este un obicei general, l-au mai practicat și îl mai practică și alții. Numai că în cazul lui Domokos Sámuel este vorba și de altceva: aruncând și numai o privire superficială asupra titlurilor date articolelor, la număr aproape o mie, se observă aspectul lor enunțiativ, aprecierea faptului în sine. Valoarea acestui fapt în sine – adică existența prieteniei româno-maghiare, căci acesta este faptul – este nespus de prețioasă pentru Domokos Sámuel, constituie însuși obiectul atenției. Cam astfel stau lucrurile: semnificațiile estetice și cele de altă natură rămân în urma și în umbra faptelor. De aici vine impresia de absență a vocației hermeneutice la Domokos Sámuel, vocație pe care nici n-a ținut s-o cultive prea mult, deoarece era convins că, noi românii și maghiarii, avem mult prea mult de recuperat în cunoașterea noastră reciprocă, nu e timp pentru tentative individualiste : înainte de toate cunoaștere reciprocă prin prezentări și traduceri, și numai apoi studii critice, analize - cam asta putea să fie deviza profesorului. Ca un ambasador cultural care își ia în serios mandatul, profesorul Domokos ținea la curent opinia publică maghiară și română cu evenimentele literare legate de cele două culturi. Astfel se explică prezența notorie a profesorului în diferite reviste literare române și maghiare ale vremii. Trebuie recunoscut că în anii cincizeci-șaizeci era cu totul îndreptățit un asemenea program, sau o asemenea artă poetică, care să militeze pentru răspândirea valorilor comune ale culturii maghiare și române.

Cele două volume ale substanțialei *Bibliografii* – rodul unei munci de trei decenii – atestă buna și oportuna intuiție a lui Domokos Sámuel: dincolo de valoarea ei documentară, *Bibliografia* documentează, ba chiar și demonstrează un trecut bogat de colaborare româno-maghiară în lumea literelor, un trecut mai puțin văzut până atunci. Cantitatea și exactitatea datelor, structura interioară a volumelor – în cazul unei bibliografii aceste aspecte fiind importante și țin de esența lucrării – fac din această carte o adevărată „monografie bibliografică”. Primul volum înfățișează traduceri din literatura română între anii 1831–1960, înregistrând peste patru sute de nume de scriitori, al doilea cuprinde deceniul următor, cu șapte sute de nume. Faptul atestă o certă evoluție în relația celor două literaturi, relații care, începând cu anii șaizeci au devenit tot mai organizate și chiar instituționalizate prin contribuția unor edituri și reviste profilate pe cunoașterea reciprocă.

Fără să intrăm în amănunte în privința *Bibliografiei* (mai ales pentru că bibliografia reprezintă o ramură a filologiei cam plictisitoare, chiar dacă extrem de utilă), fie suficient să menționăm ca în ea sunt înregistrate date privitoare la traduceri în limba maghiară a mai mult de șapte sute de scriitori români (printre care poeți, prozatori, esești, critici și istorici literari deopotrivă), precizând data și locul când și unde apare traducerea, plus referințele critice, și toate acestea într-o structură transparentă, gândită rațional. Receptării lui Eminescu în limba maghiară îi sunt dedicate, ca sa ilustrăm dimensiunea *Bibliografiei*, nu mai puțin de cincizeci de pagini.

Răsfoind chiar și numai superficial cele două volume, se desprinde faptul că lucrarea constituie un îndreptar indispensabil pentru orice cercetător preocupat de istoricul relațiilor literare dintre cele două națiuni, iar cel ce merge mai departe pe urmele datelor evidențiate, poate să-și construiască o imagine de ansamblu asupra celor două culturi implicate, asupra celor două literaturi și a modului cum gusturile literare au evoluat de-a lungul secolelor și deceniilor. Își mai poate da seama că de fapt n-a existat nicio operă literară românească de reală valoare, care să nu fie tradusă în limba maghiară. Volumul este în același timp expresia prețuirii literaturii române de către cei ce au făcut posibilă această răspândire a valorilor, adică traducătorii. În epoca interbelică și după cel de-al doilea război mondial, această muncă creativă au realizat-o, în mare parte, scriitorii maghiari din Transilvania, familiarizați cu limba română, și solidari cu scriitorii români. Fără munca lor *Bibliografia* ar arăta cu totul altfel. Fenomenul nici nu a rămas neobservat de critica literară românească. Peressicius, una dintre cele mai autentice voci critice ale timpului – apostrofând cartea lui Domokos Sámuel cu sintagma de „retrospectivă geologică” – subliniază rolul scriitorilor maghiari în răspândirea literaturii române, exprimându-și totodată dorința ca literatura maghiară să primească și ea aceeași cinste din partea traducătorilor români.

Alcătuirea unei asemenea lucrări, la prima impresie plictisitoare și plină de date seci, nu ar fi posibilă dacă Domokos Sámuel nu ar fi crezut în viitorul relațiilor româno-maghiare, în prietenia dintre cele două popoare, deoarece privind mai de aproape acest colos de date, el atestă tocmai această pretenie. Căci e greu de conceput ca un scriitor să se aplece cu atenție și empatie asupra unui text și să se identifice cu autorul lui, fără să-l prețuiască. Aceste date moarte din *Bibliografie* încep să reînvie și să

prindă viață în momentul când reconstituim relațiile umane reale dintre traducător și autorul textului tradus. Pornind de la datele din *Bibliografia* lui Domokos Sámuel se pot reconstitui în mod real sau virtual prietenii confirmate de istoria literară. Profunda prețuire reciprocă dintre Octavian Goga și Ady Endre, sau cea dintre Tristan Tzara și Illyés Gyula sunt doar două exemple legendare, care pot fi cu puțin efort sau cu puțină imaginație îmbogățite la infinit. În acest sens *Bibliografia maghiară a literaturii române* cuprinde între paginile sale numeroase capitole reconstituibile în domeniul prieteniei literare româno-maghiare. Lucrarea discutată poate fi răsfoită ca orice altă bibliografie, dar cu puțină imaginație și ca un roman al prietenilor literare româno-maghiare. Căci, de fapt, asta este lectura pe care o recomandă profesorul.

Dar nu numai „prospecțiunea geologică” îl preocupa pe Domokos Sámuel, nu numai recuperarea trecutului. Domnia sa s-a afirmat și ca însușit organizator al relațiilor literare dintre cele două culturi, ca redactor al unor antologii din clasicii poeți moderni români, traduși în limba maghiară. Volumele publicate la prestigioasa editură budapestană, Europa Könyvkiadó, cuprind cele mai recente și mai reprezentative antologii din poezia lui Macedonski, Ion Pillat, Lucian Blaga și Tudor Arghezi, intitulate *Titkos ország* (Macedonski), *Pogány álmok* (Ion Pillat), *Mágikus virradat* (Lucian Blaga) și *Testamentom* (Tudor Arghezi). Pentru alcătuirea cât mai obiectivă și relevantă a selecțiilor, Domokos Sámuel a consultat cea mai recentă publicistă critică raportată la autorii pomeniți, a solicitat noi și noi traducători în cazul unor autori sau poezii netraduse încă, sau netraduse bine, a purtat corespondență cu cei mai renumiți critici literari români specializați în poezia română modernă, ba chiar și cu Tudor Arghezi, poetul, care atunci era în viață. La rugămintea profesorului, Arghezi venea în sprijin cu un proiect propriu în privința volumului, lucru de la sine-nțeles, deoarece era la curent cu tălmăcirile în limba maghiară a poeziilor sale, cultivând o vie și sinceră prietenie cu Szemlér Ferenc, unul dintre cei mai renumiți traducători maghiari din literatura română. Se poate afirma deci că prin activitatea sa de redactor, Domokos Sámuel a făcut un mare serviciu cititorului maghiar - și, desigur, literaturii române - punând la dispoziția publicului câte un volum reprezentativ din cele mai valoroase producții lirice românești. Pentru ca această serie susținută de editura pomenită să fie completă, mai era nevoie și de un volum Bacovia, volum

care, din păcate, n-a intrat în proiectele profesorului, nu știm dacă pentru faptul că decadentismul bacovian era greu de trecut prin ideologia prolet-cultistă a timpului, sau prin spiritul optimist al profesorului, sau pentru că pur și simplu nu stăteau la dispoziție încă tălmăciri suficiente din creația poetului român – n-avem de unde să știm...

În schimb, Domokos Sámuel a venit cu o monografie despre Octavian Goga. Și faptul nu surprinde dacă reamintim că pentru profesorul catedrei române artistul ideal a fost cel care își valorifică talentul în slujba maselor, precum și cel care militează pentru prietenia dintre popoare. Iar poetul de la Rășinari corespunde perfect acestor exigențe, căci, pe de o parte, poezia sa rodește din năzuințele națiunii sale, a maselor, îndeosebi a celor rurale, pe de altă parte, prin relațiile sale cu literatura maghiară și cu exponenții ei, mai ales cu Ady Endre, se înfățișează ca un bun prieten, ca prietenul ideal. Iar dacă mai adăugăm că profesorul budapestan provine dintr-un sătuleț transilvănean, deci dintr-o lume cu tradiții populare, situat la nici o sută de kilometri de comuna Rășinari, atunci afinitățile secrete se dovedesc manifeste. Iar Domokos Sámuel, cu o construcție fizică „de țaran săcui sculptat de vânturi”, ca să cităm o formulă fericită a criticului literar Dumitru Micu, cunoștea bine ethosul lumii țărănești, și anume că faptele bune se cuvine să fie revanșate. Astfel, aflând încă în faza de proiect a monografiei despre traducерile pe care poetul român le realizase din Petőfi, Madách sau Ady Endre, Domokos Sámuel se confesează net într-o scrisoare trimisă lui Onisifor Chibu, prieten apropiat cu Goga: „literatura maghiară are datorie morală față de Goga”, iar într-o altă epistolă, trimisă aceluiași Onisifor Chibu, profesorul își acreditează această misiune a datoriei: „vreau să îndeplinesc o veche datorie a literaturii maghiare față de traducătorul *Tragediei* lui Madách”. Date fiind, și încă solide, motivațiile personale ale proiectului, Domokos Sámuel nu renunță nici după ce află că paralel, la București, istoricul literar Ion Dodu Bălan lucrează tot la o sinteză despre Goga. Am putea afirma, fără să exagerăm, căci o să și ilustrăm, că sentimentul datoriei planează asupra monografiei, încât atât reușitele, cât și omisiunile studiului provin din aceeași deviză sau sentință: înainte de toate prietenia. Apelând la cunoștințele apropiate și încă în viață ale poetului, pentru a obține noi date sau doar niște elucidări în amănunte biografice, Domokos Sámuel nu se sfia să declare categoric: „mă interesează Goga pînă la 1919; această perioadă a activității sale este progresistă,

restul nu mă interesează”, și în paranteză adaugă : „Cu ungurii din Transilvania a fost și după 1919 cordial și drăguț” (probabil vroia să spună, în loc de „drăguț”, „amabil”). Este evident că avem de-a face, în esență, cu o pseudo-monografie sau, altfel spus, cu un omagiu adus ilustrului poet român, amic al literaturii maghiare, admiratorul și prietenul lui Ady Endre. Culmea este că acest omagiu topit într-o monografie corespunde și celor mai exigente criterii impuse unei lucrări de istorie literară și este absolut competitiv cu monografia confratelui român Ion Dodu Bălan, cu care, nici nu mai trebuie spus, Domokos Sámuel întreținuse o relație de reală prietenie. Cele două monografii, apărute în același an, deși asemănătoare în aplicarea metodei critice tematice și stilistice, se completează reciproc.

Trecând de la elaborarea monografiei un jumate de secol, plus o schimbare de sistem politic și ideologic, evident că și receptia operei lui Goga s-a mai îmbogățit. S-au mai nuanțat, evident, și opiniile privind locul poetului în viața politică a României interbelice. Totuși, două capitole masive din monografie rezistă timpului, două capitole magistral scrise: unul este dedicat anilor de tinerețe ai poetului, celălalt relației sale cu literatura maghiară, inclusiv prieteniei cu Ady Endre. Trebuie observat că deși aceste două etape din viața și activitatea poetului sunt discutate în carte separat, ele se suprapun în timp. Cu siguranță că și profesorul Domokos era conștient de consistența și rezistența acestei părți a lucrării, căci versiunea românească a monografiei, publicată cu zece ani mai târziu, se compune exclusiv din aceste două capitole.

Și amândouă sunt extrem de importante. Din primul capitol se evidențiază subcapitolele care reconstituiesc anii de studenție budapeșteni și activitatea poetului în redacția revistei *Luceafărul*. Domokos Sámuel a cercetat cu minuțiozitatea unui detectiv conștiincios toate amănuntele biografice ale poetului (printre altele a descoperit și casa unde locuia poetul), a mai descoperit surse necunoscute până atunci - de pildă notele verbale ale Cercului Petru Maior, sau extrem de valoroasa arhivă a *Luceafărului*), a consultat martori încă în viață, de pildă pe marele istoric Ioan Lupaș, prietenul fidel al poetului atât în perioada de studenție la Budapesta, cât și în cea de la redacția *Luceafărul*, mutată la Sibiu. Nu lipsesc din evocările lui Domokos nici amănunte amuzante: de pildă acest Ioan Lupaș, înfățișat ca un frate mai mare al poetului, îngrijorat de îmbolnăvirile cam frecvente ale prietenului să mai tânăr, la o dată când boala îl atacase pe

Goga tocmai în perioada de lectură a *Tragediei* lui Madách, îi recomandă să renunțe la *Tragedie*, deoarece considera că toate problemele de sănătate ale poetului se datorează lui Madách, mesajelor grave din opera acestuia... Deși Domokos se grăbește să-l contrazică pe Lupaș, cu o altă ocazie, domnia sa relatează un alt moment, tot din sursele lui Lupaș, moment în care iarăși se îmbolnăvise poetul, de fapt intra într-o stare de grav pesimism, numai că la acea dată nu după o lectură din Madách, ci după una din Dostoievski...

Studiul profesorului e plăcut la citit și desigur nu din cauza unor amănunte amuzante, ci pentru că ține să reconstituie adevărul exact al unui episod extrem de fertil și activ din viața poetului. Ironia este că structura tematică a monografiei se întoarce într-o oarecare măsură împotriva profesorului, deoarece discutând separat câte un aspect din această perioadă a lui Goga - când ele de fapt sunt simultane: perioadele studentului, ale redactorului, ale traducătorului, ale prietenului literaturii maghiare și, nu în ultimul rând, ale poetului - se pierde oarecum tocmai dinamica anilor budapeșteni. Dar fidelitatea și simpatia față de Goga se dovedesc elemente de coeziune solide și sfidează metodologia. În aspectul ei stilistic, monografia este foarte colorată, când seamănă cu un roman, când cu un studiu critic, când cu un text polemic. În capitolul dedicat revistei *Luceafărul*, capitol foarte important, căci viața revistei și a poetului erau împletite, Domokos Sámuel nu se sfiește să-l contrazică în repetate rânduri, când e cazul, nici pe prietenul și colegul său prețuit, Gáldi László, ba nici pe fostul redactor al *Luceafărului*, Octavian Tăslăuanu - și asta nu o face din orgoliu științific, ci din respectul față de adevăr. Cum se știe, Tăslăuanu a publicat în 1939 o monografie despre Goga și despre *Luceafărul*, lucrare pe care Domokos Sámuel o cunoștea bine, cum bine cunoștea - din surse proprii - și viața revistei, astfel, pentru o cât mai fidelă reconstituire a adevărului, apela la confruntarea izvoarelor. Motivul adevărat al neînțelegerii dintre Domokos și Tăslăuanu îl constituia faptul că, după opinia profesorului, fostul redactor șef al *Luceafărului* își supradimensiunea propriul său rol în activitatea revistei, și asta o făcuse uneori și în dauna poetului, fapt la care profesorul era foarte sensibil, lucrând, nu-i așa, la o monografie-omagiu. Domokos Sámuel însă nu ezită și nu evită să recunoască partea masivă a lui Tăslăuanu în procesul de desăvârșire al revistei.

Celălalt capitol rezistent timpului este intitulat „Octavian Goga, a mûfordító”, și dincolo de faptul că stabilește afinitățile dintre Goga, respectiv Petőfi, Madách și Ady, adică motivele pentru care poetul din Rășinari își consacră o bună parte din activitate tălmăcirii clasicii maghiari, ia pe rând fiecare poezie, confruntând originalul cu traducerea, oferind de fapt o adevărată critică a traducerilor, bine argumentată. Desigur că subcapitolul dedicat prieteniei dintre Ady și Goga se prezintă ca partea atractivă a volumului, căci ea reconstituie o relație umană reală, vie. Prietenia începe în perioada când Goga era întemnițat la Seghedin, iar poetul maghiar își exprima solidaritatea și printr-o scrisoare, și printr-un articol-revoltă publicat în presă. Domokos Sámuel evocă toate momentele importante ale acestei legendare prietenii, bazându-se pe o documentare impresionantă. Interesant că Goga și Ady s-au cunoscut personal numai după ce s-au confruntat într-o discuție aprigă despre caracterul literaturii maghiare, discuție provocată de un articol al lui Goga. Iar cel care a inițiat prietenia, a fost însuși Ady, chiar dacă relația s-a bazat, desigur, pe o prețuire reciprocă. Însă, din păcate, după o vreme, diferența de idei în chestiuni politice, a făcut ca prietenia să se stingă în jurul anului 1915, fapt pe care amândoi l-au regretat profund și – izbucnând primul război mondial, care i-a despărțit definitiv – n-a mai rămas din prietenie decât admirația și simpatia. Dovadă că după moartea lui Ady, Goga continua să-i traducă poeziile, ba îi elogia lirica și îi cultiva memoria. În calitate de politician influent, Goga făcuse tot posibilul pentru sprijinirea familiei lui Ady, de pildă obținuse, printr-o lege susținută de el însuși, scutirea de sub exproprieri a moșiei părinților lui Ady, din localitatea Mecențiu, azi Ady Endre (în ungurește Adyfalva). Dar, Domokos Sámuel aduce și alte dovezi care să ateste admirația lui Goga față de Ady, completând profilul uman al poetului român.

Situarea relației Ady-Goga, în monografia dedicată poetului român, în centrul atenției se dovedește nu doar un act ce ține de exactitatea istoriei literare a biografului, ci unul cu valoare simbolică, demonstrând și atestând că alături de valorile estetice, în lumea literelor contează la fel de mult și cele umane, studiate și înregistrate de profesorul Domokos în planul relațiilor literare româno-maghiare, ca argumente pentru o apologie a prieteniei dintre cele două popoare, ascunse abil într-o monografie de istorie literară.

LECTORI ȘI LECTORAT LA ELTE BUDAPESTA:
VICTOR IANCU

Din lunga serie de profesori care au fost lectori de limbă, literatură, cultură și civilizație românească la universitatea etalon a Budapestei, în a doua jumătate a secolului trecut și până în prezent, ne-am oprit la numele lui Victor Iancu – profesor de elită care justifică pe deplin alegerea noastră, așa cum vom arată în cele ce urmează. Profesorul Victor Iancu s-a născut la 26 martie 1936 la Agârbiciu, în județul Cluj. Doctor în Filologie, cu teza *Palatalizarea dentalelor în limba română*, a parcurs toate treptele carierei universitare, până la obținerea titlului de profesor. A fost membru al Centrului de Cercetări Interdisciplinare privind Comunicarea Umană de pe lângă Facultatea de Litere a Universității de Nord Baia Mare. A predat limba română la universitățile din Torino și Milano, apoi a venit lector la Universitatea Eötvös Loránd din Budapesta. După această perioadă a fost prorector al Universității din Baia Mare și secretar al Comisiei Naționale a României pentru UNESCO.

A activat în diverse societăți științifice și culturale: membru al Societății de Științe Filologice din România; membru al Societății Internaționale de Lingvistică Romanică de la Paris; membru al Uniunii Scriitorilor din România; președinte fondator al Clubului de la Baia Mare; membru fondator al Societății Române de Dialectologie; președinte al Simpozionului Național de Dialectologie; secretar general al Comisiei Naționale a României pentru UNESCO - 1997-2001; consilier interguvernamental al Programului „Gestiunea Transformărilor Sociale”, UNESCO, Paris (din 1997); director al publicației „Curier”, buletinul CNR UNESCO; membru al Asociației Scriitorilor din Baia Mare; membru în Consiliul Național al Societății „Avram Iancu”; director onorific al Fundației Culturale „Pro Unione”. A participat la congrese internaționale de lingvistică și filologie la București, Quebec, Padova, Budapesta, Palermo și Bruxelles și la numeroase reuniuni științifice naționale și internaționale în sfera culturii, educației, științei și comunicării. A fost premiat cu Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pentru volumul colectiv *„Graiuul, etnografia și folclorul zonei Chioar”*.

A publicat cărți de lingvistică (*Palatalizarea dentalelor în limba română, Limbaj cotidian și rostire literară, Cum vorbesc românii din Ungaria, Istoria limbii române – privire sintetică*), dicționare (*Dicționar de ortograme*), lucrări de dialectologie și folclor, dar și romane (*Drum de piatră, Pensiunea Barbăgia, Blândul Dracula*) și piese de teatru (*Avram Iancu – trilogie dramatică, Patul*). A elaborat cursuri universitare precum: *Istoricul lingvisticii românești și Istoria limbii române*. A avut nenumărate articole în diverse reviste și ziare: *Cuvinte dialectale din satul Agârbiciu – Cluj, Consideration sur la phonologie historique des dialectes roumains et italiens*. În: *Actes du XIII-e Congrès Inter national de Linguistique et Philologie Romanes. Quebec; La palatalisation des dentales et les rapports du roumain avec les autres langues romanes* în: *Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, vol. 2, București, dar și în periodice: *Despre pleonasm: gramatica greșelilor, Neologisme la sate, Arhaisme și neologisme în Poezia lui Mihai Eminescu, Structura morfologică a limbii române contemporane, Marin Sorescu la 60 de ani, etc.*

Un roman cu un subiect mai puțin obișnuit este *Pensiunea Barbăgia* apărut în 1992. Personajul principal al romanului, un țăran, Axinte Grăpini, este arestat în anii stalinismului pentru că îl evocă în cântecele lui pe Avram Iancu. În închisoare, el chiar devine Avram Iancu, ceea ce încearcă să sugereze că în orice epocă apare, la români, un asemenea erou.

Romanul *Culorile Purgatoriului*, 2006, este un autoportret – complex și complicat, uneori până la a deveni indescifrabil – al autorului (Alex Ștefănescu). Este un roman masiv (636 de pagini), construit, cu migală neverosimilă, în jurul experimentului. S-a bucurat de orecenzie care, chiardacă singulară, a lui Codrin Liviu Cuțitaru, surprindeesența romanului: există multe exemple de introspecție, de asemenea proporții, în literatura română sau chiar în cea universală. Autorul are o adevărată vocație pentru auto-scopie, pentru sondarea universului interior, până la etalarea unui vag masochism, și își articulează, pe acest palier, întreaga strategie narativă. Povestea textului ca atare este interesantă și poate ilustra ea însăși, la rigoare, nevoia de introspecție a scriitorului.

Primele notițe la roman au fost redactate în anii 70 (pe când Victor Iancu lucra la un alt volum epic – *Drum de piatră*) și au fost reluate, ulterior, către sfârșitul lui 1989. Evenimentele istorice l-au împiedicat pe autor să termine cartea în acel an (de menționat faptul că, în perioada post-comu-

nistă, Victor Iancu a activat politic și a lucrat în diplomatie, experiență biografică regăsită, alegoric, în romanul de față). El a suspendat lucrul pe care l-a reluat abia în 2003, ducându-l la bun sfârșit, după cum se vede, cu febrilitate. Introspecția despre care vorbeam nu sfârșește în „autismul” literar al promoțiilor de prozatori cu obsesia „detaliului psihologizant.” Prin medierea introspecției, Victor Iancu elaborează un roman deschis, ce poate fi citit deopotrivă ca parabolă a dictaturii (roman politic), ori ca dramă etică (roman al dilemelor morale). Instrumentele de construcție ale postmodernității nu sunt străine scriitorului. Spune chiar că pe ele se întemeiază, cu bună știință, rețeta infailibilă de succes a scriiturii. Miza artistică nu se află numai în tonul introspectiv, ci și în intrigă, în derularea neprevăzută a evenimentialului – surprinzător pentru cititor și, în egală măsură, pentru personaje. Criticul cultural va identifica aici, fără îndoială, drama (morală, psihologică) a societății (totalitare și/sau consumiste) în ansamblul ei. Se poate vorbi, fără îndoială, despre așa ceva, dar sentimentul e că romanul investighează – în notă solemnă – mai curând tribulațiile unui anumit model tipologic, pe fundalul schimbător al istoriei. Acest „model” cuprinde, în sens foarte larg, profilul scriitorului autentic (scriitorul în aeternum să spunem, acea entitate transpersonală, sensibilă necondiționat la tragediile colective pe care și le asumă, printr-un fel de transfer șamanic, ca traume individuale) devenit – din slăbiciune proprie, dar și de nevoie – un „reflector” al traumelor istorice.

Nu întâmplător Victor Iancu folosește, intertextual, *Divina Commedia* a lui Dante (fiecare capitol al cărții are un motto din scriitorul renascentist, iar ideea „Purgatoriului” trimite la el într-un mod invariabil). Există un Infern interior al tuturor indivizilor, ce poate fi exorcizat prin autoscopie (amintita introspecție), transformată astfel în semnul alegoric al Purgatoriului. Ideea, foarte subtil explorată în roman, amintește de teoria critică a lui Bataille din *Literatura și răul*. Criticul consideră acolo actul artistic oarecum orientat spre transgresie în mod subliminal. Prin creație, artistul se situează, inevitabil, într-o arie a libertății nelimitate, unde experimentează necesitatea de a încălca interdictul, nu ca pe o rebeliune împotriva constrângerilor impuse, ci, paradoxal, datorită absenței acestor constrângeri.

Literatura reprezintă o stare de exces a umanului și, de aceea, valorile sale merg dincolo de bariere și extreme, nefiind nici Binele, nici Răul, ci absolutul lor, fapt care nu mai presupune legea morală. „Ceea ce numesc

valoare diferă așadar și de Bine și de plăcere. Valoarea se situează dincolo de Bine și de Rău, însă sub două forme opuse, una legată de principiul Binelui, cealaltă de cel al Răului. Dorința de Bine, limitează mișcarea ce ne face să căutăm valoarea. În timp ce libertatea spre Rău, dimpotrivă, deschide un acces spre formele excesive ale valorii. Totuși, nu s-ar putea conchide din aceste date că valoarea autentică se situează de partea Răului. Chiar principiul valorii vrea să mergem cât mai departe cu putință,” spune, la un moment dat, Georges Bataille.

Literatura transcende legea morală, prin amoralitatea absolutului ei originar, manifestându-se ca o formă de cunoaștere și expresie a Răului, în măsura în care valoarea estetică impune transgresia Binelui. Aici trebuie căutată și semnificația „Purgatoriului” lui Victor Iancu. Romanul (literatura) trăiește astfel în sine, comunicând sui generis cu interpretul său, homo interpretant. Faptul se datorează exclusiv dispariției lui homo symbolicum (autorul însuși), anihilat de către textul său. Prin urmare, individul creator moare, vocea sa căpătând tonalități impersonale, asemenea „cele a unui preot sau șaman, prin care vorbește întotdeauna impersonalitatea divină,” după cum constata Roland Barthes undeva (scriitorul reflector epocii).

Autorul devine astfel o mână impersonală care transcrie un saeculum, e o memorie culturală sau este el însuși scris de către textul său. Textul poate depersonaliza, deconstruind identitatea (unitatea) în propria sa rețea semiotică, lărgită mereu, extinsă prin/din ea însăși, ca fenomenalitate în sine, independentă de orice voință externă, inclusiv cea a creatorului său. Citind Culorile Purgatoriului, acest sentiment ajunge să fie covârșitor. Romanul lui Victor Iancu constituie o piesă narativă remarcabilă a literaturii contemporane, meritând întreaga atenție a criticilor și teoreticienilor literaturii (Codrin Liviu Cuțitaru).

„Prof. univ. dr. Victor Iancu este prototipul intelectualului rasat, pentru care argumentul înseamnă totul. Pe umerii lui este clădită pledoaria în toate împrejurările. Naturaletă dialogului este asigurată de vasta-i cultură de care uzează doar când este cazul, cu tact, înțelegere, naturaletă. Nimic în jocul intelectual al discursului profesorului Victor Iancu nu este ostentativ, deși anvergura ideilor și spontaneitatea susținerii lor au consistență și farmec. Niciodată nu-și însoțește luările de poziție cu gesturi teatrale, niciodată pumnul domniei sale nu va izbi aerul care ne înconjoară

pentru a convinge. Poate, profesorul este conștient de vraja pe care o emană înspre interlocutori, iar gesturile bruște ar putea-o stinge sau zdrobi cu zgomot, cum ai izbi cu bolovanul în obrazul ferestrei când liniștea-i groasă și somnul înalt. În sensul clasic al cuvântului, Victor Iancu nu este un lup-tător. Nu folosește nici unghiile, nici dinții, nici brațele pentru a convinge. După susținerea punctului său de vedere, asigură, cu generozitate, spațiul pentru eventualele contestații. Victor Iancu este un aristocrat al ideilor, al argumentației, al soluțiilor pragmatice [...] Profesorul Victor Iancu impune prin prestanță, prin valoare, prin anvergură.” (Vasile Morar)

A BUDAPESTI ROMÁN FILOLÓGIAI TANSZÉK SZÁZÖTVEN ÉVE

I. EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS MÁRTIROLÓGIA

I. 1. AZ ALAPÍTÓ ATYA: ALEXANDRU ROMAN

Az erdélyi románok már a balázsfalvi kiáltvány (1848. május) 8. pontjában megfogalmazták azt az igényüket, hogy a Magyar Királyságban egy önálló román egyetem állítassék fel. Kossuth az Avram Iancuval folytatott tárgyalások során meg is ígérte, hogy a pesti egyetemen egy román tannyelvű önnálló teológiai fakultást fognak indítani. A forradalom vérbefojtásával azonban ezek a tervek lekerültek a napirendről. Mintegy kárpótlásként, Vasile Erdeli görög katolikus püspök kitartó kérvényeinek köszönhetően, 1851-től a váradi katolikus gimnáziumban megkezdhetette működését a román nyelv és irodalom tanszék. Élére Alexandru Romant (1826–1897) nevezték ki. Roman 1853-ban, szintén Vasile Erdeli közbenjárásának köszönhetően, a Vallásügyi Minisztérium ösztöndíjasaként Bécsbe ment befejezni egyetemi tanulmányait. Anyagi okokból viszont nem tette le a tanári képesítővizsgáját, hanem Pesten, a Helytartótanácsnál helyezkedett el mint tolmács. Közben Erdeli püspök háromszor is kérvényezte a Helytartótanácsnál a román tanszék felállítását a pesti egyetemen.¹ Az egyetem szenátusa az 1861. március 6-i és október 7-i ülésén is támogatta a tanszék felállítását, és azt, hogy annak élére Alexandru Románt nevezzék ki. Ennek következtében a Minisztertanács 1861. december 15-i ülésén jóvá is hagyta a román tanszék felállításának tervét. Kinevezését azonban

¹ KESE K. (1999): *Kultúra és filológia a Román Tanszék történetének tükrében* (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből 19). Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest. 23–24. A konferencián elhangzott előadásomat egy nagyobb tanulmánnyá bővítettem, melyben a tanszék 1863–1995 közötti történetét mutatom be. A tanszéknek csak azon tagjairól írok e tanulmányban, akik nincsenek már köztünk. Az ő életművük lezárt ugyan, de az értelmezések előtt nyitva áll. A tanszék azon tagjainak működését, akik még ma is aktív oktatók és kutatók, majd az utókor fogja értékelni.

csak 1862. december 20-án kapta kézhez Roman, aki tanszéknnyitó ünnepi előadását 1863. április 27-én tartotta.² Itt-ott felbukkan az a nézet, hogy Európában az első román nyelv és irodalom tanszék Torinóban kezdte meg működését 1863-ban. A helyzet ezzel szemben az, hogy mindkét tanszék ugyanabban az évben indult, de a torinói tanszék vezetője, Giovenale Vegezzi-Ruscalla csak 1863. december 15-én tartotta meg első előadását, tehát nyolc hónappal később, mint Roman.³

Politikai téren Roman meggyőződéses föderalista volt. Nem véletlenül adta a Pesten, 1868-ban indított lapjának is a *Federațiunea* címet. A lap a publicisztika eszközeivel harcolt a kiegyezés ellen, és a Magyar Királyság föderatív alapú újjászervezése mellett kardoskodott. Nem csoda hát, ha fennállása alatt (1868–1876) hét alkalommal indítottak ellene sajtóper: négy alkalommal Roman, két alkalommal a lap egy másik szerkesztője, Ioan Poruțiu, egy alkalommal pedig egyenesen Mihai Eminescu ellen, aki 1870-ben három durván sértő cikket közölt a lapban, *Varro* álnéven. Az Eminescu elleni sajtóper anyaga a Magyar Országos Levéltárban porosodott majd' egy évszázadig, anélkül hogy bárki is vette volna a fáradságot arra, hogy átnézze. Az 1956. évi forradalom alatt azonban a levéltárnak épp az a része kapott találatot, mely ezt az anyagot is tartalmazta, és így az elégett.⁴

A folyamatos sajtópereknek nem volt nehéz a későbbiek során valamiféle mártirologikus aurát kölcsönözni.⁵ Alighogy megjelent a *Federațiunea* első száma, rá egy hónapra a magyar kormány sajtóirodája a lap két cikkét

² SZENTPÉTERY I. (1935): *A Bölcsészettudományi kar történe, 1635–1935*. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története IV). Budapest 458–459.

³ „Je vous enverrai ma leçon d'ouverture du cours d'histoire et langue roumaine. Il est tout un programme politique qui m'a procuré les compliments du Ministre des États-Unis qui assiste régulièrement à mes leçons, a obtenu les applaudissements de toute la jeunesse.” Vegezzi-Ruscalla levele Mihai Kogălniceanunak: Torino, 1863. dec. 21. BAR, S 1 (3)/DCCXL.) Lásd még: LĂZĂRESCU, G. (1963): Giovenale Vegezzi Ruscalla, primul profesor de limba română în Italia. *Analele Universității București, Secția Științe Sociale – Filologie* (XII), nr. 28, 45–67.

⁴ MNL OL Az Igazságügyi Minisztérium lt., K 627, Budapesti Ítéltábla. Töredékiratok iktatókönyve 1871. Eminescu Mihály elleni sajtóperről. Lásd: KÖPECZI B. (1995): *Nemzetképzés és a XIX. századi román irodalom magyarságképe*. Akadémia Kiadó, Budapest. 136.

⁵ Ennek legekleatásabb példája Neamțu monográfiája: NEAMȚU, G. (1995): *Alexandru Roman, marele fiu al Bihorului*. Editura cele trei Crișuri, Oradea. 1995, főleg a 135–146. lapokon.

gyanúsnaak találta, és magyar fordításban Ráth Károlynak, a legfőbb ítélőszék bírójának meg is küldte. Ráth javaslatára a Minisztertanács 1868. márc. 31-i ülésén tárgyalta az ügyet. Az ülésen – miután magyar fordításban felolvasták a két, álnéven írt cikket (*Din Transilvania* és *Pesta, Federațiunea*, 1868. 25. sz., febr. 14/25), melyekben arról volt szó, hogy a román politikusok ne fogadják el Erdély és Magyarország unióját, és a román képviselők bojkottálják a magyar parlament munkáját – a Minisztertanács úgy döntött, hogy megindítják a sajtópert a lap főszerkesztője ellen.⁶ Mivel Roman parlamenti képviselő volt, a pert nem volt könnyű megindítani. Előbb ugyanis meg kellett vonni tőle a mentelmi jogát. Az országgyűlés 1868. júl. 27-i ülésén hosszas vita után felfüggesztette Roman mentelmi jogát, és így 1868. dec. 7-én megindulhatott Roman ügyének a tárgyalása, melynek végén Romant felmentették.⁷

Roman ügyét a magyar politikai körök különös figyelembe részesítették. Ezt bizonyítja az is, hogy a per lezárta után három héttel, 1868. dec. 30-án Andrassy Gyula miniszterelnök Romant személyesen is fogadta. Ezek szerint Andrassy azt kérte Romantól, hogy lapjában csak a magyar kormányt és ne az „egész magyar nemzetet támadja, mert az nem hibás semmiért”. Roman válaszában kifejtette, hogy a magyarok iránti gyűlölet csak „a másokhoz képest sokkal nagyobb igazságtalanságokat elszenvedő románok fájdalmanak és felháborodásának a kifejezése”. Andrassy kérdésére – melyek ezek az igazságtalanságok, mennyivel van több joguk más nemzetiségeknek, mint a románoknak, és mivel kiváltságosabbak a magyarok, mint a románok – Roman a következőt válaszolta: „az egyik Erdély és Magyarország uniója, melyet a románok akarata ellenére valósítottak meg, a másik pedig a nemzetiségi törvény, melynek ígéretes címével szöges ellentétben van annak tartalma”. Andrassy elismerte, hogy a nemzetiségi törvénynek vannak hibái, de ígéretet tett arra, hogy alkalomadtán javítani fogják azokat. Erdély és Magyarország egyesülése kapcsán azonban kitérő

⁶ MNL OL, Miniszterelnökségi lt., K-27, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek, 1868. márc. 31. *Vezi și Gelu Neamțu, Procesele de presă ale ziarului „Federațiunea” (1868–1870) în România din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865–1900)*, red. Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978. 182–183.

⁷ *Az országgyűlés Képviselő házának naplója*, 1868, 7. köt., 176. és 9. köt., 271–282. Digitális változat: http://epa.oszk.hu/01600/01605/00009/pdf/1865ogy_kepviselohazi_naplo_EPA01605_1868_07_176-196.pdf; http://epa.oszk.hu/01600/01605/00011/pdf/1865ogy_kepviselohazi_naplo_EPA01605_1868_09_265-282.pdf

választ adott. Szerinte a románoknak is örülniük kellene, hisz az unióval ők is „megszabadultak az évszázados szolgaságtól”. Cinikus utalás volt ez arra, hogy a magyar uralom alatt az erdélyi és magyarországi románoknak nagyobb szabadságuk lesz, mint a Habsburgok fennhatóság alatt volt. Abban azonban igaza volt Andrásynak, hogy az 1863. évi szebeni országgyűlés többségben lévő román képviselői már azon ténynél fogva is, hogy az 59 képviselőből 36 állami funkcionárius volt, nagymértékben ki voltak szolgáltatva a bécsi kormány akaratának.⁸ Szemére is vetette Románnak, hogy „1863-ban a frakkba és cilinderbe öltözött román képviselők egyáltalán nem kardoskodtak nemzetük jogaiért, és Erdély autonómiájáért. A szervilis román beamterek miért nem kérték Bécstől Erdély autonómiáját, melyet most Pesttől olyan lelkesen szorgalmaznak?”⁹

Roman, ígérete ellenére, a beszélgetés többi részét már nem publikálta. Ez nem is csoda, hisz az Andrásyval való találkozás alkalmával komoly politikai kérdésekről is tárgyaltak. Ezeket viszont már nem tárta a nyilvánosság elé, hanem csak Mihai Kogălniceanunak (akkor épp a friss román állam belügyminisztere) számolt be róluk egy hosszú, igazi diplomáciai jelentésnek is beillő, levélben. Andrásynak az a véleménye – írta Roman –, hogy a *Federațiunea* nem más, mint Ion Brătianu intranzigens politikájának a szócsöve. Andrásy szerint Brătianu „nyughatatlan, ambiciózus, erőszakos, vörös-forradalmár [...]. Az a fixa ideája, hogy Erdélyt, de még Magyarországnak is azt a részét, ahol románok laknak egészen a Tiszáig a Temesi Bánsággal együtt Romániához csatolja. Amikor egy személyes beszélgetés alkalmával megjegyeztem neki, hogy a magyarok Erdélyről soha sem fognak lemondani, akkor ő azt válaszolta: ilyesmit nem is szoktak ajándékba csak úgy odaadni, de mi el fogjuk azt venni. Íme Brătianu politikája, melyet Kogălniceanu is követ, jóllehet ő azért valamivel mérsékeltebb”.¹⁰ A továbbiakban Andrásy még beszélt Románnak Erdély stratégiai jelentőségéről, mondván, hogy „aki kezében tartja ezt a természet által megerősített [katonailag] bevehetetlen bástyát az nemcsak a Tiszáig,

⁸ Szász Z. (1988): Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867). In Szász Z. (szerk.): *Erdélyi története III.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1496.

⁹ Az idézetek: *Federațiunea*, 1868. 2/14. aprilie, nr. 37, 145–146.

¹⁰ BAR, fond. Alexandru Roman, S 87 DCCCXXIII, fol. 2. Andrásynak valószínűleg igaza volt. A *Federațiunea* indításában és eszmeiségének kialakításában Brătianunak is nagy szerepe volt. Erről lásd: NEAMȚU: *Alexandru Roman. I. m.*, 135.

hanem egészen Pestig ellenőrzése alatt tarthatja a magyar alföldet. Épp ezért mi magyarok inkább meghalunk semmint, hogy Erdélyről lemondjuk”. Andrassy minden bizonnyal gyanította, hogy mindaz, amiről beszélnek, előbb-utóbb eljut majd a román politikusokhoz is, épp ezért Románnak kifejtette a Román Királyságra vonatkozó jövőben terveit is. „Ha a románok lemondának – mondta – Erdély megszerzéséről, és inkább dél-keleti irányba terjeszkednének, akkor Magyarország a vele szövetséges Romániát naggyá tehetné. Ha ez viszont nem sikerül és egymás ellen támadnak, akkor az egyiknek el kell véreznie.” Roman megígérte Andrásynak, hogy segít egy magyar–román szövetség megkötésében, de csak abban az esetben, ha a Magyar Királyságon belül Erdély Horvátországhoz hasonló státust kap.¹¹

Sajnos e merész tervekből a későbbiekben nem lett semmi. Sőt, az 1848. évi balázsfalvi kiáltvány *Federațiune*-ában való újraközléséért, Romanra újabb sajtóper várt. Nem vitás, hogy mindez Roman megfélemlítése érdekében és az Andrassyval való beszélgetés alkalmával elhangzott fenyegetés jegyében történt: „a kormány annyiszor indít ön ellen sajtópert, míg egyszer csak az esküdtek kénytelenek lesznek önt elítélni”.¹² A magyar hatóságok is nagyobb szigorral járták el ebben az esetben, így Romant 1869. márc. 18-án egyévi fogházra és 500 forint pénzbüntetésre ítélték. Az 1869. dec. 16-i ülésén az országgyűlés is megszavazta Roman mentelmi jogának felfüggesztését, így Roman kénytelen volt a váci börtönbe vonulni.¹³ Az érdekes viszont az, hogy ezzel az ítélettel be is fejeződik Roman vegzálása. Igaz, hogy szabadulás után (1871. jan. 18.) még kétszer indítanak ellene sajtópert, de mindkét esetben fel is mentik. De nemcsak őt, hanem a *Federațiunea* másik szerkesztőjét, Ion Poruțiu-t és a már említett Mihai Eminescut is.¹⁴ A *Federațiunea* ellen indított hét sajtópert a lap fennállásának első két évében indították. A következő öt évben (1876-ig) a *Federațiunea* mentes maradt minden, a magyar kormány felől jövő támadástól. Mi történhetett 1871 után, hogy ilyen nagyvonalú elbánásban részesült

¹¹ BAR fond. Alexandru Roman, S 87 DCCCXXIII, fol. 4.

¹² *Federațiunea*, nr. 37, 14/2 aprilie 1872, p. 145.

¹³ *Az országgyűlés Képviselő házának naplója 1869–1870*, vol. 4. 50–56. http://epa.oszk.hu/01600/01605/00017/pdf/1869ogy_kepviselohazi_naplo_EPA01605_1869-1870_04_050-056.pdf

¹⁴ NEAMȚU, G.: *Procesele de presă. I. m.*, 212–220.

Roman lapja? A választ csak gyaníthatjuk. Ez eddig elmondottak alapján úgy tűnik, hogy a *Federațiunea*, Brătianu javaslatára, azért alapította Roman, hogy a kiegyezés, valamint a Magyarország és Erdély egyesülése elleni propaganda szócsöve legyen. Roman teljesen a tudatában lehetett annak is, hogy erre a stratégiára a magyar kormány sajtóperek özönével fog reagálni. Ő viszont minden bizonnyal ezt is szeretne volna elérni, hisz ezek a perek újabb kiváló lehetőség biztosítottak arra, hogy eszméit minél szélesebb körben ismertté tegye, és hogy a saját sorsán keresztül az egész románság helyzetét mártírizálja.¹⁵ Ebben a korszakban a *Federațiunea* nem más, mint Roman közéleti naplója, melyben részletesen számol be sajtópereinek lefolyásáról. Roman azt is tudta, hogy ezek a perek a korabeli liberalizmus szabályai szerint zajlanak nagy nyilvánosság előtt, és így kiváló alkalmat biztosítanak arra, hogy nézeteit magyarul is kifejtthesse. De térjünk vissza az előbbi kérdéshez: mi az oka a magyar kormány 1871 után megnyilvánuló nagy jóindulatának? Az a véleményem, hogy Roman valamilyen formában kiegyezett a magyar kormánnyal. Mindenesetre sokatmondó az tény, hogy 1871 után egyetlen, a kiegyezést és Magyarországot Erdéllyel való unióját bíráló cikk sem jelenik meg a *Federațiunea*-ban. Az is igaz, hogy Roman továbbra is meggyőződéses federalista maradt, és lelkesen cikkezett azért, hogy Erdély is Horvátorszáéhoz hasonló státuszt kaphasson. Talán közelebb vezethet Roman magatartásának megéréséhez a temesvári francia konzul (1868–1872), Émile Picot által elmesélt epizód. Picot szerint 1871-ben Roman (miközben a váci börtön foglya volt) Ioan Pușcariuval együtt felkereste Alexandru Șagunát. Arra szerették volna

¹⁵ „Csináljunk botrányt és lármázzuk fel az egész világot elégedetlenségeinkkel. Hadd tudják meg a törökök [magyarok], hogy a végsőig harcolni fogunk jogainkért. Ha kell, akár erőszak árán is. Ne egy-kettőt kelljen közülünk bebörtönözniük, hanem sok százat. Akkor fogunk ugyanis győzni. A szabadság a börtönökből fog megszületni, ahogy a sötétségből születik a fény. Azt hiszi ön, hogy feleslegesen, vagy csupán nagy-ravágyásból hagytam magam bebörtönözni? Egyáltalán nem. Úgy gondoltam ugyanis, hogy ezt az önmagában jelentéktelen eseményt jól lehet majd hasznosítani. Ügyünket állandóan napirenden kell tartanunk. [...] Be fognak zárni? Épp azt akarom, mert talán így felébredünk halálos álmunkból.” Roman levele Barițnak: Pest, 1870. dec. 3. in: *George Bariț și contemporanii săi* II, coord. Ștefan PASCU, Iosif PERVAİN, Editura Minerva, București, 1975, 227–228. Roman fenti érvelésének szellemében Ioan Rațiu egyenesen úgy vélte, hogy a *Federațiunea* sajtópereivel az egész Európa, de különösen III. Napóleon szimpátiáját is kivívhatják az erdélyi románok. *Szász: Az abszolutizmus kora. I. m.*, 1648.

rábeszélni az ortodox mitropolitát, hogy működjön együtt a magyar kormánnyal. Picot szerint Şaguna visszautasította az ajánlatot, és Roman meg Şaguna „leforrázva tértek vissza Pestre, és többé már nem akartak a magyar minisztérium propagandistái lenni”.¹⁶ Roman színeváltozása több mint érdekes. Három évvel küldetésük előtt még ádáz ellensége volt Puşcariunak. Alexandru Bohăţellal együtt „a legátkozottabb és legravaszbabb emberek ők az erdélyiek közül” – írta George Bariţnak Roman. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Puşcariu Şaguna aktivista pártjához tartozott, míg Roman Şaguna ádáz ellensége volt. „De mit írhatnék erről a tolvaj Şagunáról, az aktivisták kapitányáról” – áll a fent említett Bariţnak címzett levélben. „Tizennyolc éves koráig Şaguna kálvinista volt. Aztán elment Karlócára, ahol szerb szerzetessé lett. Személyesen megyek Miskolcra, hogy összegyűjtsem a rá vonatkozó adatokat. Biztos lehetsz benne, hogy közzé is fogom tenni majd azokat, mert ezt az embert egyszer s mindenkorra meg kell semmisítenünk és az egész nemzet előtt kompromittálnunk kell. Láss majd csak csoda dolgokat, ha megtudják a pravoszlávok, hogy püspökük valaha kálvinista. És még ez a bandita vádolt engem a kormánynál azért mert közzé tettem Crenneville levelét!”¹⁷ Ilyen előzmények után ment volna Roman, Andrásy küldöttként, Şagunához? Nem teljesen kizárt. Mindenestre Picot minden kritikai apparátust nélkülöző, részlegesen közölt kijelentéseit a jövőben ellenőrizni kell, mivel nem illeszthetők be az adott kontextusba. De ha mégis igazat írt Picot, akkor az azt jelenti, hogy Roman még egyik legádázabb ellenségével, Şagunával is, képes volt tárgyalni Andrásy kedvéért.

A fentiek azt bizonyítják, hogy Roman az ellene indított sajtópereket propagandisztikus módon arra használta, hogy saját magát mártírizálja. Erre már egyes román kortársai is rájöttek. A mocsonyisták lapjában,

¹⁶ Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Correspondances politiques des consuls. 1871, ms. 10. Picot jelentését idézi: FARKAS J. F. (2008): A román irodalom magyar recepciója. *Korunk* (III/XIX) 2008/8, 62. Picot-ról lásd még: DAN, M. – MAIOR, L. (1970): *Émile Picot și românii din Transilvania*. AIIC (XIII) 1970, 187–198.

¹⁷ Lásd Roman G. Bariţnak írt levelét: Pest, 1868. júl. 9. in: *George Bariţ și contemporanii săi II. I. m.*, 218. Ludwig Folliot de Crenneville az erdélyi Gubernium elnöke volt 1861–1867 között. Sajnos nem sikerült megtalálnom Crenneville szóban forgó levelét a *Federaţiune*-ában. A Şaguna kálvinizmusára vonatkozó állítások minden bizonnyal csupán rágalmak. Şaguna a pesti piarista gimnázium tanulója volt mint magyar nemzetiségű (!) római katolikus. Lásd: BERÉNYI, M. (2009): *Originea și familia lui Andrei Şaguna*. *Revista Teologică* (Sibiu) (XV) 2009/1, 36–37.

az *Albinában* egy a *Martirii noastre* (A mi mártírjaink) címmel megjelent névtelen cikk keményen kritizálta Roman ellentmondásos és önmártírozó viselkedését. Roman politikai és hírlapírói tevékenysége összetettebb jelenség annál, semhogy csupán a végsőkig elszánt, mártíriumot is vállaló szabadságharcost lássunk benne. Még ha kezdetben volt is nyomás a magyar hatóságok részéről, módszeres zaklatásról nem beszélhetünk Roman esetében. Sőt, miután Roman a kormánypárt színeiben (egy román szabadságharcos!) képviselői mandátumot szerzett, mindkét fél (a román és a magyar kormány) kiegyensúlyozott és gyümölcsöző együttműködésbe kezdett.¹⁸

Roman tudományos munkássága, annak ellenére, hogy a Román Tudományos Akadémia alapító tagja volt, és később az akadémia filológiai osztályának a vezetője is lett,¹⁹ jelentéktelen. Ez szinte természetes is, hisz a professzori teendők, a publicisztika, valamint a képviselői munka mellett (1865–1887 között tagja a magyar parlamentnek) nem is igen maradhatott ideje a kutatásra. Roman elsősorban publicista, és nem tudományos kutató, volt. Néhány, a Román Akadémia évkönyvében (*Analele Academiei Române*) közölt recenzió és beszámolón kívül egyetlen tudományos művet sem publikált. Még Octavian Goga is azt írta róla, hogy „a jó emlékezetű akadémikus és politikus Al. Roman kétséggkívül tehetséges ember volt, de mindenki tudja, hogy elsősorban lelkesedése tette őt naggyá, ahogy a régi generáció többi kiemelkedő egyéniségét is. Felkészültsége nem felelt meg a modern tudomány követelményeinek. Tanítványait, az elavult ismeretekért cserébe azzal kárpótolta, hogy megtanította őket arra, hogy miként legyenek lelkes románok.”²⁰ Mindezek ellenére tanítványai szerették Romant. Ioan Slavici például, annak ellenére, hogy a jogi kar hallgatója volt, szívesen járt be Roman előadásaira. Roman tanári képességeit bizonyítja az is, hogy tanítványai közül később sokan a román politikai és kulturális élet kiválóságai lettek: Vasile Goldiș, Iosif Vulcan, Miron Cristea, Ilarie Chendi stb.²¹

¹⁸ Roman politikai tevékenységének árnyalt megközelítését lásd: IUDEAN, O.-E. (2012): *Deputați guvernamentali români în parlamentul de la Budapesta (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX)*. PhD-disszertáció. Kolozsvár, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, 2012. 121–158. (Itt köszönöm meg a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta disszertációjának kéziratát.)

¹⁹ IUDEAN, i. m., 73.

²⁰ GOGA, O. (1908): Catedra de literatura română. *Țara Noastră*, 1908, nr. 41, 6–7.

²¹ Róluk magyarul lásd: SZÁSZ Z. (1967): *Román diákok Budapesten 1848–1918*. Budapest (V). nr. 6, 30–32.

I.2. A TANÁR, A KÖLTŐ ÉS A REGÉNYÍRÓ: IOAN CIOCAN ESETE

Roman azt szerette volna, ha a tanszék élén Valeriu Braniște követi őt. Ennek ellenére 1893-ban Braniște a brassói román gimnáziumba ment tanítani. Roman halála után (1897. szept. 27.) Braniște még csak be sem adta pályázatát a megüresedett tanszékvezetői állásra. A román tanszék akkori jelentőségét érzékelteti az a tény, hogy az újonnan kiírt tanszékvezetői helyre nyolc pályázat érkezett be. Íme, a nyolc pályázó: Grigore Moldovan (vagy Moldován Gergely), akkor a kolozsvári egyetem tanára, a román irodalomtörténet-írásban ellentmondásos figura, főleg filomagyarizmusa miatt; Gheorghe Alexici, akkor már a Román Tanszék docense; Iosif Siegescu, a budapesti görög katolikus pap; Alexiu Viciu, balázsfalvi gimnáziumi tanár; Nicolae Bodiu, zombori (ma Szerbia) gimnáziumi tanár; Vincențiu Nicoară, fiumei (ma Rijeka) gimnáziumi tanár; Silvestru Nicoară, szintén balázsfalvi gimnáziumi tanár; Simion Deseanu, köröskisjenői jegyző; és végül Ioan Ciocan, országgyűlési képviselő.²² A nyolc jelölt közül 1898-ban Ioan Ciocan kapta meg a tanszékvezetői kinevezést. Annak ellenére, hogy egyetemi tanulmányait Budapesten, Grazban és Bécsben (Barbaneum) végezte, ő az egyetlen olyan tanára tanszékünknek, aki egy sort sem publikált. Annak ellenére sem, hogy bécsi éve alatt Ioan Slavici és Mihai Eminescu legbensőbb baráti köréhez tartozott.²³ Nem csoda hát ha az erdélyi és magyarországi fiatal román értelmiségi elit íróniájának kedvenc céltáblájává vált Ciocan. Egy „Nicu” (talán épp Goga rejtőzik mögötte?)²⁴ álnéven író zsurnaliszta a *Tribuna poporului* c. lapban bombasztikus és alpári stílusú cikkekben figurázta ki Ciocan oktatói munkáját, egyben a román érdekek elárulásával vádolva őt.²⁵ Ciocan nyugdíjba vonulását hajdani tanítványa, Ocatvian Goga szintén egy csípős hangvé-

²² KESE, i. m., 77–78.

²³ Ioan SLAVICI, *Amintiri*. In Ioan SLAVICI (1978): *Opere* IX. ed. de VATAMANIUC, D., Editura Minerva, București. 51.

²⁴ Octavian G. TĂSLĂUANU (1939): *Octavian Goga. Amintiri și contribuții la istoricul revistei „Luceafărul,” partea I, epoca budapesteană*. București., 36–39.

²⁵ „Ciocan úr »raportja« [Ciocannak a naszdí gimnázium pénzalapjainak felhasználásáról szóló jelentéséről van szó] nem más, mint a román nyelv meggyalázása. Ha Ciocan úr a tanszéki katedrán is így beszél, akkor jobb lenne, ha minél ritkábban menne fel arra a katedrára, mert akkor a román nemzet nagy öröme, annál ritkábban hozna szegyet nyelvünkre és nemzetünkre.” *Limba română la universitatea din Budapesta. Tribuna poporului* (III) 1899 nr. 135 (14/26 iulie), 2.

telű cikkel üdvözölte. Szerinte Ciocan alatt a tanszék „tudományos színvonal a nullára esett; nemzeti nevelésről nem is beszélhetünk, hisz ez a kormánypárti professzor nagyon is halvány egyéniség volt”.²⁶

Más kortársak beszámolóiból azonban az derül ki, hogy a Goga által rosszindulatúan felállított Ciocan-képet árnyalunk kell. Így például Iosif Popovici (aki 1905–1915 között szintén a tanszék docense volt) Ciocan-nak a magyarországi románok érdekében kifejtett tevékenységét többre értékelte, mint a hősként tisztelt előd, Alexandru Roman munkásságát: „a purtián erkölcsű Ciocanhoz képest [...] Roman sokkal gyengébb jellem volt. Most mégis azok szidják, akik az ő segítségével [Ciocan] jutottak előre”.²⁷ Ciocan valóban jóindulatú embere volt, aki ahol csak tudta, segítette a román értelmiségieket. Mint parlamenti képviselő (1896–1915 között) többször is közbenjárt a nagy román író, Liviu Rebreanu apjának az érdekében: hol fizetésemelést, vagy soron kívüli jutalmat eszközölt ki Vasile Rebreanunak, hol Liviu testvérének, Emilnek járt ki egy állami állást a dézsi vasútnál. Cserébe Vasile Rebreanu mint falusi tanító sokban segített Ciocannak a választási kampányok során.²⁸ Az író Liviu Rebreanu az egyik leghíresebb regényében (*Ion*) név szerint meg is örököltette Ioan Ciocan alakját.²⁹

²⁶ GOGA, O. (1908): Catedra de literatură română. *Țara noastră* (II) 1908, nr. 41. (5/18 oct.), 332.

²⁷ Popovici levele Ioan Bianunak: Budapest, 1906. febr. 4. in: *Scrisori către Ioan Bianu*. III, ed. de Marieta CROICU, Petre CROICU, Editura Minerva, București, 1976, 393. Popoviciról legújabban lásd: MÂNDRUȚ, S. (1910): Date privind doctoratul lingvistului Iosif Popovici la Universitatea din Viena (1910). *Banatica* (XIII) 1995/2, 181–195.

²⁸ POPĂ, M. (1979): Date noi despre familia lui Liviu Rebreanu. *Limbă și literatură* (II) 1979/1, 73–82; 1979/2, 263–274.; GHERAN, N. (1986): *Tînărul Rebreanu*. Editura Albatros, București. 46–54.

²⁹ „Ciocan hosszú évekig volt a román gimnázium igazgatója. Egyezkedett a magyarokkal, engedményeket tett, s azzal kedveskedett nekik, hogy többnyire a hátsó ajtón – bevezette az iskolába a magyar nyelv tanítását; cserében a kormányzat képviselői mandátummal jutalmazta. Mindig a függetlenek listáján jelöltette magát, de azokhoz a függetlenekhez tartozott, akik a mindenkori kormány legbiztosabb támaszai. Ez a függetlenség a budapesti egyetem román irodalmi tanszékét is megszerezte neki, és halála órájáig biztosította számára Ármádia képviselői mandátumát. Hallgatag, zárkózott ember volt; nem sok vizet zavart a fővárosban. A rosszmájúak kaján részletességgel mesélték, hogy tizenöt esztendő alatt a parlamentben egyetlenegyszer tátotta ki a száját: nyitva maradt két szemközi ajtó, és ő dühösen kifakadt: »Tegyük be az ajtót, uraim, itt szörnyű huzat van!« Szónoki rögtönzését állítólag zúgó tapssal fogadta a ház.” (REBREANU, L.: *Ion*. OLÁH T. ford., Kriterion, Bukarest. 248–249.)

Ciocan legnagyobb apológétája azonban Alexandru Vaida-Voevod volt, aki szerint, parlamenti munkájában Ciocan a legőszintébb és a legodaadóbb segítőtársa volt. A Budapesten tartózkodó Constantin Stere (1865–1936) így beszélt Vaida-Voevodnak Ciocannról: „Ritka az ilyen nagyszívű, rendes ember, mint Ciocan. Igazi román!”³⁰ Mindezek ellenére Goga és Rebreanu tekintélyének köszönhetően a román hagyományban az általuk felvázolt negatív Ciocan-kép honosodott meg. 1945-ben egy kis példányszámú, regionális lapban beszédes címmel jelent meg egy írás Ciocanról (*Akivel nagy igazságtalanság történt: Ioan Ciocanu*, „Plaiuri Năsăudene”, (III) 1945, nr. 31–33, 1-30 ianuarie, p. 4.), hogy aztán a feledés csendje lengje körül Ciocan életét és munkásságát. Az utóbbi időkben azonban napvilágot látott néhány olyan tanulmány melyek új levéltári források feltárásával (a Ciocan-hagyaték a Román Állami Levéltárak Beszterce-Naszód megyei fiókjában található) igyekeztek új megvilágításba helyezni Ciocan alakját.³¹ Ebbe a vonulatba illeszkedik Remus Câmpeanunak jelen kötetünkben közölt tanulmánya is.

I.3. A RENEGÁT: IOSIF SIEGESCU

A tanszék történetének legellentmondásosabb figurája, kétségkívül, Iosif Siegescu volt. Ha Ciocan ellen Gogának mindössze néhány publicisztikai kirohanása volt, Siegescu ellen igaz sajtókampányt indított a resinári költő. Ciocan nyugdíjba vonulása után 1909-ben az egyetem professzori tanácsa első helyen Gheorghe Alexiciot javasolta tanszékvezetőnek. Siegescut csak a harmadik helyre rangsorolták a professzorok. Ennek ellenére Apponyi Albert kultuszminiszter Siegescut nevezte ki a tanszék élére.³² Tanszékvezetői kinevezésével szinte egyidőben választották meg a kormánypárt színeiben Siegescut parlamenti képviselőnek is az oravicai körzetben.

³⁰ VAIDA-VOEVOD, A. (1994): *Memorii*. Vol. I. ed. de Alexandru ȘERBAN, Editura Dacia, Cluj-Napoca. 143–144, 146–147.

³¹ TOMI, G. (2005): Ioan Ciocan – la 90 de ani de la the trecerea sa în neîntință. *Arhiva Someșană*, (III/IV) 2005, 285; UİLĂCAN, I. (2006): Ioan Ciocan în alegerile parlamentare din cercul electoral Năsăud (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX). *Anuarul Asociației Profesorilor de Istorie din România – Filiala Bistrița-Năsăud* (I). 13–24; IUDEAN, i. m., passim.

³² SZENTPÉTERY, i. m., 587.

Coriolan Brediceanu korábbi képviselő halála (1909. jan. 25.) miatt írták ki az időközi választást a szóbanforgó körzetben. Siegescu ellenében a Román Nemzeti Párt (RNP) elnöke, George Pop de Băsești indult. Az 1909. febr. 18-án megtartott szavazáson Siegescu fölényes győzelmet (64%) aratott. Siegescu főleg a tanítók és a papok (elsősorban a görög katolikusok), míg ellenfelére főleg a román parasztság szavazott. A korabeli választási törvény értelmében az, aki már állami alkalmazásban állt, nem lehetett egyszerre parlamenti képviselő is. Így Siegescu, aki megválasztása pillanatában még gimnáziumi tanár volt, nem foglalhatta volna el parlamenti helyét. E rendelkezés azonban nem terjedt ki az egyetemi tanárokra: ők egyszerre lehettek egyetemi oktatók és parlamenti képviselők is. Azért, hogy a kormánypárt ne veszítsen el egyetlen mandátumot se, Siegescut a professzori tanács javaslata ellenére gyorsan egyetemi tanárnak nevezték ki.³³

Goga nyomban támadásba lendült. Harcias szellemben egyenesen lázadásra buzdította a budapesti román egyetemi ifúságot: „Ha egyetemistáink öntudatos és határozott ifjak volnának, megakadályoznák azt, hogy a románság gyalázója és megsemmisítője megtarthassa egyetemi nyitóelőadását.”³⁴ Goga felhívása értő fülekre talált: „fiaink, lehettek vagy százan, megakadályozták, hogy [Siegescu] megtarthassa nyitóelőadását. Szinnyei [József] dékán kíséretében vonult ki [Siegescu] a teremből, de valakinek még így is sikerült egyet behúzni neki” – írta Miron Cristea (a későbbi Nagy Románia első ortodox érseke) lelkendezve Gogának.³⁵ A tudósítástól elragadtatva Goga is nyomban nekiveselkedett: „Annak ellenére – írta –, hogy fiaink idegen hullámok örvényeiben vergődnek, és kénytelenek magyar iskolákba járni, ahol janicsárokat akarnak belőlük nevelni, ők mégis megőrizték egészséges lelküket, melybe nem férközhetett be a mindent elöntő betegség. Budapest mérgezett nyilai nem hatolhatnak be ezekbe a derék lelkekbe, melyek híven őrzik a józan paraszti ész és a csobáni makacsságot.”³⁶ Íme, az egészséges román pásztor, és vele szemben a zül-

³³ Siegescu megválasztásáról lásd: IUDEAN, *i. m.*, 242–250.

³⁴ Ismeretlen (véleményem szerint Goga) (1909): Catedra din Budapesta. *Tribuna* (Arad), 1909 (XIII), nr. 54, 1909 marți 9/23, 2.

³⁵ Budapest, 1910. jan. 18. in: *Octavian Goga în corespondență* vol. II. Ed de Mihai BORDEIANU și Ștefan LEMNY, Editura Minerva, București. 1983. 235.

³⁶ GOGA, O. (1911): *Însemnările unui trecător*. Arad. 234–235.

lött, rothadó város. És mindez nemcsak azért érdekes, mert Siegescut ez utóbbihoz sorolta Goga, hanem azért is, mert ez az *ars poetica* költészetében is megnyilvánul. Nem csoda hát, ha ilyen előzmények után Siegescu, és általa az egész Román Tanszék részesévé vált a 20. század eleji egyik leg-híresebb magyar–román (látszólag) irodalmi vitájának. Természetesen az Ady–Goga vitáról van szó, melyet a román irodalomtörténet-írás meglehetősen mostohán kezelt.³⁷

Az egész vita onnan indult, hogy 1912. dec. 12-én a Román Nemzeti Párt képviselője, Ștefan Cicio-Pop parlamenti felszólalásában ellenezte a hajdúdorogi magyar görög katolikus egyházmegye felállítását. Kétségtelen, hogy a hajdúdorogi egyházmegye felállítása, melyben a liturgikus nyelv a magyar és a görög lett volna, a magyar kormány magyarosítási törekvéseit szolgálta. Ugyanakkor az erdélyi román görög katolikus egyház fennhatósága alól kivont volna 83 román parókiát. A parlamenti ülésen részt vett Siegescu is, akit román kortársai egyenesen azzal vádoltak, hogy ő volt a hajdúdorogi új egyházmegye létesítésének az ötletadója.³⁸ Hozzászólásában Siegescu egy szót sem szólt a hajdúdorogi egyházmegye ügyéről. Hosszasan dicsérte viszont a kormánynak a papok és a tanítók fizetés-emelésére vonatkozó terveit, és szidta az egyes tanítók lelkét egyre jobban megmérgező ateizmust. Az ülés végén Zichy János kultuszminiszter emelkedett szólásra. Beszédében a kormány kultúrpolitikájának elveit ismertette, melyek szerint, mivel Magyarország nemzetállam, ezért a kormány csak a nemzet kultúráját támogathatja. Magyarországon márpedig

³⁷ Ion Dodu Bălan 426 oldalas Goga-monográfiájában egyetlen sort sem találunk az Ady–Goga vitáról. Goga másik monográfusa, Mircea Popa már szól róla, de a kényes kérdéseket következetesen megkerüli. Lásd: BĂLAN, I. D. (1971): *Ocatvian Goga*. Editura Minerva, București; POPA, M. (1981): *Octavian Goga între colectivitate și solitudine*. Editura Dacia, Cluj-Napoca. 228–232. Legújabbban az interneten megjelent románul is egy kitűnő cikk Ady és Goga kapcsolatáról, persze névtelenül: <http://www.bucurestiivechisinoi.ro/2010/07/inchipuirile-orasului-in-literatura-inceputului-de-secolii/>; Magyarul a legjelentősebb írások a témában: DOMOKOS S. (1971): *Octavian Goga, a költő és műfordító*. Kriterion, Bukarest. 219–242; ADY E. (1982): *Összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok* XI. s. a. r. LÁNG József, Akadémiai Kiadó, Budapest. 196–214, 271–286.; KISS Gy. Cs. (2001): „Goga Oktávián vádjai” – nemzetiségi keretben. In BERKES T. (szerk.) (2001): *Keresztirányok*. Balassi Kiadó, Budapest. 347–353.; BÍRÓ B.: Az Ady–Goga vita, avagy a román-magyar szóértés esélyei. In TAPODI Zs. – PAPP L. (szerk.): *Imagológiai tanulmányok*. Scientia Kiadó, Kolozsvár. 213–227.

³⁸ CÂMPEANU, R. (2003): *Biserica română unită, între istorie și istoriografie*. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca. 134.

csak egy nemzet van, és ez a magyar. „A magyar kultúrát – mondta Zichy – a magyar nemzet élő lelke szabja meg, amely mindenható, örök és halhatatlan.”³⁹

Zichy zárszava, mely a magyar kulturális elsőbbségre hivatkozva világossá tette a magyar kormány magyarosító törekvéseit, kétségkívül arrogáns válasz volt a román képviselők részére. Goga nyomban reagált is. Jól megírt ironikus cikkében amellet érvelt, hogy az a felsőbbrendű magyar kultúra, melyről Zichy álmodozik, és amelynek jogában állna asszimilálni Magyarország nem magyar nemezetiségeit, valójában nem is létezik: „a magyar nemzeti irodalom – írta Goga – véget ért a költészetben Petőfivel és Arany Jánossal, a prózában pedig Mikszáthtal, helyet csinálva a budapesti zsidó nemzeti irodalomnak, mely napjainkban uralkodik. [...] Az úgynevezett magyar irodalomban a magyarok egyre ritkábban találhatók. Elveszték Jókai romantikus típusai és Kemény báró dölyfös, nehézkes és makacs nemesei. Mikszáthtal eltűntek a szimpatikus, vidám parasztok is a tótok földjéről. [...] Színdarabjaikban nem találkozol a lármás, indulatos paraszttal, a lírai költészetben sem leled a paraszti egészséget, a természet szeretetét. A pusztá sincs többé a magyar dalokban, sem a csárdai kurjantás, sem a bakonyi haramiák regényes bátorsága. [...] Többé nem harcoló irodalom, a küzdőtéren nincsenek harcosok, nem látod ott többé a nemzeti küzdelemnek népszónokait. Nem akadsz fel többé a turáni hevességnek erőyes hangjain. [...] A paraszt megszűnt irodalmi tárgynak lenni, a nemes alig tűnik föl egy-egy színdarabban, hogy nevetséges pózával gyönyörködtesse a nézőket. [...] Helyettük a színpadon a Lipót-városi ügyvédet, az utilitarista polgárt, a városit találod, aki vak a természet szépségeivel szemben. [...] Egy ily sajátosság nélküli, gyökeretlen kultúra, amelyen a mai magyar, melyről ditirambuszokat zeng Zichy miniszter úr, nem lehet veszélyes ránk nézve, kivált ma, amikor a román irodalom szuperiális irodalmi tehetségek tömege által nemzeti irányba halad.”⁴⁰ Goga írása érzékeny húrokat pendített meg. A másodvonalbeli konzervatív írók⁴¹ el

³⁹ Országgyűlés Képviselőházának Naplója XVI. kötet. Budapest. 1912. 461.

⁴⁰ GOGA, O. (1913): Un anacronism: cultura națională maghiară. *Românul* (III) 7 ianuarie 1913, 3–4. Goga cikkét Braun Róbert fordításában idézem: *Husadik Század* (XIV), 1913/2, 203–204.

⁴¹ Közülük talán Szabolcska Mihályt (1891–1930), az egyszerűség és a magyar falu költőjét érdemes megemlítenünk. Goga esztétikailag egyébként nagyjából Szabolcska szintjén állt, nem hiába hiányolta a falut és a parasztot amagyar irodalomból. Szabolcs-

voltak ragadtatva Goga diagnózisától, mert abban saját eszméik megerősítését vélték felfedezni: az úgynevezett modern magyar írók nagy része nem is igazi magyar, hanem zsidó, aki Budapesten az egész magyar irodalmat maguknak sajátították ki.

Reagáltak természetesen a Goga cikkében közvetlenül érintett írók is. Ignotus válasza, akit név szerint is említett Goga, gyengére sikeredett.⁴² Az aradi származású, majd Lipován tanároskodó, románul is jól tudó Braun Róbert viszont alapos tanulmányban mutatott rá Goga írásának a valóságot leegyszerűsítő ellentmondásaira. A magyar irodalomban azért nem szerepel már a juhász, a paraszt és a puszta kitüntetett helyen, mert egész egyszerűen megváltozott a magyar társadalom. Attól még egy irodalom lehet nemzeti, hogy tárgyát nem a parasztság életéből meríti. Valójában azonban nem a magyar, hanem a román kultúra anakronikus, mert „az a közönség, az a társadalom (az erdélyi románság), melynek ő ír, társadalmi tagozódás és fejlettség tekintetében ott tart, ahol a magyarság tartott Petőfi és Arany idejében”.⁴³

Goga cikkének egyetlen pozitív magyar hőse Ady volt. Ennek ellenére Ady jó érzékkel tapintott rá arra, hogy Gogát leginkább a magyar kultúra európaisága és modernsége zavarja: „És itt hamarosan megérkeztem a Goga-vádak titkos, bujkáló, majdnem félt és félig tudattalan okához: az irigységhez. Bizony ez a furcsa Magyarország egy kicsit mindig Európával élet az életét, a keresztes hadjáratokon, protestantizmuson, franciás forradalmon keresztül egészen a szocializmus testet, izmos való valósáig. [...] Nem mondom, hogy elképzelhetetlen, de egyelőre szédítően nagy, színesen gazdag a mai románságnak a mi intellektuális kultúrán, főképpen pedig vakító, tehát bosszantó is”.⁴⁴ Valamivel metaforikusabban ugyan, de Ady ugyanúgy a magyar kultúra felsőbbrendűségéről beszélt, ahogy Zichy miniszter is a parlamentben. Sőt Ady még arra is tett egy

---

káról legújabban lásd: N. PÁL J. (2008): Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady–Rákosi vita. Egy konfliktusos eszmetörténeti pozíció természete és következményei (*Spectrum Hungarologicum* 1). University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Hungarian Studies. Jyväskylä–Pécs. 173–174, 212.

⁴² IGNOTUS (1913): Magyarság és irodalom. *Nyugat* (VI) 1913/ 5, 327–331.

⁴³ BRAUN R. (1913): Goga Oktávián a magyar kultúráról. *Huszedik Század* (XIV) 1913/2, 208.

⁴⁴ ADY E. (1913): Goga Octavian vádjai. *Nyugat* (VI) 1913/ 10, 789–791. Jómagam a kritikai kiadás alapján idézem Ady cikkét: ADY: *Összes prózai művei*. I. m., 18.

homályos utalást, hogy a magyarországi román kultúra fejlettebb, mint a Kárpátokon túli. És ennek a magyarországi kultúrának Goga is a része, ahogy a Goga által szidott zsidó írók is: „Nem esküszöm meg, hogy a romániai katonaság nem veheti el valahogyan, egyszer, tőlünk Erdélyt, de magyarságunkat s ennek termő-ligetét el nem bocskorolhatja soha. Gyönyörű lehet az a hivatásérzet, amely Romániáé és a románságé lehet, de a mienk se kutya, a szép, nagy emberi passzió valószínűleg, mert idegektől tud elhódítani magának fanatikusokat. Egyelőre pedig az igazibb román kultúra Magyarországé, s Goga is a mienk malgré lui, és ezt se szabad elfelejteni.”⁴⁵

A vita arra mindenképp jó volt, hogy világossá váljon: Gogát valójában nem a magyar kultúra elkorcsosulása, hanem az asszimiláció zavarta leginkább. Hiába hangoztatta ugyanis, hogy a románoknak nincs semmi félnivalójuk a budapesti zsidó–magyar keveredésből létrejött hamis, romlott magyar kultúrától, cikke bevezető részében világosan érzékeltette a magyarországi románokra leselkedő asszimilációs veszélyt. Gogának is tudatában kellett lennie annak, hogy ez az általa kárhoztatott szemitizált magyar kultúra bizony sok román értelmiségit megszédített: „A mi erdélyi intellektuelünk, ki el van szigetelve környezete által a román kultúra szuperioritásának megnyilvánulásától, ki idegen nevelésre van kárhoztatva, gyakran marad megfosztva attól, hogy a magyarizmus tündöklő homlokzatát a maga fényében lássa, mely megszédíti és meggyöngíti saját hatalmába vetett hitét. Hány embert nem találunk naponta, kik előtt Apponyi gróf a parlamenti harc legmagasabb kifejezője, *Az Újság* a legjobb publicisztikai orgánus, Újházi a legzseniálisabb színész, Pikler a legtudósabb tanár, Molnár Ferenc a legszellemesebb szerző és így tovább. Ezek a száműzöttek, kiket balsorsuk távol tartott a nyugat gondolkozásától és egyidejűleg megtagadta azt az alkalmat is, hogy a román szellem titkait megértsék, sajnálatraméltó szellemi életet folytatnak, telve tévedésekkel és bizonytalanságokkal. Az ő hibrid pszichológiájuk leghajlékonyabb arra, hogy az idegenekkel a bűnös alku vékonyság húrjait üssék meg, az ő seregükből kerülnek elő a Seghescu-féle [Siegescu] politikusok és irodalmárok, ők törvényes követeléseink leszállításának árverésénél az ügynökök.”⁴⁶

⁴⁵ Uo., 18.

⁴⁶ *Husadik Század* (XIV), 1913/2, 200.

Goga sorai ékes bizonyítékai annak, hogy az erdélyi és magyarországi román értelmiség úgy Bukarest, mint Budapest felől nézve is periférikus helyzetben érezte magát. Bukarest felől, Titu Maiorescu 1868. évi híres tanulmánya óta (*A román nyelv helyzete az ausztriai újságokban*) általában azt vetették a szemére, hogy túlságosan is a magyar és a német kultúra hatása alá került, és már-már románul sem tud rendesen írni és beszélni. Íme, egy korabeli regāti regényíró, Dului Zamfirescu véleménye az erdélyi román írókról: „Slavici borzalmasan ír románul. [...] Ilarie Chendi nem tud jól románul, de vannak jó gondolatai.”⁴⁷ Azt már részleteznünk sem kell, hogy Budapest felől szintén kirekesztve és megalázva érezték magukat a magyarországi román értelmiségiek: az egész 19. századi erdélyi és magyarországi román irodalom és publicisztika erről szól.

E kettős periférikus helyzetre az erdélyi és magyarországi román értelmiség többféleképpen reagált. Az írók és publicisták nagy része (Goga, Octavian Tăslăuanu, Ioan Slavici, Vasile Lucaciu, Gerge Coșbuc stb.) azt hangoztatta, hogy „minden román számára Bukarestben kel fel a nap” (Slavici).⁴⁸ Ők minden igyekezetükkel azon voltak, hogy az erdélyi román kultúrát integrálják a Kárpátokon túli román kultúrába. Habár jól tudtak magyarul és németül is, műveiket kizárólag románul írták (kivéve Slavici, aki németül is közölt néhány tanulmányt), és legtöbbször közülük át is telepedtek a Román Királyságba. Jóllehet számszerűleg ők voltak kevesebben, a publicisztikai teret mégis ők uralták. Az Alexandru Roman-féle régi taktikát követték: minduntalan sajtópereket provokáltak ki maguk ellen, és azokat a magyar kormány elleni propaganda kifejtésére a használták fel. Politikai téren azonban sokkal óvatosabbak voltak. Erdélynek a Román Királysággal való egyesülése érdekében csak akkor emeltek szót, ha az első világháború következtében átlépték a Kárpátokat (pl. Goga, Lucaciu). De néhányan közülük, miután megérkeznek Bukarestbe, gyorsan kiábrándulnak a nagyromán álmokból, és nosztalgiával idézik fel az Osztrák–Magyar Monarchiában maradt román testvéreknek az ókirályságbeli sorstársaikhoz viszonyított jobb anyagi helyzetét, és tudatosabb erkölcsi

⁴⁷ ZAMFIRESCU, D. (1903): *Literatura românească și scriitorii transilvăneni*. In ZAMFIRESCU, D. (1982): *Opere V*, ed. de Mihai GAFIȚĂ, Ioan ADAM, Editura Minerva, București. 418.

⁴⁸ Lásd Slavici levelét Iorgának: Măgurele 1907. júl. 20. in E TOROȚIU, I.: *Studii și documente literare VII*. București. 1936. 236–238.

magatartását. Az 1907. évi romániai parasztlázadás brutális vérbefojtását látva Ioan Slavici ezt írta elkeseredésében Iorgának: „Kultúra tekintetében a Habsburg Birodalomban élő románok előbbre vannak, mint romániai testvéreik. Romániában a szegénység következtében a parasztság tömegesen degenerálódik, a felépítményt pedig [ahogy Eminescu mondaná (azaz a bojárságot és a polgárságot)] zabolátlansága teszi tönkre. Te tudhatod, hogy néhány zsidók által megszállt vidéket leszámítva, ez nincs így sem Erdélyben, sem Magyarországon, sem a Bánságban, sem Bukovinában. Romániában a paraszt látástól vakulásig dolgozik, a bojár pedig, ahogy a németek mondják Raubwirtschaft-ot (rablógazdálkodást) művel, a vég-sőkig kiszipolyozva úgy a földet, mint annak megmunkálóját. [...] Nincs semmi, amit a hegyeken túli románok eltanulhatnának itteni testvéreiktől [azaz a regátiaktól], és mentse meg őket az Isten attól, hogy netán abba a helyzetbe kerüljenek, amilyenben ezek [a regátiak] vannak. Ami az erkölcsi kultúrát illeti, jobb ha behunyjuk a szemünket, hogy ne is lássuk mi minden megtörténhet Romániában, ahol már semmi sem szent, és ahol a becsületes embert, nem elismerik, hanem megvetik.”⁴⁹

Az erdélyi és magyarországi román értelmiség nagyobb részét kitevő tanítók, valamint görög katolikus és ortodox papok többsége Bukaresttel szemben Budapestet részesítette előnyben. Legalábbis 1918-ig. Az első világháború kitörésekor nemcsak a kormánypárti román képviselők, hanem az ellenzékben lévő Román Nemzeti Párt tagjai is hűségükről biztosították a magyar kormányt. És ami még ennél is érdekesebb: néhány hónapra Románia hadba lépése után, 1917 februárjában, 200 erdélyi és magyarországi román politikai és egyházi vezető tett hűségnyilatkozatot a Magyar Korona iránt. Igaz, egyesek a kormány nyomására, de mégis-csak aláírták. Íme, a nyilatkozat utolsó paragrafusa: „Mi, magyarországi románok kinyilvánítjuk, hogy a Magyar Szent Korona uralma alatt akarunk maradni. Ezen hajthatatlan akaratunk megnyilvánulásaként hullatják fiaink véreiket a harcmezőkön, és ezen akarattól hajtva a román nép minden lelki és testi fegyverével harcolni fog a hazáért.” Olyanok írták alá ezt a nyilatkozatot, mint Vasile Mangra (1850–1918, erdélyi ortodox érsek, a Román Akadémia tagja); a már említett Miron Cristea; Nicolae Sulica

⁴⁹ *Uo.*, 237.

(1877–1949) stb., és természetesen Iosif Siegescu.⁵⁰ Az aláírók magatartását Lucian Boia jellemezte a legjobban: „Ha nem is beszélhetünk hősiességről e személyek esetében, azért az sem igaz, hogy teljesen lemondtak volna [a Romániával való egyesülésről]. A román vezetők nem akartak konfliktusba kerülni a magyar politikai vezetéssel, hisz háború lévén, egy ilyen aktusnak csak ők és az egész román népesség itta volna meg a levét. Nem mondhatjuk tehát azt, hogy ezek a román vezetők kifejezetten *harcoltak* volna Erdély és Románia egyesüléséért.”⁵¹

Siegescu nem volt olyan rossz tudós, ahogyan azt Goga és társai, híresztelték. A korabeli magyar tudományos élet megbecsült tagja volt: ennek jeléül 1898-ban a budapesti Magyar Philológiai Társaság tagjai közzé is választotta.⁵² Elsőként írt addig ismeretlen, de nagyon jelentős román nyelvemlékekről: az 1650 táján készül román–latin szótárról (*Dictionarium Valachico-Latinum*); Coresi diakónus agendájának (*Molitevnic*, 1567–1568) forrásairól;⁵³ vagy Csokonai *Békaegérharcának* román fordítójáról, egy bizonyos Kontz Józseféről. Siegescu az első között volt, akik monográfiát írtak a 17. századi moldvai érsekről, Dosofteiéről: *Dosoftei metropolita mint költő. Tanulmány a román irodalom köréből*, Budapest, 1897. Görög katolikus papként megírta a románok vallási uniójának történetét.⁵⁴ Siegescu legfontosabb műve kétségtávol a román helyesírásról írt monográfiája.⁵⁵ Valójában egy összegző tanulmánykötetről van szó, melybe a szerző felvette az összes, addig a román filológia tárgykörében publikált tanulmányát.

⁵⁰ A nyilatkozat szövegét az aláírók névsorával lásd: RUSU ABRUDEANU, I. (1930): *Păcatele Ardealului față de suflitul vechiului Regat*. București. 277–280.

⁵¹ BOIA, L. (2013²): „*Germanofilii*.” *Elita intelectuală românească în anii primului Război Mondial*. Humanitas, București. 73.

⁵² KESE, i. m., 114.

⁵³ *EPhK* (XXIX), 1905, 77–80; 363–368; (XXXII) 1908, 648–657. A Siegescu által jelzett román–latin szótár csak 2008-ban jelent meg ki kritikai kiadásban: *Dictionarum Valachico-Latinum. Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. CHIVU, Editura Academiei Române, București, 2008. Kontz fordítása, annak ellenére, hogy nagy népszerűségnek örvendett a 19. század elején (nyolc másolata maradt fenn), a mai napig kiadatlan. Lásd: KÖLLÖ K. (1984): *Két irodalom megszgyén. Tanulmányok a román–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből*. Kriterion, Bukarest. 54–93.

⁵⁴ *A magyarországi románok szent uniója*, Budapest, 1894, 4. Siegescu, sokat szidott monográfiáját, hibáit sem elhallgatva, Remus Câmpeanu rehabilitálta: *Biserica română unită. I. m.*, 133–143.

⁵⁵ SIEGESCU J. (1905): *A román helyesírás története*. Budapest.

A kötet mind magyar, mind román részről jó fogadtatásba részesült.⁵⁶ Talán az egyetlen olyan munkája Siegescunak, melyről még a legádázabb ellenségei (Goga, Chendi) sem írtak semmi rosszat. Könyvében Siegescu cáfolta azt a Dimitirie Cantemir nyomán az Erdélyi Iskola tagjai által elterjesztett nézetet, miszerint a fiernzei zsinatig (1437) a románok latin betűkkel írtak volna, és hogy latin rítusú katolikusok is lettek volna. Siegescu szerint a románok a 12. században vették fel az ortodox kereszténységet a bulgároktól. Tőlük kölcsönözték a cirill betűs írást is. Ezzel az aktussal hosszú időre elszakadtak a nyugati latin kultúrától. A latin íráshoz az idegenek (lengyelek, olaszok, és főleg a magyarok) vezették vissza a románokat. Siegescu könyvének nagy érdeme, hogy elsőként mutatta be azokat a 16–18. századi, latin betűkkel és magyar helyesírással készült román szövegeket (Fogarasi István kátéja, Mihai Halici ódája, Viski János zsoltárkönyve, a már említett román–latin szótár stb.), melyeknek jó része a mai napig nem jelent még meg.

Románul Siegescunak mindössze három írása jelent meg. De micsoda írások! Az egyik a frontra induló és az osztrák–magyar hadseregben szolgáló román katonák számára összeállított imádságoskönyv: *Rugăciuni pentru soldați*, összegyűjtötte dr. Iosif Siegescu, Budapest, 1914. A másik a románok legnagyobb ellenségének tartott Tisza István parlamenti beszédeiből „egy igazságszerető román” által összeállított válogatás: *Discursurile contelui Ștefan Tisza 1893–1915. Cu o prefață despre personalitatea contelui Tisza și despre concepția lui asupra problemei românești. [...] Adunate de un român iubitor de adevăr*, Budapest, 1915. A harmadik pedig saját, 1917. február 28-án tartott parlamenti felszólalása: *Discursul deputatului prof. dr. Iosif Siegescu despre chestia română în Camera ungară în ședința de la 28 februarie 1917*, Budapest, 1917. Ebben az első világháború zajának közepette tartott beszédében Siegescu nem kevesebb kért a román parlamenti képviselőktől, mint azt, hogy ne etnikai alapon alapítsanak pártot (ilyen volt például a Román Nemzeti Párt), hanem minden román képviselő egy-egy magyar politikai párt színeiben fejtse ki tevékenységét. Siegescunak ez a felszólalása teljesen összhangban volt a Románia hadba lépése alkalmával a Budapesten megjelenő *Poporul Român* c. újság számára írt *România*

⁵⁶ A recenziókat lásd: *Unirea* (XVI), 1906 nr. 15 (14. aprilie), 124–125.; *Magyar Nyelvőr*, (XXXV), 1906, 226–228.; *Răvașul* (IV), 1906, nr. 5. (10 febr.) 19.

ellenünk c. cikkével, mely végül nem jelent meg, de magyar autográf változata fennmaradt. A néhol már a vulgaritás határát súroló cikkből árad az ellenszenv azon románok iránt (elsősorban Goga és Lucaci), akik lelkesen üdvözölték Románia hadba lépését az antant oldalán: „A túlnan levő románok jöttek most ellenünk, hogy elpusztítsák s megsemmisítsék Erdélyt, ahonnan ők is könyvre (kultúrára) szomjas lelküket hűsítették. Elkapatva népünk söpredékeitől – amint Vlád, volt képviselő, nevezte Gogát és Lucaciut – hozzánk fejűnkre ezt a csapást is, amelytől Isten segítségével nem sokára megszabadulunk. [...] Goga és Lucaciú pópa szégyene, akik ma kést ragadtak, hogy szent királyukat és országukat leszúrják, amelyben őseik sírjai fekszenek. Az ő fejűkre kell, hogy szálljon a szégyen. Az ő bűnük nagyobb, mint azé, aki anyját gyilkolja meg. [...] Föl a lelkekkel! Azok a románok, akik most lopva jöttek be országunkba, hatalmas falra találunk testükből. [...] Minket akarnak fölmenteni, akik itt békén, boldogan élünk? Ezt a békét és szabadságot meg fogjuk védeni szilárd elhatározással, mert nem akarunk úgy élni, mint ők, akik jobbágyok országukban. Mikor lesújtottuk őket, jusson eszükbe, hogy az Isten verte meg őket azért az ártatlan vérért, amelyet most ontani fognak a románok lakta fennsíkon.”⁵⁷

1.4. EGY FILOLÓGUS SZÍNEVÁLTOZÁSAI: GHEORGHE ALEXICI

Alexandru Roman idejében a tanszék egyszemélyes intézmény volt. Később azonban Ciocan és Siegescu országgyűlési elfoglaltságai miatt kiegészítő tanárok kerültek a tanszékre: Gheorghe Alexici (1864–1936); Iosif Popovici (1876–1923) és Sulica Szilárd (1884–1945). Hármójuk közül

⁵⁷ SIEGESCU J.: *Románia ellenünk*. OSZK, Kézirattár, Analekta 5333. sz. Még csak azt sem állíthatjuk azonban, hogy csak a Siegescu-féle hazaárulók stílusa volna ez. Miron Cristea beszámolója szerint, a Román Nemzeti Párt egyik jeles képviselője, Aurel Vlad a Romániába menekült Gogáról és társairól a következőket mondta: „csak a söpredék dezertált Romániába, azért, hogy ne keljen harcolnia a magyar fronton”. Lásd: CRISTEA, E. M. (1999): *Note ascunse*. Editura Dacia, Cluj-Napoca. 111. Igaz, 1918 után minden lelkiismeret furdalás nélkül Aurel Vlad is átállt a román oldalra: 1919–1920-ban már román pénzügyminiszter Bukarestben. Azt is érdemes figyelembe vennünk, hogy miután a német és osztrák–magyar csapatok bevonultak Bukarestbe, az erdélyi románoknak nem állt már érdekükben a legyőzött mellé állni.

a legjelentősebb Alexici, aki már Roman halála után szeretett volna a tanszék élére kerülni. Mint láttuk, Ciocant nevezték ki helyette, de Alexici is a tanszéken maradhatott mint docens. Alexici tanulmányait a budapesti egyetem magyar–latin–román szakán végezte. 1888-ban publikálta doktori értekezését (*Magyar elemek az oláh nyelvben*), mely az egyik legrangosabb magyar szakfolyóiratban (*Magyar Nyelvőr*) jelent meg. Írásának rejtett üzenete viszont nem a magyar átvételek értékelése, hanem a dáko-román kontinuitás cáfolata volt: „a magyar nyelv befolyása az oláhra a XII. vagy XIII. században kezdődik. Egyszersmind kiviláglik az is, hogy a Dunán inneni területeken a magyarság előbb telepedett meg mint az oláh nép, előbb alkotott államot, s hogy az oláhság csak később jelenik meg, akkor, mikor már a magyar e földön társadalmilag s államilag szervezve volt” – írta Alexici.⁵⁸ A korabeli román szakirodalom tudomást sem vett Alexici művéről, annak ellenére, hogy 1894-ben Moldován Gergely *Unirea* c. lapjában románul is megjelent. Annál nagyobb sikernek örvendett a magyar nyelvészek körében, olyannyira, hogy Alexiciet a Magyar Tudományos Akadémia ezért a munkájáért Sámuel-díjjal tüntette ki.⁵⁹

Azzal, hogy jöllehet csak futólag, mégis érintette a román etnogenezis problémáját, doktori értekezésében, Alexici igazi darázsfszékbe nyúlt. Főként az Erdélyi Iskola korifeusainak köszönhetően a 19. század elején meginduló kontinuitás-vitában a század második feléig a magyar nyelvészek és történészek nem kapcsolódtak be. Az egy Bolla Mártont (1751–1831) leszámítva a magyar tudósok elfogadták azt a nézetet, hogy a románok a Daciába jött római telepések utódai.⁶⁰ A kontinuitás ellenzői főleg a német és a szláv származású osztrák hivatalnokréteg köréből kerültek ki: Joseph Karl Eder, Johann Christian Engel, Jernej (Bartolomeu) Kopitar stb. A magyar nyelvészek közül Hunfalvy Pál (1810–1891) volt az első aki írt a román etnogeneziszről. Az első szakszerű magyar monográfiát azonban a román nyelv eredetéről a mára kissé elfeledett Réthy László (1851–1914) írta: *Az oláh nemzet és nyelv megalakulása*, 1887.⁶¹ A Miklosich, Rösler és

⁵⁸ ALEXICS Gy. (1888): *Magyar elemek az oláh nyelvben*. Budapest. 125. (Különlenyomat a *Magyar Nyelvőr*ből).

⁵⁹ HORVÁTH I. (1888): A magyar irodalom 1888-ban. *Magyar Könyvszemle* (XIII), 374.

⁶⁰ Bolla kontinuitást cáfoló műve kéziratban maradt: *Dissertatio de valachis qui Transylvania incolunt*, 1791. Első kiadása csak 1907-ben jelent meg.

⁶¹ Réthy I. Costa álnéven románul is kiadta monográfiáját (*Dezlegarea chestiunii originii românilor*. Budapest. 1896), melyet azonban egyetlen román nyelvész sem idéz.

Hunfalvy által alkalmazott kontinuitásellenes tézisek mellett Réthy újabb érveket hozott fel. Ő vette észre ugyanis elsőként, hogy a latinban a 6–7. században végbement hangtani változásoknak megvannak a nyomai a román nyelvben is. Például valamilyen palatális magánhangzó (e, i) előtt álló latin veláris mássalhangzó (**k**) csak a 6. század után alakult át **č**-vé (a románban ci, ce, pl. FECIT > face). Ez csak azzal magyarázható, Réthy szerint, hogy a latinnak az a változata, melyből kialakult a román nyelv, a 6. századig kapcsolatban állt az egységes latin nyelvvel. Ha a románok ősei Dacia Aurelianus-féle kiűritése után visszavonultak volna a hegyekbe, akkor nem tudtak volna érintkezni többé a latinitással. Egyszóval a 6. században a románok csakis a Balkán-félszigeten állhattak kapcsolatban az egységes latin nyelvvel. Alexici el volt ragadtatva Réthy könyvétől, melyről tanulmány méretű, apologetikus recenziót írt.⁶²

Mindezek ellenére Alexici-ot még azok a román értelmiségiek sem támadták ekkor, akik a kontinuitás tagadásában és a magyar nyelv román nyelvre gyakorolt hatásának hangoztatásában a román érdekek elárulását látták. Sőt mi több, annak ellenére, hogy Réthy könyvéről írt recenzióját Alexici románul is megjelentette, 1894-ben épp Alexandru Roman által szerzett neki külföldi utazásra ösztöndíjat. Nyugat-európai tanulmányútja során Alexici még jobban megerősödött abbéli nézetében, hogy a román nép és nyelv a Dunától délre alakult ki. „Velencében három hétig időztem, hogy jobban megismerjem a velencei dialektust. Hat hétig Milánóban Ascolinál voltam. Sohasem felejttem el azt a meleg, mondhatni baráti fogadtatást, amelyben Ascoli részesített. Rengeteg új dolgot tanultam meg tőle: ő vezetett be az olasz dialektológia rejtelseibe, ő mutatta meg azt az utat, melyet a jövőbeni kutatásaim során követni szeretnék, és ugyancsak ő, a nagy, sőt a legnagyobb élő romanista, bizonyította be számomra, sziklaszilárd érvekkel, hogy nyelvünk a Balkán bölcsőjében rengett, és felesleges hadakoznunk ezen igazság ellen. Ugyanezt mondta nekem Monaci [Ernesto Monaci, 1844–1918] Rómában, Luigi Morandi és Gaston Paris is” – írta lelkendezve Alexici tanárának, Alexandru Romannak.⁶³ Kétségkívül illusztris nevek, és egy sem vádolható közülük románellenességgel vagy netán filomagyarizmussal. Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907) például

⁶² RÉTHY L. (1888): Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. *Budapesti Szemle* (XXXII), 54. köt., 138. sz., 413–428.

⁶³ Paris, 1896. febr. 22. BAR, fond Alexandru Roman, S 3 DCCCXXI.

az erdélyi románok Memorandum-mozgalmának lelkes támogatója volt 1894-ben.⁶⁴

Roman mellett Alexici ekkor még kiváló kapcsolatban volt a Iorga családdal is. 1901-ben Iorga új felesége (Catinca néni) képeskönyvet küld Alexici kisgyerekének. Ugyanez év szeptember 28–29-én a Budapesten tartózkodó Iorga Alexici szervezésében találkozik a budapesti román egyetemi ifúsággal.⁶⁵ 1903-ban Goga és Tăslăuanu frissen indult lapjának, a *Lucefărul*-nak három számát Alexici közbenjárásának köszönhetően nyomtatta ki a Franklin Nyomda.⁶⁶ Viszonzásképp a *Lucefărul* a következő lelkes szavak kíséretében közölte Alexici terjedelmes tanulmányát (*Din trecutul poeziei populare române*): „nagy örömkre szolgál, hogy Gh. Alexici érdekes tanulmányát közölhetjük, mely rendkívül fontos művelődéstörténetünk szempontjából. Reméljük, hogy a szakembereket további kutatásokra fogja serkenteni.”⁶⁷ Sőt Alexici harcos ortodoxnak számított, és ez nagy érdem volt, ha figyelembe vesszük, hogy a renegátoknak titulált román értelmiségiek és politikusok általában görög katolikusok voltak (lásd Ciocan, Siegescu). A karánsebesi görög keleti egyházmege lapjában az ortodox románok nemzeti hősről, Andrei Șagunáról írt egy jól dokumentált, alapos cikket.⁶⁸ Tervbe vette a magyarországi görög keleti kolostorok történetének megírását. Az összegyűjtött gazdag anyagból azonban csak egy vékony kis brosrát sikerült kiadni, de az is kiváló eszköz volt arra, hogy kemény bírálja a görög katolikus románokat. „Az uniónak köszönhetően, sokat próbált egyházunk leláncolt Prométeusszá lett – írta. – Az, hogy nem tűnt el teljesen a föld színéről, nem az unitus testvéreink jóindulatának, hanem egyedül a Mindenható könyörületességének köszönhető, aki távol tartotta tőlünk a szent uniót [ironikus allúzió

⁶⁴ BRAHARU, D. (1944): Cheștiunea română în Italia în timpul Memorandumului. *Analele Institutului de Istorie Națională* (IX), 1–130.

⁶⁵ Lásd Alexici Iorgának írt leveleit: Budapest, 1901. nov. 22, és dec. 26. *Scrisori către Nicolae Iorga* I. 1890–1901. Ed. de Barbu THEODORESCU, Editura Minerva, București, 1972. 333–334.

⁶⁶ TĂSLĂUANU, i. m., 18.

⁶⁷ *Lucefărul*, (II) 1903, nr. 22 (15 noiembrie), p. 366. A szerkesztői megjegyzést vagy Alexandru Ciura, vagy maga Goga írhatta. A szóban forgó tanulmányban Alexici a magyar népköltészet, valamint Balassi Bálint költészetének a román folklórra való hatását igyekezett kimutatni.

⁶⁸ ALEXICI, Gh. (1903): Date noi la viața lui Șaguna. *Foaia Diecesană* (XVIII), nr. 7 (16 febr.), 1–3.

Siegescu könyvének címe: *A magyarországi románok szent uniója*], és az ősi vallás védelmére felesküdt lelkes harcosokat küldött a vészterhes időkben.”⁶⁹

1906-ban azonban, miután megjelent németül Alexici román irodalomtörténeti monográfiája, egy csapásra megváltozott a helyzet.⁷⁰ Míg a német romanisták (Gustav Weigand és Heimann Hariton Tiktin) dicsérték a könyvet, addig a regáti kritikusok keményen elmarasztalták. Petre V. Haneş szerint „Alexici azt állítja, [...] hogy a középkorban primitív nomádok voltunk, és csak az Erdélybe is megérkező Luther reformjának köszönhetően váltunk etnográfiai fogalomból nemzetté.”⁷¹ Haneş azt is kifogásolta, hogy Alexici szerint az erdélyi román irodalom sokkal fejlettebb, mint az ókirályságbeli. Iorga egy nagy presztízsű francia folyóiratban közölt recenziója szerint Alexici könyve keserű stílusban írt pamflet a román irodalom ellen, amit ráadásul egy román írt.⁷²

1908-ban Gogăék körében is kegyvesztett lett Alexici. Egy névtelenül megjelent cikk szerint a „hízalgő, korrupt mentalitású” Alexici „bérbe adott tollával igazolni igyekszik a román népet ért gyalázatos igazságtalanságokat”.⁷³ Az Alexici elleni újabb támadások közvetlen kiváltó oka Alexicinek a norvég íróhoz Björstjerne Björnsonhoz írt nyílt levele volt. A korabeli európai kisebbségek apostolának is nevezett Björnson 1904-től kezdve keményen bírálta az Osztrák–Magyar Monarchiának a nemzetiségeivel (főként a szlovákok, és a románok) szembeni politikáját. Az erdélyi és magyarországi román lapok szorgalmasan közölték Björnson e tárgyban született írásait, valamint a román értelmiségiek által (pl. Cassiu Maniu)

⁶⁹ ALEXICI, Gh. (1903): *Pagini din trecut. Cum s-a propădăuit unirea în părțile bihorene?* Sibiu. 4.

⁷⁰ ALEXICI, Gh. (1906): *Geschichte der rumänischen Literatur*. Leipzig. A magyar változatot Alexici a Heinrich Gusztáv szerkesztette *Egyetemes irodalomtörténet II.* Budapest, 1905. c. kötetben tette közzé. A magyar változatról lásd: JENEY É. (2006): Fordított folyamatok. Szempontok a román irodalom 19–20. századi magyar történetéhez. In JENEY É. – SZEGEDY-MASZÁK M. (szerk.) (2006): *A kultúra átváltozásai. Kép, zene, szöveg*. Balassi Kiadó, Budapest. 262–264.

⁷¹ V. HANEŞ, P. (1907): Cum trebuioe scrisă istoria literaturii române. In Uo., *Studii de literatură română*. Bucureşti, 1910. 17–19. Inițial publicat în *Viața Nouă*, 1907, nr. 23, 24.

⁷² *Revue critique d'histoire et de littérature* (LXIV), 1907, 15. Szintén e monográfia miatt orrolt meg Alexicira Sextil Pușcariu is. Lásd Pușcariu levelét Bianunak: Cernăuți, 1910. ápr. 1. in *Scrisori către Ioan Bianu III. Op. cit.*, 502.

⁷³ Gheodeoni, *Țara Noastră* (II), 1908, nr. 38 (27 septembrie), 307.

Björnsonnak írt támogató leveleket. A magyar kormány a lehető legroszszabb módon reagált ezekre az akciókra: a külföldi sajtótermékeket, melyek Björnson írásait közölték, kitiltotta az országból, a hazai román újságok szerkesztői ellen (pl. Ion Spuderca, a *Gazeta Transilvania*, vagy Nicolae Juganariu a lugosi *Drapelul* szerkesztője, Goga, Dumitru Marcu és Lazar Devan a *Țara Noastră* írói és szerkesztői) pedig sajtópert indított.⁷⁴ Ilyen légkörben publikálta Alexici a Björnsonhoz címzett levelét, melyben azt állított, hogy ő mint román egyáltalán nem érzi magát elnyomva, mert a románoknak ugyanolyan jogaik vannak, mint a monarchia többi népeinek.⁷⁵

Az Alexici elleni kampányból saját kollégája, Iosif Popovici is kivette a részét, aki épp a tanszékvezetői választások idején tette közzé az Alexici már említett doktori disszertációjáról (*Az oláh nyelv magyar jövővényszavai*) írt ironikus hangvételű recenzióját. E megkésett recenzió közzététele huszonegy évvel a recenzált könyv megjelenése után, épp a tanszékvezetői

⁷⁴ A sajtóperekről lásd: *Țara Noastră* (II) 1908, nr. 38 (27 septembrie), 310 *Tribuna* (XIII), 12 februarie 1909. 5; POPA, M. (1978): Björnstjerne Björnson – apărător al cauzei libertății și independenței poporului român. *Ziridava* (XII), nr. IX, 277; BREZULEANU, A.-M. (1977): Björnstjerne Björnson și românii transilvăneni. *Revistă de istorie și teorie literară* (XXVI) 1977/1, 81–84. Ezekről a sajtóperekről a román Szekuritáté levéltárában maradtak fenn értékes adatok. Rejtély számomra, hogy a kolozsvári ítélőtáblán 1908–1909 között készült 405 lapnyi magyar nyelvű irat hogyan került a Szekuritáté birtokába. A főle a Goga lapja (*Țara Noastră*) ellen indított perek aktáiból kiderül, hogy a fent említett *Ghedeonii* c. cikk szerzője, a *Țara Noastră* szerkesztője, Dumitru Marcu volt. Róla Caragiale is megemlékezett, amikor 1910-ben a szegedi börtönben Gogát meglátogatta (*Situația penibilă*, Universul, 1. ianuarie 1910.) Az 1909. január 20-án készült vádirat Marcut a következőkkel vádolta: a cikk „foglalkozik a román Alexicsnak Björnsonhoz intézett nyílt levelével, mely nyílt levél valótlanul deklarálja a nemzetiségi sajtónak a magyar nemzetet illető rágalmait. Ezért Alexicset besúgónak, és őt valamint hasonló gondolkodású társait, felemás lényeknek, corrupt gondolkodású egyéneknek bélyegezi, akik kibérelt tolla az egész vétkes nyomorúságot, az összes kínokat, amelyben az oláh nemzetiség vergődik igazolni akarják. Hosszasan foglalkozik a cikk, ezen kiváló állású oláh nemzetiségű férfiak szereplésével, akik a magyar nemzettel való békés munkálkodásban látják a helyes oláh nemzetiségi politikát, és akik tudományos készségük folytán hivatali állásokat töltenek be. [...] Kétségtelen ezekből a cikk intenciója, hogy megakadályozza a magyarok és a románoknak egymáshoz való közeledését, gyalázza a magyarbarát románokat, mert ezek az ellenség – a magyar nemzet hivatali szolgálatában állnak, s így is gyűlöletet keltsen nemcsak az ellen aki, vagy ami magyar, hanem még azon oláh nemzetiségi származású ellen is, aki a magyarokkal békében él (ACNSAS, D 012034, fol. 138, 244v–245r.).

⁷⁵ Alexici levelét lásd: *Pester Lloyd* (55), 1908, nr. 223 (szept. 17. p. 2. Lásd még: BERETZKY Á. (2001): Björnstjerne Björnson és Magyarország. *Valóság* (XLIV), 2001/1, 63.

kinevezések közepette nyilván nem volt véletlen. Ennek ellenére Popovici kritikus írása nem sok befolyással bírt a befutó jelölt kiválasztására. Sőt, Siegescu kinevezése megpecsételte Popovici sorsát is, aki kiábrándult keserűségében elhagyta a tanszéket, és kricsói (Krassó-Szörény vm.) birtokára vonult vissza.⁷⁶

Siegescu kinevezése után Alexici kiábrándultságában a következőket írta Bianunak: „Ha legalább egy igazi professort neveztek volna ki helyettem. Akkor nyeltem volna egy nagyot és azzal vigasztalódtam volna, hogy szakmailag mégis csak egy képzetebb emberre bízta a tanszéket. De egy senkit a tanszék élére helyezni! Civilizált országban az ilyen emberekből nemhogy egyetemi tanár, de még egy falusi sekrestyés sem lenne. Az Egyetem dicsőségére és a mi szégyenünkre álnok mesterkedéssel, ravasz kortes politikával, vallásos fortéllal (mivel ő unitus, így az összes katolikus püspök őt támogatta, míg én ortodox vagyok) lett ő professzorrá. Ennek ellenére egyetlen tanítványa sincs, mert a 195 hallgató közül az összes az én kurzusaimra iratkozott be.”⁷⁷ Az 1909–1910-es tanév második félévének nyitóelőadását Siegescu bosszantására Alexici nyomtatásban is megjelentette. Egyedisége különleges értéket kölcsönöz e kis brosrának. Önéletrajzi elemekkel teletűzdelt professzori hitvallásában saját magát a román kultúra védelmében harcba szálló keresztes lovagként mutatta be. Az előadás stílusa néhol már bombasztikusan hatásvadász: „Arra biztatlak benneteket, hogy szeressétek regáti testvéreitek dallamos és ékes nyelvét. Olvassátok legjobb íróink műveit, hogy minél jobban elsajátíthassátok *kulturális egységünk egyetlen garanciáját*, az igazi román nyelvet. [...] Egy idegen kultúra hullámait közt vergődve rájöttem, hogy nincs más út: el kell mennem hosszabb időre Romániába, hogy érezzem a lüktető román életet. És meg is tettem. Csak így érthetitek meg ti is, hogy mit jelent valójában románnak lenni: nem üres szavakat kell puffogatni, hanem cselekedni kell. Egyelőre csupán annyit, hogy nem sajnálok a pénzed, ha meg kell venni egy román könyvet, és minden erőddel, sőt még erődn felül is támogatod a román kultúrát. [...] A tudomány és a román kultúra iránti szent kötelességemet teljesítem, amikor rendíthetetlenül állok a helyemen, hogy ez a tanszék betölthesse hivatását. [...] A tudomány iránti tiszta vágy

⁷⁶ Lásd Popovicinak a tanítványaihoz írt búcsúlevelét: *Tribuna* (XIII), 1909, nr. 53 (21 martie), 2–3.

⁷⁷ Budapest, 1910. márc. 25. in *Scrisori către Ioan Bianu* I. i. m., 12.

által vezérelve együtt lángra lobbanthatjuk a román kultúra áldásos fáklyáját.”⁷⁸

Ezeket a sorokat akár Goga is írhatta volna. De nem, Gogát Alexicinek még ez a nagy lelkesedése sem hatotta meg. „A minap közölte a szebeni Telegraf Alexici tanévnyitó előadását. Ebben a tanár úr arra buzdítja az ifjúságot, hogy szeresse népét, nyelvét és vallását. Mily magasztos eszme! Csak sajnós elkésett velük a tanár úr. Hosszú kirándulásra ment az idegek közé, és most jön és a mi ajtónkon kopogtat. De mi emlékszünk még arra, hogy éppen egy évvel ezelőtt, mikor Björnson, észak ezen felháborodott óriása a védelmünkre kelt, a tanár úr a pesti zsidók lapjában ódákat zengett szerencsétlen népünk jó sorsáról, és magasztalta a békekonferencián részt vevő Apponyi grófot” – írta Goga, miután elolvasta Alexici előadásának szövegét.⁷⁹

1911-ben Sztripszky Hiadorral közösen tette közzé Alexici a *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra* c. könyvet. A kiadvány igazi tudománytörténeti szenzáció volt: először látott napvilágot az addig ismeretlen, 1560–1570-ben megjelent, latin betűkkel és magyar helyesírással készült román nyelvű protestáns énekeskönyv. A nyomtatványból megmaradt ívek a híres könyvgyűjtő Todoreszku Gyula gyűjteményében található egyik könyv kötet-táblájába beragasztva maradtak fenn. Alexici és Sztripszky kiadásáról a korszak legnevesebb magyar filológusai írtak recenziót (Melich János, Trócsányi Zoltán, Veress Endre, Kristóf György stb.), mindannyian dicsérve Alexicinek a 16–17. századi román énekeskönyvről (Agyagfalvi Sándor Gergely, Viski János, Istvánházy István) írt filológiai tanulmányát.⁸⁰ Goga lapjainak (*Tribuna*, *Luceafărul*) írói azonban ez alkalommal is támadásba lendültek. „Hamis következtetésektől és téves történeti adatoktól hemzseg” – írta például Șetfan Meteș a kötetnek a román reformációról szóló tanulmányáról.⁸¹ Igaz, azt elfelejtette megemlíteni, hogy a szóban forgó részt

⁷⁸ ALEXICI, Gh. (1910): *Elevilor mei. Discurs de deschidere ținut la Universitatea din Buda-pestă*. Sibiu. 11–13.

⁷⁹ GOGA: *Însemnările*. I. m., 236–237.

⁸⁰ *Magyar Könyvszemle* (XIX), 1911/4, 362–364; *EPhK* (XVI), 1912, 236–237; *Századok* (47), 1912, 220–223; *Erdélyi Múzeum* (XXIX), 1912/4, 290–296.

⁸¹ METEȘ, Șt. (1911): O nouă operă literară româno-calvină. *Tribuna* (XV), nr. 283 (25 decembrie), 17.

nem Alexici, hanem Sztripszky írta, aki annak ellenére, hogy a kolozsvári egyetemen tanult, nem a román, hanem a ruszin kultúra kutatója volt. A *Luceafărul* recenzense, Ion Matei úgy írt kemény és rosszindulatú bírálattot a könyvről, hogy vajmi kevés fogalma volt a román reformációról. Írása nem is recenzio, hanem publicisztikai vádbeszéd a „nagy politikai kaméleon”, Alexici ellen. Szerinte Alexici „csak az olcsó dicsőségért koldul, amikor a piaci pojják módjára [a románokat] rettenthetetlenül rágalma-zók táborába lép.” Könyve nem egyéb, mint „a román népet és papságot minősíthetetlen módon gyalázó aberráció.” És csak sorjáznak tovább a negatív jelzők Ion Matei írásában.⁸²

A legkiegyensúlyozottabb recenziót a könyvről Nicoale Drăganu írta. Ő is elmarasztalta ugyan a Sztripszky által írt művelődéstörténeti részt, de Alexici filológiai munkáját dicsérte, és még arra is alkalmasnak találta, hogy román fordításban is megjelenjen.⁸³ (Ez volt Alexici szándéka is, ami azonban nem valósult meg.) A Kárpátokon túl még pozitívabb megítélésben volt része Alexicinak. A *Viața Românească* még a fent említett tanévnyitó előadásáról is lelkendezve számolt be;⁸⁴ az Emil Kretzulescu által igazgatott bukaresti történelmi társulat pedig Sztripszkyvel együtt 1912-ben soraiba választotta.⁸⁵ 1915. dec. 12-én Ioan Lupaș, akiről aztán végképp nem lehet azt állítani, hogy magyarbérenc lett volna, a következőket írta Alexiciről Gulyás Pálnak: „Azonban Budapesten tartózkodik egy kitűnő képzettségű filológus, akinek véleményem szerint legszélesebb körű és legbizhatóbb tájékozottsága van úgy a bibliográfia, mint a régi és új román irodalomtörténet terén. Ez a filológus: Dr. Alexics György egyetemi magántanár (lakik Szirtes út 4. szám alatt). Tehát b.[ecses] figyelmébe ajánlanám ezt a férfit, aki német és magyar nyelven is kiadta ezelőtt vagy 10 esztendővel a román irodalom történetét.”⁸⁶ Goga és Iorga tekintélyének köszönhetően azonban a román értelmiségi köztudatban a negatív Alexici-kép rögzült. Ennek következtében a későbbi generációk is csupán folklorisztikai kutatásait ismerték el. Hatalmas folklórgyűjteménye (*Texte din*

⁸² *Luceafărul* (X), 1911, nr. 24. (16 decembrie), 557–558.

⁸³ *Transilvania* (43), 1912, nr. 3–4, 273–277.

⁸⁴ *Viața Românească* (V), 1910, nr. 1, p. 154.

⁸⁵ MATEI, I. (1912): Greșeli regretabile. *Luceafărul* (XI), 1912, nr. 12 (18 martie), 237.

⁸⁶ Lupaș levelét lásd: MÂNDRUȚ, S. (2001): Receptarea alterității în dialogul epistolar dintre istoricii Ioan Lupaș, Gyula Szekfű și Dávid Angyal (1914–1918). *Anuarul Institutului de Istorie George Bariț din Cluj-Napoca, Series Historica* (L) 324.

literatura poporană, Budapest, I, 1899, I, 1913 ez utóbbi kéziratban maradt és csak 1966-ban adta ki Ion Mușlea) egyedülálló vállalkozás volt a maga korában. Alexici elismertségét jelzi, hogy nemcsak Bartók Béla, de még Constantin Brăiloiu is kért tőle tanácsot folklorisztikai kérdésekben. Nem véletlen az sem, hogy Ovidiu Bârlea a román folklorisztika történetéről írt monográfiájában (*Istoria folcloristicii românești*) önálló fejezetet szentelt Alexici munkásságának is.⁸⁷

A Tanácsköztársaság idején végre teljesülhetett Alexici régóta dédelgetett álma, és a Román Tanszék vezetője lett. Amit addig csak gyanítani lehetett, a kommunista forradalom idején nyilvánvalóvá vált: Alexici elkötelezett kommunista. Baloldali vonzalmairól soha sem beszélt nyilvánosan. Egy Ioan Bianunak írt levélben viszont ezt olvashatjuk: „Furcsa időkben élünk. A Nemzeti Pártot tönkreverték.⁸⁸ Történelmi érvekkel a konzervatív Magyarországon nem lehet harcolni. Csak a demokrácia zászlaja alatt van esélyünk arra, hogy ne csupán hegyeink és völgyeink érdekes színfoltjai maradjunk és az amerikai indiánokhoz hasonlóan pusztán etnográfiai fogalomként váljunk. A keresztényszocializmusban sem bízhatunk, mert arra nincs esély, hogy Magyarországon lábra kapjon. Különben is csak veszélyt jelentene számunkra, mert a keresztényszocializmus Magyarországon egyenlő lenne a katolikus elnyomással. Egyedül a radikális szocializmus biztosíthatná azt, hogy ne elnyomott és jogfosztott nép legyünk. Másként a magyar hegemoniát, nem lehet megszüntetni, mivel egy osztály hegemoniájáról van szó. Azt csak a Jóisten tudja, hogy mi fog történni az egyházzal. De az biztos, hogy elérkezett az ideje: vagy radikális reform, vagy teljes szétesés. Isten legyen irgalmas szerencsétlen népünkhöz, ezekben a kegyetlen időkben.”⁸⁹

Ezek után nem csoda, ha a Tanácsköztársaság idején Alexici lelkesen vett részt a forradalomban. 1919 tavaszán fiával együtt a váradi direktó-

⁸⁷ BÎRLEA, O. (1974): *Istoria folcloristicii românești*. Editura Enciclopedică Română, București. 279–285. Alexici és Bartók viszonyáról lásd Miskolczi Ambrus jelen kötetbeli tanulmányát.

⁸⁸ Az RNP 1910. évi választási vereségéről van szó. Az 1906. évi választáson az RNP tizennégy képviselőjét választották be a magyar parlamentbe, de négy év múlva csupán ötöt. Lásd: IUDEAN, i. m., 359–398; SZENDREI Á. (2006): A Román Nemzeti Párt választási szereplése és tevékenysége 1905–1910. *Múltunk* (XVII), 2006, nr. 2., 54–90.

⁸⁹ Budapest, 1910. jún. 2. in *Scrisori către Ioan Bianu* I. I. m., 13–14.

rium tagja volt. Így írja le ottani tevékenységüket Roman Ciorogariu, akkor a Bihar vármegyei Román Nemzeti Tanács elnöke, majd később váradi ortodox püspök: „a budapesti mótelyt Alexici és fia hozta meg Váradra, ahol teli torokból ordítottak a társadalmi rend és a román urak ellen. Azt is megértük, hogy Várad terein és a környékbeli falvakban románul szónokoljanak, a tömeg lelkes éljenzése közepette. Az ünnepelt szónokok a hallgatóság közt zsákszámra osztogatták a román könyveket. Ilyen az ezer év óta óhajtott szabadság, ilyen a szovjetek országa – mondták a szónokok az embereknek. Az unitus püspök palotája volt a főhadiszállásuk. Volt ott minden: éléskamra, borospince, elegáns szalonok, egyszóval minden mi szem száznak ingere. Egy hónapig tartott ott a kommunista dínomdánom.”⁹⁰ A hatalom hálája nem is késett: 1919. ápr. 7-én Alexiciet kinevezték a budapesti Román Tanszék élére, miután Siegescut öt nappal Tanácsköztársaság kikiáltása után 1919. márc. 31-én felmentették. Végre teljesült hát Alexicinak az 1897 óta dédelgetett álma. A kegyelmi állapot azonban hamar véget is ért. A Tanácsköztársaság bukása után Alexici fia bécsi emigrációba kényszerült. Az öreg Alexici Budapesten maradt ugyan, de 1922-ben végleg nyugdíjazták.⁹¹ A tanszékre visszatért Siegescu.

I.5. A HANYATLÁS KORA (1920–1928)

1921-ben Siegescut nemcsak a tanszék élére helyezték vissza, hanem a magyarországi románok kormánybiztosává is kinevezték. Az első világháború után nemcsak a Trianon utáni Magyarországon maradt románok helyzete, hanem a magyar kormány nemzetiségekkel szembeni politikája is gyökeresen megváltozott. A háború előtti Magyarországon élő mintegy hárommillió románból 1920 utánra 30 000–40 000 maradt, főleg az új ország keleti, délkeleti falvaiban: Gyula, Peterd, Kétegyháza, Méhkerék,

⁹⁰ R. CIOROGARIU, R. (1926): *Zile trăite*. Oradea. 234–235.

⁹¹ SZENTMIHÁLYI J. – ORTUTAY Gy. (szerk.) (1959): *A Budapesti Tudományegyetem a Tanácsköztársaság idején (adatgyűjtemény)*. Tankönyvkiadó, Budapest. 11, 17.; SINKOVICS I. (szerk.) (1985): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635–1985*. ELTE, Budapest. 281–282

Battonya, Magyarcsanád stb.⁹² Ami a magyar kormány nemzetiségekkel szembeni politikájának irányváltozását illeti, elég idézni Apponyi Albert 1922-ben mondott szavait: „Csonka-Magyarországon található kevés-számú nem magyar ajkúakkal szemben azt a politikát kell követnünk, amelyet óhajtanánk a tőlünk elszakadt magyarsággal szemben követtetni.”⁹³ Siegescu egész kormánybiztosi tevékenysége ellentmondott Apponyi magasztos elveinek. Sajnos Siegescu 1920 utáni magatartása utólag igazolta Gogáék hajdani ellenszenvét: kormánybiztosként frusztrált renegátként viselkedett, aki volt nemzettársai ellen fordult, és magyarosítási törekvéseiben még a magyar kormány funkcionáriusait is túl akarta szárnyalni. A két világháború közt a magyarországi nemzetiségek részére két iskolatípus állt rendelkezésre: állami iskola, melynek fenntartója a magyar állam volt, és a felekezeti iskola, melynek fenntartója az adott nemzetiség egyháza. A magyarországi román ortodox és görög katolikus iskolákban a tanítási nyelv természetesen a román volt. Az állami iskolákban azonban a tanítási nyelv a magyar volt, és csak a szülők kérésére lehetett beiktatni heti négy román nyelvű órát is. A felekezeti iskolák állandó tanárhiánnyal küszködtek. A magyarországi román esperesek folyton kérvényezték a magyar miniszterelnöktől, hogy Romániából alkalmazhassanak románul tudó tanítókat. 1924-ben Bethlen István engedélyezte is néhány romániai tanító alkalmazását. Három évvel később azonban Siegescu a battonyai ortodox esperes, Simon Cornea ez irányú kérvényét határozottan visszautasította.⁹⁴ A magyar hatóságok azért nem engedélyezték a romániai tanítók alkalmazását, valamint a romániai tankönyvek behozatalát, mert

⁹² Igaz, 1927-ben az ortodox klérus Bethlen István miniszterelnöknek írt levelében (melyben az önálló magyarországi ortodox püspökség felállítását kérték) 100 000 román ortodox hívőről beszélt. Ez azonban minden bizonnyal túlzás. Lásd: CSOBAI, E. (2013): *Románii din Ungaria. Studii de istorie, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria*. Giula. 215.

⁹³ KARDOS J.: Apponyi Albert válaszai a nemzetiségi kérdésre. In KRAUSZ T. – SZVÁK Gy. (szerk.): *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhause Emil 80. születésnapjára*. ELTE–MTA, Budapest. 109–113.

⁹⁴ Lásd Cornea dátum nélküli feljegyzését: MNL OL, K 28 (Nemzetiségi és kisebbségi osztály), 90. cs., 149. t. (1925–1936), fol. 21. Cornea fontos szerepet játszott a magyarországi román ortodox egyház 1920 utáni újjászervezésében. Erről lásd: CSOBAI, *Románii din Ungaria. I. m.*, 219–228. Ugyancsak Simon Cornea volt az, akinél 1923-ban a fiatal József Attila letette a hittanvizsgáit: TAKÁCS L. (1990): Négy állomás József Attila életútján (Gyula–Öcsöd–Mezőhegyes–Battonya) (*A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 15). Battonya–Békéscsaba–Mezőhegyes. 38–39

attól tartottak, hogy a tankönyvekben magyarellenes propaganda van, míg a tanítók esetleg álcázott román kémek lehetnek. A kormány még azt sem engedélyezte, hogy magyarországi román tanítók Romániába mehessenek továbbképzésre.⁹⁵ Hogy mennyire volt megalapozott a magyar kormány kémkedéstől és a román propagandától való félelme, nehéz megállapítani. Legtöbb esetben inkább a helyi román közösségeken belüli feszültségekről, semmint a román kormány kém- és propagandatevékenységéről volt szó.⁹⁶

Számos olyan esetről is tudunk, amikor a szülők azt kérvényezték, hogy a felekezeti iskolát alakítsák át állami iskolává. E kérvényezések okait csak további kutatások révén deríthetjük fel, de annyit már most megállapíthatunk, hogy Siegescu lelkesen támogatta az ilyen ötleteket, mivel a magyarosítás legjobb eszközének látta a felekezeti iskolák államosítását: „Ezzel összefüggésben meg kell említenem azt is, hogy több egyházközség fordult hozzám, hogy tegyem lehetővé az iskolájuk államosítását. Ezt a gondolatot annak idején magasabb állampolitikai és nemzeti szempontból nagyon szimpatikusnak találom és amennyiben erre Nagyméltóságodtól erre biztatást kapok, talán egy-két kivétellel egy éven belül az összes felekezeti iskolákat – saját kérésükre – államosítani fogom. Hogy ez a jövő generációja magyarosítása szempontjából mit jelent, nem is kell bővebben fejtegetnem. Ezzel az eljárással 10-15 év múlva a községek lakosságának fiatalabb generációja csak magyarul fog beszélni.” Siegescu lelkesedésének lehűtésére egy minisztériumi funkcionárius, avagy talán maga Bethlen a javaslathoz a következő megjegyzést fűzte: „nem lehet”.⁹⁷ Úgy tűnik, a miniszterelnöki hivatal munkatársai körültekintőbbek voltak a magyarosítás kérdésében, mint Siegescu.

Kormánybiztosi feladatai mellett Siegescunak a tanszék ügyeire egyáltalán nem maradt ideje. Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy utóda, Carlo Taglivini a következő szavakkal jellemezte megérkezésekor a tanszék

⁹⁵ 1927. jún. 15-én Siegescu utasította el a gyulai Gheorghe Negru romániai tanulmányútra vonatkozó kérvényét: MNL OL, K 28, 90. cs. 149. t., (1925–1936) fol. 67–68.

⁹⁶ Ilyen volt például az eleki ortodox pap, Petru Mișcuța ügye is, akit az eleki állami iskola igazgatója, Nagy Lázár románosító tevékenységgel vádolt, de csak azért mert saját jelöltjét szerette volna a felekezeti iskola élére állítani. Az egész ügyet lásd: MNL OL K 28, 90. cs. 149. t., (1940–1944), fol. 2–12.

⁹⁷ Siegescu jelentése Bethlen István miniszterelnöknek 1927. jún. 15. MNL OL K 28, 9. cs., 149. t., (1925–1936), fol. 54.

helyzetét: „Idejövetelemtkor a tanszéket elhagyatott és siralmas állapotban találtam. A román filológiai szemináriumon nem volt egy román nyelvű könyv, nem voltak képzett hallgatók, nem volt semmi.”⁹⁸

II. A KLASSZIKUSOK KORA (1929–1974)

II.1. A TANSZÉK ÚJJÁÉLESZTŐJE: CARLO TAGLIAVINI

Az 1929–1945 közötti korszak a tanszék aranykora volt. Három személyiség nevéhez köthető a tanszék ekkori tudományos felemelkedése: Carlo Tagliaviniéhoz, Tamás Lajoséhoz és Gáldi Lászlóéhoz. Tagliavini 1928 előtt a bolognai és a nijmegeni egyetemeken oktatott. A román nyelvészet körében is közölt már néhány tanulmányt és egy román nyelvkönyvet. A budapesti Román Tanszék élére való kinevezése nemcsak oktatáspolitikai, hanem kultúrdiplomáciai tett is volt egyben. Klebelsberg Kuno az első világháború következtében jócskán megromlott magyar–olasz kulturális kapcsolatok javulását, valamint a tanszék tudományos színvonalának az emelését várta ettől a lépésétől. Tagliavini kinevezésével a tanszéket is átkeresztelték: *Általános romanisztika és román nyelv és irodalom tanszék* lett a neve.

A két világháború között Erdély ügyében nemcsak a politikusok, hanem a tudósok közt is ádáz harc dúlt. A magyar kultúrpolitika a Román Tanszék oktatóitól elsősorban a dáko-román kontinuitás tézisének a cáfolatát várta. Ilyen szempontból Tagliavini tanszékvezetői megbízatása jó stratégiának bizonyult. Mivel olasz volt, nem lehetett magyar elfogultsággal vádolni, és azt is lehetett gyanítani, hogy nem feltétlen híve a kontinuitásnak. Emellett azon kevés európai nyelvészek közé tartozott, akik elég jól megtanulták a magyar nyelvet is. Igaz ugyan, hogy miután Budapestről visszatért Olaszországba (1935), könyveinek nagy része a padovai egyetemen működő Gruppo Universitario Fascista nevű szervezet kiadásában jelent meg,⁹⁹ de nyelvészeti írásaiiban soha sem adott teret politikai eszméinek.

⁹⁸ Tagliavini levele Bianunak: Bologna, 1929. márc. 24. in *Scrisori către Ioan Bianu V. I. m.*, 242.

⁹⁹ (1936): *Introduzione alla glottologia generale comparata*. Padova, Gruppo Universitario Fascista; (1936): *Elementi di linguistica italiana*. Padova, Gruppo Universitario

Tagliavini kezdetben nem Magyarországra, hanem valamelyik romániai egyetemre szeretett volna menni olasz irodalmat tanítani. Nem tudom, végül miért állt el ettől a szándékától, jöllehet a Román Akadémia már 1928-ban levelező tagjává választotta.¹⁰⁰ 1927-ben egy magyar nyelvész *in via privata* felvetette Tagliavininak, hogy legyen a budapesti Általános Romanisztika Tanszék vezetője. Tagliavini kezdetben hezitált. 1927-ben a hágai nyelvész kongresszuson Sextil Pușcariuval is konzultált, aki azt javasolta, hogy fogadja el a felkínált lehetőséget.¹⁰¹ Tagliavini csak azzal a feltétellel vállalta a tanszék vezetését, ha a magyar kormány garanciát vállal arra, hogy a tanszék működésébe semmilyen formában nem szól bele a politika. A magyar professzorok ebben teljes mértékben támogatták Tagliavininit, aki úgy látszik, meg is kapta a kért garanciákat, mert végül elfogadta tanszékvezetői megbízatását. „Legfontosabb feladatomban azt volt, hogy megtisztítsam a tanszéket mindenféle politikai befolyástól és tudományos dilettantizmustól. [...] El kell ismernem, hogy magyar kollegáim nagy rokonszenvvel viseltetnek irántam” – írta Bianunak.¹⁰² A magyar professzorok támogatása abban is megnyilvánult, hogy kinevezését az egyetem szenátusa 40 igennel és két tartózkodással szavazta meg, annak ellenére, hogy a másik két pályázó, Sulica Szilárd és Bitay Árpád igyekeztek lejáratni Tagliavininit, azzal vádolva őt, hogy túlságosan is románbarát. Bitay és Sulica vádjaira Tagliavini szerint a magyar professzorok azt választották, hogy „mindez őket nem érdekli, mert tudják, hogy nem vagyok részrehajló, és az csak előny, ha én [azaz Tagliavini] jó kapcsolatokat ápolok a román szakemberekkel”.¹⁰³

Fascista; (1937): *Grammatica comparata delle lingue neolatine. Fonetica Storica*. Padova, Gruppo Universitario Fascista; (1937): *Testi scelti per le esercitazioni di glottologia*. Padova, Gruppo Universitario Fascista; (1940): *Lezioni di glottologia*. Parte II, Padova, Gruppo Universitario Fascista. Az Olaszországban sokáig vendégtanároskodó román nyelvész, Alexandru Nicolescu visszaemlékezéseiben is találunk néhány utalást arra, hogy Tagliavini szimpatizált egy időben a fasiszmussal: „A két öreg nyelvész [Tagliavini és Giuliano Bonfante], akiket annak idején megérintett az olasz nacionalizmus fasiszta álomképe, nosztalgizva emlegették azokat az időket, amikor Velence az Adriai-tenger civilizatorikus nagyhatalma volt.” NICULESCU, A. (2010): *Peregrinări universitare europene – și nu numai*. Editura Logos, București. 156.

¹⁰⁰ Lásd Tagliavini már említett levelét: *Scrisori către Ion Bianu V. I. m.*, 225, 238.

¹⁰¹ *Uo.*, 242.

¹⁰² *Uo.*

¹⁰³ *Uo.*

Bármennyire is óvatos volt azonban Tagliavini, nem sikerült elkerülnie azt, hogy ne váljon Pușcariu ellenfelévé. Annak ellenére, hogy Tagliavini nagyra értékelte Pușcariut, és az ő beleegyezése nélkül még a budapesti Román Tanszék vezetését sem vállalta volna el, Pușcariu nem bízott olasz kollégájában. 1928. május 11-én a következőket írta Bianunak: „a magyarok, látván Tagliavini románok iránti barátságát, felajánlották neki a budapesti Romanisztikai és Román Filológiai Tanszék vezetését. Tagliavini elfogadta, de megígérte nekem, hogy ugyanolyan jó barátunk marad, mint eddig. Mivel azonban Tagliavini nagyon hiú és dicsőségéhes ember, attól tartok, hogy a magyarok kihasználva ezen gyengeségeit, teljesen a maguk pártjára fogják állítani”.¹⁰⁴ Egy év múlva már egyenesen azzal vádolta Tagliavinit, hogy a trianoni békeszerződés ellen folytat tudományos propagandát: „Tagliavini barátunk most kezdi leleplezni magát. Az *Europa Orientale* utolsó számában írt egy tanulmányt a magyarokról. Az nem is volna baj, hogy, ha már Budapesten van és még a magyar nyelvet is ismeri valamennyire, ír a magyarokról egy ismeretterjesztő tanulmányt. Még csak a magyarok iránti rokonszenve sem zavar. De az teljességgel megengedhetetlen – és ezt meg is fogom neki mondai kertelés nélkül az első adandó alkalommal –, hogy a tudomány leple alatt aljasságokat és hazugságokat terjesszen rólunk, és a trianoni békeszerződés-ellenes propagandaművekre, valamint a Romániában élő kétmillió magyarra hivatkozzon. A Drăganunak küldött különlenyomatba (nekem még csak nem is küldött) a kétmillió romániai magyarról szóló részhez ceruzával még odaírta »és zsidó«. Ezzel egyúttal azt is elárulta, hogy teljesen tudatában van annak, hogy a magyar propaganda szolgálatába szegődött. Előre látszott, hogy a magyar professzorok és hölgyek, kihasználva beteges hiúságát, csapdába fogják ejteni.”¹⁰⁵ Pușcariu rosszindulatú vádjai teljességgel alaptalanok voltak. Mivel az olasz közönség részére szeretett volna egy áttekinthető ismeretést adni a magyar nyelv eredetéről, történetéről és 20. század eleji helyzetéről, ezért teljesen természetes, hogy olyan magyar nyelvészekre hivatkozott, mint Gombocz Zoltán vagy Tamás Lajos. Ahogy abban se volt semmi rendkívüli, hogy a magyar nyelv dialektusairól írva, megemlítette,

¹⁰⁴ *Scrisori către Ion Bianu* III. I. m., 533.

¹⁰⁵ Pușcariu Bianunak 1929. dec. 21. in *Scrisori către Ion Bianu* III. I. m., 648. A kurzív részeket a sajtó alá rendezők kihagyták Pușcariu leveléből. A levél eredetijét lásd: BAR, S 1 (257) DVII.

hogy Magyarországon kívül még Romániában is van kétmillió, magyarul beszélő egyén. Pușcariunak azonban már ennyi is elég volt ahhoz, hogy azt állítsa: az olasz nyelvész a magyar Trianonellenes propaganda szolgálatába állott.¹⁰⁶

A helyzet ezzel szemben az, hogy Tagliavini még a magyar–román viszonylatban egyik legkényesebb nyelvészeti ügyben, a kontinuitás kérdésében is kényszerűen vigyázott arra, hogy ne foglaljon egyértelműen állást egyik fél mellett se. És tette mindezt úgy, hogy később írt főművében (*Le origini delle lingue neolatine*, első kiadás 1949) a román nyelv Balkán-félszigeti eredete mellett érvelt. Romániáról szóló, 1940-ben megjelent könyvében például azt írta Tagliavini, hogy a román nép és nyelv ugyan a Dunától délre alakult ki, de az Aurelianus-féle visszavonuláskor (Kr. u. 276) nem hagyta el az összes romanizált lakos Daciát. A helyben maradtakat azonban „minden valószínűség szerint” vagy a barbár vándor népek, vagy a Balkán-félszigetről visszavándorló újlatinok (románok) később asszimilálták.¹⁰⁷ A Kárpát-medencébe érkező magyarok Erdélyben szlávokat, és „nagy valószínűség szerint” néhány román is találtak. Tagliavini itt bizony tagadta is meg nem is a kontinuitást, ezért a magyarok megnyugtatóra sietett hozzátenni, hogy latin eredetük ellenére a későbbiekben a románok teljesen elszakadtak a nyugati kultúrától, és még római eredetükről is megfeledkeztek. Ezzel szemben a katolicizmust választó magyarok, akik Ázsiából érkeztek, teljességgel a nyugati kultúra részévé váltak.¹⁰⁸

II.2. A KONTINUITÁS-VITA ÖRVÉNYÉBEN: TAMÁS LAJOS

1935-ben Tagliavini visszatért a padovai egyetemre. Utódjaként a tanszék élére volt tanársegédje, Tamás Lajos (1904–1984) került. Egyetemi tanulmányait Tamás Budapesten, Bécsben és Berlinben végezte. Párizsban az École des Langues Orientales Vivantes-ban albán–román nyelvi bizonyítványt szerzett. A tudományos életbe két nagy román nyelvész (Bogdan-

¹⁰⁶ Tagliavini szóban forgó tanulmánya: (1929): *La lingua ungherese*. In *L'Ungheria*. Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale, Roma. 341–378.

¹⁰⁷ TAGLIAVINI, C. (1940): *Civiltà italiana nel mondo*. In *Rumania*. Roma. 14. Lásd még Gáldi recenzióját a könyvről: *Századok* (LXXV), 1941, 92–94.

¹⁰⁸ TAGLIAVINI: *Civiltà*. I. m., 17.

Petriceicu Hasdeu és Nicolae Drăganu) a magyar *mál* szó román eredetét hirdető tézisei ellen írt szarkasztikus cikkével robbant be.¹⁰⁹ Legnagyobb visszhangot kiváltó könyve azonban a magyarul és franciául is megjelent *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*, Budapest, 1935 volt. Tamás monográfiája volt az első komoly és rendszeres magyar kritikája a kontinuitásnak. A román nép és nyelv balkáni eredete mellett a következő érveket sorakoztatta fel Tamás: az ógermán elemek hiánya a román nyelvben; az albán–román közös nyelvi vonások; a románok nomád pásztor életmódja; a Dunától északra lévő területeken a román jelenlétről majd 1000 évig egyetlen megbízható adat sincs, míg a balkán-félszigeti vlahokról már a 9–10. századi bizánci források is beszélnek. Tamás könyvének megjelenése után a román nyelvészek nem reagáltak rögtön. Hogy hathatósabban lehessen érvelni a kontinuitás igazsága mellett, arra vártak, hogy egy elfogulatlan nyugat-európai szakember cáfolja meg Tamás érveit. A helyzet azonban kényes volt: az európai nyelvészek és történészek jó része kontinuitásellenes volt: Wilhelm Meyer-Lübcke, Gustav Weigand, Petar Skok, Ferdinand Lot, Karl Jaberg. Akik megelfogadták a kontinuitást, vagy nem voltak a téma szakértői (R. W. Seton-Watson), vagy nem tartoztak a korabeli európai nyelv- és történelemtudomány élvonalába (Gino Lupi, Jaroslav Müller, Maurice Besnier).

Elsőként a Clermont-Ferrand-i egyetem tanára, Paul Henry reagált Tamás könyvére.¹¹⁰ Paul Henry recenziója valójában egy kortesbeszéd. A konkrétumok nélküli polemikus írásban szinte minden Tamással szemben megfogalmazott kritika olyan kérdéseket érint, melyek tág teret engednek a különböző értelmezéseknek, és nem visznek közelebb a kontinuitás problematikusságának tisztázásához (pl. mennyiben nomadizmus a transzhumálás, és mennyiben nem.) A másik vitatható magatartása Paul Henrynek (amit a kontinuitás hívek közül mások is előszeretettel követnek) az, hogy a kontinuitást a legbiztosabban cáfoló nyelvészeti érveket figyelmen kívül hagyta, mondván, hogy azok semmit sem bizonyítanak.¹¹¹

¹⁰⁹ TAMÁS, L. (1928): Une illusion linguistique. *Revue des Études Hongroise* (VI), 375–378. Tamás életrajzi adatait lásd: MTAK, ms. 5134/112.

¹¹⁰ HENRY, P. (1938): Polémique sur l'origine des Roumains. *Revue de Transylvanie* (IV), 1938/3–4, 348. Első megjelenés: *Revue Historique*, tom. 179, 1937, 226–227; tom. 180, 406–407; 409–412.

¹¹¹ „Nous ne suivrons pas M. L. Tamás dans ses discussions philologiques, où il s'avance en terrain sûr, ni dans ses explication du rhotacisme, de l'article post-posé, du rem-

Sokat alkalmazott technika volt a kontinuitás-vita során az is, hogy a vita-partnert illet hamisítással vádolni. Ezt Paul Henry is megtette: vádolta – igaz, alaptalanul – Tamást azzal, hogy Densușianu szövegét Tamás félrefordította volna, hisz Tamás lábjegyzetben közölte Densușianu eredeti román szövegét is, ezért a hamisítással csak saját magát leplezte volna le.¹¹²

1937-ben a híres középkorkutató az akkori fiatal román történészgeneráció egyik tanítómestere, Ferdinand Lot a *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe* c. nagyhatású könyvében szintén a kontinuitás ellen érvelt.¹¹³ Az első pillantásra politikai szempontból ártatlannak tűnő könyv nyomban komolyabb aktuálpolitikai üzenettel bírt, ha figyelembe vesszük az alcímet is: *Introduction à l'intelligence des derniers traités de paix*. Elérkezett hát a pillanat, hogy a román szakemberek is ringbe szálljanak. Az első, aki felvette a kesztyűt, az épp Lot korábbi tanítványa, a kiemelkedő román történész Gheorghe I. Brătianu volt. Írása Ciceróhoz méltó szónoklat *contra imigrationem*. Nem is annyira mesterével, mint inkább Tamással vitatkozott. Ravasz logikával azt javasolta Brătianu, hogy fogadjuk el Tamás tézisé: a román nép és nyelv valahol a mai Bulgária területén alakult ki, majd a 13. századtól kezdve északra vándorolt. Igen ám, érvelt tovább Brătianu, csak hogy a bolgár tudósok (pl. Petar Mutačev) hallani sem akarnak arról, hogy a románok valaha is Bulgáriában éltek volna, a görögök (A. Kermopoulos) azt tagadják, hogy Görögországban, a szerbek (Konstantin Jireček) pedig azt, hogy Szerbiában jelentek volna meg először a románok. „Mais alors, d'où sont venus les Roumains?” – tette fel a retorikai kérdést Brătianu.¹¹⁴ Az is Brătianu javára vált, hogy nem került meg az imigracionisták által felhozott érveket: az albán–román nyelvi párhuzamok, a román eredetű helynevek hiánya Erdélyben, a források ezeréves hallgatása a románokról stb. A kontinuitás legsebezhetőbb

---

placement de l'infinitif par la proposition subordonnée au subjonctif, et autres particularités caractéristiques du roumain. Les faits invoqués sont incontestables; mais suffisent-ils à prouver l'origine balkanique de la langue et du peuple roumains?” *Uo.*, 351.

¹¹² *Uo.*, 351–352. Az állítólagos félrefordítás: AECO (II) 1936/1–4, 288. Tamás válasza: Roumanie-Hongrie. *Nouvelle Revue de Hongrie* (38) 1939/7, 28.

¹¹³ LOT, F. (1937): *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe* II, Paris, Payot. 279–296.

¹¹⁴ BRĂȚIANU, Gh. I. (1989): *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. Ed. Stelian BREZEANU, Edit. Științifică și Enciclopedică, București. 71–72. Első megjelenés 1937.

pontjának, az albán–román nyelvi párhuzamoknak a magyarázatára, Dimitrie Onciul és Alexandru Graur ötletei alapján, Brătianu megalkotta az ún. szubsztrátum-elméletet, mely olyan sikeresnek bizonyult, hogy nem csak Ferdinand Lot fogadta el, hanem a kontinuitáspártiak a mai napig is előszeretettel hangoztatják. „Zseniális ötletnek tartom azt az elképzelést, hogy a román nyelv eddig albán eredetűnek tartott szavai valójában egy közös balkáni szubsztrátumból kerültek be egymástól függetlenül a román és az albán nyelvbe” – írta 1943. aug. 15-i levelében Lot Brătianunak.¹¹⁵ Brătianu az imigracionisták felé is tett gesztusokat, megengedve azt is, hogy a román nép nemcsak a hajdani Daciában, hanem a Dunától délre levő területeken is kialakulhatott, majd később a Balkán-félszigeti románok felvándoroltak hajdan volt társaikhoz.¹¹⁶ Brătianu admigrációs elmélete annyira vonzó volt, hogy az 1930-as, 40-es évek fordulójára a nyugat-európai kontinuitást ellenzők és védelmezők száma kezdett kiegyenlítődni.

II.3. TUDOMÁNY ÉS KULTÚRDIPLOMACIA: GÁLDI, IONESCU, CIORAN

Brătianu zseniális érvei ellenére Ferdinand Lot kitartott kontinuitásellenes nézeti mellett. Természetesen Tamás is, aki annak ellenére, hogy Brătianu fent említett írásaiban inkább Tamás könyvét, semmint francia mesterének téziseit cáfolta, nem reagált Brătianu bírálataira. Ezt a feladatot Tagliavini másik budapesti tanítványa, Gáldi László vállalta magára. Gáldi Miskolcon született, de középiskolai tanulmányait az aradi „Moise Nicoară” líceumban végezte. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar–francia–román szakon végzett. Franciatanára, Aurélien Sauvageot ajánlására 1932–1935 között párizsi ösztöndíjas volt. A Sorbonne-on többek között Paul Hazard és Mario Roques előadásait látogatta. 1937–1938-ban Rómában volt ösztöndíjas. Visszatérte után 1940-ben, mivel Tamást az újonnan alapított kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet igazgatójává nevezték ki, Gáldi a Román Tanszék Tamást helyettesítő professzora lett.¹¹⁷

¹¹⁵ BRĂTIANU, Gh. I. (1943): Le problème de la continuité daco-roumaine. À propos des nouvelles remarques de M. Ferdinand Lot. *Revue Historique du Sud-Est Européen* (XX) 50.

¹¹⁶ BRĂTIANU: *Une énigme*. i. m., 88.

¹¹⁷ KESE, i. m., 161.

A negyvenes évek elején, sok más kiváló magyar és román kortársához hasonlóan, Gáldi is a szellemtörténeti irányzatok hatása alá került. Gáldi román megfelelőjét talán Lucian Blagában jelölhetjük meg. Ahogy Blaga a *Spațiul mioritic* c. könyvében a román szellem lényegét próbálta megragadni, úgy igyekezett Gáldi is bebizonyítani, hogy minden népnek van egy sajátos szelleme, mely egy bizonyos stílusban nyilvánul meg. A román szellem jellegzetességét Gáldi az eredetiség hiányából fakadó heterogenitásban látta, azaz a románok minden kulturális elemet más népektől vettek át. Egy ebben a szellemben írt tanulmánya¹¹⁸ az akkor épp Vichyben kultúrdiplomáciai szolgálatot teljesítő (sajtóreferens) Eugen Ionescu figyelmét is felkeltette. Íme, Gáldi cikkének összefoglalása Ionescu jelentésében:

„1. A románok anarchisták (lásd bogumilok, Vaszgárda), ezért csak külső segítséggel (pl. Magyarország) képesek arra, hogy megszervezzék saját államukat. 2. Eredeti kultúrát és civilizációt nem tudnak teremteni, mindezt a bolgároktól és más balkáni szláv népektől vettek át. Egyedül őket érzik közel magukhoz, mivel 3. a keleties és balkáni kultúrával rendelkező románok valójában makacsul elutasítják a nyugati latin (francia) szellemet. Ezzel szemben a magyarok a franciákhoz hasonlóan szellemiségükben latinok. Európa délkeleti részében (a bolgárokkal együtt?) egyedül ők képesek a nyugati civilizáció és megteremtésére, valamint a keleti román anarchia megfékezésére.”¹¹⁹

A napnál is világosabb, hogy Gáldi cikke nem tudományos, hanem politikai szándékkal íródott. A bolgárok dicsérete nyomban érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a két világháború között Magyarország és Bulgária Románival szemben egy platformon volt, mivel mindkét ország jelentős területeket veszített a versailles-i béketárgyalások következtében. Ebben a korszakban a magyar–román értelmiségi vitákban a tudományos és politikai tényezők szinte szétválaszthatatlanul összekeveredtek. Naivitás lenne az önelvű, tudomány eszméjét hirdetni. Nem csoda hát, ha Gáldi egyre inkább belekeveredett a kultúrdiplomáciába is. Nem volt más a helyzet Romániában sem: a két világháború közti leghíresebb román

¹¹⁸ GÁLDI L. (1943): Les relations culturelles bulgaro-roumaines. *Nouvelle Revue de Hongrie* (LXVIII), 1943/2, 208.

¹¹⁹ MAREȘ, N. (2009): Documente diplomatice din arhiva M. A. E. român semnate de Eugen Ionescu. *Viața Românească* (104) 2009/11–12, 59.

értelmiségi triumvirátus (Eliade, Cioran, Ionescu) minden tagja diplomáciai feladatot is ellátott. Ezeket az értelmiségieket a magyar és román kultúrpolitika főleg arra használta, hogy általuk a nyugat-európai (elsősorban német, francia, olasz és angol) befolyásos értelmiségieket győzze meg ki-kik a saját maga igazáról. A legkényesebb ügy természetesen Erdély volt, ezért a kontinuitás, valamint a kulturális alsóbb- vagy felsőbbrendűség kérdése elsőrendű fontossággal bírt. Érdekes, hogy a két kultúrdiplomata értelmiségi tábor kölcsönösen mindig sötétebbnek látta saját helyzetét, mint a másikat. Már említett jelentésében például Ionescu azt írta, hogy a román folyóiratok és könyvek terjesztése nagyon gyenge Franciaországban. Ezzel szemben a *Nouvelle Revue de Hongrie*-t a Magyar Sajtóügynökség széles körben terjeszti Franciaországban.¹²⁰ Gáldi 1942. szept. 11-i, Domanovszky Sándornak címzett, de valójában a magyar kultusztárcának szánt feljegyzésében a Ionescu által is említett hasonló helyzetre panaszkodott, csak éppen nem a román, hanem a magyar kiadványok külföldi terjesztése tekintetében. A magyar lektorátusokkal bíró olasz egyetemek könyvanyagának állapota siralmas – írta, míg csak Padovában „a román lektor számára két szobát betöltő kiváló tudományos könyvtár létesült a román kormány hatalmas támogatásával. [...] A románok állandóan két nagy román napilapot küldenek Padovába [...] Tagliavini román részről ládaszámra kap új kiadványokat, magyar részről pedig csak sok-sok személyes intervenció révén kap néha tiszteletpéldányként egy-egy kiadványt”.¹²¹ És miközben Gáldi a magyar kiadványok rossz olaszországi terjesztése miatt panaszkodott, nézzük, mit írt Emil Cioran Vichyből az akkori román propagandaminiszternek, Nichifor Crainicnak: „Mi vendéglőkbe invitáljuk a franciákat, ahelyett hogy a saját magunkra jellemző környezetben igyekeznénk velük közelebbi kapcsolatot kialakítani. Nem azáltal fogunk megszűnni a gall iróniának a céltáblája lenni, hogy bálókra és falatozásokra hívjuk meg őket. Az összes párizsi értelmiségi társaságban, ahol megfordultam, csak olyan magyarokkal találkoztam, akiknek jól meghatározott küldetésük volt: minden beszélgetést úgy irányítani, hogy annak végül az ő rögeszméik legyenek a tárgyai. A magyar

¹²⁰ MAREȘ, I. m., 59. A *Nouvelle Revue Hongroise*-ról, későbbi nevén *Nouvelle Revue de Hongrie*, lásd MONTETY, Henri de (2011): Dans les archives de la Nouvelle Revue Hongroise. *Revue des Deux Mondes* (182) 2011/1, 127–141.

¹²¹ Gáldi feljegyzése: MTAK, ms. 4524/173–175.

öztöndíjasok politikailag képzetebbek és egységesebbek, mint a mi diákjaink.”¹²²

Most akkor a magyar vagy a román propaganda volt a jobb? A román értelmiségi diplomaták azt állították, hogy a magyar; míg a magyar kultúrdiplomaták ennek épp az ellenkezőjét. A végső eredmény valószínűleg null-null volt. Annak a hangsúlyozása, hogy a másik félnek jobb a propagandája, egyúttal azt a célt is szolgálta, hogy a kritikát megfogalmazó fél saját fontosságára is felhívja a döntéshozók figyelmét. Ha a román/magyar értelmiségiek jobb propagandát fejtenek ki, akkor nekünk is erőfeszítésket kell tennünk, ergo a mi kultúrdiplomáciai munkánkra szükség van, támogasson csak minket a magyar/román kormányzat. Talán furcsának tűnhet, de ebből a propagandaharcból a tudomány is profitált. Elsősorban azért, mert a politikai vezetés mindkét országban gondoskodott arról, hogy ne csak másod- és harmadrangú újáírók, hanem komoly nyelvészek és történészek is részt vegyenek benne. Wettstein János berni magyar nagykövetnek 1941-ben a Svájcba eljuttatott román propagandaanyagról írt jelentéséből kitűnik, hogy a propagandakiadványok között ott volt Brătianu *Theorie und Wirklichkeit der ungarischen Geschichte bemerkungen zu einigen neueren Arbeiten* (București, 1940) c. brosrúrája is. A román propaganda hatástalanítására Wettstein harminc svájci újság szerkesztőségébe hat magyar kiadványt küldött, többek között Tamás *Ungarn und Walacho-Rumänien* (Budapest, 1940) c. művét.¹²³

II.4. NÁCIZMUS, FASIZMUS, GEISTESGESCHICHTE

Brătianu egyetértett Ferdinand Lot-val abban, hogy a kontinuitás kérdésében „a történész leghasznosabb segédtudománya a nyelvészet.”¹²⁴ Nem kellett hát sokat várni arra, hogy a nyelvészek is bekapcsolódjanak ismét a vitába. Sextil Pușcariu volt az első, aki a 20. század elején még újnak számító nyelvföldrajzi kutatásokat is alkalmazta a kontinuitás védelmében.

¹²² Cioran 1941. dec. 30-i jelentését kiadta: JORA, L. (2006): *Diplomația culturală. Din activitatea lui Emil Cioran. Familia* (42) 2006/7–8, 198.

¹²³ Wettstein jelentése (Bern, 1941. nov. 10.): 1941, MNL OL, K 28, 72. cs., 120. t., 0-25904 (1941), fol. 69–70.

¹²⁴ BRĂȚIANU: *Une énigme. I. m.*, 172.

Az alapötlet Matteo Bartoli olasz nyelvésztől származott. Bartoli szerint egy adott nyelvterület szélein, vagy valami okból elszigetelt részein sokkal lassabban, vagy egész egyszerűen nem is mennek végbe a nyelvterület központjában zajló hangtani, lexikai, morfológiai és egyéb változások. A latin nyelv fejlődése szempontjából például Hispania és Dacia provinciák laterális zónának számítanak a központi itáliai zónához képest.¹²⁵ A Bartoli által kínált modell alapján Pușcariu kimutatta, hogy az olyan latin szavak, mint a *nea* (hó), az *arină* (homok), a *păcurar* (pásztor) a román nyelvterületnek csak bizonyos pontjain találhatók meg: a hajdan volt Dacia területén, valamint a Balkán-félszigeten a macedorománok és a megleniták nyelvében. Munténia és Moldva területén a szóban forgó latin eredetű szavakat szláv vagy török eredetű szavakkal helyettesítették: *nea-zăpadă*; *arină-nisip*; *păcurar-cioban*. Ahol a latin szavak megmaradtak, azok az elszigetelt, laterális zónák, mondta Pușcariu, ahol a romanizált lakosság folyamatosan fennmaradt.¹²⁶

Pușcariu szellemes kis írását a következő ajánlással küldte meg Tamás Lajosnak: „Ajánlom e »romantikus« képzelgéseket a románok őshazájáról Tamás Lajosnak, Kolozsvár, 1937. II. 14.”¹²⁷ Tamás nem sokat késett a válasszal, melyben felrótta Pușcariunak, hogy a nyelvi atlasz, mely alapján a román nyelvész felállította elméletét, nyelvtörténeti szempontból irreleváns, mert az az 1930-as évekbeli nyelvföldrajzi állapotot tükrözi, és azt nem lehet a mintegy 1500 évvel azelőtti állapotokra vonatkoztatni.¹²⁸ Pușcariu elméletének tovább fejlesztésére és hibáinak kiküszöbölésére Ernst Gamillscheg vállalkozott. Talán azért is, mert nem csupán nyelvészeti, hanem ideológiai kérdésekben is egyetérthettek, hisz mindketten szimpatizáltak a nácizmussal. Pușcariu amellett, hogy a Vaszgárda aktív tagja volt, 1940–1943 között a berlini Román Intézet igazgatói tisztét is ellátta. Gamillscheg pedig a bukaresti Német Intézet (Deutsche Wissenschaftliche Institut) igazgatója volt ebben az időben. „Mindkét intézet

¹²⁵ BARTOLI, M. (1927): Par la storia del latino volgare. *Archivio Glottologico Italiano* (XXI) 1927, 1–34; și *Introduzione alla neolingustica*. Genève, 1925, passim.

¹²⁶ PUȘCARIU, S. (1936): Les enseignements de l'Atlas Linguistique de Roumaine. Bucarest. 4–5, 10–11. Articol apărut și în *Revue de Transylvanie* (III) 1936/1.

¹²⁷ A Pușcariu ajánlását tartalmazó példányt lásd: ELTE BTK RFTK.

¹²⁸ TAMÁS, L. (1937): *Sur la méthode d'interprétation de l'Atlas Linguistique Roumain*. Budapest. (Megjelent még: AECO (III) 1937/1–3.

a náci kulturális imperializmus szolgálatában állott” – írja Klaus Heitmann.¹²⁹

1938-ban a híres müncheni Südost-Institut vezetője megkérte Gamillscheget, hogy írjon recenziót Tamás sokat emlegetett könyvéről (*Romains, Romans, Roumains*). „Az utóbbi években a román kontinuitás problémáját, valamint az összes, ezzel összefüggő kérdéskört Budapestről oly erős nyomással támadják, hogy az e munkákkal való szembeszegülés román részről nem kielégítő ahhoz, hogy a kép elhomályosítását megakadályozzák. Nézetem szerint ezért a német tudománynak kell megszólalnia, hogy, ahol szükséges, bizonyos helyreigazítást hajtson végre” – írta Valjavec Gamillschegnek 1938. dec. 21-i levelében.¹³⁰ Valjavec mint a náci kulturális imperializmus és Dél-Kelet Európa kulturális németesítésének feltétlen híve azért is haragudott Tamásra, mert az sváb eredetű Treml nevét magyarra cserélte. „Azt hiszem szükséges, hogy Magyarország ezen pseudo-romantikus autoritásának a részletek terén is némiképp az orrára koppint-sunk” – írta a következő levélben az ügy kapcsán Valjavec.¹³¹ Tamás, apja (Treml) után, aki temesvári és aradi borbélymester volt, felerészben valóban sváb családból származott. Emiatt Hitler hatalomra jutása után a magyarországi németek szervezetének részéről (Volksbund der Deutschen in Ungarn) felkérték, hogy lépjen be a Volksbundba. A szervezet ezekben az években egyre inkább a náci Németország befolyása alá került. Látván ezeket a tendenciákat, Tamás nem csak, hogy nem lépett be a Volksbundba, de tiltakozásképpen 1934. június 7-én lemondott német vezetéknévéről,

¹²⁹ HEITMANN, K. (1975): Sextil Pușcariu, Deutschland und die deutsche Wissenschaft. In (1975): *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches*. Ed. Paul PHILIPPI, Köln. 140. Lásd még: OLĂRESCU, D. (2009): Sextil Pușcariu – președintele Institutului Român din Berlin. *Revista Arhivelor* (LXXXVI) 2009/1, 175.; M. HUTTON, Ch. (2009): *Linguistic and the Third Reich. Mother-tongue fascism, race and the science of language*. London. 67–68.; Johannes KRAMER, J. (1988): Die Romanische Sprachwissenschaft im Dritten Reich. In GEISLER, R. – POPP, W. (Hrsg.) (1988): *Wissenschaft und Nationalsozialismus. Eine Ringvorlesung an der Universität-Gesamthochschule-Siegen*. Verlag Die Blaue Eule, Essen. 123–167.

¹³⁰ OROSZ L. (2006): *Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban*. Kézirat, PhD-disszertáció, Budapest, ELTE. 182–183. Despre relațiile lui Valjavec cu germania din Ungaria interbelică vezi TILKOVSKY L. (1993): Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944). *Századok* (CXXVII) 1993/5–6, 601–649.

¹³¹ Valjavec Gamillschegnek: München, 1938. dec. 31. in OROSZ, i. m., 183.

és felvette a magyar Tamás nevét.¹³² Ilyen előzmények után nem csoda, ha 1941-ben Tamást nem engedték be Németországba, hogy a berlini Magyar Intézetben előadást tarthasson. Nem lenne meglepő, ha kiderülne, hogy a kitiltás mögött szintén Valjavec állt, aki a következőket írta 1942-ben Gerhard Krügernek: „Oda kellene hatni legalább, hogy lehetőség szerint kiiktassuk azon magyar tudósok németországi előadásait, akik az előadások által egyoldalú magyar téziseket szegeznek szembe a német történetképpel.”¹³³

Ilyen légkörben kérte fel Valjavec Gamillscheget Tamás könyvének recenzálására. A tanulmány méretűvé dagadt recenzio lett volna hivatott szétzúzni az imigracionisták érvrendszerét.¹³⁴ A román nyelvatlasz eredményeire, valamint Pușcariunak a fent említett laterális-centrális zónáról szóló elméletére támaszkodva Gamillscheg azt igyekezett bizonyítani, hogy a romanizáció bizonyos központokban (*Kerngebiete*) volt erős. Ezekből a központokból, ahol folyamatosan fennmaradt a latinitás, később szétszóródott a már romanizált lakosság. A romanizált központok valójában a Pușcariu által is említett laterális zónák, ahol olyan latin szavak is fennmaradtak, melyek a román nyelvterület más részein eltűntek, vagy más eredetű (pl. szláv) szavak kerültek a helyükre: pl. *Renuculus* > *rărunchi* (vese) a *rinichi* helyett, vagy a már említett *nea* a *zăpada* helyett. Gamillscheg megpróbálta az imigracionisták leghatásosabb fegyverét, a helynévi érvrendszert is hatástalanítani. És mit ad isten, épp azokban a romanizált központokban talált dák és római eredetű helyneveket, ahol a *rărunchi* vagy *nea* szavak is fennmaradtak. Így például az *Abrud* a latin *Abruttum*, *Ampoiu* (magy. *Ompoly*), a szintén latin *Ampeium*, míg a *Turda* (magy. *Torda*) a dák *Turidava szavakból származik.¹³⁵

¹³² „Apám neve Tremml János volt s én a »Tremml« családi nevet 1933-ban cseréltem fel anyám, Tamás Julianna családi nevére, válaszképpen arra az ismételt felhívásra, hogy magyarországi svábok egyesületébe lépjek be.” (Tamás Lajos önéletrajza, 1962. okt. 1.: MTA Lt, Tamás Lajos személyi dossziéja.)

¹³³ Valjavec levele: OROSZ, *op. cit.*, 187. Tamás szerint németországi beutazását Ernst Gamillscheg akadályozta meg: TAMÁS L. (1955): Hozzászólás Iorgu Iordan előadásához. *MTA Nyelv, és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (VII) 1955/ 3, 386. Lásd még: MTAK, ms. 5134/112, 5134/100.

¹³⁴ GAMILLSCHEG, E. (1940): Zur Herkunftsfrage der Rumänen. *Südost-Forschungen* (V) 1–21. Később, némileg módosított címmel, önálló broszúraként is megjelent: GAMILLSCHEG, E. (1940): *Über die Herkunft der Rumänen*. Berlin, 1940.

¹³⁵ GAMILLSCHEG: *Über die Herkunft*. I. m., 15–16, 82.

Valjavec el volt ragadtatva Gamillscheg írásától: „Azt hiszem, az Ön magvas fejtegetései kivégezték ezt a szofisztikus kontármunkát [Tamás könyvéről van szó]. Ezért azt is gondolom, hogy állásfoglalása kultúrpolitikailag is értékes lehet” – írta a szerzőnek Valjavec még a kézirat megjelenése előtt 1939. nov. 21-én.¹³⁶ Gamillscheg azzal zárta írását, hogy Tamásnak német létére nem kellene a magyar érdekek kiszolgálójává válnia, mert Magyarország számára mindig csak egy „Adoptivvaterland” marad. Tamást mélyen elszomorította Gamillscheg személyeskedése, de azért udvarias cikkben válaszolt neki. Nem volt ilyen udvarias viszont Gamillscheggel szemben Gáldi, aki pontról pontra könyörtelenül kimutatta Gamillscheg amatőr nyelvtörténeti hibáit és tévedéseit, főleg a helynevek etimológiája terén.¹³⁷ Így például, a Gamillscheg által emlegetett *Abruttum* latin alak sohasem létezett. Abrud első említése 1271-ből való: *terram Obruth vocatam*. Ompoly esetében a Gamillscheg által megadott latin alakból a hangtörvények alapján a románban az **Împeiu* alaknak kellene lennie. **Turidava* nevű települése pedig soha sem létezett, mert Torda ókori latin neve *Potaissa* volt.¹³⁸

Gáldi tanulmánya után a második világháború végéig már nem történt említésre méltó esemény a kontinuitás-vita tudományos-propagandisztikus frontján. A magyarok hiába indultak jobb pozícióból, a kontinuitás-háborút nem sikerült megnyerniük. A románoknak sikerült viszont javítaniuk előnytelen helyzetükön, olyannyira, hogy a kontinuitás-meccs eredménye a második világháború végére döntetlenre állt. Ha Alexici idejében még a leghíresebb nyugat-európai történészek és nyelvészek kontinuitásellenesek voltak, az 1940-es évek közepére a helyzet jelentősen megváltozott, és nagyjából ugyanannyi külföldi autoritást lehetett felsorakoztatni mindkét oldalon: pl. Ferdinand Lot, Georg Stadtmüller, Karl

¹³⁶ OROSZ, *i. m.*, 183.

¹³⁷ Tamás szóvá is tette Valjavecnak keserűségét az 1941. febr.3-án írt levelében, melyet sajnos nem sikerült megszerezniem. (Lásd: OROSZ, *i. m.*, 183). Tamás Gamillscheg tanulmányára írt válasza: TAMÁS, L. (1940): Randbemerkungen zu einer Rezension von E. Gamillscheg. *AECO (VI)* 1940/1–4, 340–347. Gáldi tanulmánya: *Zur frage des rumänischen Kerngebiets in Siebenbürgen*, Budapest, 1942 (Ostmitteleuropäische Bibliothek, 44). Jómagam a Gáldi tanulmányának olasz változatát használtam: GÁLDI, L. (1943): Teoria e realtà nella storia della romanità orientale. *Studi sull'Europa Centro-Orientale*, (I).

¹³⁸ GÁLDI: *Teoria*. *I. m.*, 37, 42–44.

Jaberg, Petar Skok kontinuitásellenes; de Ernst Gamillscheg, Paul Henry, Alf Lombard vagy Fritz Valjavec kontinuitáspárti.

Az egész vitában nem az a legszomorúbb, hogy a felek nem tudtak valamiféle konszenzust kialakítani, hanem az, hogy a vita játékszabályaiban sem tudtak megegyezni. A nagyfokú bizalmatlanság és a gyanakvás miatt mindkét fél azzal vádolta a másikat, hogy a politikai haszonszerzés oltárán feláldozza a tudományos objektivitást. Senki sem merte bevallani, hogy a tudományos kutató sem légüres térben dolgozik, hanem ugyanúgy foglya kora társadalmi, gazdasági és politikai viszonyainak, mint bárki más. A viták hevében mindenki igyekezett gondosan elrejtetni azt a finom személyes társadalmi hálót, melyben mozgott, és amely döntően meghatározta diskurzusának irányát. Mint említettem, Tamás és Gáldi német eredetű családból származott. Tamás apja bánsági sváb volt; Gáldi, pedig egy a Kassa melléki, manta dialektust beszélő német családból származott.¹³⁹ A monarchia felbomlása esetükben a magyar identitás megerősödését hozta magával, olyannyira, hogy a náci Németország megerősödésekor mindketten magyarra cserélték német eredetű vezetéknévüket. Gáldi nácizmus- és Hitler-ellenessége odáig ment, hogy az olasz fasizmusban és Mussolini-ban vélte felfedezni a kulturális germanizmus ellenszerét. Ha nem is olyan mértékben, mint egy Ciorant, egy Eliadét, vagy egy Sextil Pușcariut, de azért Gáldit is megérintette az olasz fasizmus szele. Igaz, mindössze csak egyszer fejezte ki nyilvánosan Mussolini iránti rokonszenvét, de ez is elég volt ahhoz, hogy 1948 után tudományos karrierjének lendülete egy kissé megtörjön (minderről később még lesz szó).¹⁴⁰ Gáldinak ez a röpké megintása azzal magyarázható, hogy ő úgy vélte, a magyarságra nézve a nácizmus sokkal veszélyesebb, mint az olasz fasizmus, ezért a német kulturális hegemonia modern barbarizmusát az erős latin kultúrával kell ellensúlyozni.

Teljesen más utat járt az identitásépítés terén Gamillscheg és Valjavec. Gamillscheg magyar állampolgárként látta meg a napvilágot, mert szülőfaluja, Vasdobra (ma Neuhaus) a születésekor, 1887-ben Magyarországhoz tartozott. Csak a trianoni béke után csatolták Ausztriához. Valjavec Bécsben született (1909), de édesanyja bánsági sváb volt. Elemi iskoláit Versecen

¹³⁹ SZÉPE, Gy. (2001): Douze stances sur maître Gáldi. *Revue d'Études Françaises* (6) 170.

¹⁴⁰ GÁLDI L. (1940): Mussolini és a modern olasz stílus. *EphK* (LXIV) 1940, 181–197.

(ma Vršac, Szerbia) végezte. 1919-ben édesanyjával Budapestre költözött, ahol gimnáziumi tanulmányait a Reichsdeutsche Oberschulében folytatta. A régi Magyarország által kínált hungarus identitástudattól müncheni egyetemi évei alatt egyre jobban eltávolodott, és a nagynémet ideológia bűvkörébe került. Egyre inkább az a meggyőződés alakult ki benne, hogy a délkelet-európai németeket a történettudomány segítségével rá kell ébreszteni arra, hogy megmaradásuk záloga az egységes német nemzethez való csatlakozásuk. Az NSDAP, és egy rövid ideig az SS soraiba lépő Valjavec számára¹⁴¹ a Gáldi és Tamás által választott út nem lehetett más, mint a németiség elárulása. Lehet, hogy e személyes ellentétek nélkül Gamillscheg kontinuitást igazoló és Tamást támadó írásai (melyeket ma is referenciaként idéznek) meg sem születtek volna? És vajon mennyi az objektív tudomány, és hol kezdődik a személyes elfogultság és ellenszenv ezekben az írásokban?

II.5. A NAGY REMÉNYEK KORA (1945–1948)

Nyomban a második világháború befejezése után lelkes és ambiciózus programok születtek a magyar–román kulturális kapcsolatok fejlesztése terén. Már 1945. szeptember 21-én megalakult Budapesten a Magyar–Román Társaság, olyan személyiségek vezetésével, mint Szekfű Gyula, Szent-Györgyi Albert és Tamási Áron. A Társaság elnökének egyenesen Kodály Zoltánt választották. 1945. november 20-án Bukarestben megalakult a Társaság román szekciója Román–Magyar Társaság néven, melynek elnöke a szintén zeneszerző George Enescu, alelnöke pedig a híres szociológus Dimitrie Gusti lett.¹⁴² A kapcsolatfelvétel ennek ellenére nehezen ment. 1947. jan. 19-én a budapesti román nagykövet azt írta, hogy a két társaság között 1946 márciusa óta nincs semmilyen kapcsolat, jöllehet Magyarországról könyveket, leveleket, jelentéseket küldtek Bukarestbe, ahonnan viszont nem jött válasz.¹⁴³

¹⁴¹ Valjavec életútjáról lásd: OROSZ, *i. m.*, 25.

¹⁴² CSOBAL L. (2002): A Román–Magyar Társaságok története 1945–1950-ig. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* (23) 531–533, 546.

¹⁴³ ACNSAS, D 01 45 83 (5433), 11.

1947 tavaszán a Társaság keretén belül felállították a Mocsáry Lajos Kollégiumot. A kollégiumot 1947. május 3-án Petru Groza és Mihai Sadoveanu jelenlétében a nagy pompával és hírveréssel megrendezett magyar-román kulturális hét keretében avatták fel.¹⁴⁴ Kezdetben a Kollégiumban 14 erdélyi magyar, 7 romániai román (főként háborús árvák) és 18 magyarországi román egyetemi hallgató kapott elhelyezést. A Kollégiumban dolgozók (titkárok, portások, tanárok) száma irreálisan magas (30 fő) volt. A Kollégium legtöbb diákja a budapesti Román Tanszék hallgatója volt.¹⁴⁵

1947. november 25-én írták alá a magyar-román kultúregyezményt. A kulturális intézetek, valamint az oktatás területén a következő szöveg került az egyezmény végső változatába: „A román kormány Bukarestben kolozsvári fiókintézettel saját vezetése alatt álló magyar, a magyar kormány pedig Budapesten debreceni fiókintézettel saját vezetése alatt álló román kulturális intézetet létesít. Az intézetek a viszonyosság alapján a két állam kulturális együttműködésének célját fogják szolgálni, tudományos kutatások, előadássorozatok, alkalmi és állandó kiállítások, könyvkereskedések, a jelen Szerződés tárgykörébe vágó tanulmányokat szolgáló könyvtárak és levéltárak tanulmányozása és olyan kölcsönös kulturális információs szolgálat létesítése által, amely rendszeresen és állandóan anyaggal látja el a sajtót és a kulturális élet intézményeit és személyiségeit.”¹⁴⁶ A Magyar-Román Társaság és a Mocsáry Kollégium, immár a kultúregyezmény törvény adta kereteit is kihasználva, 1947–1948 között sok értékes és hasznos rendezvényt tartott: előadások, koncertek, diák- és oktatócsere, a negyvennyolcas forradalom közös megünneplése 1948.

¹⁴⁴ KEMÉNY G. G. – NAGY B. (1977): A Mocsáry Lajos Kollégium. *Korunk* (XXXVI), 1977/8, 646–649. A magyar-román kultúrhét sajtóviasszhangjáról lásd az 1947. júl. 3-i jelentést: MNL, MOL, XIX-J-1-e, VKM, 120. d., 151/b-2. t.

¹⁴⁵ A kollégisták számáról lásd: SANTÁU, Gh. (1998): *Colegiul Mocsáry Lajos*. Simpozion. (Comunicările celui de al VII-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria), red. Maria BERÉNYI, Giula, 1998, 97–113. A Kollégium dolgozóinak létszámáról lásd a Kollégium igazgatójának, Balázs Bélának az 1947. dec. 30-i levelét a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez: MNL, MOL, XIX-J-1-e, VKM, 118. d

¹⁴⁶ http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=27825. A magyar-román kultúregyezményt törvényi szintre emelték: 1948. évi IX. törvény: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8291> A tárgyalások menetéről lásd a bukaresti magyar nyagkövet, Nékám Sándor 1946. okt. 19-i jelentését: MNL, MOL, XIX-J-1-e, VKM, 120. d., 151/b-2. t. Lásd még: N. SZABÓ J. (1998): *Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Magyarország kultúrdiplomáciai törekvései 1945–1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 16–45.

március 15-én a budapesti Nemzeti Színházban stb. A Mocsáry Kollégium tevékenységét azonban a román fél gyanakvással figyelte. Egy, a román Szekuritáté elődje (Direcția Generală a Securității Poporului, DGSP) számára 1948 nyarán–őszén készített névtelen jelentés szerint a Kollégium a magyar „sovinizmus melegágya”. A jelentés szerint a Kollégium vezetésében az alábbi diákok vettek részt: Makkay László (jogászhallgató, nem azonos a történész Makkai Lászlóval); Varga Sándor (művészettörténész); Nadabán György (Gheorghe Nădăban), valamint Sipos Boldizsár és János (jogászhallgatók).¹⁴⁷ „Mindannyian a demokratikus rendszer reakciós és sovinsizta ellenségei – folytatódik a jelentés. – Kezdetben a kollégium felállításával az volt a cél, hogy a magyar és a román diákok jobban megismerjék egymást, és közösen megbeszéljék az őket érintő problémákat. 1948 júniusáig azonban a kollégium, főleg a vezetőség és a tagság összetétele miatt, a sovinizmus melegágya volt. Jóllehet a kollégisták közül sokan párttagok, mégis az amerikai kapitalista rendszert csodálják (Kovács [Imre], Makkay, Fóris [Pál, gondnok], Kozma [István, joghallgató], Nabadán). A két nép közti közeledést, csupán romantikus pillanatnyi szükségnek fogják fel. [...] A március 15-i ünnepségek alkalmával rendezett fogadáson Makkay és a kis Sipos [valószínűleg János a kollégium konyhafőnöke] néhány kolozsvári magyar vendégdiákot »vidéki nacionalistának« nevezett, csupán azért, mert azok azt merték állítani, hogy a Román Népköztársaságban nincs nemzeti megkülönböztetés. A Társaságot és a Kollégiumot az államon kívül a Marcsevics család is támogatja anyagilag. Deutsch sógorát, az erdélyi Phoenix gyár volt tulajdonosát, aki nemrég Svájcba szökött, igazi mecénásként fogadták.¹⁴⁸ [...] Elhatározták, hogy

¹⁴⁷ ACNSAS, dosar nr. 7877 (D 014731), p. 279. A jelentésben említett nevek azonosításában nagy segítség: SANTĂU: *Colegiul Mocsáry. I. m.*, 106–108. A gyulai származású Nabadán György építésmérnöki hallgató a Magyar–Román Társaság főtitkára is volt. 1949. febr. 14-én leváltották erről a tiszteréről, és nyomban a recski munkatáborba internálták. A koncepciók per során sikkasztással, és azzal vádolták, hogy nem vette figyelembe a magyarországi románok érdekeit, és így feszültségeket keltett a Társaságon belül. Nabadán úgy próbált védekezni, hogy a magyarországi román klérust azzal vádolta, hogy a papok őt pusztán azért jelentették fel, mert ő nem akarta engedni nekik, hogy átvegyék a Társaság vezetését. 1953. júl. 22-én az ÁVH Recsken „Kollégista” védőnevű ügynökként beszervezte. Az 56-os forradalom idején Nabadán Kanadába disszidált. Ügynöki dossziéja: ÁBTL, 2. 2. 1., I/9. 1. (Bt/677, M/40198).

¹⁴⁸ Sajnos nem tudtam azonosítani ezt a Marcsevics családot. A Phoenix minden bizonnyal a nagybányai Phoenix Vegyészeti Üzem lehet.

a Mocsáry család andornaki kastélyában felállítanak egy alkotóházat, ahol a magyar, román, szerb és bolgár írók és művészek találkozhatnak. Az igazi célja ennek azonban a magyar reakció kedvenc rögeszméjének a terjesztése: a magyar kultúra felsőbbrendű, ezért a dunai népeket Magyarországuk kellene vezetnie. Kemény G[ábor] a Balkáni Népek Történetét Kutató, volt Teleki Intézet [sic!] tanára a nemzetiségi kérdés szakértője. Mocsáry [Lajosról] írt egy háromkötetes könyvet, mely nemsokára megjelenik. Megtudtam, hogy ezt a Kemény kizárták a MKP-ból. Miután néhány pohár borral többet ivott a kelleténél, megkérdeztem tőle, hogy miként látja a dunai népek helyzetét, és mi a véleménye a Szovjetunió vezette népi demokráciák barátságáról. Azt felelte, hogy a két barbár népnek, azaz a magyaroknak és a románoknak össze kellene fogniuk, hogy egy 30 milliós tömeget alkotva szembe tudjanak szállni a szláv veszéllyel. [...] Román kérésre a magyar hatóságok úgy döntöttek, hogy a Kollégiumot átalakítják Magyar–Román Intézetté. A kollégistákat már át is helyezték a Gozsdu Kollégiumba. Az intézetben [a Mocsáry Kollégiumban] csak a magyarországi román diákok maradtak. Május végén, amikor Balázs [Béla] Bukarestben járt, a Román–Magyar Társaság képviselője nyíltan leleplezte [Balázst]. Balázs Matthausenben is volt.”

Az ügynöki jelentésben említett Magyar–Román Intézet nem más, mint a kultúregyezmény értelmében 1949-ben felállított Román Kulturális Intézet, mely egy ideig a Mocsáry Kollégium épületében működött. 1950-ben a Kollégium végleg bezárta kapuit. Tevékenységét, sokkal szerényebb körülmények között, a Román Tanszéknek kellett volna átvennie.¹⁴⁹ A Kollégium titkárnőjének, Kánya Máriának leveléből kiderül, hogy a Kollégium és a Magyar–Román Társaság munkatársait 1949. július elsejétől felmentették, és a megalakítandó Román Intézetbe osztották be.¹⁵⁰ Az időközben a Bölcsész Kar dékánjává kinevezett Tamás azt szerette volna, ha a Román Intézetet a budapesti egyetemen állítják fel.¹⁵¹ A kultúregyezmény értelmében a Román Intézetnek 1950. január elsején meg kellett

¹⁴⁹ NAGY, B.: Chaire de Roumain. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Philologica Moderna*, tom. I. 1969–1970. 51–58.

¹⁵⁰ MTA Lt MTT Iratai 5/3.

¹⁵¹ Tamás către Ortutay Gyula vallás és közoktatás miniszterhez (Budapest, 1949. okt. 17.) valamint Patkós Lajoshoz, az MTA Tudományos Tanácsának személyügyi osztályvezetőjéhez (1949. nov. 29.): MTA Lt MTT Iratai 5/3.

volna kezdenie működését. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) levéltárában fennmaradt feljegyzés szerint 1949. szept. 14-én az Intézet három szobával és egy könyvtárral rendelkezett. Az Intézetnek egyetlen igazi alkalmazottja volt, Orbán Magda személyében. A feljegyzés írója, egy bizonyos Dr. Bodolay az Intézet élére Tamást javasolta: „Az Intézet vezetésével Tamás Lajost ny. r. tanár e[gyetem]i dékánt kívánjuk megbízni, aki az MDP tagja abban az esetben, ha romániai körök is elismerik tudományos működését.”¹⁵² Bodolay nem véletlenül volt óvatos. A már említett Kánya Mária egy ideig a Mocsáry Kollégium igazgatója és a Magyar-Román Társaság titkárnöje, 1949. okt. 14-én a kor szokásos bikkfanyelvén Tamás ellen rosszindulatú feljelentést írt a VKM-nek: „A román intézet vezetőjül Tamás Lajos ny[ilvános] r[rendes] t[anárt] nem tartom alkalmasnak, mert román körök nemcsak hogy nem ismerik el tudományos munkásságát, hanem egyenesen Romániában indexre tették sovinszta műveit. »Tudományos munkássága« ugyanis abból állt, hogy azt bizonyította, hogy a románok a Balkánról származnak, s 1300 körül szivárogtak be Erdélybe. A mai hivatalos román történetírók viszonyt fenntartják, hogy a románok dákó-román eredetűek. Tamás Lajost azonban nemcsak Románia, hanem Magyarország szempontjából sem tartom alkalmasnak, mert klerikális [sic!] és apolitikus. Ma végrehajtja amit monddunk neki, azonban önálló vezetésre nem alkalmas.”¹⁵³

Mindezek ellenére Tamást kinevezték a Román Intézet élére. 1950. január 26-án Tamás egy Ortutay Gyula miniszterhez címzett hosszú beadványban ismertette elképzeléseit az intézet működéséről. Tamásnak határozott elképzelései voltak az intézet személyzetéről is: egy igazgató, két kutató, egy adminisztrátor-könyvtáros és egy segédmunkatárs. Könyvtárosnak Orbán Magdát, segédmunkatársnak Borza Luciát (később a magyarországi román értelmiség meghatározó tagja lesz), kutatónak pedig Anton Pétert szerette volna.¹⁵⁴ Tamás levelére még csak válasz sem érkezett, így a magyar-román kultúregyezményben előírt Román Intézet

¹⁵² MNL, MOL, XIX-J-1-e, 85. d., 96/a-2. t.

¹⁵³ MNL, MOL, XIX-J-1-e, 85. d., 96/a-2. t.

¹⁵⁴ Tamás levele Ortutaynak: ELTE Lt, 8/b, 137. dob. DHII, 1949–1959. Borza Lucia 1949. okt. 20-i pályázata uo. Anton Pavel Petru Naszódon született. 1943-ig a kolozsvári *Tribuna Ardealului* c. újság szerkesztője volt. A Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-román-művészettörténet szakán végzett. 1948 őszétől a Magyar-Román Társaság munkatársa volt. Önéletrajzát lásd: MTA Lt MTT Iratai 5/3.

felállításából nem lett semmi. (Romániában a bukaresti Magyar Intézet felállítását, amit szintén a kultúregyezmény írt elő, meg sem kezdték.) Annyit azonban elért Tamás, hogy a Filológiai Intézetté átnevezett Román Tanszék a későbbiekben a Magyar–Román Társaság, valamint a tervezett Román Intézet szellemi utódjaként a magyarországi románológiai kutatók központjává válhatott.¹⁵⁵

III. A SZOCIALISTA TÁBORBAN (1948–1988)

III.1. A JELLEMZÉSEK KORA

1948-ban Tamás belépett Magyar Dolgozók Pártjába.¹⁵⁶ Sikert is így megmaradnia az Akadémia levelező tagjának, de cserébe részt is kellett vállalnia az Akadémia újjászervezésében, melyet a Tudományos Tanács koordinált. A Tanács főtáitkára Alexits György, a mi Alexiciunk fia volt. A Tudományos Tanács 1949. szeptember 14-i ülésén döntötték el, hogy az akadémikusok létszámát kétszázról százhuszra csökkentik, ezért az eltávolítandó akadémiai tagokról jellemzéseket kellett készíteni. Tamás jellemzései és a különböző tanácskozásokon ez ügyben tett felszólalásai nem rosszindulatúak. Amikor például az egyik ülésen a kitűnő szlavista, Kniezsa István ügyét tárgyalták, akkor Tamás ravaszul azzal érvelt Kniezsa mellett, hogy „úgy tudom, marxista irodalmat is olvas, de eddig még nem jelent meg olyan publikációja, amelyben ezek az újabb szempontok kidomborodtak volna”.¹⁵⁷ A marxista irodalomra való hivatkozás nyilván finom hamisítás volt, de kétségkívül jóindulatú.

¹⁵⁵ Az 1949/50 tanévtől a bölcsészkar 34 tanszékét tíz intézetbe szervezték át. A *Román nyelvi és romanisztikai tanszék*et *Román Filológiai Intézet* néven a *Román Nyelvek Intézet*ébe sorolták be. Lásd Ortutay miniszteri rendeletét (1948. aug. 25.) és Tamás Ortutaynak írt levelét (1949. nov. 28.): ELTE Lt, BTK 8/b, 136. dob. şi 137. dob., DHII, 1948–1950.

¹⁵⁶ Érdekes módon egy évvel korábban, 1947-ben még a Budapesti Szabadkőműves Páholyba lépett be, melyet akkor „haladó szellemű testületnek” gondolt. (Tamás Lajos önéletrajza, 1962. okt. 1.: MTA Lt, Tamás Lajos személyi dossziéja.)

¹⁵⁷ Tamás véleményét idézi: Huszár T. (1995): *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 222.

Valószínű, hogy korábban a Mussolini mellett nyilatkozó Gáldi is Tamásnak köszönhetően menekült meg a komolyabb retorzióktól. Igaz, Gáldit, aki 1942 óta az Akadémia levelező tagja volt, visszaminősítették ún. tanácskozó taggá. Ez a pontosan soha körül nem írt státusz azt jelentette, hogy nem kapott ugyan fizetést az Akadémiától, és elvesztette a szavazati jogát is, de az Akadémia nyilvános összejövetelein részt vehetett.¹⁵⁸ Íme, Tamás Gáldiról írt jellemzése: „A maga nemzedékének szaktudásban egyedülálló, nagy nyelvismerettel rendelkező képviselője. Oroszul is jól megtanult s buzgón igyekszik mindent megtanulni, ami megtanulható. A nagy lendület néha felületen mozgó tanulmányokra ragadja, de vannak alaposan felépített tanulmányai is. Irodalom, nyelvészet egyaránt érdekli s mint pedagógus is használható munkaerő. Finomkodó esztéta jellegét azt hiszem lassacskán le fogja tudni vetkőzni s hallgatóval is jobb viszonyba kerülhet. Még Ligetinél is készségesebb demokratának mutatkozik, inkább előre szalad, mintsem hogy lemaradjon.”¹⁵⁹ Az orientalista Ligeti Lajosról (1902–1987) szintén csak elismerő szavakat írt Tamás. Semleges, itt-ott pozitív felhangokkal árnyalt értékeléseket írt még Bárczi Gézáról (1894–1975) és Mészöly Gedeonról is (1887–1954).¹⁶⁰ Meglepő viszont Melich Jánosról, a magyar szlavisztika egyik megingathatatlan tekintélyéről, írt negatív jellemzése.¹⁶¹ Már csak azért is érthetetlen Tamás jellemzése, mert korábban Melich munkásságának nagy tisztelője volt.¹⁶² Talán az befolyásolhatta Tamást, hogy 1949-ben nem igazán volt tanácsos Melich tisztelőjének mutatkozni? A Nemzeti Múzeum Igazoló Bizottsága már 1945-ben a legsúlyosabb határozatot hozta Melich ügyében, minek következtében Melichet eltávolították az egyetemről.¹⁶³ Problematikus Tamásnak a Laziczius

¹⁵⁸ Itt szeretném megköszönni Hay Dianának, az MTA Levéltár osztályvezetőjének a tanácskozó tagság mibenlétéről adott információit.

¹⁵⁹ Tamás levele Fónagy Ivánnak, 1949. okt. 16.: MTA Lt MTT iratai 3/5.

¹⁶⁰ MTA Lt MTT 3/5.

¹⁶¹ Tamás Fónagynak írt már emeltett levele: MTA Lt MTT iratai 3/5.

¹⁶² Tamás: *Romans, roumains. I. m.*, AECO (II), 1936, 328. 1942-ben tanulmányt írt Tamás (*Miscellanea hungaro-romenica*) a Melich-émlékkönyvbe. 1947-ben Melichnek a Brno helynév eredetéről készült tanulmányáról Tamás azt írta, hogy az „módszer-tanilag kifogástalanul” megírt munka. Lásd: TAMÁS L. (1948): Les recherches linguistiques slaves et roumaines en Hongrie (1939–1946). *Études Slaves et Roumaines* (I), 1948/1, 50; (1942): *Emlékkönyv Melich János 70. születésnapjára*, írták tisztelői, barátai, tanítványai. Budapest. 440–448.

¹⁶³ A Melich ügyében hozott Igazoló Bizottsági határozat: 1945. máj. 24. ELTE Lt, 8/m

Gyuláról (1896–1957) készített értékelése is.¹⁶⁴ Ráadásul Tamás ugyanazt a módszert követte, mint Melich esetében, mert a jellemzése megírása előtt három évvel Tamás még objektív és kiegyensúlyozott kritikát írt Laziczius *Fonétikájáról*, ugyanakkor a jellemzés már inkább negatívra, mint pozitívra sikeredett.¹⁶⁵ Nem könnyű megállapítani, hogy Tamás jellemzései mennyiben befolyásolták a fent említett akademikusok karrierjét. Valamennyire bizonyosan igen. Melichet és Laziczius tanácskozó taggá fokozták le például. Ligetit viszont, aki csak 1947-ben lett rendes tag, 1949-ben egyenesen az Akadémia alelnökévé nevezték ki.

III.2. A PIRAMIS CSÚCSÁN: TAMÁS LAJOS MINT DÉKÁN ÉS REKTOR

Mindeközben Tamás egyetemi karrierje töretlenül ívelt felfele. 1948 októberétől a bölcsészkar párttitkára, egy év múlva már dékán, majd 1953–1955 között rektor.¹⁶⁶ A legtöbb változást a kar és az egyetem épp ezekben az években szenvedte el. Elég csak a professzorleváltásokat említeni. Az eltanácsoltak listáján olyan nevek voltak, mint Melich, Laziczius, Zolnai Béla, Bisztray Gyula, Prohászka Lajos, Szenczi Miklós, Lukinich Imre,

---

Vegyes iratok, az IBI (1945–1946.) Az igazoló bizottság soraiban a korabeli magyar értelmiség befolyásos tagjai ültek. Ortutay Gyula, például, azt állította, hogy „dr. Melich János egyetemi ny. r. tanár előtte több ízben azt is kifejtette, hogy az irredenta magatartás, amit a Szovjet ellenes háborúban a magyar hadsereg képvisel, helyes és kívánatos. Dr. Györke József [1906–1946, nyelvész, akadémikus] előadása, valamint dr. Supka Géza [1883–1956, régész, író] tanúvallomásából azt állapítja meg a Bizottság, hogy dr. Melich János ny. r. egyetemi tanár az utolsó percig hitt a német győzelemben. Dr. Zsirai Miklós [1892–1955, szintén akadémikus] egyetemi ny. r. tanár vallomásából kitűnik, hogy dr. Melich János egyetemi ny. r. tanárnak nagy szerepe volt abban, hogy Kodály Zoltánt kibuktatták az Akadémiából; továbbá, hogy még ez év márciusában is kifejtette a tanú előtt, hogy Magyarország számára »nagyobb csapás, az orosz győzelemmel következett be, de még mindig van remény«, a háború még nem dőlt el.” Az Ideiglenes Nemzeti Kormány már 1945. január 4-én (Budapest még német megszállás alatt volt) elrendelete az ún. igazoltatási bizottságok felállítását. A bizottságok feladata volt az eljárás alá vont személyről megállapítani, hogy tagja volt-e a nyilas pártnak, részt vett-e bármilyen módon a magyar zsidók kiirtásában, részesült-e az elhurcolt zsidók vagyonából, fejtett-e ki tudományos, művészeti stb. propagandát a nácizmus és a fasizmus mellett (lásd a 1080/1945 M. E. sz. rendeletet).

¹⁶⁴ Tamás Fónagynak írt levele: MTA Lt MTT iratai 3/5.

¹⁶⁵ EphK (LXIX), 1946, p. 122.

¹⁶⁶ MTAK ms 5134/112.

Rodolfo Mosca.¹⁶⁷ Nehéz megmondani, hogy mekkora szerepe volt Tamásnak mint dékánnak és később rektornak az eltávolításukban. Az események sorrendje inkább arra utal, hogy legfeljebb parancsra cselekedő végrehajtó, és nem kezdeményező volt ezekben az esetekben. A felfüggesztendő professzorok névsorát az 1949. szept. 21-i ülésén állította össze a Tudományos Tanács.¹⁶⁸ A listát aztán megküldték a Tudományos Tanács Pártkollégiumának. A végső döntést nem a Tudományos Tanács, hanem a Pártkollégium és az MDP néhány vezetője hozta meg. A listát összeállító fent említett ülésen a következők vettek részt: Waldapfel József, Fónagy Iván, Pach Zsigmond Pál, Lázár György,¹⁶⁹ Alexits György, Patkós Lajos, Fogarasi Béla, Szántó György, valamint Gerőné Fazekas Erzsébet, aki egyben a Pártkollégium vezetője is volt.¹⁷⁰ Mivel a felmentendő akademikusokról és professzorokról szóló jellemzések, melyeket a Tudományos Tanács megrendelésére készítettek a felkértek, 1949 októberéből datálódnak, arra lehet gyanakodni, hogy az értékelőket csak azután kérték fel, miután a szóban forgó professzorokról a döntés igazából már megszületett. Egy szóval a jellemzéseket csupán díszletként használták a már előre eldöntött végkifejletű előadás megrendezéséhez.

Itt kell megemlítenem azonban azt, hogy a Schütz István által felvetett gyanú, miszerint Tamásnak valamilyen szerepe lett volna a fiatal és tehetséges (42 éves) bizantinológus, Gyóni Mátyás öngyilkosságában, véleményem szerint teljességgel megalapozatlan.¹⁷¹ 1949-ben mindett adott volt ahhoz, hogy Gyónit kinevezzék egyetemi tanárnak. Tamás szerint azonban „Dr. Szabó Árpád a Görög–Római Intézet megválasztott igazgatója ragaszkodott ahhoz, hogy Gyóni Mátyás intézeti tanárságához csak abban

¹⁶⁷ Mosca 1936 óta tartózkodott Budapesten. A Filozófia tanszéken tanított olasz kultúrtörténetet. Mint olasz állampolgárt 1950 kiutasították Magyarországról. Lásd: FRIED I. (2009): *Italianisztika és állambiztonság. Betekintő* (III), 2009/4. internetes elérés: http://www.betekinto.hu/2009_4_fried#_edn21

¹⁶⁸ HUSZÁR: *A hatalom. I. m.*, 148–152.

¹⁶⁹ Azaz a pedagógus és újságíró Lám Leo nem azonos a politikus Lázár Györggyel. Lásd: GOLNHOFFER E. – SZABOLCS É. (2013): Lázár György és a magyar pedológia – mítosz és valóság. *Magyar Pedagógia* (113) 2013/ 3, 131–151.

¹⁷⁰ Az ülés jegyzőkönyve: *Feljegyzés az MTT Kollégiuma részére. Javaslat a Bölcsészkaron leváltandó és helyettük kinevezendő professzorokról*, MTA Lt MTT Iratai 5/3.

¹⁷¹ SCHÜTZ I. (2002): *Fehér foltok a Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába*. Balassi Kiadó, Budapest. 156. Gyóniról lásd még: FARKAS Z. (2011): Gyóni Mátyás emlékezete. *Antik Tanulmányok* (LV), 131–133.

az esetben járul hozzá, ha egyidejűleg garanciát kap arra nézve, hogy ugyanakkor dr. Borzsák István is intézeti tanár lesz. A Görög–Római Intézetnek már van egy intézeti tanára Harmatta János személyében. [...] Tekintettel arra, hogy 1950-re az egész bölcsésztudományi karnak mindössze tucatnyi intézeti tanári állást engedélyeztek, a magam részéről is aggályosnak tartanám, hogy az oktatás szempontjából több más intézetnél kisebb jelentőségű intézetben három intézeti tanár is legyen”.¹⁷² Ennek ellenére Tamásnak sikerült valami megoldást találnia, mert 1950. január 1-jei hatállyal Gyónit kinevezték a Görög–Római Intézet tanárává.¹⁷³ 1955. szept. 28-án, amikor Gyóni öngyilkos lett, Tamás már nem volt sem dékán, sem rektor.

III.3. A TANSZÉK NYUGALMÁBAN

1953 után Tamás teljességgel visszahúzódott a Román Tanszékra, ahol nyugdíjba vonulásáig (1974) a tanszékvezetői tisztséget töltötte be. A tanszéken ekkor nőtt meg leginkább úgy a tanárok, mint a diákok száma. A tanszék diákéletéről sajnos kevés adat maradt. Alexicinak a már említett Bianuhoz írt leveléből tudjuk például, hogy a huszadik század elején voltak olyan előadások a Román Tanszéken, melyekre 195 hallgató iratkozott be. Alexici minden bizonnyal túlzott. Cornel Sigmirean kutatásaiból tudjuk, hogy 1867–1918 között a budapesti egyetemen 2499 román diák tanult. Ebből a bölcsészkarra mindössze 383-an iratkoztak be, ami azt jelenti, hogy évente hét román hallgató látogatta a bölcsészkart. Több mint valószínű, hogy ennek a hét hallgatónak szinte mindegyike a Román Tanszék hallgatója volt.¹⁷⁴ Teljességgel hiányoznak viszont az adatok a két világháború közti hallgatókról. Tagliavini szintén már említett leveléből annyit tudunk meg csupán, hogy

¹⁷² Tamás feljegyzése a dékáni „szűkebb körű aktíva” megbeszélésén: 1949. dec. 14.: ELTE Lt, BTK, DHII, 8/b, 137. dob.

¹⁷³ Lásd Békei Józsefné, bölcsészkarai párttitkár, 1952. szept. 24-i feljegyzését: ELTE Lt, BTK, 8/m, 19. dob.

¹⁷⁴ Vezi: Cornel SIGMIREAN, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvanis și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2000, passim; Cornel SIGMIREAN, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvanis și Banat în epoca modernă. Studenții români la universități din Ungaria între anii 1867–1918*. Simpozion, ed. de Maria BERÉNYI, Giula, 2002. 55–66.

két tanítványa volt: Gáldi és Tamás. Valószínű, hogy ebben a korban a tanszék elsősorban nem oktatási, hanem kutatóintézetként működött. Az '50-es évektől kezdődően az egyetemi hallgatók száma rohamosan nőni kezdett az egész egyetemen. Tamás 1953. dec. 18-i rektori jelentése szerint 1953-ban 58 500 hallgató tanult – az 1950-től Eötvös Loránd Tudományegyetemmé keresztelt – egyetemen, ötször több mint 1938-ban.¹⁷⁵ A Román Tanszéken 1948–1984 között átlagban 4-5 hallgató tanult évfolyamonként.

És ha már amúgy is szóba kerültek a diákok, meg kell említenem, hogy ebben a korszakban nemcsak az akademikusok és a professzorok részeseülhettek abban a kiváltságban, hogy jellemzéseket kellett írni róluk, hanem a diákok is. Tamás az egyik leglelkiismeretesebb jellemzésíró volt a tanszék vezetői közül. Ezekben a jellemzésekben Tamásnak a humánus arca tárul fel. Általában csupa pozitív jelzőket írt a hallgatókról, és csak kivételesen engedett néha-néha a pártdirektíva csábításának. Így például 1964-ben, amikor a következőket írta: „a Tanszék hallgatói ellen politikai szempontból nem emelhető kifogás. Van 1-2 hallgatónk (Rokszin László I. éves és Mihăescu György III. éves), akik román nacionalista nézeteknek adnak néha hangot, s ez a hazai szocialista építésben elért eredmények kisebbítésében, lebecsülésében nyilvánul meg. Igaz, hogy ez legtöbbször helytelen, egyoldalú tájékozódás eredménye. A Tanszék oktatói mindent elkövetnek, hogy megfelelő tájékoztatással, baráti beszélgetésekkel a kifogásolt nézeteket kiküszöböljék”.¹⁷⁶

A hallgatói jellemzések a végzős diákok elhelyezkedésénél számítottak leginkább, a tanszéknek ugyanis nyilatkoznia kellett, hogy javasolja-e az adott hallgatót arra a munkahelyre, melyet legtöbbször a hallgató a tanszék segítségével választott. Az 1961–1962-es tanévből a következő hallgatókról maradtak fenn jellemzések: Bogyirka Emil, Szelezsán Anna, Király Sándor, Kozma Mihály, Petrusán György és Mundruczó János. Íme, Tamás munkahely-javaslatai: Mundruczó (a filmrendező Mundruczó Kornél édesapja) „nagyon jó tanár lenne” (tanári karrierjét mitikus helyen, Recsken

¹⁷⁵ ELTE Lt, Raktori Hivatal iratai, 1/i, 1954, 23/b.

¹⁷⁶ Tamás 1964. jún. 3-i jelentése: ELTE Lt, RFI, 111/a/1 (iktatott iratok 1956-1966). Gheoghe Mihăescuról egyéb adatot nem találtam. Rokszin László (Valise Roxin, 1944–2007) később ismert újságíró lett. Lásd róla: SZÉKELY A. B.: *Emlékezés egy hun-garus román barátunkra*: <http://www.fovarosiromanonkormanyzat.eu/kultura/81-emlekezés-egy-hungarus-roman-baratunkra.html>

kezdi meg); szintén tanári pályára javasolta Szelezsánt, Bellu Rodantit (Gyulára) és Kozma Mihályt (aki később a szegedi Román Tanszék tanára lesz). Király Sándorról azt írta, hogy nem tud jól románul, ezért egy szerkesztőségben lenne a helye. Petrusán estében a Művelődésügyi Minisztérium nemzetiségi osztálya kért véleményt, mivel a minisztérium Petrusánt a magyarországi román lap szerkesztőségébe szánta. Tamás egyetértett a minisztérium javaslatával, mégis Petrusán végül a szegedi Román Tanszéken állt munkába.¹⁷⁷ Fennmaradt még a sinaiai nyári egyetemre induló Szász Zoltánról is egy jellemzés: „eddig szakmai fejlődésének ismeretében nagy reményekkel tekintünk további tudományos munkássága elé” – írta Tamás. Diagnózisa jó intuitív képességre vall, ugyanis Szász Zoltán beváltotta a hozzá fűzött reményeket.¹⁷⁸ Szász Zoltán mellett a magyar kulturális, tudományos és politikai közeletnek még olyan kiválóságai végeztek eddig a tanszéken, mint Sárosi Bálint, Andrásfalvy Bertalan, Polcz Alaine, Éry Péter, vagy a fiatalabb generáció tagjai közül Borsi-Kálmán Béla stb.

Az 1962. dec. 20-i tanszéki értekezlet jegyzőkönyve szerint a tanszéken a következő oktatók dolgoztak: Tamás Lajos, tanszékvezető, egyetemi tanár; Pálffy Endre, docens; Domokos Sámuel és Nagy Béla tanársegédek; Gáldi László megbízott előadó.¹⁷⁹ Az 1956. április 24-i tanszéki értekezleten a készülő régi román irodalom tankönyv anyaga került megvitatásra.¹⁸⁰ A tankönyv szerzői Domokos és Pálffy voltak. A legnagyobb gondot az jelentette, hogy az Oktatási Minisztérium kétfunkciós tankönyvet szeretett volna. Egyrészt legyen II. osztályos gimnáziumi tankönyv (a gyulai román gimnázium számára, magyarul?!); másrészt pedig legyen egyetemi jegyzet, az egyetemi hallgatók számára. Ennél nagyobb probléma volt, hogy a minisztérium által felkért két szerző közül egyik sem volt a régi román irodalom szakértője. A vitára bocsátott kézirattal kapcsolatban a leghozzáértőbb véleményeket Gáldi, Tamás és I. Tóth Zoltán fogalmazták meg. Az egyik legfőbb kifogás az volt a három hozzászóló részéről, hogy a tankönyvből hiányzik a régi román irodalom magyar vonatkozású kapcsolatainak a bemutatása. Ez a megállapítás több volt, mint pusztán szakmai kritika, hisz benne Tamásnak, Gáldinak és I. Tóth Zoltánnak

¹⁷⁷ ELTE Lt, RFT, 111/a/1.

¹⁷⁸ Szász Zoltán jellemzése (1962. május 7.): ELTE Lt, RFT, 111/a/1.

¹⁷⁹ ELTE Lt, RFT, 111/b.

¹⁸⁰ ELTE Lt, RFT, 111/a/1.

(akkor épp a Történettudományi Kar dékánja) a tanszék hivatásáról vallott nézete fogalmazódott meg: a tanszék legyen a román–magyar nyelvi, kulturális és történeti kapcsolatok kutatásának a központja.¹⁸¹

Tamás harcolta ki a romániai lektor alkalmazását is a tanszéken. 1961. szeptember 14-én a rektorhoz írt levelében vetette fel először egy romániai lektor alkalmazásának szükségességét. Három év múlva meg is érkezett a tanszékre az első lektor Anton Patriciu Goția személyében. Azóta a tanszéken folyamatosan működik romániai lektor.¹⁸² Szintén Tamás nevéhez köthető a felvételi rendszernek a tanszék érdekeit szem előtt tartó átalakítása is. A hatvanas évek végén vezették be az A és B szakok rendszerét. A román szakot, a többi ún. nemzetiségi kis szakkal együtt a B szakok közé sorolták be. Ez azt jelentette, hogy a román szakra csak a gyulai román gimnáziumban végzett diákok juthattak be közvetlenül. Azok, akik nem Gyulán végeztek, csak harmadik szakként vehették fel a román szakot, a már meglévő másik két szakjuk mellé. Tehát ha adott diák felvételt nyert, mondjuk, magyar–történelem szakra, ha a román szakot is szeretne volna felvenni, akkor csak a második félév végén felvételizhetett rá. Ha felvették, akkor háromszakos lett: magyar–történelem–román. Ezzel szemben az, aki a gyulai román gimnáziumban végzett, közvetlenül felvételizhetett magyar–román vagy történelem–román szakra. Ez a magyarországi nemzetiségi diákok számára kétségtől előnyös rendelkezés nem hozta meg a várt eredményt, mert a nemzetiségi szakokon elkezdett drasztikusan csökkeni a hallgatók száma, főleg azért, mert a nem nemzetiségi hallgatók közül csak nagyon kevesen voltak képesek egyszerre három szakot végezni. Ezeket látván Tamás egyenesen az oktatási miniszterhelyetteshez fordult a régi felvételi rendszer visszaállításáért.¹⁸³

¹⁸¹ A hatóságok felé természetesen a tanszéknek már egy másféle hivatását közvetítette Tamás, ravaszul kihasználva a korszellem megkívánta beszédmódot, a tanszék fontosságának legitimálása: „Úgy érezzük, hogy a nacionalizmus elleni harc terén mi is szerény eredményeket értünk el, amit mi sem mutat jobban, mint az, hogy békésen dolgoznak, tanulnak és politizálnak együtt a román anyanyelvű román szakos hallgatók és a magyar anyanyelvű román szakos hallgatók. Egyébként valamennyi hallgatónk KISz tag.” (Az 1961. jan. 10-i tanszéki értekezlet jegyzőkönyve: ELTE Lt, RFT, 111/a/1).

¹⁸² Lásd Tamás 1971. máj. 18-i Székely György dékánnak írt levelét Goția működéséről. Goția után a következő lektorok voltak még a tanszéken: Livia Grămadă, Filip Tănase, Rodica Bogza Irimie, Gavril Scridon, Victor Iancu, Cornel Munteanu, és jelenleg Ioan Florin Cioban.

¹⁸³ Tamás levele (1970. febr. 22.) Polinszky Károly miniszterhelyetteshez: ELTE Lt, RFT, 111/a/3.

A tanszékre történt visszavonulása után, az oktatói és adminisztratív munka mellett Tamásnak maradt ideje a kutatásra is. Az ötvenes években, Magyarországon elsőként kezdett bele az albanológiai kutatásokba. 1952 nyarán fiatal kollégájával és tanítványával, Schütz Istvánnal együtt tízhetes albániai tanulmányútra indult. A kutatóút legfőbb célja az volt, hogy a készülő albán–magyar szótár kéziratát az Albán Tudományos Intézet Nyelvészeti Osztályának munkatársaival átnézzék és kiegészítsék. Utazásuknak különös jelentőséget az időpont kölcsönöz. Ekkor még nincs nagyobb terjedelmű, megbízható albán–idegennyelvű szótár, ami nagyon megnehezítette a szóanyag összegyűjtését. Az Albán Értelmező Szótárt épp akkor rendezték sajtó alá az albán nyelvészek, amikor Tamásék Tiranában voltak, ami jelentősen megkönnyítette a munkájukat. Emellett Tamásék az albán irodalmi nyelv megteremtése körüli nyelvészeti viták sűrűjébe csöppentek bele. Így aztán abban a kiváltságban volt részük, hogy a korabeli albán nyelvészek legjavával dolgozhattak együtt a szótár kéziratának véglegesítésekor: Eqrem Çabej, Alexandër Xhuvani, Lirak Dodbiba, Dhimitër S. Shuteriqi, Llazar Siliqi, Mark Gurakuqi.¹⁸⁴ Hazatértük után Tamás két terjedelmes tanulmányt tett közzé albániai tanulmányútjáról. Az írások érdekes kordokumentumok is egyben, hisz Tamás a szemtanú hitelességével számol be az albán irodalmi nyelv megalkotása érdekében 1952 nyarán és őszén rendezett nyelvészeti vitákról.¹⁸⁵

Azt ma már nehéz eldönteni, hogy Tamás majd húszévnyi kihagyás után, miért fordult ismét az albanológia felé. Vajon csupán pártfeladatot teljesített, vagy tovább szeretne volna bővíteni albanológiai ismereteit azért, hogy még szilárdabb érveket kovácsoljon a dákoromán kontinuitás tana ellen? Tény, hogy albanológiai kutatásai során Tamás gondosan kerülte a kontinuitás ügyét. Pedig, furcsa módon, a két világháború közti feszült viszony után, épp a sztálini diktatúra keretében tűnt úgy (legalábbis egy pillanatra), alkalom nyílik arra, hogy a magyar és a román nyelvészek végre közvetlenül is vitatkozhassanak a kontinuitásról. 1955-ben Iorgau

¹⁸⁴ TAMÁS L. – SCHÜTZ I. (szerk.) (1953): *Albán–magyar szótár – Fjalor shqip-hungarisht*. Akadémiai Kiadó, Budapest., előszó.

¹⁸⁵ TAMÁS L. (1952): Beszámoló az Albán Népköztársaságban tett tanulmányutamról. *Akadémiai Értesítő* (LIX) nr. 496, 320–321.; Uő: Albániai tanulmányutam. Az albán nemzeti és irodalmi nyelv kérdése. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (III), 1953/ 3, 265–293.

Iordan Budapesten, az MTA Nyelvtudományi Intézetében tartott előadásában kétséggkívül tett olyan gesztusokat, melyek alapján megindulhatott volna egy nyitott és konstruktív párbeszéd. Előadásában Iordan arról beszélt, hogy a dáciai folytonosság kizárólagosságát csak „a latinus irány hívei” hirdették. Ezzel szemben „el kell fogadnunk azt a nézetet, hogy a Balkán-félsziget északi része (körülbelül Bulgária és Ószerbia) szintén ehhez [a román nép kialakulásának helyszíne] a területhez tartozott. [...] Ez pedig azt jelenti, hogy a romanizálódás folyamatának szükségképpen azonos eredményekkel kellett járnia a folyó mindkét partján, vagyis egy neolatin nép kialakulását kellett eredményeznie azonos, vagy hasonló etnikai elemekből”.¹⁸⁶ Teljesen világos, hogy Iordan a Pușcariu-Brătianu-féle elméletet folytatta, anélkül azonban, hogy utalt volna rájuk. Ezen persze nincs is mit csodálkozni, hisz az ötvenes években nem volt tanácsos ilyen elődökre hivatkozni: Pușcariu vasgárdista volt, Brătianu, pedig a kommunisták börtönében halt meg mint osztályellenség. Előadása végén Iordan felajánlotta a magyar nyelvészeknek, hogy a kontinuitásról Bukarestben megrendezendő nemzetközi konferencián vegyenek részt. (Eddig semmilyen adatot nem találtam, ami azt bizonyítaná, hogy ez a konferencia megrendezésre került volna.)

Tamás hozzászólásában örömet fejezte ki, hogy az „épülő szocializmus viszonyai között” immár nincsenek kényes kérdések a román és magyar nyelvészek között. De következett is nyomban egy ironikus és ravasz önkritika: „Az én munkám ezekről a kérdésekről 1935-ben jelent meg (1936-ban franciául is), pontosan akkor, amikor a Horthy-fasizmus másodízben állította Rákosi Mátyás elvtársat vérbíróság elé. Ezt nem azért mondom, hogy ezzel különösebb érdeklődést támasszak a »román kérdés«-sel foglalkozó munkám iránt, hanem inkább az akkori tudománypolitikát, akkori helyzetünket szeretném megvilágítani, amikor is nem egyszer azért szembeltűnt ki bizonyos kérdéseket, hogy egyébként becsületes tudományos munkával az uralkodó osztály érdekét szolgáljuk s ezt az érdekét – nem lévén osztályszemléletünk – maradéktalanul azonosítottuk egész népünk érdekével, a munkásság és dolgozó parasztság érdekével is. Jómagam a második világháború utolsó éveiben láttam meg tisztán, hogy a hitleri

¹⁸⁶ IORDAN, I. (1955): A román nyelv kialakulása és alkotóelemei. *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (VII), 1955/3–4, 375. Iordan előadásának szövegét Gáldi fordította magyarra.

imperializmus milyen csúfos játékot űz a román kérdéssel, amikor E. Gamillscheg megakadályozott abban, hogy álláspontomat S. Pușcariu álláspontjával szemben kifejtsem.”¹⁸⁷ Tamás becsületére legyen mondvá, e kétélű önkritika ellenére sem tagadta meg korábbi álláspontját: „Egyes elméletek csak annyiban különböznek egymástól, hogy a Duna mindkét partját elfogadják, de a súlypontot egyesek a Dunától északra, egyesek attól délre helyezik. A déli súlypont híve voltam és vagyok magam is, éppúgy, mint – a részletekben eltérő módon – O. Densusianu, A. Philip-pide, I. Popovici és mások.”¹⁸⁸

Az 1960-as években Tamás még két alapvető munkát közölt. Az egyik egy romanisztikai egyetemi tankönyv, a mai napig az egyetlen a maga nemében, melyet magyar szerző írt (*Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba*, 1969). A másik az *Etymologisch-historisch Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966), mely végre meghozta számára a rendes akadémiai tagságot. Több mint egy negy százados munka betetőzése volt e szótár megjelentetése. Tamás teljességre törekvő célja az volt, hogy a román nyelv összes magyar eredetű szavát összegyűjtse. Így a szótárban összesen 2800 címszó található. Első pillantásra hatalmas szám, de maga a szerző figyelmeztet az előszóban, hogy valójában csak 195 olyan magyar eredetű szó van, mely a román köznyelvben is használatos. A címszavak jelentős hányada (93%) tájszó. Tamás könyve tehát nem csupán etimológiai, hanem román tájnyelvi szótár is egyben. A szótárnak az is különleges értéket biztosít, hogy ezek a tájszavak jórészt már eltűntek a román nyelvből, ezért sok esetben az egyetlen bizonyíték arra, hogy valaha léteztek, épp Tamás könyve. A túlzott teljességre törekvés arra indította Tamást, hogy minden olyan magyar eredetű szót felvegyen a szótárba, melyet valahol, valaki akár csak egyszer is elmondott. Ebben azonban még csak tájszavakról sem beszélhetünk, hanem olyan esetekkel van dolgunk, amikor kétnyelvű emberek valamért a román nyelvbe magyar szavakat kevertek: pl. *aproiosag*, *cheghelem*, *haghiotec* stb.¹⁸⁹ Mindezek ellenére Tamás monográfiája monumentális mű, melyet a magyar nyelvészek már megjelenésének pillanatában súlyának megfelelően értékelték. Sajnos román részről tartózkodóan

¹⁸⁷ TAMÁS: *Hozásszólás. I. m.*, 385, 389.

¹⁸⁸ TAMÁS: *Hozásszólás. I. m.*, 389.

¹⁸⁹ Lásd erről Kelemen Béla recenzióját: *Cercetări de Lingvistică* (XII) 1967/ 2, 323–327.

fogadták: az egyetlen recenziót, mely megjelent a könyvről románul, magyar nyelvész írta (Kelemen Béla). Alexandru Niculescu érzékeltette legjobban a román nyelvészek magatartását: „A magyar eredetű román kölcsönszavakról a legfontosabb mű a mai napig Tamás Lajos kiváló monográfiája, az *Etymologisch-historisch Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. A román nyelvészek sajnos nem részesítik kellő figyelemben ezt a nagyszerű munkát.”¹⁹⁰

Élete vége felé Tamást elégtétellel tölthette az el, hogy munkásságának rehabilitálását és rangjához méltó értékelését épp a német romanisták kezdték meg. 1983-ban a már említett romanisztikai tankönyve Rainer Schlösser és Johannes Kramer fordításában németül is megjelent.¹⁹¹ Kramer Wolfgang Dahmennel közösen szép és meghatározó nekrológban – mely egyben az első kísérlet a nyugat-európai romanisták részéről arra, hogy Tamás imigracionista elméletét jelentőségéhez mérten értékeljék – búcsúzott Tamástól 1984-ben: „E monumentális mű mellett [az *Etymologisch-historisches Wörterbuch*-ról van szó] nem méltányolják megfelelően Tamás Lajos munkát a román nyelv korai történetéről. Ennek egyrészt oka, hogy ezek közül magyar nyelven íródott nagy részük, de az is, hogy ezekben a munkákban kifejtett véleménye, miszerint a román nép korai középkori jelenléte a Dunától szakra fekvő vidékeken jogosan kétségbe vonható, ami viszont a román nacionalisták őshazájukról vallott credójával nem egyezik. Helyes volna, ha Tamás Lajos néhány ilyen témájú munkája azt a figyelmet kapná, amely megilleti.”¹⁹²

Kramer és Dahmen kiegyensúlyozott állásfoglalása azért is különösen fontos, mivel a két világháború közti magyar nyelvészek és történészek munkásságának megítélésében sok a félreértés és a tudatlanság a nyugat-európai szakemberek körében. Így például groteszk módon később épp egy olyan Délkelet-Európa-specialista vádolta a kontinuitást támadó két világháború közti magyar nyelvészeket és történészeket azzal, hogy a tudomány eszközeivel Hitler expanziós törekvéseit szolgálták, aki maga is egyik leghevesebb ellenzője a kontinuitásnak: „Nagyon is tudatában

¹⁹⁰ NICULESCU, A. (2005): „Romania hungarica” – contacte lingvistice și culturale româno-maghiare. *Vatra* (XXXV) 2005/1–2, 116.

¹⁹¹ TAMÁS, L. (1983): *Einführung in die historisch-vergleichende romanische Sprachwissenschaft*. Gerbrunn bei Würzburg, Lehmann. (Romania occidentalis, Bd. 8).

¹⁹² DAHMEN, W. – KRAMER, J. (1984): Lajos Tamás. *Balkan-Archiv* (Neue Folge 9), 9–10.

vagyok annak, hogy azok a munkák, amelyeket Magyarországon ezen időszakban tettek közzé, a tudomány eszközeivel igazolták Hitler hatalmi döntését, amely több románt helyezett magyar uralom alá, mint ahány magyart a románok alól felszabadított.”¹⁹³ Írja ezt Gottfried Schramm, többek között, arról a Tamás Lajosról, aki, mint láttuk, a Hitler hatalomra kerülése elleni tiltakozásként még német eredetű vezetéknévét is megtagadta, és aki még a Volksbundba se volt hajlandó belépni, nemhogy a magyar Nyilaskeresztes Pártba, miközben kritikusan a nemzetszocializmussal kokettáltak (Gamillscheg) és a német náci (Valjavec), meg a román fasiszta (Pușcariu) pártoknak voltak oszlopos tagjai.

III.4. MENEKÜLÉS A STRUKTURALIZMUSBA: GÁLDI ESETE

Gáldi már 1947-ben kifejezte a Vörös Hadsereg által elhozott „felszabadulás” iránt érzett aggodalmait. Látszólag száraz szaktudományos munkáról volt szó, de az üzenete a vájtfülűek számára egyértelmű lehetett: félelem attól, hogy Magyarország kikerül a nyuga-európai kultúrzónából. Tanulmányban Gáldi azt próbálta bizonyítani nyelvészeti érvekkel, hogy a Balkáni Nyelvi Unió (Sprachbund) mintájára a Duna menti nyelvek esetében is létezik egy strukturális nyelvi egység. Gáldi célja az volt, hogy nyelvészeti érvekkel bizonyítsa egy jól körülhatárolható kulturális zóna (Közép-Európa) létét, mely különbözik Európa úgy keleti (Szovjetunió), mint délkeleti (Balkán) részétől. Íme, egyetlen példa Gáldi érverendszeréből. A román, az albán és a bolgár nyelvekben létezik az ún. mediális magánhangzó az *ă* [ə], amit a nyelvészek egy balkáni eredetű hangnak tartanak. A francia, a német és a magyar nyelvekben, valamint néhány észak-olasz nyelvjárásban ennek a hangnak egy félig vagy egészen zárt, labiális, elől képzett (palatális) magánhangzó, *ö* vagy *ü* [ø, y] felel meg. „E két-három hang eloszlása lényegében véve a nyugati-katolikus és a keleti-ortodox kultúrkör szembenállásának felel meg” – hangzott Gáldi következtetése.¹⁹⁴

¹⁹³ SCHRAMM, G. (1997): *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai latin kontinuitás helyének a meghatározásához*. Csokonai Kiadó, Debrecen. 87. A német eredetit lásd: *Zeitschrift für Balkanologie*, (XXI) 1988/2, 223–241; (XXII), 1986/1, 104–125.; (XXIII), 1987/1, 78–94.

¹⁹⁴ GÁLDI L. (1947): *A Dunatáj nyelvi alkata*. Újra kiadva in RING Éva (1986): *Helyünk*

Azaz a magyar nyelv és ezáltal Magyarország nem a keleti (Szovjetunió), hanem a nyugati kultúrkörhöz tartozik.

Annak ellenére könnyen támadható elmélet volt ez, hogy Gáldi igyekezett az orosz formalisták tekintélyére támaszkodni. A felejtés homályába is veszett gyorsan, amikormeg húsz év múltán „a szocialista ország irodalomtörténeti intézetvezetői” számára rendezett konferencián újból előke-rült, a szlovák irodalomtörténész, Anton Popovič nacionalistának és hun-garocentristának nevezte azt.¹⁹⁵ Nyelvészeti szempontból annak ellenére nehéz volt az elmélet mellett érvelni, hogy a hetvenes években két ismert nyelvész is (Harald Haarmann és Decsy Gyula) vaskos mongráfiát tett közzé a Dunai Nyelvi Unióról (Donausprachbund).¹⁹⁶ Az sem véletlen, hogy a dunai unió elmélete a nyolcvanas évek Magyarországn szökkent újra szárba, de immár nem a nyelvészek, hanem elsősorban a történészek és irodalmárok tollából (Szűcs Jenő, Hanák Péter, Kiss Gy. Csaba stb.). A nyelvészek részéről merev elutasításban volt része ekkor is a Dunai Nyelvi Uniónak: „a dunatáji nyelvek »szövetségének« (Donausprachbund) elmélete a nyelvtudomány történetének lomtárába való” – írta Tamás egyik tanítványa, Fodor István.¹⁹⁷ Annak ellenére, hogy néhány év múlva a kitűnő szlavista, Hadrovics László teljes mértékben elfogadta Gáldi néze-teit, a Dunai Nyelvi Unió elméletét a nyelvészek a mai napig fenntartá-sokkal kezelik.¹⁹⁸ Ne feledkezünk meg azonban arról, hogy Gáldi elméleté-nek kidolgozásakor ott lebegett Magyarország felett a szovjet befolyási övezetbe való kerülés réme, ami később valósággá is vált. És Gáldinak személy szerint is volt mitől tartania. Mussoliniról írt tanulmánya Damok-lész kardjaként lebegett a feje felett. A Pázmány Péter Tudományegye-tem Igazoló Bizottsága el is marasztalta emiatt, igaz, a legenyhébb ítéle-tet (megrovás) hozta. Ennek következtében nem bocsátották ugyan el

Európában, II. kiad. Magvető Kiadó, Budapest. 47. (Jómagam ezt a kiadást idézem.)

¹⁹⁵ A szocialista országok irodalomtörténeti intézetvezetőinek konferenciája Budapesten, Helikon (XI) 1965/4, 469. Lásd még: FRIED I. (2002): *A közép-európai szövegüniver-zum*. Lucidus Kiadó, Budapest. 167–168.

¹⁹⁶ HAARMANN, H. (1976): *Aspekte der Arealtypologie. Die Problematik der europäischen Sprachbünde*. Tübingen; DÉCSY, Gy. (1973): *Die linguistische Struktur Europas: Vergan-genheit, Gegenwart, Zukunft*. Wiesbaden.

¹⁹⁷ FODOR I. (1984): Van-e a Dunatájnak egységes nyelvi alkata? Az areális tipológia egy elvi kérdése. *Magyar Nyelv* (LXXX), 1984/2, 185.

¹⁹⁸ HADROVICS L. (1989): *A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága*. In BA-LÁZS J. (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Tankönyvkiadó, Budapest. 27.

az egyetemről, de élete végéig csak megbízott oktató és nem kinevezett professzor lehetett.¹⁹⁹

Ilyen előzmények után nem csoda, ha Gáldi olyan területek tanulmányozására fogott, melyek teljesen mentesek volt a politikától: a verstan és a lexikográfia. Az ötvenes években persze az is jól jött, ha az ember értett a szlavisztikához. És Gáldi szlavistává lett, és nem is akármilyenné. Már párizsi ösztöndíjas korában járt Borisz Unbegaun orosz nyelvóráira, majd 1951-re Hadrovics Lászlóval együtt kiadta a mai napig meghatározó magyar–orosz és orosz–magyar szótárt. Tudományos rehabilitációja akadémiai doktori értekezésének a megvédésével 1954-ben lényegében megtörtént. Gáldit már 1943-ban levelező tagjává választotta az Akadémia, de az 1948-as tanácskozó taggá való visszaminősítés után arra kényszerült, hogy ismét megszerezze az akadémiai doktori címet. A magyar szótárirodalom történetéről írt vaskos munkáját (*A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957) a korszak legfontosabb nyelvészeiből álló bizottság bírálta el: Tamás Lajos elnök; opponensek: Pais Dezső, Bárczi Géza, Mészöly Gedeon. A doktori cím megszerzése biztosította számára, hogy az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében is munkát kapjon.

Mivel vezető megbízást már nem kaphatott, ezért maradt ideje arra, hogy a kutatásba vesse magát. Talán nem árt megjegyezni, hogy 1957 utáni kutatásainak nagy része román tárgyú. Ez annak is köszönhető, hogy Gáldi sikeresen használta ki a szocialista udvariasság jegyében megkötött magyar–román kultúregyezmények adta lehetőségeket. Ezek keretében sikerült néhány fontos román stilisztikai és verstani munkát közölnie. Gáldi Romániában kiadott első könyve az Eminescu költői stílusáról írt

¹⁹⁹ Íme, az Igazoló Bizottság indoklása: „Az Igazoló Bizottság megállapította, hogy igazolás alá vont minden elfogadható magyarázat nélkül Mussolini stílusát s ezen keresztül személyét is dicsérő és elismerő tanulmányt tett közzé, aki most önmaga is elismeri, hogy célszerűbb lett volna a tanulmány megírásától eltekinteni. Ugyancsak megállapította az igazoló bizottság, hogy az igazolás alá vont félhivatalos megbízásból, tehát ugyancsak minden kényszerítő ok nélkül 1943 tavaszán huzamosabb ideig Olaszországban tartózkodott, ahol három előadást is tartott. Az igazolás alá vont e magatartása alkalmas volt arra, hogy a tengelyhatalmak mellett közhangulatot alakítson ki és ezért őt feddésben kellett részesíteni annál inkább, mert tudományos hírnevének tekintélye, magatartása jelentőségét súlyosbította.” (ELTE Lt, BTK 8/m, Igazoló Bizottság Iratai, 1945–1946)

vaskos monográfia volt, mely 11 000 példányban jelent meg.²⁰⁰ Érdekes módon Gáldi Eminescu-kutatásai a magyar állambiztonsági szervek figyelmét is felkeltették. Egy Eperjesi László alezredes számára 1964. nov. 28-án készült jelentés szerint Gáldi, aki „rendszerellenes beállítottságú” olasz kapcsolatainak köszönhetően meghívást kapott „a Velencében tartandó Eminescu konferenciára, melyet a jobboldali politikai beállítottságú olasz UNESCO Bizottság rendezett. A román Tudományos Akadémia is megbízta egy Eminescu-monográfia összeállításával, s amikor közöltük az illetékesekkel, hogy Gáldi politikai beállítottsága erősen kifogásolható, nevettek s kijelentették, nekik csak a monográfia kell. Megbízását Tolnai [az irodalomtörténész Tolnai Gábor, 1910–1990] és Óvári elvtárs [Óvári Miklós, 1925–2003, akkor az MSZMP Központi Bizottságának póttagja] nem helyeslik”.²⁰¹ Jóllehet a jelentés nem tér ki arra, hogy kik is voltak azok a román illetékes elvtársak, akiket figyelmeztetni kellett Gáldi ügyére, azt azonban gyanítani lehet, hogy csakis a román állambiztonság emberei lehettek. Igazi kelet-európai groteszk az, ahogyan a magyar állambiztonsági tiszték egy politikussal és egy irodalomtörténésszel karöltve szeretnék megvédeni a román kultúrát Gáldi kártékony hatásától, és a román állambiztonságiakat kéri arra, hogy akadályozzák meg Gáldi könyvének kiadását. Gáldi Eminescu-monográfiája végül is megjelent, de azért az ügynökök és az állambiztonságiak sem dolgoztak hiába. Kicsinyes bosszúként Gáldinak nem engedték meg, hogy részt vegyen a jelentésben is említett velencei Eminescu-konferencián. Az esetet Gáldi később egy bukaresti tanulmányútról (1956. jan. 12–21) írt jelentésbe szőtte ravaszul bele. A bukaresti Nyelvtudományi Intézetben Ion Coteanúval és a készülő Eminescu-szótár szerkesztőivel folytatott megbeszéléseket, akik – írta Gáldi a magyar Külügyminisztérium számára készült jelentésében – „sajnálkozásukat fejezték ki, hogy az utolsó pillanatban jött felsőbb utasításra nem vehettem részt a velencei Eminescu-symposionon és nem volt alkalmam

²⁰⁰ GÁLDI, L. (1964): *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*. Editura Academiei Republicii Populare Române, București.

²⁰¹ A Sebestyén Sándor alezredes, Harangozó Szilveszter őrnagy és Kiss József őrnagy által aláírt jelentés a „Raffy” vedőnevű ügynök dossziéjában maradt: ÁBTL, 3. 2. 4. K-2235, 57–58. A magyar és román állambiztonsági szervek együttműködéséről lásd: FÖLDES Gy. (2007): *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág, Budapest. 56.; BOTTONI, S.: „Baráti együttműködés”: a magyar–román állambiztonsági kapcsolatok (1945–1982). *Történelmi Szemle* (LIII), 211/2, 246–247.

megvédeni a Romániában készülő Eminescu-szótár szerkesztési elveit”.²⁰² Mindezen intrikák ellenére 1964–1976 között Gáldinak sikerült még két jelentős verstani és stilisztikai monográfiát megjelentetnie tekintélyes romániai kiadóknál: *Introducere în istoria versului românesc*, Minerva, București, 1971; *Introducere în stilistica literară a limbii române*, Editura Eminescu, București, 1976 (Florica Dimitrescu apologetikus előszavával posztumusz). Ugyancsak ennek a korszaknak a termékei a Lucian Blaga prozodiájáról, valamint a román verstörténetről írt monográfiák, melyek azonban Magyarországon jelentek meg, de francia nyelven: *Contributions à l'histoire de la versification roumaine. La prosodie de Lucian Blaga*, Budapest, 1972); *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.

A korabeli román irodalmi életben élénk visszhangot váltottak ki Gáldinak ezek a művei.²⁰³ Ez annak volt köszönhető, hogy a stilisztikai, de főleg a verstani kutatások szinte teljességgel hiányoztak a román irodalomtörténeti hagyományból. Gáldi néhány, Eminescu költői stílusát érintő értelmezése azonban túlmutat az eminescológián, és a stilisztika, valamint az irodalomtudomány általános problémáira világít rá. Íme, erre egy példa. Sorin Alexandrescu azt dicsérte Gáldiban, hogy egy retorikai eszköz, a tricolon (hármass ismétlés) különböző művekben megjelenő összehasonlító elemzésével bizonyította Eminescu egyes verseinek zsenialitását.²⁰⁴ Alexandrescu persze nem tudhatta, hogy húsz évvel korábban Gáldi épp a tricolon alkalmazásában látta Mussolini stilisztikai zsenialitását is.²⁰⁵ Íme, a tricolon mint a fasiszta propaganda eszköze, és egyben Eminescu zsenialitásának bizonyítéka.²⁰⁶ Vajon ha egy költő versében vagy egy

²⁰² Gáldi 1965. jan. 25-i jelentése: MOL KUM, XIX-J-1-j, 1956/95. d. IV-730. t. A szóban forgó Eminescu-szótár: *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, red. Tudor VIANU, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1968.

²⁰³ Az Eminescu-monográfiáról lásd: ȘTEU, F. (1966): *Limba Română* (XV) 1966/1, 196–197. Az *Introducerea în istoria versului românesc* lásd: TAȘCU, V. (1972): *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*, XVI, 1972/2, 370–371; BUCUR, M. (Revista de Istorie și Teorie Literară, XXI, 1972/3, 559–561). Az *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, lásd: GOLOPENIȚA-ERETESCU, S. (Revista de Etnografie și Folclor, 10, 1965, nr. 4, 435–438); REGMAN, C. (1962): Problemele de stilistică și versificație românească în studiile unui filolog maghiar. *Limba Română* (XI), 1962/1, 115–117.

²⁰⁴ Sorin Alexandru recenziója a *Stilul poetic*-ről: *Viața Românească* (XVIII) 1965/4, 165.

²⁰⁵ GÁLDI: *Mussolini. I. m.*, 185, 189.

²⁰⁶ GÁLDI: *Stilul poetic. I. m.*, 54.

politikus beszédében felfedezzük a tricolon használatát, már ki is jelenthetjük, hogy a szóban forgó mű egyben értékes és jó is? Véleményem szerint a tricolon (vagy bármely más retorikai eszköz) megléte vagy hiánya egy adott műben nem mond semmit annak értékéről és a mű üzenetéről. Márpedig az irodalmi műveket nem csupán azért hozza létre alkotójuk, hogy csodálatos szerkezetű struktúrák legyenek, hanem azért is, hogy valamit mondjanak az olvasónak. Többek között ez az oka annak, hogy nekem személy szerint jobban tetszenek Gáldinak az 1948 előtt írt művei, amikor még nem vigyázott kínosan arra, hogy csupán egy semleges leírást adjon a művek szerkezetéről, hanem megpróbálta értelmezni is azokat. Eminescu egyik leghíresebb művéről, a *Luceafărul*-ról (*Esthajnalcsillag*) 1947-ben írt tanulmányában Gáldi a verset a 110. zsoltár 3. versszakának kontextusában értelmezte. A zsoltár megnevezett helyén Isten így szól: „az ő méhétől fogva, hajnaltól fogva jelen leszen neked”. Ezt a rész úgy értelmezték, mintha itt Jézus születéséről lenne szó, ami a zsoltár román fordításban még egyértelműbb: „Din pân-tece, mai în-ainte de luceafăr, te-am născut”, magyarul: „még hajnal előtt méhemből születtek téged”. A zsoltár felől olvasva Gáldi szerint Eminescu versében a hajnal (*Luceafărul*) nem más, mint a Szentháromság harmadik személye: „Kétségtelen, tehát, hogy az egylényegűség alapján valóságos új hármasság, költői szentháromság keletkezik az Atya, az Elsőszülött és e költői dogmatika Másodszülöttje, a *Luceafăr* közt.” Mivel a *Luceafărul* Eminescu versében magát a költőt jelképezi, ezért a vers nem más, mint Eminescu saját maga megistenülése. Eminescu – írja Gáldi – „jól ismert megalomániájában végül önmaga istenként való elképzeléséig” jutott el.²⁰⁷ Ezt az értelmezést el lehet fogadni, vagy el lehet vetni, de az kétségtelen, hogy sokkal invenciózusabb és sokkal inkább vitára ingerlő, mint a rímek, metaforák, szótagok számlálgatása, amit Eminescu monográfiájában oly nagy szorgalommal végzett el Gáldi. Természetesen a monográfia a *Luceafărul*-ról szóló fejezetében már teljesen figyelmen kívül hagyta a bibliai kontextust, és egy szót sem vett át 1947. évi tanulmányából.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy eddigi története során a tanszék aranykora arra az időszakra tehető, amíg Tamás és Gáldi volt a tanszék két

²⁰⁷ GÁLDI L. (1941): Lucifer és Luceafăr. *EphK*, (LXV) 1941, 115–120. V. ö.: GÁLDI: *Stilul poetic. I. m.*, 165–192.

meghatározó alakja. Kutatói tevékenységüket nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában elismerték. Nélkülük ma Magyarországon nem létezne romanisztika, sem románológia, vagy ha létezne, nem olyan volna, mint amilyen. A Monarchia soknyelvű és multikulturális világából érkezve mindketten kivételes tehetséggel és nyelvi érzékkel rendelkeztek. Mindketten több nyelvet (magyar, német, francia, olasz, román, albán) beszéltek. Gáldi nemcsak kiváló szlavista volt, de egyévi görögországi ösztöndíjas tanulmányútja alkalmával görögül is megtanult, és így egy alapművet írhatott a román nyelv újgörög jövevényszavairól: *Les mots d'origine Néo-grecque en Roumaine à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939. Mindemellett Gáldi költő (verseit még a *Nyugat* is közölte) és muzikológus is volt, ami különösen nagy segítségére volt a verstani és prozódiai kutatásokban. Nem sok magyar és román verstanász mondhatja el magáról, hogy értett a zenéhez is.

III.5. KÉT SZORGALMAS FILOLÓGUS: DOMOKOS SÁMUEL ÉS NAGY BÉLA

Tamás nyugdíjba vonulása után 1972. november 10-én a tanszék élére Domokos Sámuel (1913–1995) nevezték ki, aki már 1948. okt. 20-a óta a tanszéken dolgozott.²⁰⁸ Egyetemi tanulmányait a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetem magyar–román szakán végezte. Később a naszódi gimnáziumban tanított, míg 1944-ben besorozták katonának, de nem küldték ki a frontra, hanem kiséítő szolgálatra osztották be. A háború után 1945. november és 1947. szeptember 1. között a debreceni Református és Fazekas Mihály Gimnáziumokban tanított. 1946. június 12-én a Pázmány Péter Tudományegyetemen kisdoktori fokozatot (philosophiae doctor) szerzett. Az 1954-ben benyújtott kandidátusi értekezése alapján 1956. március 29-én megkapta az irodalomtudományok kandidátusa címet.²⁰⁹

Domokos régivágású, pozitivistá tudós volt. Kevésbé látványos, de nagy szorgalmat és kitartást igénylő kutatásokat végzett. Az irodalomtudomány terén ilyen a bibliográfiai és a szövegkiadáói munka. És Domokos mindkét

²⁰⁸ ELTE, BTK, DHII, 8/b, 135. dob., ELTE, BTK, RFTK.

²⁰⁹ Domokos önéletrajzát és okleveleinek másolatát lásd: ELTE, BTK, RFTK.

területen kimagaslót alkotott. Veress Endre nyomdokain haladva két vastkos kötetben (878 és 911 oldal) jelentette meg a magyar–román irodalmi kapcsolatok bibliográfiáját: *A román irodalom magyar bibliográfiája* I. köt. (1830–1960), II. köt. 1961–1970, Bukarest, Kriterion, 1978.²¹⁰ A két kötetben összesen 438 román író műveinek, és a művekről írt kritikáknak, tanulmányoknak, monográfiáknak a magyar bibliográfiai adatait találjuk. Impozáns szám. Ugyanakkor a román irodalom magyar recepciójának ellentmondásaira is fényt vet. Világosan megállapítható a két kötet alapján, hogy a világ irodalmi közül nincs még egy olyan, melyből annyit fordítottak volna magyarra, mint a román. Ugyanakkor a román irodalomból egyetlen más nyelvre se fordítottak annyit, mint magyarra. Ennek ellenére a fordításokat (néhány kivételtől eltekintve) másod- és harmadrendű magyar írók készítették. (Így például az első teljes Eminescu-kötet fordítója Kibédi Sándor volt, akinek nevét hiába keressük a legújabb magyar irodalmi lexikonban (*Új Magyar Irodalmi Lexikon*, főszerk. PÉTER László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.) Még furcsább az, hogy a román irodalomból olyan negyed- és ötödrangú szerzők műveiből készült a legtöbb magyar fordítás, akiket már a román irodalomtörténet sem tart nyilván (Iosif Fura, Moise Cilibi, Gheorghe Chirculescu stb.). Szinte érthetetlen kuriózum számomra, hogy egy József Attila miért annak a Mihai Cruceanunak (1887–1988) a versét fordította le magyarra, akiről ma mindössze annyit érdemes tudni, hogy már 1921-ben belépett a Román Kommunista Pártba, és százegy évet élt.²¹¹ Íme, néhány politikai indítékú fucsaság: Mihai Beniuc versét (*Cântec pentru tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej – Ének Gh. Gheorghiu-Dej elvtársnak*) négy magyar költő fordította le külön-külön (Szemplér Ferenc, Székely János, Szász János, Bárdos B. Artúr), majd négy különböző magyar folyóirat egy év leforgása alatt ötször jelentette meg. Beniuc egy másik versét (*E bine – Jól van*) Kicsi Antal és Kányádi Sándor is lefordította. Csak Kányádi fordítása egy év leforgása alatt (1962. szeptember és 1963. augusztusa között) tizenegyszer (!) jelent meg különböző

²¹⁰ A kötetekről szóló recenziók: VITA Zs. (1966): Domokos Sámuel A román irodalom magyar bibliográfiája. *Korunk*, 1966/12.; BUSTYA E. (1972): Úttörő monográfia és ami kimaradt belőle. *Utunk*, 1972/5; BALOGH B. – KLACSMÁNYI S. (1971): Adalékok a román irodalom magyar bibliográfiájához. *Korunk*, 1971/12, 1947–1948.

²¹¹ Cruceanu József Attila által fordított verse Az ős az utcán (Toamna pe stradă). *Szép Szó*, 1936, 213.

magyar lapokban. Csak a *Művelődés* háromszor hozta le ugyanazt a verset, három különböző lapszámban.²¹²

Különös jelentőséggel bírnak még Domokos Sámuel folklorisztikai kutatásai is. A méhkeréki mesemondó, Gurzó László (Vasile Gurzău) magyar-román kétnyelvű meséinek a kiadása ma már igazi kuriózumnak számít nemcsak a folkloristák, hanem a nyelvészek és az irodalomtörténészek számára is. A magnószalagon rögzített mesék egy része kiadatlan maradt (a magnószalagok a Román Tanszék könyvtárában vannak).²¹³ Nagyban segítené a további kutatásokat, ha ezeket a hangfelvételeket is közzé tudnánk majd tenni, és így nem csak a lejegyzett szöveg állna a kutatók rendelkezésére. Domokos szövegkiadó munkájának másik jelentős terméke a Budai Egyetemi Nyomda román vonatkozású anyagának a kiadása. A dokumentumokat még Veress Endre gyűjtötte össze, de már kiadni nem tudta azokat: *A Budai Egyetemi Nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780–1848*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. Domokos legfontosabb műve kétségtávol az Octavian Gogáról írt monográfiája marad (*Octavian Goga, a költő és műfordító*. Kriterion, Bukarest, 1971), mely 1978-ban rövidített formában románul is megjelent. Ennek ismertetésétől azonban eltekintek, mivel a kötetünkben Hergyan Tibor esszéje részletesen beszámol róla.

A Kádár-korszak utolsó tanszékvezetője Nagy Béla volt (1925–1995). Egyetemi évei alatt Mocsáry-kollégista volt, majd 1951-ben a Román Tanszéken lett tanársegéd. Kezdetben úgy tűnt, hogy fényes karrier vár rá: 1966-ban a Dimitrie Eustatieviciről írt értekezése alapján elnyerte az irodalomtudományok kandidátusa címet. Sajnos azonban ezután oktatói és kutatói pályája megtört. Néhány, a román irodalmat népszerűsítő újság- és lexikoncikken, valamint a Kalocsa Érseki Könyvtárban őrzött 18. századi román nyelvtanról írt tanulmányon kívül jóformán semmit sem publikált. Kandidátusi disszertációja is csak húszéves késéssel jelent meg, románul.²¹⁴ Tudományos munkásságának legértékesebb részei a már emlí-

²¹² A román irodalom magyar recepciójának egyéb visszasságairól lásd még: JENEY: *Fordított folyamatok. I. m.*

²¹³ A kiadott meséket lásd: Méhkeréki néphagyományok: *Vasile Gurzău meséi* (A Magyar Népmesekatalógus Füzetek 2). Néprajzi Múzeum, Budapest, 1963; *Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

²¹⁴ NAGY, B. (1987): *Viața și activitatea lui Dimitrie Eustatievici*. Tankönyvkiadó, Budapest.

tett kalocsai román nyelvtan körül végzett kutatásai. A szóban forgó mű kéziratát Iosif Siegescu már 1908-ban felfedezte, de a román filológusok nem sok figyelembe részesítették azt. Nagy Béla szerint ennek elsősorban az volt az oka, hogy 1932-ben Carlo Tagliavini kutatás céljából a kéziratot kikölcsönözte az érseki könyvtárból, és magával vitte Olaszországba. A kézirat csak 1960-ban került vissza Tagliavinitől Kalocsára, az Állami Egyházügyi Hivatal államtitkárának, Imre Miklósnak a közbenjárására.²¹⁵

Ha a tudományos kutatás terén nem is, a tanszék adminisztrálásában Nagy Béla elévülhetetlen érdemeket szerzett. Pontos és körültekintő funkcionárius volt, és ezzel nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a többi kollégája számára (Tamás, Gáldi, Domokos) biztos és nyugodt kutatási és oktatási feltételeket biztosítson.

III.6. AZ IDŐK FORGATAGÁBAN

A Román Tanszék sorsára mindig is hatással volt a magyar–román kultúrpolitikai kapcsolatok állapota. Az 1946–1948 közötti biztató kezdet után a lendület alábbhagyott. Fentebb már szóltam arról is, hogy sajnos az 1947-ben megkötött és törvényerőre emelt kultúregyezmény előírásainak nagy része papíron maradt. Rákosi Mátyás már az 1949. január 6-án Gh. Gheorghiu-Dejnek írt levelében jelezte a magyar–román kulturális együttműködés terén jelentkező problémákat. Ekkor még mindkét fél komolyan vette az ügyet, épp ezért a problémák tisztázása végett Rákosi Gerő Ernővel és Rajk Lászlóval együtt Bukarestbe utazott. Az 1949. február 19-i megbeszélésen (melyen román részről Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Luca Vasile,

²¹⁵ NAGY, B. (1983): Les manuscrits roumains de Kalocsa. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Linguistica* (XIV), 201–217. Carlo Tagliavini tanulmányát a nyelvtanról: *Despre Lexicon compendiarum latino-valachicum. Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii Literare, seria III* (IV) 1932. 187–199. Lőrinczi Réka szerint Nagy Béla nem hoz meggyőző bizonyítékot arra, hogy a kézirat majd' harminc évig Tagliavininél lett volna: LŐRINCZI R. (2005): Egy XVIII. századi román nyelvtanhoz kapcsolódó nyelveírás-történeti észrevételek. *Magyar Nyelv* (CI), 2005/1, 65. A nyelvtan végül csak 2001-ben jelent meg: *Instituti-ones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. ed, critică de Gheorghe CHIVU și Lucia WLAD, Editura Academiei Române, București, 2001.

Iosif Chişinevschi és Alexandru Moghioroş vett részt) Gerő adta elő a magyar elvtársak sérelmeit: „a mi részünkre érthetelen okok miatt, a román elvtársak részéről bizonyos elzárkózás nyilvánult meg. Komoly vita előzte meg a tudományos intézetek felállítását és az ösztöndíjasok kérdésében is komoly vita volt. Kompromisszumként 10-10 ösztöndíjas lett kikötve, ami egyrészt nézve az erdélyi magyarságnak a számát és azt nézve, hogy technikai szempontból, hogyan egészíthetnénk ki egymást, a szám teljesen elégtelen, és nem elégíti ki a szükségleteket. 50 albán diák jött. Mi szeretünk volna Romániába többet küldeni, román egyetemre. Nem tudunk, mert csak 10 ösztöndíjasunk van. [...] A tudományos intézet nem lett felállítva. [...] Megállapodtunk abban, hogy Budapesten és Bukarestben tudományos intézet két fiókkal, benne van az alapegyezményben is. [...] Egész tárgyilagosan meg kell mondanom, hogy mindkét fél részéről az őszi megállapodást, amit végre kellett volna hajtani, nagyon könnyen vettük.”²¹⁶

A tanácskozás nem hozott semmilyen eredményt. A jövőben a magyar-román kulturális együttműködés terén menetrendszerűen mindig ugyanazok a kérdések fognak felmerülni: a dáko-román kontinuitás, a „három román ország” (Moldva, Havasalföld, Erdély) kapcsolata az újkorban, a negyvennyolcas forradalom, az első világháború és a magyar Tanácsköztársaság, a trianoni békeszerződés, valamint a Horthy-korszak. A kultúrpropagandai módszerek nem különböztek sokban a két világháború között is alkalmazottaktól. Így például a román kultúrpolitikai továbbra is nagy hangsúlyt fektetett a kontinuitás kérdésére, ezért mindent megtettek annak érdekében, hogy olyan nyugat-európai történészeket és nyelvészeket támogassanak, aki elfogadták ebben a kérdésben a román álláspontot: „A politikai vezetés elsődleges fontosságot tulajdonít a néperedet, a kontinuitás kérdésének [...] és rendkívül nagy aggodalommal tekint a vezetés a kontinuitást vitató külföldi megnyilatkozások felé, nem titkolva azon feltételezését, hogy e tevékenység megerősödésében »Budapestnek« jelentős szerepe van” – írta Rajnai Sándor bukaresti nagykövet 1980. márc. 5-i jelentésében.²¹⁷

²¹⁶ Rákosi és a bukaresti tanácskozás jegyzőkönyvét lásd: *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*, ed. de Andrea ANDREESCU – Lucian NĂSTASĂ – Andrea VARGA, Centrul de Resurse pentru Diversitatea Etnoculturală, Cluj, 2002, 596, 598–599, 614, 615, 618.

²¹⁷ MNL OL, KUM, XIX-J-1-j, 1980/75. d.

Az 1960-as, '70-es években a tanszék elkerülte a román kultúrpropaganda figyelmét. Igaz, a tanszék tagjai is kerültek az ún. kényes kérdéseket. Tamás és Gáldi teljességgel felfüggesztették a román etnogenezisre vonatkozó kutatásaikat, Dimitrie Eustatievici vagy Gurzó László meséi pedig nem veszélyeztették a magyar–román barátság ügyét. A botrány a nyolcvanas évek végén tört ki, amikor a tanszék élére a nagy vihart kavaró háromkötetes *Erdély történetének* egyik szerzőjét, Miskolczy Ambrust nevezték ki. A tanszék felé irányuló támadások közvetlen kiváltó oka azonban nem is annyira Miskolczy kinevezése, mint inkább Gelu Păteanunak a tanszéken való alkalmazása volt. Păteanu a magyar irodalom nagy szerelmese, ugyanakkor legjobb román fordítója is volt. 1925-ben született régi erdélyi román római katolikus (!) családban. Édesapja, az ügyvéd Petre Păteanu 1918–1920 között az újonnan megalakult román állambiztonsági szolgálat a Siguranța megszervezésében vett részt. 1943–1944 között a szebeni katonai kadétiskola növendéke volt. A második világháború után Păteanu a kolozsvári egyetem jogi karára járt, de szakdolgozatát nem írta meg, így nem sikerült egyetemi diplomát szereznie. 1952–1953-ban kilenc hónapon át a Duna-csatorna építéséhez deportálták kényszers munkára. Az volt a bűne, hogy kritizálta a román pénzügyi reformot, és hallgatta rádión az Amerika Hangját.²¹⁸ 1970–1978 között a bukaresti magyar lap *A hét* munkatársa volt. 1958-ben a Szekuritáté államellenes magatartás miatt megfigyelési dossziét nyitott róla. 1978-ban mondvacsinált ürüggyel (drogkereskedés) meghurcolták, feleségét börtönbe is zárták. Az UNESCO segítségével sikerült tisztáznia magát. Mivel a Szekuritáté folyamatosan megakadályozta verseinek kiadását, lassan kezdett kiszorulni a román irodalmi életből.²¹⁹ Így aztán teljességgel a magyar írók fordításába temetkezett, és olyan alapműveket fordított románra, mint Móricz novellái; Németh László *Iszony*; Karinthy Frigyes *Utazás a koponyám körül*; Eötvös József *A falu jegyzője*; Arany János *Toldi*, vagy Bornemissza Péter *Magyar Elektra* című művei. Păteanu fordításai ma igazi ritkaságok és kuriózumok.

²¹⁸ ACNSAS dosar nr. 2804, P 064292, Ancheta Păteanu Gelu, fol. 12.

²¹⁹ Păteanu megfigyelési dossziéit kb. 150 eredeti autográf vagy fénymásolt versével együtt, lásd: ACNSAS, dosar I. 57920 vol. 1–2; dosar I 452890/1. Lásd még önéletrajzát: ELTE, BTK, RFTK. A vele készült interjút: *Hitel* (VI) 1993/6. 60–65, valamint: FODOR S. (2003): *Kortársuk voltam – kortársaim voltak*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíksereda, 2003. 170–175.; MISKOLCZY A. (1995): El nem hangozhatott búcsú Gelu Păteanutól. *Kortárs* (39), 1995/11, 81–82.

Legérdekesebb fordítása Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* az átültetése volt. Mivel Mikes nyelvét nem akarta modernizálni, ugyanakkor a Mikes korabeli újjörög elemektől hemzseggő román nyelv a mai román olvasó számára teljességgel érthetetlen lett volna, így kitalált egy fiktív, a huszadik századi román olvasó számára is érthető, 18. századi román nyelvet, és arra ültette át Mikes szövegét. Ezért a munkájáért a Magyar Írószövetség „A magyar irodalom fordításáért” díjjal jutalmazta.²²⁰

1978-tól visszavonultam élt Énlakán és Etéden. Az 1989-es események után többször is súlyosan megfenyegették ismeretlen személyek, mígnem 1990. március 15-én valakik rálöttek az őt szállító autóra. Ekkor határozta el, hogy Budapestre költözik. A Román Tanszéken való alkalmazása érdekében olyan neves magyar értelmiségiek szólaltak fel, mint Sütő András, Borbándi Gyula, Mészöly Miklós, Göncz Árpád és Décsy Gyula.²²¹ Ennek következtében 1990 szeptemberétől a Bethlen-Soros Alapítvány ösztöndíjasaként műfordítói szemináriumokat kezdett el tartani a tanszéken. Hamarosan a *Vatra Românească*, majd később a *Jurnalul Harghitei* c. napilap is össztűz alá vette a tanszéket.²²² Sok szót kár lenne vesztegetni ezekre a szekus propaganda mocskos, gyűlölködő stílusában megírt cikkekre. Nagyobb kár azonban az, hogy később a tanszék elleni hadjárat komolyabb szintre emelkedett. És nem mástól jött a támadás, mint tanszékünk volt lektorától (1982–1991 között) Gavril Scridontól. A Román Írószövetség kolozsvári folyóiratában (*Steaua*) a tanszéki évkönyvünk Eminescu-számáról (*Europa-Danubiana-Balcanica-Carpathica* I, 1993) közölt terjedelmes recenziójában ilyeneket írt Scridon: „1988-ban a tanszék élére

²²⁰ MIKES, K. (1980): *Scrisori din Turcia*. Selecție, note și postfață de Dániel VERESS, pref. Paul CERNOVODEANU, trad. Gelu PĂTEANU, Kriterion, București. Păteanu kitüntetéséről lásd Garai Gábornak, a Magyar Írószövetség elnökének levelét Barity Miklóshoz, a Magyar Külügyminisztérium főosztályvezetőjéhez: MNL MOL, KÜM, XIX-J-1-j, 1980/167.d. A fordításról lásd: NAGY S. I. (2013): *En úgy szeretem már Rodostót, hogy soha el nem felejthetem Zágont!* – Gelu Păteanu Mikes Kelemen „Törökországi leveleinek” román fordításának nyelvi sajátosságai. Konferenciaelőadás: A Nyelv és kép, alkalmazott nyelvészeti konferencia, Kodolányi János Főiskola, Budapest 2013. november 4.

²²¹ Ajánlásait lásd: ELTE, BTK, RFTK.

²²² V. R., *Vitrina cu mercenari. Doi impostori – ambasadorii culturii românești la Universitatea din Budapesta*. *Vatra Românească*, 1991. oct. 15. 4–5; GROZA, M. (1993): *La Budapesta se ticluiește statuia unui erou. Jurnalul Harghitei* (V), nr. 783, 8. iulie 1993. 1, 3.

a hírhedt háromkötetes *Erdély történetének* (1986) egyik szerzőjét nevezték ki. Az még önmagában nem lenne baj, hogy a tanszéket egy történész vezeti (habár az eddigi tanszékvezetők filológusok voltak), ha Erdély történetének specialistája nem gyorstalpaló tanfolyamon tanulta volna meg a román nyelvet, és nem viseltetne a legnagyobb ellenszenvvel a román kultúra iránt. [...] Öt év leforgása alatt teljesen tönkretette a nagy hagyományú Román Filológiai Tanszéket, melyet ma nem Román, hanem Erdély Története Tanszéknek kellene inkább neveznünk. De még ez sem lenne baj, ha e szisztematikus leépítés mögött, eléggé el nem ítéltető módon, nem revizionista szándékok húzódnának meg. [...] Ahelyett, hogy egy a magyar államhoz hű románt vett volna fel a tanszékre, egy ugyan román nevet viselő (Gelu Păteanu), de a saját nemzetét a legmocskosabb módon gyalázó jöttmentet nevezett ki a tanszékre docensnek, akinek még csak egyetemi végzettsége sincs. És ezt a szolgalelkű hazaárulót a kalandor Tőkés püspök még 300 000 forint jutalomban is részesítette. Ha Júdás 30 aranyához viszonyítanának, akkor 10 000 forint = egy bibliai arannyal, lenne az arány.”²²³

Scridon sértődött és ideges támadása nemcsak azért furcsa, mert majd' tíz évig a tanszéken dolgozott, hanem azért is, mert Păteanuhoz hasonlóan jól ismerte a magyar irodalmat és kultúrát. 1922-ben született a beszter-naszódi román határőrvidéken. 1942-ben beiratkozott a görög katolikus teológiai szemináriumra, de nem fejezte be tanulmányait. 1943-ban két hónapig Budapesten magyar sorkatonai szolgálatot teljesített. 1946-ban román nyelv és irodalom szakon a kolozsvári egyetemen szerzett végül diplomát. A naszódi, majd az oláhszentgyörgyi líceumokban tanított román nyelvet. Mivel korábban a Nemzeti Parasztpárt tagja volt, 1952-ben a román titkosszolgálat el kezdte megfigyelését.²²⁴ Időközben a Bolyai Tudományegyetemen kapott lektori állást. A magyar egyetem megszűnése után Scridon karrierje gyorsan ívelt felfelé egészen a Babeş–Bolyai Egyetem bölcsészkarának dékánáig. Időközben belépett a Román Kommunista Pártba, ezért a Szekuritáté 1966. dec. 12-én megfigyelési dossziéját lezárta.²²⁵

²²³ SCRIDON, G. (1995): Comentarii maghiare despre Eminescu. *Steaua* (XLIV) 1995/1–2, 10–11.

²²⁴ ACNSAS Dosar I 310771.

²²⁵ ACNSAS Dosar I 310771, fol. 29.

Scridon Coşbuc-kutatásai mellett (sajtó alá rendezte a szövegeit és monográfiát is írt róla) egyedül a romániai magyar irodalomról szóló könyvét érdemes megemlíteni: *Istoria literaturii maghiare din România 1918–1989*. Ugyan Scridon egyik panegirikusa szerint ezzel az opusszal (mely két kiadónál is megjelent egyszerre ugyanabban az évben) szerzője a „nemzetközileg is elismert kutatók táborába lépett,”²²⁶ a valóságban a szóban forgó monográfia teljes kudarc.²²⁷ Scridon műve valójában egy seb-tében összeállított lexikon a romániai magyar szerzők életrajzi adatainak és műveinek felsorolásával. A sok összegyűjtött adat (609 oldal) tulajdonképpen egyetlenegy célt szolgál: bebizonyítani azt, hogy „a romániai magyar irodalom kialakulásához és fejlődéséhez hazánk [azaz Románia] nagylelkű és ösztönző támogatása teremtette meg a feltételeket, melyek már a két világháború között is adottak voltak, de igazán meghatározóak, úgy anyagilag, mint erkölcsileg, az 1944 utáni években lettek”.²²⁸ Ezek után már meg sem lepődünk azon, ha ilyeneket olvasunk Scridon könyvében: „a bécsi diktátum után (1940 augusztusa), mely Erdély északi részét Magyarországnak juttatta, a romániai magyar irodalom gyors hanyatlásnak indult. Az Észak-Erdélyben maradt magyar írók egyik napról a másikra arra ébredtek, hogy az addigi irodalmi intézményrendszer megszűnt. A *Korunk* folyóiratot betiltották. Az irodalmi termelés visszaesett. Fokozatosan teret nyert a Budapestről importált könnyű irodalom. Ennek terjesztése nem az esztétikai, hanem a merkanitlista szempontokat részesítette előnyben. Mindez azt bizonyítja, hogy a [magyar] hatóságok teljes értetlenséggel szemlélték a két évtized alatt a román állam keretei között kifejlődött helyi irodalmi hagyományokat. A nacionalizmus széles mérteket öltött.”²²⁹ Íme, Románia mint az erdélyi magyar irodalom védőszentje, és Magyarország mint annak romba döntője. Érdekes, sőt már-már abszurd

²²⁶ Nicolae Trifon véleményét idézi Teodor TANCO, În posteritate. *Steaua* (XLVII) 1996/9–10, 26. Scridon könyvét 1996-ban a kolozsvári Editura Pro Media Plus és az Editura Sfinx adta ki. Az már csak a sors iróniája, hogy a Sfinx kiadó annak a Soros Alapítványnak a támogatásával jelentette meg Scridon könyvét, mely alapítványnak Gelu Păteanu is ösztöndíjasa volt Budapesten.

²²⁷ Lásd az alábbi recenziókat: DÁVID Gy. (1997): Egy könyvről, amely nagy vállalkozás is lehetett volna. *Korunk* (VIII/1), 1997/1, 134–141; KÖLLŐ K. In *Erdélyi Múzeum* (LIX), 1997/1–2, 264–266.

²²⁸ SCRIDON, G. (1996): *Istoria literaturii maghiare din România 1918–1989*. Editura Sfinx, Cluj-Napoca. 6–7, 8.

²²⁹ Uo., 27.

gondolatnak is tarthatnánk, ha nem sejlene fel a sorok mögül a szerző világos üzenete: miért elégedetlenkednek a romániai magyarok, miért kérnek maguknak több jogot, hisz lám, van nekik elég, mert ha nem volna, akkor ilyen fejlett irodalmi életük sem volna.

Gelu Păteanu és Gavril Scridon intellektuális életútjáról azért szóltam ilyen részletesen, hogy érzékeltessen a román értelmiség részéről a Román Tanszék iránt megnyilvánuló kétféle magatartástípust. Mindketten ugyanabból a kultúrkörből (erdélyi görög, illetve római katolikus románok) jöttek, szinte egyazon generációhoz tartoztak, mindketten kitűnően ismerték a magyar irodalmat és kultúrát, mégis teljesen különbözőképpen viszonyultak hozzá. Az egyik igazi kíváncsiságtól vezérelve, a kölcsönös együttműködés jegyében, őszintén szerette volna megismertetni a magyar irodalom remekeit nemzettársaival; míg a másik komplexusoktól gyötörtén csupán eszközként arra használta a romániai magyar irodalmat, hogy bebizonyítsa, milyen jók és nagylelkűek a románok, és milyen rosszak és hálátlanok a magyarok. És ez a két típus általánosítható. Az eddig elmondottak, úgy vélem, feljogosítanak arra, hogy azt mondjam, tanszékünk fennállása során mindig támadások kereszttüzeiben állt. Ezek ma is napirenden vannak, legyen szó szenzációhajhász olcsó publicisztikáról,²³⁰ vagy szofisztikált pszeudotudományos diskurzusról.²³¹ De persze vannak barátaink is. Scridon említett recenziójára az akkori fiatal román történészgeneráció egyik jeles képviselője adta meg az adekvát válasz.²³² Azon kiváló román értelmiségiek részéről is a támogató jóakarat nyilvánult meg, akik tanszékünket meglátogatták, és ott előadásokat tartottak.²³³ Ennek a baráti gesztusnak egyik legszebb megnyilvánulása volt a tanszék megalapításának 150. évfordulója alkalmával rendezett konferencia (2013. április 26.), melyen a román tudományosság legkiválóbb szakemberei vettek részt. Előadásaikat ebben a kötetben közzé is tesszük.

²³⁰ IOVA SIMON, E. (2009): Inerții universitare. *Foaia Românească*, 19 septembrie 2009; IOVA SIMON, E. (2012): Catedra de română de limba maghiară de la Budapesta. *Foaia Românească*, 26 noiembrie 2012.

²³¹ MOISA, G. (2010): *Istoriografia românilor din Ungaria 1920–2010. Între deziderat și realitate*, Editura NOI, Gyula, 2010. 61–64; 175–176.

²³² NĂSTĂȘĂ, L. (1995): De la ignoranță la discreditare. *Timpul*, 27. octombrie 1995, nr. 27, 14.

²³³ Íme, csupán néhány név ezek közül: Mircea Dinescu, Andrei Pippidi, Laurențiu Ulici, Matei Vișniec, Ioan Chindriș.

CATEDRA DE FILOLOGIE ROMÂNĂ DE LA BUDAPESTA: 150 DE ANI DE EXISTENȚĂ

I. MARTIROLOGIE ȘI COOPERARE (1862–1928)

I.1. PĂRINTELE FONDATOR: ALEXANDRU ROMAN

Cerința de a fonda o universitate românească în cadrul Regatului Maghiar se găsea deja printre punctele Pronunciamentului de la Blaj. Chestiunea a fost reluată și în cadrul tratativelor duse între Kossuth și Avram Iancu. Kossuth a și promis că la Universitatea din Pesta se va organiza o facultate teologică cu limba de predare română. Odată cu innăbușirea revoluției maghiare și aceste promisiuni erau scoase de pe ordinea zilei. Ca o recompensă, la insistența episcopului greco-catolic Vasile Erdeli, la gimnaziul catolic din Oradea în anul 1851 a fost înființată o catedră de limbă și literatură română. Profesorul catedrei a fost Alexandru Roman (1826–1897), dar numai pentru doi ani, fiindcă în 1853 episcopul Erdeli obține de la Ministerul Cultelor din Pesta o bursă de studii pentru Roman la seminarul teologic din Viena. Din motive materiale, înainte de a-și depune examenul de profesor la seminarul din Viena, Roman este nevoit să ocupe postul de translator la Consiliul Locotenenței imperialo-regești la Pesta.¹ Între timp episcopul Erdeli a înaintat trei cereri la Consiliul Locotenenței pentru înființarea unei catedre de Limba și Literatura Română la Universitatea din Pesta. Senatul universității la ședințele din 6 martie și 7 octombrie a acceptat ideea, precum și persoana lui Alexandru Roman, iar Consiliul de miniștri în hotărârea sa din 15 decembrie 1861 a aprobat înființarea

¹ KESE Katalin, *Kultúra és filológia a Román Tanszék történetének tükrében*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 1999, 23–24 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből 19). Am considerat necesar ca din prezentarea mea rostită la conferință să fac un studiu mai amplu despre istoria catedrei din perioada 1863–1995. În studiul meu am scris numai despre acei membrii ai catedrei care nu mai sunt în viață, fiindcă așa am considerat că este onest. Opera lor este încheiată, dar este deschisă în fața interpretărilor. Opera și activitatea celor care sunt încă activi pe teren științific și didactic rămâne să fie evaluată de către posteritate.

catedrei. A trebuit însă aproape un an până ce în 20 decembrie 1862 să aibă în mână Alexandru Roman decretul de nominalizare ca profesor al catedrei. Primul curs l-a ținut la data de 27 aprilie 1863.² În opinia publică s-a răspândit ideea că prima catedră de limbă și literatură română în Europa a fost înființată la Torino în 1863. Acest lucru este adevărat, dar profesorul Giovenale Vegezzi-Ruscalla și-a ținut primul curs numai la 15 decembrie 1863, adică cu opt luni mai târziu decât ziua când Roman ținea primul său curs de deschidere la Budapesta.³

Pe plan politic Roman era un adept ferm al federalismului. Ziarul *Federe-reacțiunea*, redactat și în mare parte și scris de el, a fost fondat cu scopul de a fi organul luptei publicistice împotriva pactului dualist, propagând ideea reorganizării Regatului Maghiar după criteriile federaliste. În ceea ce privește spiritualitatea și ideologia ziarului este grăitor că în timp de opt ani cât a funcționat (1868–1876) au fost în total șapte procese de presă: patru împotriva lui Roman, două împotriva lui Ioan Poruțiu (redactorul ziarului), și unul împotriva lui Eminescu, care sub pseudonimul Varro a publicat trei articole în ziarul lui Roman: *Să facem un congres* (17 aprilie 1870); *În unire e tăria* (22 aprilie 1870); *Echilibrul* (4 și 11 mai 1870). Mai mult nu știm despre procesul lui Eminescu dar cert este că până la urmă poetul nu a fost condamnat. Actele procesului zăceau în Arhiva Națională Maghiară (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár) timp de aproape un secol, dar nimeni nu s-a gândit să le cerceteze. Din păcate, în timpul revoluției din 1956 materialul respectiv s-a ars.⁴

Bineînțeles, permanentele procese de presă puteau fi interpretate de către istoricii de mai târziu dintr-un punct de vedere martiologic și

² SZENTPÉTERY Imre, *A Bölcsészettudományi kar története, 1635–1935*. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története IV), Budapest, 1935. 458–459.

³ „Je vous enverrai ma leçon d'ouverture du cours d'histoire et langue roumaine. Il est tout un programme politique qui m'a procuré les compliments du Ministre des États-Unis qui assiste régulièrement à mes leçons, a obtenu les applaudissements de toute la jeunesse.” (Scrisoarea lui Vegezzi-Ruscalla către Kogălniceanu, Torino, 21 decembrie 1863, BAR, S 1 (3)/DCCXL.) Vezi și: Gheorghe LĂZĂRESCU, *Giovenale Vegezzi Ruscalla, primul profesor de limba română în Italia*, Analele Universității București, Secția Științe Sociale – Filologie (XII) 1963, nr. 28, 45–67.

⁴ MNL-OL Az Igazságügyi Minisztérium lt., K 627, Budapesti Ítéletábla. Töredékiratok iktatókönyve 1871. Eminescu Mihály elleni sajtóperről. Vezi și: KÖPECZI Béla: *Nemzetképkutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1995, 136.

victimizant.⁵ Realitatea este însă totdeauna mai complexă. Deja după o lună de la apariția primului număr (3/15 ian. 1868) al *Federațiunii*, biroul de presă al guvernului maghiar trimite două articole în traducerea maghiară procurorului Ráth Károly, care la rândul său solicită prim-ministrului Andrassy Gyula că într-o ședință a Consiliului de Miniștri (Minisztertanács) să se hotărească intentarea unui preces de presă împotriva ziarului. Consiliul de Miniștri în ședința sa din 31 martie 1868 a și hotărât intentarea unui proces de presă împotriva revistei *Federațiunea*. La ședință s-au citit în traducerea maghiară cele două articole apărute în revistă: este vorba despre două scrieri (*Din Ardeal*, și *Pesta*) din nr. 25 (14/26 febr. 1868) al revistei în care un autor anonim și unul cu pseudonimul Cor..., pledau pentru nerecunoașterea uniunii Ardealului cu Ungaria, și cereau de la politicienii români din Ardeal și Ungaria să nu participe la activitatea parlamentului maghiar.⁶ Procesul însă nu putea porni așa de ușor. Lui Roman, fiind deputat parlamentar, prima dată trebuia ridicat imunitatea parlamentară. Procesul propriu-zis s-a deschis în data de 7 decembrie 1868, la care Roman până la urmă a fost achitat.⁷

Că nu era privit de cercurile politice conducătoare maghiare cu ignoranță cazul lui Roman, ne dovedește și faptul că la trei săptămâni după terminarea procesului, în 30 decembrie 1868, Roman era primit de către prim-ministrul Ungariei, Andrassy Gyula. Andrassy cerea de la Roman ca să nu atace „națiunea maghiară care nu e vinovată”, și să rămână numai la atacarea și la combaterea guvernului. În răspunsul său Roman afirma că această ură „este numai espresiunea dorerii, fia și a indignațiunii, storsa de nedireptățile ce înduramu noi romanii, mai multu decâtu alții.” La întrebările lui Andrassy cum că – „cari sunt acele nedireptăți? ce drepturi

⁵ Exemplul cel mai elocvent al interpretării martirologice este monografia lui Neamțu: Gelu NEAMȚU, *Alexandru Roman, marele fiu al Bihorului*, Editura Cele Trei Crișuri, Oradea, 1995, mai ales paginile: 135–146.

⁶ MNL-OL, Miniszterelnökségi lt., K-27, Minisztertanács jegyzőkönyvek, 1868. márc. 31. Vezi și Gelu NEAMȚU, *Procesele de presă ale ziarului „Federațiunea” (1868–1870) în România din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865–1900)*, red. Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 182–183.

⁷ Ședințele parlamentare la care s-a discutat procesul lui Roman: *Az országgyűlés Képviselő házának naplója*, 1868. vol. 7., p. 176, și vol. 9. p. 271–282. Varianta digitalizată: http://epa.oszk.hu/01600/01605/00009/pdf/1865ogy_kepviselohazi_naplo_EPA01605_1868_07_176-196.pdf; http://epa.oszk.hu/01600/01605/00011/pdf/1865ogy_kepviselohazi_naplo_EPA01605_1868_09_265-282.pdf

escepțiunali au magiarii, de cari nu s'ar bucura și românii? cum sunteți mai desconsiderați decât alte naționalități?" – Roman prezenta, printre altele, două dureri mari ale românilor din Ardeal: „unul este decretarea fusiunii Transilvaniei cu Ungaria în contra voinței romanilor – altul este: legea de naționalitate alla carei-a titlu este în flagranta contradicțiune cu tenorea.” Andrassy recunoaște că legea naționalităților era defectuoasă dar îi promite lui Roman că în viitor se mai poate ameliora. În privința uniunii Transilvaniei cu Ungaria însă Andrassy nu a dat un răspuns clar. El afirma că românii ar trebui să se bucure de uniune, pentru că prin ea „au scăpat de servitutea seculară.” O aluzie obscură și puțin cinică la faptul că sub stăpânire maghiară românii din Ardeal au o libertate mai mare decât au avut sub cea habsburgică.

Andrassy avea dreptate în privința faptului că deputații români, care formau majoritatea dietei transilvane de la Sibiu în anul 1863, erau aserviți Vienei, prin simplul fapt că din cei 59 de deputați români, 36 erau funcționari ai statului austriac.⁸ Andrassy i-a și replicat lui Roman că „eu în 1863 am văzut în tota goletatea sa servilismul beamterilor – deputați români îmbracați în frac și cu pălărie cilindrice [...] și spunu dreptu ca m-am scârbitu de portarea loru vediendu că nu vreau să apere nici măcaru drepturile națiunei loru, necum autonomia Transilvaniei, ce o reclamă astă dată de la noi, contra uniunii. În contra Vienei n-au reclamat, în contra Pestei reclamă cu animositate.”⁹ Roman promite că va publica în numerele viitoare continuarea discuției avută cu prim-ministrul maghiar dar aceste pasaje nu vor mai apărea în coloanele *Federațiunii*. Acest lucru nici nu este de mirare. Din scrisoarea (6 ianuarie 1869) lui Roman adresată lui Mihail Kogălniceanu (atunci ministru de interne) imediat după conversația avută cu prim-ministrul maghiar (în realitate un adevărat raport diplomatic) reiese că la întâlnire, pe lângă procesul de presă al lui Roman, s-a discutat și despre probleme politice serioase legate de relațiile româno-maghiare. După relatarea lui Roman, Andrassy era de părere că revista *Federațiunea* nu este altceva decât un portavoce al politicii intransigente a lui Ion Brătianu, care este „omu neastemperatu, ambițiosu, violentu, și roșiu-revoluționariu, pe carele le cunoste bine, precum dîcea, și șcie [adică

⁸ Szász Zoltán, Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867) in *Erdélyi története* III. szerk. Szász Zoltán, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 14–96.

⁹ Toate citatele din: *Federațiunea*, 1868. 2/14. aprilie, nr. 37, 145–146.

Andrássy] că ar fi avându fixa ideea de a anexa Ardeal, ba și din Ungaria o mare parte, adecă teritorii locuite de români, până la râului Tisa, și Banatulu Temișianu, ceea ce i-ar fi declarat-o însuși Brăteanu, într-o conversațiune cu dinsulu asupra cestiunii la observarea lui Andrásy, că Ardeal ungurii nu o vor da, ar fi răspunsu Brătianu 'asemenea lucruri nu se dau, ci se iau.' Eca, dișe politica lui Brăteanu și chiaru a lui Cogălniceanu, carele inca nu este de felu mai moderatu."¹⁰ În continuare Andrásy i-a vorbit lui Roman despre „insemnătatea strategică a Ardealului, care este cetatea, fortificația cea naturală și inexpugnabilă a Ungariei ca cela ce domnește în Ardeal domnește șesurile Ungariei nu numai pana la Tisa, ci chaiaru pana la Pesta. De aici poți dta vede – dișe Andrásy – că noi ungurii suntem mai gata a muri, decît a ne învoi să cedem odată Ardeal.” Andrásy parcă știa că cele discutate cu Roman vor ajunge cu siguranță și la urechile politicianilor români, și-a expus planurile sale, legate de o posibilă colaborare cu Regatul Român. După părerea prim-ministrului maghiar, dacă România ar renunța la acapararea Transilvaniei, și dacă ar muta „terenul de activitate spre a-și îndeplini misiunea naturală spre partea sudică a Orientului [...] atunci Romania în alianța cu noi pote deveni mare. Dar politica de acum merge spre prepastie, căci escîndu-se un resbelu între noi (amândoi) unul din noi ar trebui să se sângereze (nu potu traduce altminterea cuvîntulu ungur elvérezni).” În răspunsul său Roman expunea lui Andrásy ideea că, dacă Ardealul ar căpăta o autonomie asemănătoare Croației, atunci românii din Ardeal și Ungaria ar ajuta închegarea unei alianțe între România și Ungaria.¹¹

Bineînțelele din aceste planuri mărețe nu s-a realizat nimic. Ba între timp, pentru publicarea Pronunciamentului de la Blaj cu ocazia aniversării a 20 de ani de la adunarea de la Blaj, lui Roman i-a fost intentat din nou un proces de presă. Nu se poate nega caracterul intenționat al procedurii, precum nici amenințarea lui Andrásy rostită cu ocazia întâlnirii sale cu Roman: „guvernulu are puterea de a vă improcessua de atâte ori până cându o dată curtea juraților va trebui se ve condamne.”¹² Mai ales dacă

¹⁰ BAR, fond. Alexandru Roman, S 87 DCCCXXIII, fol. 2. Să nu uităm că la fondare ziarului *Federațiunea* a contribuit și „cuvîntul de ordine” al lui Brătianu. (NEAMȚU, *Alexandru Roman, op. cit.*, 1995, 135.)

¹¹ BAR fond. Alexandru Roman, S 87 DCCCXXIII, fol. 4.

¹² *Federațiunea*, nr. 37, 14/2 aprilie 1872, 145.

luăm în considerare și faptul că de data aceasta în cadrul procesului din 18 martie 1869 Roman era condamnat la un an de închisoare și la o amendă de 500 de florini. Roman își va executa pedeapsa sa în închisoarea din Vác între 18 ianuarie 1870-18 ianuarie 1871.¹³

Condamnarea lui Roman la un an de închisoare era de ajuns pentru interpreții de mai târziu de a martiriza figura lui Roman. Lucrul interesant este însă că odată cu întemnițarea lui se termină și vegzarea lui. În celălalte două procese de presă intentate lui Roman, va fi achitat, cum va fi achitat și locțiitorul său Ion Poruțiu. Nu este dus până la capăt nici procesul lui Eminescu.¹⁴ Deci cele șapte procese de presă intentate împotriva ziarului *Federațiunea* au avut loc în primii doi ani ai existenței sale. Ziarul va apare încă timp de cinci ani (până la 1876) fără nicio problemă. Ce s-o fi întâmplat între 1871-1873? Răspunsul îl putem bănuși numai. Se pare că revista *Federațiunea* a fost înființată cu scopuri vădit propagandistice. La înființare, poate chiar la îndemnul lui Brătianu, strategia ziarului era următoarea: a fi organul în care se publică cât mai mult împotriva pactului dualist și împotriva uniunii Ardealului cu Ungaria. Probabil că Roman știa că rezultatul unui astfel de program va fi nenumăratele procese de presă, care pot fi folosite și ele, la rândul lor, ca mijloace propagandistice. *Federațiunea* nu este altceva în această perioadă decât jurnalul personal al lui Roman, care relatează detaliat despre ședințele parlamentare și despre desfășurarea proceselor de presă. Astfel ziarul devine forul automartirizării și al autovictimizării naționale, sugerând despotismul guvernului maghiar și soarta grea a intelectualilor români asupriți.¹⁵ Roman

¹³ Procesul verbal al ședinței parlamentare: *Az országgyűlés Képviselő házának naplója 1869-1870*, vol. 4, 50-56: http://epa.oszk.hu/01600/01605/00017/pdf/1869ogy_kepviselohazi_naplo_EPA01605_1869-1870_04_050-056.pdf

¹⁴ Gelu NEAMȚU, *Procesele de presă*, op. cit., 212-220.

¹⁵ Iată ce scria Roman din închisoare de la Vác lui Bariț: „Larmă și scandal, ca să văză lumea că suntem nemulțumiți, să cunoască turcii [maghiarii] că nu renunțăm nici la drepturi, nici la luptă pentru ele, ba că susținem lupta și perseverăm până la fine. Chiar terorismul să-l provocăm. Nu ajunge ca unul, doi să intre în temnițele maghiarilor, ci o sută și mai mulți. Atunci sper că vom izbui. Din temniță are să iasă libertatea, ca și lumina dintru întuneric. Credeți oare, d-v, că eu m-am lăsat a fi închis de florile cucului, au din vanitate? Ba, am crezut că acest fapt, mic în sine, poate fi bine exploatat. Cauza noastră trebuie ținută în evidență continuă, spiritele pururea în agitațiune. [...] Ne vor închide? Asta aș dori eu, doară ne-am mai scutura din somnul cel de moarte.” (Scrisoarea lui Roman către Bariț: Vác, 3 decembrie 1870: *George Bariț și contemporanii săi* II, coord. Ștefan PASCU, Iosif PERVAİN, Editura Minerva, București,

știa că aceste procese se vor desfășura într-o atmosferă relativ liberă după regurile liberalismului de atunci, și astfel va avea prilejul să-și expună pe larg ideile sale.

Dar să ne întoarcem puțin la întrebarea anterioară: de ce această bună-voință neobișnuită a guvernului maghiar față de revista lui Roman după 1871? Este grăitor și faptul că după 1871 în *Federațiunea* nu mai apare nici un articol împotriva uniunii Ardealului cu Ungaria, în schimb Roman va rămâne un fervent federaționalist, militând pentru aplicarea statutului Croației și la Ardeal. Un episod total necunoscut de către biografiștii lui Roman poate ne ajută la lămurirea enigmei. După relatările lui Émile Picot, consulul Franței la Timișoara (1868–1872) în anul 1871 Roman pleacă (din închisoarea sa de la Vác) împreună cu Ioan Pușcariu la Șaguna, pentru a-l convinge pe mitropolit să colaboreze cu guvernul maghiar. Picot scrie în raportul său că Șaguna a refuzat această ofertă a guvernului maghiar transmis de către Pușcariu și Roman care „sont revenus tout confus à Pest et ne cherchent plus à faire de la propagande pour le ministère.”¹⁶ Schimbarea la față a lui Roman este cu atât mai elocventă, cu cât luăm în considerare faptul că cu trei ani mai înainte, într-o scrisoare adresată lui George Bariț, îl prezenta pe Pușcariu împreună cu Alexandru Bohățel ca pe „cei mai blăstămați și astuți dintre toți ardeleni.” Știm că Pușcariu era adeptul împreună cu mitropolitul Andrei Șaguna politicii activiste a românilor din Ardeal și Ungaria. Bineînțeles că în scrisoarea lui Roman nici Șaguna nu scapă: „Apoi, acuș vine rândul la hoțomanul de Șaguna, carele este căpitanul lor [adică al activiștilor]. Șaguna a fost calvin până la al 18 an al vieței sale, când merse la Carloveț a se face călugăr și sârb. Însumi mă duc la Mișcolț ca să adun toate datele. Fii sigur că le voi publica, căci pre acest om trebuie să-l nimicim, mai vârtos compromițându-l în fața națiunii întregi. De vor afla neunatoșii că arhiepiscopul lor au fost

1975, 227–228.) Tot în această logică automartirizantă se încadrează și atitudinea avocatului Ioan Rațiu, care deja imediat după ce află că se pregătește un proces de presă împotriva lui Roman, spera într-un proces grandilocvent, care ar putea atrage simpatia întregii Europei, ba chiar și a lui Napoleon al III-lea de partea românilor din Transilvania. Vezi în acest sens: Szász, *Az abszolútizmus kora*, op. cit., 1648.

¹⁶ Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondances politiques des consuls. 1871, ms. 10. Citează: Jenő FARKAS, *A román irodalom magyar recepciója*, Korunk, (III/XIX) 2008/8, 62. Despre Picot vezi: M. DAN-L. MAIOR, *Émile Picot și românii din Transilvania*, AIIC (XIII) 1970, 187–198.

odată calvin, apoi să vezi ce minuni se vor întâmpla. Acest tâlhariu încă a făcut presiune la guvern în contra mea, pentru că am publicat scrisoarea lui Crenneville.”¹⁷

După astfel de antecedente să se fi dus Roman împreună cu Pușcariu să trateze cu Șaguna în favorea lui Andrásy? Nu putem exclude, dar e greu de crezut. În orice caz relatările lui Picot, publicate parțial, fără un demers critic serios, de către Farkas Jenő, trebuie în viitor verificate, pentru că nu prea corespund cu contextul istoric. Dar dacă cele spuse de către Picot sunt adevărate, atunci într-adevăr s-a întâmplat o cotitură în atitudinea lui Roman în ceea ce privește relațiile sale cu guvernul maghiar: de dragul lui Andrásy era dispus chiar să trateze cu dușmanul său de moarte, Andrei Șaguna.

Toate cele spuse mai sus întăresc ipoteza că Roman a folosit ca mijloc de propagandă procesele de presă, și este vorba mai mult de o acțiune de automartirizare conștientă, decât de o asuprire dictatorială a guvernului maghiar. Această atitudine a lui Roman era remarcată chiar și de contemporanii săi români. În ziarul mocionieștilor, *Albina* a și apărut un articol cu titlul *Martirii noastre* în care este dur criticată atitudinea contradictorie și automartirizantă a lui Roman. În concluzie, pe baza celor prezentate mai sus, cred că interpretările martirizante despre activitatea politică a lui Roman trebuie nuanțate. Chiar dacă din partea autorităților maghiare a existat la început o presiune asupra lui Roman, nu se poate vorbi de o persecuție sistematică. Ba din contra, Roman fiind deputat parlamentar al partidului de guvernământ, ambele părți au încercat o colaborare cât se poate de echilibrată și avantajoasă.¹⁸

¹⁷ Scrisoarea lui Roman către G. Bariț; Pesta, 9 iulie 1868: in *George Bariț și contemporanii săi II, op. cit.*, 218. Ludwig Folliot de Crennville era președintele guberniului transilvănean între 1861–1867. Nu am reușit încă să identific scrisoarea lui Crennville publicată de Roman în *Federațiunea*. În ceea ce privește calvinismul lui Șaguna, afirmațiile lui Roman par a fi calomnii. Șaguna și-a terminat gimnaziul la piariștii din Pesta. La terminarea gimnaziului diploma îl prezenta ca fiind maghiar de religie catolică. Vezi: Maria BERÉNYI, *Originea și familia lui Andrei Șaguna*, *Revista Teologică (Sibiu)* (XV) 2009/1, 36–37.

¹⁸ O prezentare echilibrată a activității politice a lui Roman vezi: Ovidiu-Emil IUDEAN, *Deputați guvernamentali români în parlamentul de la Budapesta (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX, teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2012, 121–158. (Aici aduc mulțumiri autorului că mi-a pus la îndemână manuscrisul tezei sale.)*

În ceea ce privește activitatea științifică a lui Roman, trebuie spus că – deși a fost membru fondator al Academiei Române, în ultimii ani ai vieții sale devenind chiar președintele secțiunii filologice¹⁹ – nu s-a remarcat ca lingvist sau ca istoric literar. Acest lucru nu este de mirare, fiindcă prea mult timp nici nu a avut să se ocupe de știință: publicistica, profesoratul și munca de deputat i-a luat tot timpul (a fost membru al parlamentului maghiar între 1865–1887). Roman a rămas de fapt tot timpul vieții sale un ziarist. În afară de câteva recenzii și dări de seamă publicate în *Analele Academiei Române*, nu a publicat mai nimic. Chiar Goga afirma că „regretatul academician și om politic Al. Roman, a fost fără îndoială un om înzestrat, dar cine nu știe că partea cea mai tare a lui era cea sentimentală, ca la toți fruntașii noștri din vechea generație. Știința lui nu era la nivelul modern și elevii lui rămâneau cu cunoștințe în multe privințe înapoiate, deși învățau cel puțin a fi înflăcărați români.”²⁰ În ciuda acestui fapt, ca profesor era foarte apreciat de către studenți. Ion Slavici, de exemplu, deși era înscris la Facultatea de Drept, frecventa mai mult cursurile lui Roman. Capacitățile de profesor ale lui Roman sunt dovedite și prin faptul că, mulți dintre studenții săi au devenit mai târziu personalități importante în viața culturală și politică românească: Vasile Goldiș, Miron Cristea, Iosif Vulcan, Ilarie Chendi etc.²¹

I.2 UN PROFESOR, UN POET ȘI UN ROMANCIER: CAZUL LUI IOAN CIOCAN

Roman a vrut ca urmașul său la catedră să fie Valeriu Braniște. În anul 1893 însă Braniște a fost repartizat la gimnaziul din Brașov. Nu știm de ce nu și-a depus și el candidatura după moartea lui Roman (27 septembrie 1897). Cert este însă că atunci când au ieșit la iveală numele candidaților, a izbucnit un adevărat scandal. Faptul că erau opt candidați ne arată gradul de importanță al catedrei în viața universitară, politică și culturală a vremii. Iată lista candidaților: Grigore Moldovan, (atunci profesor universitar la Cluj, figură controversată, mai ales pentru atitudinea sa filomaghiară); Gheorghe Alexici, docent deja și el la Catedra de Română, dar

¹⁹ IUDEAN, *op. cit.*, 2012, 73.

²⁰ Octavian GOGA, *Catedra de literatură română*, Țara Noastră, 1908, nr. 41, 6–7.

²¹ SZÁSZ Zoltán, *Román diákok Budapest 1848–1918*, Budapest (V) 1967, nr. 6, 30–32.

înconjurat deocamdată de antipatie de către studenți; Iosif Siegescu, catehet greco-catolic la Budapesta; Alexiu Viciu, profesor gimnazial la Blaj; Nicolae Bodiu, profesor gimnazial din Zombor (astăzi Sombor în Voivodina din Serbia); Vincențiu Nicoară, profesor gimnazial la Fiume (astăzi Rijeka în Croația); Silvestru Nicoară profesor gimnazial tot la Blaj, Ioan Ciocan deputat în parlamentul maghiar; Simion Deseanu, atunci notar în Chișineu-Criș.²² Dintre acești candidați în 1898 a fost numit șef de catedră Ioan Ciocan. Deși și-a făcut studiile universitare la Viena (Barbaneum), la Graz și la Budapesta, și a fost pentru un timp și redactorul responsabil al ziarului *Albina* (1876), în timpul carierei sale universitare (1898-1910) nu a publicat nici un rând.²³ Nu e de mirare că Ciocan a devenit ținta predilectă de ironizare a tinerei generații de intelectuali români. În ziarul *Tribuna poporului* este aspru criticat de mai multe ori, de către un unume „Nicu.” Sub acest pseudonim se ascundea poate chiar Octavian Goga.²⁴ Ciocan este acuzat într-un stil jurnalistic bombastic și vulgar de trădarea intereselor românești, sau de incompetență profesională, științifică și didactică. Într-un alt articol, apărut tot în *Tribuna poporului* i se reproșează că nu știe bine nici limba română.²⁵ În 1908 Goga reia în stilul *Tribunei poporului* atacurile la adresa profesorului său de odinioară, afirmând că în timpul lui Ciocan „nivelul literar și științific al catedrei căzu cu totul, iar cât pentru cel național, acela nici n-a existat, acest guvernamental profesor fiind o figură întru toate ștearsă.”²⁶

Din relatările contemporanilor însă reiese că imaginea lui Ciocan construită de către Goga într-un mod intransigent și câteodată chiar răuvoitor,

²² KESE, *op. cit.*, 77–78.

²³ Un mic amănunt: la Viena aparținea cercului restrâns de prieteni ai lui Eminescu. Vezi: Ioan SLAVICI, *Amintiri*, în Ioan SLAVICI, *Opere IX*, ed. de D. VATAMANIUC, Editura Minerva, București, 1978, 51.

²⁴ Octavian G. TĂSLĂUANU, *Octavian Goga. Amintiri și contribuții la istoricul revistei „Luceafărul,” partea I, epoca budapesteană*, București, 1939, 36–39.

²⁵ „Noi socotim însă, că „reportul” [este vorba despre raportul lui Ciocan scris despre fondurile gimnaziului din Năsăud, pe care le-a administrat până nu a fost numit profesor la Catedra de Română] d-lui Ciocan este o pocire a limbei românești, și dacă dl Ciocan așa vorbește și de pe catedră, apoi va bine-merita de la nația românească, dacă va urca cât se poate de rar catedra: va batjocori-o cu atât mai puțin!” *Limba română la universitatea din Budapesta*, *Tribuna poporului* (III) 1899 nr. 135 (14/26 iulie), 2.

²⁶ Octavian GOGA, *Catedra de literatură română*, Țara noastră (II) 1908, nr. 41. (5/18 oct.), 332.

trebuie nuanțată. Iosif Popovici, care între 1905-1915 era conferențiar tot la Catedra de Română, în 1906 pune munca și lupta lui Ciocan pentru interesele românești mai presus decât toată activitatea desfășurată în acest sens de Alexandru Roman: „Roman s-a purtat [...] mult mai slab decât Ciocan, care dealmneri e un om de *caracter puritan*. Toți acei care îl batjocoresc sânt oameni pe cari dânsul i-a fost ajutat odată.”²⁷ Ciocan într-adevăr a fost un om binevoitor, care ajută pe unde putea intelectualitatea românească. Astfel de exemplu în calitatea sa de deputat parlamentar guvernamental (între anii 1896-1915) a intervenit de mai multe ori în favoarea tatălui scriitorului Liviu Rebreanu, ba pentru mărirea salariului, ba pentru sprijinirea lui Emil Rebreanu de a obține o slujbă „la tren” la Dej, ba în favoarea unui ajutor extraordinar pe care l-a cerut Vasile Rebreanu ca învățător de la Ministerul Cultelor. În schimbul acestor intervenții tatăl lui Rebreanu în timpul alegerilor parlamentare făcea propagandă electorală pentru Ciocan.²⁸ Această cooperare între Vasile Rebreanu și Ciocan a ieșit așa de bine încât i-a atras atenția și scriitorului Rebreanu, care va evoca figura lui Ciocan și în romanul său *Ion*.²⁹

Cel mai elogios despre Ciocan va scrie Alexandru Vaida-Voevod. După relatările lui Ciocan, era cel mai sincer colaborator român al său în munca sa parlamentară. Constantin Stere aflându-se la Budapesta i-a spus

²⁷ Scrisoare lui Iosif Popovici către Bianu, Budapesta: 14 febr. 1906 în *Scrisori către Ioan Bianu III*, ed. de Marieta CROICU, Petre CROICU, Editura Minerva, București, 1976, 393. Despre Popovici mai recent vezi: Stelian MÂNDRUȚ, *Date privind doctoratul lingvistului Iosif Popovici la Universitatea din Viena (1910)*, Banatica (XIII) 1995/2, 181-195.

²⁸ Mircea POPĂ, *Date noi despre familia lui Liviu Rebreanu*, Limbă și literatură (II) 1979/1, 73-82; 1979/2, 263-274; Niculae GHERAN, *Tînărul Rebreanu*, Editura Albatros, București, 1986, 46-54.

²⁹ „Ciocan fusese mulți ani directorul liceului românesc, cochetase cu ungurii, le făcuse concesii introducând, mai ales pe ușa din dos, limba ungurească în program, iar în schimb cârmuirea îl răsplătise cu un mandat de deputat. Se alegea totdeauna sub firmă independentă, dar era independenții care sunt cei mai vajnici sprijinitori ai tuturor guvernelor. Independența i-a mai câștigat pe urmă catedra de literatură română la Universitatea din Budapesta și i-a păstrat reprezentanța Armadiei în parlament până a închis ochii. Fusese om tăcut, ursuz și deci nu tulburase multă apă în capitală. Răutăcioșii povesteau cu mare lux de amănunte cum, în cincispezece ani, Ciocan o singură dată a căscat gura, când, rămânând deschise două uși, ar fi strigat nervos: 'Ușa, domnilor, că trage îngrozitor aici!' pentru care improvizație oratorică toată camera ar fi aplaudat frenetic.” (LIVIU REBREANU, *Ion* în *Opere* 4, ed. de Niculae GHERAN, Valea DUMITRESCU, Editura Minerva, București, 1970, 321-322.

următoarele lui Vaida-Voevod despre Ciocan: „Rar om de treabă cum am cunoscut în Ciocan. Ce român de inimă!”³⁰ Datorită autorității lui Goga și a lui Rebreanu în opinia publică românească, figura lui Ciocan s-a tipărit așa cum era ea prezentată de acești doi scriitori. În anul 1945 apare un articol despre activitatea lui Ciocan cu un titlu grăitor într-o revistă de tiraj mic și prost difuzat (Dumitru NACU, *Un mare nedreptățit: Ioan Ciocanu*, Plaiuri Năsăudene, (III) 1945, nr. 31–33, 1–30 ianuarie, p. 4.), după care se așterne covorul liniștii în discursul istoriografic român deasupra figurii lui Ciocan. Mai recent însă au apărut niște studii bazându-se pe cercetări arhivistice (în primul rând fondul Ciocan aflat la Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale ale României) și cu scopul de a pune într-o altă lumină figura lui.³¹ În acest curent reinterpretator se încadrează și studiul lui Remus Câmpeanu publicat în prezentul volum.

I.3. RENEGATUL: IOSIF SIEGESCU

Figura cea mai controversată din istoria catedrei din această perioadă rămâne Iosif Siegescu. Dacă împotriva lui Ciocan Goga a avut doar câteva ieșiri vehemente, împotriva lui Siegescu a dus o adevărată campanie de calomniere și de compromitere. După pensionarea lui Ciocan în primăvara anului 1909 corpul profesoral al universității l-a numit pe primul loc dintre candidați pentru conducerea Catedrei pe Gheorghe Alexici. Pe lista întocmită de către profesori Siegescu era numai pe locul al treilea, dar totuși ministrul culturii de atunci, Albert Apponyi l-a numit pe Siegescu ca șef de catedră.³² Astfel în fruntea Catedrei a fost numit un deputat parlamentar român, care exact atunci a fost ales ca deputat în culorile partidului guvernamental în cercul Oravița. În urma morții din 25 ianuarie 1909 a deputatului Coriolan Brediceanu, s-au organizat alegeri suplini-

³⁰ Alexandru VAIDA-VOEVOD, *Memorii* vol. I. ed. de Alexandru ȘERBAN, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, 143–144, 146–147.

³¹ Gavrilă TOMI, *Ioan Ciocan – la 90 de ani de la trecerea sa în neființă*, Arhiva Someșană, (III/IV) 2005, 285; Iosif UILĂCAN, *Ioan Ciocan în alegerile parlamentare din cercul electoral Năsăud (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX)*, Anuarul Asociației Profesorilor de Istorie din România – Filiala Bistrița-Năsăud (I) 2006, 13–24; IUDEAN, *op. cit.*, *passim*.

³² SZENTPÉTERY, *op. cit.*, 587.

toare în cercul electoral Oravița. Contracandidatul lui Siegescu fusese George Pop de Băsești, președintele Partidului Național Român. Alegerile au avut loc pe data de 18 februarie 1909 și au adus o victorie sigură (66,4% din voturi) pentru Siegescu. Baza electorală a lui Siegescu o constituiau în primul rând învățătorii și preoții (mai ales greco-catolici) români, până când marea majoritatea a țăranilor români au votat pentru PNR. Potrivit prevederilor legii electorale, dacă cineva era remunerat cu salariu din bugetul statului, nu putea să fie și deputat parlamentar. Deci Siegescu, fiind profesor gimnasial, nu putea să-și ocupe postul său de deputat.³³ În cazul profesorilor universitari însă legea făcea excepție. Asta era deci cauza pentru care din Siegescu în primăvara anului 1909 trebuia făcut așa de repede profesor universitar.

Atacurile lui Goga n-au întârziat. Într-un stil simplist, războinic, frustrat și de victoria electorală a lui Siegescu (Goga aparținea aripei radicale a Partidului Național Român) îndemna tineretul universitar român la revoltă: „Dacă la universitățile noastre am avea un tineret conștient și hotărât, el ar trebui să împiedice lecțiunea de deschidere a unei astfel de unelte, a acestui pângăritor și nimicitor a tot ce este românesc, limba și știința românească.”³⁴ Îndemnul lui Goga a fost ascultat: „băieții noștri, peste 100, l-au împiedicat a-și ține prelegerea de inaugurare. Unul i-a dat și ghiolduri în coaste cu toate că a ieșit din sala de prelegere însoțit de decanul Szinnyei [József, 1830–1913].”³⁵ Aflând vestea de la Miron Cristea, Goga scria entuziasmat despre acțiunea tinerilor universitari români: „Acești băieți ne-au dat o dovadă, că, deși aruncați în valurile unei vieți străine de îndemnurile lor, deși trecuți prin școli cu menirea de-a crește ieniceri, totuși și-au păstrat sufletul curat și neatins de germenul boalei care-i împrejmuie. Și-au păstrat îndărătnicia lor ciobănească și bunul lor simț țărănesc, acolo în Budapesta ale cărei săgeți înveninate nu pot pătrunde în aceste piepturi pline de vigoare.”³⁶ Iată ciobanul român sănătos contra orașul putred și decăzut. O idee falsă, simplistă de un sămănătorism

³³ Despre alegerea lui Siegescu vezi: IUDEAN, *op. cit.*, 242–250.

³⁴ Anonim (după părerea mea Goga), *Catedra din Budapesta*, Tribuna (Arad), 1909 (XIII), nr. 54, 1909 marți 9/23, 2.

³⁵ Scrisoare lui Miron Cristea către Goga: Budapesta, 18 ian. 1910: *Octavian Goga în corespondență* vol. II., ed de Mihai BORDEIANU și Ștefan LEMNY, Editura Minerva, București, 1983, 235.

³⁶ Octavian GOGA, *Însemnările unui trecător*, Arad, 1911, 234–235.

vulgar, dar care va marca și atitudinea estetică a lui Goga. Nu e de mirare că după astfel de antecedente Siegescu, și prin el într-un mod indirect și Catedra de Română, a fost amestecată în cea mai faimoasă dispută (aparent literară) româno-maghiară de la începutul secolului 20.³⁷

Totul a pornit de la ședința parlamentară din 13 decembrie 1912 când deputatul (din partea Partidului Național Român) Ștefan Cicio-Pop a ținut un lung discurs contra întemeierii a diecezei greco-catolice maghiare de Hajdúdorog. Planul guvernului de a fonda o eparhie greccatolică maghiară cu limba liturgică greacă și maghiară favoriza maghiarizarea enoriașilor, rupând totodată din Biserica Unită a Transilvaniei 83 de parohii române. La dezbateră a participat și Siegescu, care era privit de către contemporani ca spiritus rector al fondării diecezei de la Hajdúdorog.³⁸ Siegescu în cuvântarea sa însă nu a spus nicio vorbă despre problema eparhiei din Hajdúdorog, în schimb a lăudat elogios dispozițiile guvernului pentru ridicarea salariilor preoților și ale dascălilor, și a ținut o adevărată diti-rambă împotriva ateismului care otrăvește spiritele unor profesori. În răspunsul său final, ministrul cultelor Zichy János și-a expus acele idei principale după care au fost stabilite punctele cardinale ale bugetului privind cultura și învățământul. Concepția de bază a lui Zichy era că un stat național (cum este statul maghiar) nu poate să sprijine decât o singură cultură națională, bineînțeles cea maghiară. Această cultură națională nu depinde

³⁷ Ion Dodu Bălan într-o monografie de 426 de pagini nu spune niciun cuvânt despre această dispută Goga-Ady. O excepție constituie micromonografia lui Mircea Popa, dar și aici autorul a lăsat la o parte problemele spinoase ale discuției. Vezi: Ion Dodu BĂLAN, *Ocatvian Goga*, Editura Minerva, București, 1971; Mircea POPA, *Octavian Goga între colectivitate și solitudine*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 228–232. Mai recent a fost publicat pe site-ul bucureștievechisinoi un foarte bun articol (nesemnat) despre relația lui Ady și Goga în limba română, analizând mai ales concepția celor doi despre oraș: <http://www.bucurestivechisinoi.ro/2010/07/inchipuirile-orasului-in-literatura-inceputului-de-secolii/> În literatura maghiară s-a scris mult despre relația Ady–Goga: DOMOKOS Sámuel, *Octavian Goga, a költő és műfordító*, Kriterion, Bukarest, 1971, p. 219–242; ADY Endre Összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok XI, s. a. r. LÁNG József, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 196–214; 271–286; KISS Gy. Csaba, „Goga Oktávián vádjai” – nemzetiségi keretben in *Keresztirányok*, szerk. BERKES Tamás, Balassi Kiadó, Budapest, 2001, 347–353; BÍRÓ Béla, *Az Ady–Goga-vita, avagy a román–magyar szóértés esélyei in Tükörben. Imagológiai tanulmányok*, szerk. TAPODI Zsuzsa, PAPP Levente, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 213–227.

³⁸ Remus CÂMPEANU, *Biserica română unită, între istorie și istoriografie*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, 134.

de guvern, fiind „înfîpt în sufletul viu al națiunii maghiare și este atotputernică, eternă și nemuritoare.”³⁹ Era fără îndoială un răspuns arrogant la cuvântarea lui Cicio-Pop, ocolind problemele spinoase și expunând clar ideea maghiarizării în numele supremației națiunii maghiare.

Goga a reacționat imediat. Într-un amplu articol ironic și bine scris afirma că cultura/literatura națională maghiară pe care ministrul Zichy ar vrea s-o impună naționalităților în vederea maghiarizării lor, nici nu există ca atare: „literatura națională ungurească a încetat în poezie cu Petőfi și Arany János, iar în proză cu Mikszáth, făcând loc literaturii naționale ovreiești budapestane, hotărîtoare în zilele noastre. [...] Numai întâlnești în piesele lor de teatru pe țăranul gălăgios, violent, nu mai găsești în poezia lirică suflul de sănătate rustică, dragostea de natură. Nu mai e nici pusta ungurească în cântece, nici chiot de ciarde, nici vitejia romantică a haiducilor din Bakony. [...] Nu mai e literatura militantă, nu mai sunt luptători pe arenă, nu mai vezi tribuni ai revendicărilor naționale. Nu te mai opresc accentele energice ale violenței turanice, în fața ta se desenează icoane triste, întunecate, clișeuri uzate de artă internațională. [...] Țăranul a încetat a mai fi subiect literar, nemeșul se mai ivește abia în câte o piesă de teatru ca să facă deliciile spectatorilor cu poza lui ridicolă. [...] Vei întâlni în schimb la teatru pe avocatul din Lipotvaros cartierul evreiesc din Pesta, pe burghezul utilitarist, pe orășanul mut pentru frumusețile naturii. [...] O astfel de cultură improprie fără rădăcini, cum e cultura maghiară din zilele noastre, despre care cântă ditirambi dl. ministru Zichy, nu poate constitui o primejdie pentru noi, tocmai astăzi când literatura românească e îndrumată în spirit național de-o mulțime de talente superioare.”⁴⁰ Articolul lui Goga a atins coarde sensibile provocând un val de reacții din partea intelectualilor maghiari. Scriitorii conservatori de mîna a doua⁴¹

³⁹ *Országgyűlés Képviselőházának Naplója* XVI. kötet, Bp., 1912, p. 461.

⁴⁰ Octavian GOGA, *Un anacronism: cultura națională maghiară*, *Românul* (III) 7 ianuarie 1913, 3–4.

⁴¹ Reprezentantul cel mai cunoscut al acestor tip de scriitori era Mihály Szabolcska (1891–1930), care era considerat poetul simplității și al satului maghiar. (Exact ceea ce lipsea din literatura maghiară, după părerea lui Goga.) Despre valoarea literară a lui Szabolcska vezi: N. PÁL József, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady–Rákosi vita. Egy konfliktusos eszméletörténeti pozíció természete és következményei*, University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Hungarian Studies, Jyväskylä – Pécs, 2008, 173–174, 213. (Spectrum Hungarologicum 1).

erau încântați de diagnoza lui Goga, putând justifica prin articolul lui propriile lor frustrații: așa zișii scriitori maghiari moderni mai toți sunt de origine evreiască. La Budapesta au monopolizat pentru ei înșiși toată viața literară maghiară. Au răspuns bineînțeles și scriitorii vizați direct de articolul lui Goga: Ignotus (Hugo Veigelsberg, 1869–1949), Robert Braun și Ady. Răspunsul lui Ignotus, deși el era cel mai vizat de către articolul lui Goga, era fără vlagă.⁴² În schimb însă Robert Braun (1879–1937) – care știa și limba română, fiind născut la Arad, iar mai târziu fiind profesor gimnazial la Lipova – într-un lung articol a analizat unilateralitatea și contradicțiile gândirii lui Goga. Nu numai satul și țăranul asigură caracterul național al literaturii – afirma Braun. Tema literaturii maghiare nu mai este pusta și ciobanul pentru că societatea maghiară s-a schimbat între timp. Nu cultura maghiară ci cea română este un anacronism – afirma Braun – dat fiind faptul că „publicul și societatea (cea a românilor ardeleni) a căror scriitor se consideră el [Goga], din punctul de vedere al dezvoltării sociale, este la nivelul societății maghiare din vremea lui Petőfi și Arany.”⁴³ Ady, care era singurul erou pozitiv în articolul lui Goga, a găsit călcâiul vulnerabil al scrierii lui Goga tot în frustrația autorului provocat de europenitatea și modernitatea culturii maghiare: „Acum mă apropii de motivul secret, ascuns și semi-conștient al acuzațiilor lui Goga: invidia. Da, Ungaria este o țară bizară, dar totuși și-a trăit viața sa împreună cu Europa începând cu cruciade, iar apoi continuând cu protestantism, cu revoluția franceză, și ajungând până la urmă și la realitatea robustoasă, puternică a socialismului. [...] Nu spun că pentru românii de azi este inimaginabil cultura intelectuală a noastră, dar cu siguranță este pentru ei amețitor de mare; adică orbitor, adică supărător.”⁴⁴ Mai metaforic, mai frumos, mai estetic dar și Ady pleda pentru superioritatea culturală maghiară, așa cum făcea și ministrul Zichy în parlamentul maghiar. Ba printr-o aluzie vagă făcea referire la faptul că cultura română din Ungaria este superioară celei din România, și chiar Goga este partea integrantă a acestei culturi, așa cum sunt și scriitori evrei atât de blamați de către Goga: „Nu pot să mă jur

⁴² IGNOTUS, *Magyarság és irodalom*, Nyugat (VI) 1913/ 5, (1. martie), 327–331.

⁴³ BRAUN Róbert, *Goga Oktávián a magyar kultúráról*, Huszadik Század (XIV) 1913/2, 208.

⁴⁴ ADY Endre, *Goga Octavian vádjai*, Nyugat (VI) 1913/ 10, 789–791. Eu citez articolul lui Ady din ediția critică: ADY Endre, *Összes prózai művei*, op. cit., 18.

că într-o zi armata română nu ne va răpi de la noi Ardealul, dar maghiaritatea noastră, această dumbravă fertilă sufletească [adică cultura și limba maghiară] nu vor putea zdruncina opincile românești niciodată. Misiunea ce o are România, fără îndoială poate să stârnească sentimente minunate în pieptul românilor, dar nici misiunea noastră nu e mai prejos, fiind o pasiune omenească mare și frumoasă, care are capacitate să atragă pe străini de partea noastră și să-i transforme în [maghiari] fanatici. Și deocamdată cultura română cea adevărată aparține Ungariei, cum și Goga este al nostru malgré lui.”⁴⁵

Prin răspunsurile lui Ady și Braun se aruncă o lumină și asupra zonelor obscure ale articolului lui Goga. Interpretând textul lui Goga dinspre răspunsurile venite din partea maghiară se vede clar că miza centrală în scrierea lui Goga nu era existența sau nu a culturii maghiare, ci problema asimilării. Degeaba afirma Goga că românii n-au nimic de temut de o cultură falsă și decăzută cum este cea maghiară, născută din încrucișarea evreo-maghiară din Budapesta, la începutul articolului său vorbește clar de primejdia asimilării care pândeste și pe românii din Ungaria. Este nevoit și Goga să recunoască că această cultură maghiară modernă „semitizată”, atât de blamată de el, prezintă serioase forțe de atragere pentru destui de mulți intelectuali români: „Intelectualul nostru ardelean izolat prin forța împrejurărilor de manifestările superioare ale culturii românești, condamnat la o educație străină rămâne adese orbit de strălucirea de fațadă a ungurismului din jurul lui, care-l buimăcește și-i slăbește încrederea în puterile proprii. Câți oameni de-ai noștri nu întâlnim zilnic, pantru cari contele Apponyi [Albert Apponyi ministrul culturii, autorul ideologic al faimoasei lex Apponyi] e cea mai înaltă expresie a debatterului parlamentar, gazeta „Az Újság” [unul dintre cele mai renumite cotidiene maghiare apărute între 1903–1944] bun organ de publicitate, Újházi [Ede, 1841–1915] cel mai genial actor, Pikler [Gyula, 1864–1937, profesor de drept], Molnár Ferenc [1878–1952, dramaturg foarte popular] autorul cel mai de spirit și așa mai de parte. Acești surghiuniți pe cari nenorocirea i-a ținut departe de curente de gândire ale apusului și în același timp nu le-a dat nici prilejul să pătrundă în tainele sufletului românesc, duc o viață intelectuală de compătimit, plină de greșuri și de dibuiri. Psihologia lor de hibridi

⁴⁵ *Ibidem*, 18.

e cea mai dispusă să atingă în raporturile cu străin coarde de concialianță vinovată, din ceata lor se recrutează șeghești [Siegescu] politici și literari, ei sunt agenții de licitație minuendă a pretențiilor noastre legale.”⁴⁶

Rândurile lui Goga ne prezintă elocvent dubla situație frustrantă a intelectualului român din Transvania și din Ungaria. Și dinspre București, și dinspre Budapesta situația sa era una periferică. Începând cu faimosul articol al lui Titu Maiorescu din 1868 (*Limba română în jurnalele din Austria*), intelectualilor români din Ungaria li se reproșează influența pregnantă a culturii și limbii maghiare și germane. Iată ce scria Dului Zamfirescu: „Slavici scrie o limbă românească pocită. [...] Chendi Ilarie, care nu scrie bine românește, dar care gândește binișor.”⁴⁷ Aproape exact acele învinuiri care se aduc de către Goga, Chendi sau Lupaș lui Ciocan, lui Siegescu sau lui Alexici. Despre faptul că în Monarhia Austro-Ungară, și mai ales în capitala Ungariei mulți intelectuali români se simțeau subjugăți, maltratați și marginalizați, nici nu are rost să vorbim, toată istoria literară și publicistică românească a secolului al 19-lea ne dovedește acest lucru. La această dublă situație frustrantă, cauzată de atracția și/sau respingerea celor două centre (București și Budapesta) din partea românilor din Ungaria și Ardeal s-au născut diferite reacții. Intelectualii, mai ales scriitorii, redactorii și publiciștii (de ex. Goga, Octavian Tăslăuanu, Ioan Slavici, Vasile Lucaciu, George Coșbuc) erau de părere că „soarele pentru toți români la București răsare” (Slavici).⁴⁸ Ei vroiau să se integreze în cultura română și în literatura română (mulți dintre ei s-au și stabilit dincolo de Carpați). Deși erau puțini la număr, pe plan publicistic erau cei mai gălăgioși. Urmând vechea metodă a lui Alexandru Roman, provocau intenționat procese de presă, care erau imediat transformate în campanii de propagandă contra guvernului maghiar. Totuși, din punct de vedere politic erau prudenți: pentru unirea Transilvaniei cu România nu militau deschis, numai după ce au trecut Carpații la izbucnirea primului război mondial (de ex. Goga, Tăslăuanu, Lucaciu). Ba unii dintre ei ajunși în România se

⁴⁶ GOGA, *Un anacronism*, op. cit., 2.

⁴⁷ DULIU ZAMFIRESCU, *Literatura românească și scriitorii transilvăneni (1903)* in D. ZAMFIRESCU, *Opere* V, ed. de Mihai GAFIȚĂ, Ioan ADAM, Editura Minerva, București, 1982, 418.

⁴⁸ Scrisoarea lui Slavici către Iorga: Măgurele 20 iulie 1907, in I. E. TOROUȚIU, *Studii și documente literare* VII, București, 1936, 236–238.

dezamănesc repede și privesc cu nostalgie la soarta „mai bună” a românilor din Monarhia Austro-Ungară. Întristat de evenimentele petrecute în timpul răscoalei țărănești din 1907, Slavici scria următoarele lui Iorga: „În ceiace privește viața culturală românii din împărăția habsburgică sunt mai presus de frații lor din România. Dacă e vorba de cultura fizică, în România marile mase ale poporului degenerază în urma miseriei, iar pătura supra pusă, cum îi zicea Eminescu, e istovită de desfrâu. D-ta știi, că nu e așa nici în Ardeal, nici în Țara Ungurească, nici în Banat, nici în Bucovina decât unele ținuturi copleșite de evrei. Dacă e vorba de cultura economică, în România săteanul muncește în sec, iar boierii fac ceiace nemții numesc *Raubwirtschaft* [economie de jaf] storc și pământul și pe muncitorii lui, și țara întreagă e părăginită. [...] N-au românii de dincolo ce să învețe de la frații lor de aici, și să-i feească Dumnezeu să nu ajungă în starea în care se află azi aceștia. Dacă e vorba de cultura morală, să ni închidem ochii ca să nu mai vedem ceiace se petrece și se tolerează în România, unde nu mai e nimic sfânt și omul cumsecade e fie nesuferit, fie disprețuit. Ai dori d-ta, ca frații din Ardeal, cei din Banat, cei din Țara Ungurească ori cei din Bucovina să ajungă și ei în starea în care se află cei din România?”⁴⁹

Gruparea cea mai numeroasă însă o constituiau românii, care dacă erau puși să aleagă între București și Budapesta, au preferat capitala Ungariei. Cel puțin până la anul 1918. Acest lucru s-a văzut clar în situația limită provocată de izbucnirea războiului mondial. Nu numai parlamentarii guvernamentali români, dar și liderii Partidului Național Român și-au exprimat fidelitatea față de Monarhia Austro-Ungară. În februarie 1917, la câțiva luni de la intrarea României în război, aproape 200 de români din Ardeal și Ungaria au semnat o declarație de fidelitate față de Coroana Maghiară. E drept, unii numai sub presiunea guvernului maghiar, dar totuși au semnat-o. Iată numai ultimul paragraf al declarației: „Noi, românii din Ungaria, ținem morțiș să rămânem sub stăpânirea sfintei coroane ungare. Spre apărarea acestei voințe neclintite a lor sângerează mii de fii ai noștri și, pentru asigurarea acestei voințe a sa, poporul român din patrie va lupta cu toate armele sale sufletești și trupești.” Printre semnatari găsim nume ca Vasile Mangra, Miron Cristea, Nicolae Sulica, etc,

⁴⁹ Slavici către Iorga în TOROUȚIU, *Studii și documente* VII, op. cit., 237.

și bine înțeles Iosif Siegescu.⁵⁰ Atitudinea semnatarilor cred că a caracterizat-o cel mai adecvat Lucian Boia: „Dacă de eroism nu poate fi vorba, nu decurge neapărat de aici concluzia unei renunțări. Conducătorii românilor căutau să evite un conflict cu autoritățile ungare care, în timp de război, s-ar fi întors împotriva lor și a întregii populații românești. Însă nu e corect nici să răsturnăm lucrurile în sensul unei *lupte* – care n-a existat – pentru unirea cu România.”⁵¹

Ca savant Siegescu nu era chiar așa de netaientat cum îl prezenta Goga. În orice caz a scris mai multe articole științifice decât Al. Roman. E adevărat că toate în limba maghiară, dar în cele mai importante reviste științifice ale vremii. Nu a devenit membru al Academiei Române, dar era o personalitate respectată de către viața științifică maghiară, dovadă că a fost ales încă din 1898 membru al societății „Budapesti Philologiai Társaság” (Societatea Filologică din Budapesta), și a publicat regulat în revista de mare prestigiu a societății, *Egyetemes Philologiai Közlöny*. Scria printre primii despre unele monumente de limbă română, ca de exemplu *Dictionarium Valachico-Latinum*, redactat în jurul anilor 1650, publicat în întregime numai în 2008, despre sursele *Molitevnicului* lui Coresi (1567–1568) sau despre traducerea epopeii comice a lui Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) *Batrachomyomachia* în limba română, făcută de către un anumit Josif Kontz în 1816.⁵² Siegescu era totodată printre primii (și în limbi străine, și singurul până azi) care scria o monografie întreagă despre mitropolitul Dosoftei (*Dosoftei metropolita, mint költő. Tanulmány a román irodalom köréből*, Budapest, 1897.) Fiind preot greco-catolic, va scrie o monografie nu chiar așa de nesemnificativă cum era considerată până acum, despre uniunea românilor, afirmând că „tot ce este bun și glorios în națiunea și biserica română se datorește uniunii. Literatura și cultura română

⁵⁰ Textul și semnăturile vezi la: Ion RUSU ABRUDEANU, *Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului Regat*, București, [1930], 277–280.

⁵¹ Lucian BOIA, „Germanofilii.” *Elita intelectuală românească în anii primului Război Mondial*, Humanitas, București, 2013², 73.

⁵² EphK, (XXIX) 1905, 77–80; 363–368; (XXXII) 1908, 648–657. Ediția critică a dicționarului român-latin: *Dictionarium Valachico-Latinum. Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. CHIVU, Editura Academiei Române, București, 2008. Despre traducerea epopeii lui Csokonai: KÖLLŐ Károly, *Confluente literare. Studii de literatură comparată româno-maghiară*, Editura Kriterion, București, 1993, 89–126.

începe odată cu uniune. Ce erau românii înaintea uniunii: sclavii altora și prada calviniștilor.” Monografia a fost reabilitată recent, păstrând bineînțeleș și unele accentele critice, de către Remus Câmpeanu.⁵³

Opera principală a lui Siegescu rămâne însă monografia despre istoria ortografiei românești.⁵⁴ Este o lucrare de sintetiză a activității sale științifice de până atunci, introducând în această monografie toate studiile sale publicate mai devreme în domeniul filologiei românești. Lucrarea a avut o primire bună din partea contemporanilor: în revista *Unirea* din Blaj a apărut o recenzie apologetică; iar în revista Academiei Maghiare s-a făcut o prezentare detaliată a lucrării.⁵⁵ Poate este singura manifestare a lui Siegescu despre care nici cei mai înverșunați adversari ai lui (Goga, Chendi etc.) n-au scris nimic negativ. Siegescu refuză teza răspândită printre intelectualii greco-catolici, mai ales datorită corifeilor Școlii Ardelene pe baza lui Dimitrie Cantemir, cum că românii până la sinodul de la Florența (1437) ar fi scris cu litere latine, fiind totodată și „creștini latini.” După el românii au îmbrățișat ortodoxismul și semnele chirilice de la bulgari încă în secolul al 12-lea, rupându-se totodată astfel de lumea occidentală latină. La cultură și scrierea latină au fost reconduși de către intelectuali străini: polonezi, italieni, dar mai ales maghiari. E meritul lui Siegescu că ne dă pentru prima dată o prezentare detaliată a textelor românești scrise în secolele 16-18 cu caractere latine și ortografie maghiară (catechismul lui Fogarasi, oda lui Mihai Halici, *Dictionarium Valachico-Latinum*, psaltirea lui Viski etc.), texte care nici până astăzi nu au o ediție critică integrală și serioasă.

În limba română Siegescu a publicat doar trei opere, și încă ce opere! Una este o culegere de rugăciuni publicată imediat după izbucnirea primului război mondial pentru soldați români din armata austro-ungară, care mergeu pe front, îndemnând pe acești soldați să se lupte vitejește pentru patria lor. (*Rugăciuni pentru soldați*, adunate de dr. Iosif Siegescu preot, Budapest, 1914.) Alta este editarea discursurilor parlamentare ale

⁵³ *A magyarországi románok szent uniója*, Budapest, 1894, 4. Vezi și: Remus CÂMPEANU, *Biserica română unită*, op. cit., 133–143.

⁵⁴ SIEGESCU József, *A román helyesírás története*, Budapest, 1905.

⁵⁵ *Unirea*, (XVI) 1906 nr. 15 (14. aprilie), p. 124–125. Recenzia lui Bartha: *Magyar Nyelvőr*, (XXXV), 1906, p. 226–228. O recenzie mai reținută vezi în *Răvașul*, (IV) 1906, nr. 5. (10 febr.), 19.

„celui mai mare dușman al românilor,” contele István Tisza (prim-ministru între 1903–1905 și 1913–1917) în traducerea română: *Discursurile contelui Ștefan Tisza 1893–1915. Cu o prefață despre personalitatea contelui Tisza și despre concepția lui asupra problemei românești. [...] Adunate de un român iubitor de adevăr*, Budapeșt, 1915. În sfârșit a treia este chiar un discurs ținut de către el în parlamentul maghiar: *Discursul deputatului prof. dr. Iosif Siegescu despre chestia română în Camera ungară în ședința de la 28 februarie 1917*, Budapeșt, 1917. În acest discurs ținut în toiul războiului Siegescu cerea nici mai mult, nici mai puțin de la politicienii români decât să nu formeze partide pe criterii etnice, ci să-și desfășoare activitate în cadrul partidelor politice maghiare. Într-o totală concordanță este cu acest discurs parlamentar micul articol al lui Siegescu, scris imediat după intrarea României în război, pentru ziarul *Poporul Român*, cu titlul *România, împotriva noastră*. Articolul până la urmă nu a fost publicat dar ni s-a păstrat varianta autografă scrisă în limba maghiară. Din textul vădit propagandistic se degajă un dispreț și față de România, și față de acei români transilvăneni și ungureni (în primul rând Goga și Vasile Lucaciu) care au făcut propagandă pentru intrarea României în război de partea Antantei. „Românii de dincolo vin acum împotriva noastră. Vor să distrugă Ardealul, care a fost izvorul răcoritor și pentru sufletul lor însetat de carte și de cultură. Amețiți de gunoiul poporului nostru – cum fostul deputat Vlad l-a numit pe Goga și pe Lucaciu – aduc acum nenorocirea pe capul nostru. Dar în curând vom scăpa de ei. [...] Goga și popa Lucaciu vin acum, și vor să străpungă cu cuțitul inima sfântului rege, și a țării, în pământul căreia zac mormintele strămoșilor lor. Asta e rușinea lor, și această rușine trebuie să cadă asupra capul lor. Săvârșesc un păcat mai mare decât acel care omoară propria sa mamă. Dar vor primi și ei răsplata cuvenită de la Dumnezeu din cer. [...] Dar să ridicăm în sus sufletele noastre! Românii care au invadat pe furiș țara noastră, o să se deie de un zid uriaș construit din trupurile noastre. Pentru a potoli setea lor de răzbunare, vor să varsă sânge nevinovat. Pe noi vor ei să ne elibereze? Noi aici am trăit în pace, și eram fericiți. Și o vom apăra cu dârzenie pacea și libertatea noastră, pentru că nu vrem să trăim ca iobagii, așa cum trăiesc ei în țara lor.”⁵⁶

⁵⁶ SIEGESCU József, *România ellenünk*, OSZK, Kézirattár, Analekta 5333. sz. Dar nu putem afirma nici măcar că acest ton ar fi fost caracteristic numai al renegaților și al „trădătorilor de neam.” După relatările lui Miron Cristea, deputatul Aurel Vlad, un reprezentant de

I.4. SCHIMBĂRILE LA FAȚĂ ALE UNUI FILOLOG: GHEORGHE ALEXICI

Dacă în vremea lui Al. Roman catedra era o instituție de o singură persoană, treptat-treptat numărul profesorilor crescuse. Din 1897 la catedra sub conducerea lui Ciocan și Siegescu a mai activat Gheroghe Alexici (1864–1936), Iosif Popovici (1876–1923), iar mai târziu Sulica Szilard (1884–1945). Alexici a candidat de două ori pentru conducerea catedrei. Prima dată imediat după moartea lui Roman. Așa cum am văzut, a fost numit Ioan Ciocan, dar Alexici a putut să rămână la catedră, în calitate de conferențiar. Din punct de vedere profesional, Alexici ar fi fost cea mai bună opțiune pentru conducerea catedrei. Era un filolog erudit. Și-a făcut studiile la Facultatea de Litere a Universității din Budapesta la specialitatea maghiară-latină-română. În 1888 publica teza sa de doctorat (*Magyar elemek az oláh nyelvből*), care a văzut lumina tiparului într-una din cele mai prestigioase reviste lingvistice maghiare (*Magyar Nyelvőr*), fiind publicată în același an și într-o monografie autonomă. Era prima lucrare monografică despre elementele maghiare ale limbii române. Mesajul adevărat al lucrării însă – expus într-un mod foarte prudent – era că limba și poporul român s-au format în sudul Dunării. Românii, fiind un popor de păstori, au preluat formele mai înalte ale culturii (de ex. agricultura) de la alte popoare, printre care se numără și maghiarii, după ce au coborât din pășunile muntoase la șes. Când românii se întâlnesc cu maghiarii, aceștia din urmă aveau deja o organizare statală și socială bine încheată.⁵⁷ În literatura română de specialitate opera lui Alexici a rămas neobservată (deși în anul 1894 va fi publicată și în limba română în revista lui Grigore Moldovan, *Ungaria*). Lingviștii maghiari însă erau foarte recunoscători lui Alexici, care a fost laureat pentru această lucrare cu premiul Academiei Maghiare (premiul Sámuel).⁵⁸

---

frunte al PNR-lui ar fi spus „numai gunoiul a dezertat în România [...] ca să scape de frontul unguresc.” (Elie Miron CRISTEA, *Note ascunse*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, 111.) E drept că după 1918 și Aurel Vlad se înrola bucuros în rândul „golanilor dezertori”: între 1919–1920 este deja ministrul finanțelor la București. Trebuie să mai reținem și faptul că după ce armatele germane și austro-ungare au intrat în București, pentru românii din Ardeal nu prea mai avea sens să se arate ca susținătorii României.

⁵⁷ ALEXICS György, *Magyar elemek az oláh nyelvből*, Budapest, 1888, vezi mai ales paginile: 124–129.

⁵⁸ HORVÁTH Ignác, *A magyar irodalom 1888-ban*, MKSz (XIII) 1888, 374.

Chiar dacă și-a exprimat numai succint teoriile privitoare la etnogeneza românilor, Alexici și-a băgat mâna într-un adevărat cuib de viespi. Până la a doua jumătate a secolului al 19-lea istoricii și lingviștii maghiari nu s-au amestecat în discuția (ținută la ordinea zilei mai ales de către corifeii Școlii Ardelene) privind continuitatea românilor pe teritoriul Daciei Traiane. În afară de Bolla Márton (1751–1831) toți lingviștii și istoricii maghiari, cu unele nuanțări, acceptau teoria Școlii Ardelene despre continuitatea românilor.⁵⁹ În primul rând funcționarii imperiali de origine germană sau slavă erau contra continuității: Joseph Karl Eder, Johann Christian Engel, Jernej (Bartolomeu) Kopitar. Specialiștii maghiari intrau în arenă numai în a doua jumătate a secolului al 19-lea. Primul lingvist maghiar serios care s-a ocupat cu etnogeneza românilor era Pál Hunfalvy (1810–1891). Pe lângă Hunfalvy era László Réthy (1851–1914), cel care s-a avântat în discuția despre continuitatea românilor. Astăzi Réthy este cunoscut mai mult ca numismatic, și ca bibliotecarul Muzeului Național (astăzi biblioteca Széchényi), dar opera sa lingvistică, astăzi aproape uitată, este tot așa de importantă. Studiile și le-a făcut la universitățile din Budapesta, Cracovia și Viena, iar din anul 1900 era numit profesor ordinar la Universitatea din Budapesta. În anul 1887 a publicat o amplă monografie despre originea românilor (*Az oláh nemzet és nyelv megalakulása*), prima de fapt de acest gen în literatura maghiară de specialitate.⁶⁰ Réthy pe lângă argumentele înșirate de Miklosich, Rösler și Hunfalvy a introdus o nouă probă în favoarea teoriei imigraționiste. El a observat că acele schimbări fonetice care au survenit în limba latină numai după secolele 6-7, se găsesc și în limba română. De exemplu transformarea consoanei **k** urmată de vocale palatale se transformă în **č** (FECIT > face) a avut loc numai după secolul 6. Concluzia lui Réthy era că aceste fenomene se pot explica numai prin faptul că acea variantă a limbii latine din care s-a format limba română în secolul șase încă era în contact cu restul latinității. Ori acest lucru nu se poate admite dacă strămoșii românilor, după retragerea aureliană, s-ar fi retras în munți din fața năvălirilor barbare, așa cum susține

⁵⁹ Lucrarea lui Bolla *Dissertatio de valachis qui Transylvania incolunt* (1791) a rămas în manuscris. Prima dată a fost publicată doar în 1907.

⁶⁰ Cartea a fost tradusă și în limba română (sub pseudonimul I. Costa) dar niciun lingvist român nu o citează: I. COSTA, *Dezlegarea chestiunii originii românilor*, Budapesta, 1896.

Xenopol. Ergo: în secolul șase strămoșii românilor nu puteau să aibă contact cu restul lumii latine decât în sudul Dunării, unde încă mai exista Imperiul Roman Oriental.

Alexici era încântat de cartea lui Réthy. A și scris imediat o recenzie de mărimea unui studiu, în care a avut numai cuvinte de laudă la adresa lui Réthy.⁶¹ În ciuda acestor lucruri, în această perioadă Alexici nu devine încă ținta atacurilor acelor intelectuali români care în negarea continuității și în recunoașterea influențelor maghiare asupra culturii române vedeau numai trădarea intereselor românești. În anul 1894, cu sprijinul lui Alexandru Roman, primește o bursă de studii în țările occidentale.⁶² Această călătorie de studii a întărit convingerea lui Alexici privind locul de formare al poporului român. Iată câteva pasaje entuziasmate din scrisoarea sa de mulțumire adresată lui Roman:

„Trei săptămâni m-am oprit în Venezia pentru cunoașterea dialectului venezian, apoi pentru 6 săptămâni la Milano la domnul Ascoli. În veci nu pot uita primirea cea pretinească și instruirea lui, pot zice părintească, de care m-a făcut părtaș, căci atâta și astfel de lucruri, nicăieri și de la nici un om n-am auzit. El m-a introdus în studiul dialectologiei italiene, el mi-a arătat calea pe care am să o urmăresc în viitoarea-mi muncire și tot el, marele, ba cel mai marele romanist de azi, mi-a dovedit cu date puternice, că leagănul limbii noastre este în Bălcan și ca în zădar ne zvărcolim împotriva adevărului tainic. Tot astfel mi-a vorbit domnul profesor Monaci, din Roma, [Ernesto Monaci 1844–1918] domnul Luigi Morandi și domnul Gaston Paris.”⁶³

Nume ilustre dintre care nici unul nu poate fi învinuit nici de antiromânism, nici de filomaghiarism. Ba chiar Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907) era un fervent sprijinitor al mișcării memorandiste din 1894.⁶⁴ În ciuda opiniilor sale prezentate mai sus, Alexici nu era trecut în rândul renegaților

⁶¹ RÉTHY László, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*, Budapesti Szemle (XXXII) 1888, vol. 54, nr. 138, 413–428.

⁶² Gheorghe ALEXICI, *Resunetul timpurilor. Cercetări asupra obârșiei limbii române. De Popa Coresi* [= Gh. Alexici], Budapesta, 1895.

⁶³ Paris, 22 februarie 1896, BAR, fond Alexandru Roman, S 3 DCCCXXI.

⁶⁴ Dimitrie BRAHARU, *Chestiunea română în Italia în timpul Memorandumului*, Analele Institutului de Istorie Națională (IX) 1944, 1–130.

și al trădătorilor. Avea relații bune cu membrii tinerei generații naționaliste. În 1901 era în relații cât se poate de bune cu întreaga familie Iorga. Noua soție a lui Iorga („Catinca néni”) chiar trimite o carte copilului lui Alexici. În timpul șederii lui Iorga la Budapesta pe data de 28–29 septembrie 1901, Alexici organizează o întâlnire între studenții români de la Universitatea din Budapesta și Iorga.⁶⁵ În 1903 Alexici îl ajută pe Tăslăuanu și pe Goga să tipărească la Tipografia Franklin trei numere ale revistei *Luceafărul*.⁶⁶ Drept răsplată i-a fost publicat în *Luceafărul* un amplu studiu (*Din trecutul poeziei populare române*) despre influența poeziei populare române asupra folclorului și literaturii culte (în primul rând opera lui Balassi Bálint) maghiare, însoțit cu următoarele cuvinte de laudă din partea redacției (scrise de către Alexandru Ciura, sau chiar de către Goga): „Publicăm cu deosebită plăcere interesantul studiu al d-lui Gh. Alexici, prin care se aduce un interesant serviciu istoriei noastre culturale și credem că cei interesați și competenți vor căuta să continue cercetările în această direcție. Faptul că un asemenea articol al lui Alexici a putut să apară în *Luceafărul*, arată că în această perioadă încă el nu aparținea în viziunea lui Goga și a tovarășilor săi „șegheștilor.” Ba, Alexici se arată un ortodox zelos, și știm că în general acei deputați români guvernamentali (Ciocan, și Siegescu) care erau învinuiți de colaboraționism cu păturile conducătoare maghiare, erau greco-catolici. Alexici în ziarul Eparhiei greco-orientale a Caransebeșului publică un articol bine documentat, despre eroul național al românilor ortodocși, Andrei Șaguna.⁶⁷ Întreprinde ample cercetări privind istoricul mănăstirilor greco-orientale de pe teritoriul Ungariei. Din bogatul material adunat editează însă numai o broșură subțire, dar și asta era de ajuns pentru a critica dur unirea și biserica greco-catolică: „Mult cercata noastră biserică prin unire a devenit lung timp un Prometeu lăntuit, și că nu s-a prăpădit cu desăvârșire avem să mulțumim nu bunăvoinței și dragostei fraților noștri uniți, ci numai, și numai milei Atotputernicului, care ne-a ferit de sfânta unire [aluzie ironică la titlul

⁶⁵ Vezi Scrisorile lui Alexici către Iorga: Budapesta, 22 noiembrie și 26 decembrie 1901: *Scrisori către Nicolae Iorga I, 1890–1901*, ed. de Barbu THEODORESCU, Editura Minerva, București, 1972, 333–334.

⁶⁶ TĂSLĂUANU, *op. cit.*, 18.

⁶⁷ Gheorghe ALEXICI, *Date noi la viața lui Șaguna*, Foaia Diecesană (XVIII) 1903, nr. 7 (16 febr.), 1–3.

cărții lui Siegescu: *A magyarországi románok szent uniója*] trimițându-ne în vremuri de urgie luptători însuflețiți pentru legea strămoșească.”⁶⁸

Însă spre anul 1906, când Alexici publica în limba germană o istorie a literaturii române, situația se schimbă brusc.⁶⁹ Cartea era bine primită de către romaniștii din Germania (Gustav Weigand și Heimann Hariton Tiktin), dar intelectualii regăteni au pornit la atac. Petre V. Haneș afirma următoarele într-un studiu detaliat despre cartea lui Alexici: „îl vedem [pe Alexici] să releveze [...] că în evul mediu eram primitivi, nomazi, fără conștiința naționalității [...] că numai reforma lui Luther introdusă în Ardeal, ne-a transformat într-o națiune, dintr-o expresiune etnografică ce eram până atunci.” O altă observație critică a lui Haneș este că Alexici a pus în relief superioritatea culturală a Ardealului, lucru care nu poate fi admis. Recenzia lui Iorga publicată într-o revistă franceză de prestigiu viza publicul european. În viziunea lui, cartea lui Alexici era mai mult un pamflet batjocoritor scris într-un stil amar și acru împotriva literaturii române, de către un român.⁷⁰

În 1908 atacurile împotriva lui Alexici iau un nou avânt. În revista lui Goga apare un articol nesemnlat în care Alexici este numit un „sicofant” și considerat ca membru al grupurilor de români, care au o „mentalitate coruptă,” și care „caută să justifice cu condeiul lor închiriat, toată mizeria păcătoasă, toate șicanele în care se zbate poporul nostru.”⁷¹ Vina lui Alexici era o scrisoare deschisă adresată scriitorului norvegian, Bjørnstjerne Bjørnson, numit și apostolul minorităților naționale din Europa vremii.

⁶⁸ Gh. ALEXICI, *Pagini din trecut. Cum s-a propăduiut unirea în părțile bihorene?* Sibiu, 1903, 4.

⁶⁹ G. ALEXICI, *Geschichte der rumänischen Literatur*, Leipzig, 1906. Monografia germană despre istoria literaturii române a lui Alexici era de fapt traducerea și prelucrarea unui vast studiu al autorului apărut în limba maghiară în volumul colectiv *Egyetemes irodalomtörténet* II, Budapest, 1905, redactat de către istoricul literar, și profesor universitar maghiar, Heinrich Gusztáv. O analiză recentă despre varianta maghiară a *Istoriei literaturii române* a lui Alexici: JENEY Éva, *Fordított folyamatok. Szempontok a román irodalom 19–20. századi magyar történetéhez* în *A kultúra átváltozásai. Kép, zene, szöveg*, szerk. JENEY Éva, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Balassi Kiadó, Budapest, 2006, 262–264.

⁷⁰ Revue critique d'histoire et de littérature (LXIV), 1907, 15. Tot din cauza acestei monografii s-a înrăutățit relația lui Alexici și cu Sextil Pușcariu. Vezi scrisoarea lui Pușcariu către Bianu: Cernăuți, 1 aprilie 1910 în *Scrisori către Ioan Bianu* III, *op. cit.*, 502.

⁷¹ *Ghedeonii*, Țara Noastră (II), 1908, nr. 38 (27 septembrie), 307.

Începând cu anul 1904, Björnson critica regulat și vehement politica dusă de către guvernele maghiare față de naționalitățile regatului. Ziarele românești din Ungaria și Ardeal publicau sârguincios în traducerea românească scrisorile lui Björnson despre asuprirea slovacilor, precum și scrisorile de solidaritate adresate lui Björnson ale unor intelectuali români (de exemplu Cassiu Maniu). La aceste acțiuni puterea politică maghiară a reacționat cât se poate de prost: o parte din ziare în care erau publicate articolele lui Björnson au fost interzise să intre în Ungaria, iar față de redactorii ziarelor românești (Ion Spuderca de la *Gazeta Transilvaniei*, Nicolae Juganariu de la ziarul *Drapelul* din Lugoj, Goga, Dumitru Marcu, și Lazăr Devan de la *Țara Noastră*) care au preluat aceste scrisori se pornesc procese de presă.⁷² În acest context publică Alexici o scrisoare deschisă adresată lui Björnson, în care afirmă că el ca o persoană de origine română nu se simte asuprit, și că românii din Austro-Ungaria au drepturi egale cu celelalte popoare din monarhie.⁷³

⁷² Relatări despre aceste procese de presă vezi: Țara Noastră (II) 1908, nr. 38 (27 septembrie), 310 Tribuna (XIII), 12 februarie 1909, p. 5; Mircea POPA, *Björnsterne Björnson – apărător al cauzei libertății și independenței poporului român*, Ziridava (XII) 1978 nr. IX, 277; Ana-Maria BREZULEANU, *Björnsterne Björnson și românii transilvăneni*, Revistă de istorie și teorie literară (XXVI) 1977/1, 81–84. La Arhiva Securității s-a păstrat un material foarte interesant și important, până acum total neglijat de către cercetători, despre aceste procese. Nu știu cum a ajuns în posesia Scurității române întregul material juridic întocmit încă de pe veremea dualismului în limba maghiară la tribunalul din Cluj. Materialul de o mărime de 405 de pagini cuprinde în primul rând actele proceselor de presă intentate împotriva ziarului *Țara Noastră*. Reiese din aceste acte că autorul articolului mai sus amintit, *Ghedeonii* era redactorul Dumitru Marcu invocat și de către Caragiale în schița în care povestește vizita sa făcută la închisoarea din Szeged unde era încarcerat în 1910 Goga: *Situația penibilă*, Universul, 1. ianuarie 1910. Iată cu ce a fost acuzat Dumitru Marcu la data de 20 ianuarie 1909: „Articolul vorbește și despre scrisoarea deschisă a românului Alexici adresată lui Björnson, scrisoare care spune că calomniile ziarelor românești împotriva națiunii maghiare sunt nedrepte. Din această cauză Alexici este considerat, de către Marcu, drept un trădător și cameleon, cine caută să justifice cu condeiul lui închiriat, toată mizeria păcătoasă, toate șicanele în care se zbate poporul român. În articol se vorbește pe larg despre acești bărbați români cumsecade, care doresc o cooperare pașnică cu națiunea maghiară, și care datorită pregătirii lor științifice îndeplinesc funcții publice importante. [...] Intenția articolului este fără îndoială împiedicarea apropierii între națiunea maghiară și cea română. Acei români care sunt prietenii maghiarilor sunt batjocoriți, și astfel articolul îndeamnă pe români la ură nu numai împotriva maghiarilor dar chiar și împotriva acelor români care vor să trăiască în pace cu maghiarii.” (ACNSAS, D 012034, fol. 138, 244v-245r.)

⁷³ Scrisoare lui Alexici: Pester Lloyd (55), 1908, nr. 223 (17 septembrie), p. 2. Vezi și BÉRETZKY Ágnes, *Björnsterne Björnson és Magyarországa*, Valóság (XLIV) 2001/1, 63.

În campania contra lui Alexici a intervenit și colegul său de catedră, Iosif Popovici. Este mai mult ca sigur că publicarea recenziei despre lucrarea mai sus amintită a lui Alexici: *Az oláh nyelv magyar jövevényyszavai*, 1888, cu 21 de ani după apariția monografiei lui Alexici exact în toiul luptelor pentru conducerea catedrei, nu a fost întâmplător. Cu toate acestea nu cred că critica lui Popovici ar fi influențat considerabil eșecul lui Alexici, fiindcă numirea lui Siegescu a pecetluit și soarta lui Popovici, care indignat și trist își ia hotărârea să-și dea demisia și se retrage pe moșia sa din Criciova (Banat).⁷⁴ În amărăciunea sa Alexici trimite o scrisoare zbu-ciumată lui Bianu: „căci de ar fi ajuns profesor un om vrednic, aș fi înghițit în sec, dar aș fi fost mângâiat că este mai pregătit decât mine. Așa cum s-a întâmplat, s-a făcut profesor o nulitate, un fleac de om, care nici măcar crâsnic n-ar putea fi într-o țară cultă și așezată. Prin apucături meschine, prin politică de corbeș [sic, corect: corteș] ordinar, prin tertipuri confesionale, că el e unit și eu ortodox, din pricina asta a fost sprijinit de episcopii catolici, s-a făcut profesor Șeghescu; spre lauda Universității și spre rușinea noastră n-are nici pui de ascultători, toți în număr de 195 s-au înscris la mine” – scria indignat în 25 martie 1910.⁷⁵ Tot ca o replică la numirea lui Siegescu Alexici publică în tipar lecția sa de deschidere (22 ianuarie 1910) pentru semestrul al doilea al anului școlar 1909/1910. Este singurul document de acest gen din istoria catedrei. În discursul său de deschidere, conceput ca o autobiografie științifică și un crez profesional, Alexici devine un adevărat cavaler cruciat al culturii române. În ultima parte stilul discursului devine chiar bombastic: „V-am învățat să iubiți limba mlădioasă și dulce a fraților din Regat. V-am îndemnat să cetiți pe scriitorii noștri buni, ca să vă însușiți limba adevărată română, *singura garanță a unității noastre culturale*. [...] Copleșit de valurile unei culturi străine, am văzut că nu e altă cale: trebuie să stau timp mai îndelungat în România, unde pâlpâie viața românească. Și așa am făcut în mai multe rânduri. Iată cum ai înțeles să-ți faci chemarea ca român: nu prin vorbe goale și deșerte [...]. ai să o îndeplinești prin fapte, dându-ți bănișorii pentru cartea românească și sprijinind din răspuțeri, ba și peste puteri, cultura română. [...] Datoria față de știință și față de cultura română cere să stau neclintit locului, ca să

⁷⁴ Scrisoarea de adio a lui Popovici: *Tribuna* (XIII), 1909, nr. 53 (21 martie), 2–3.

⁷⁵ *Scrisori către Ioan Bianu I, op. cit.*, 12.

îndeplinesc menirea acestei catedre. [...] Astfel, muncind toți [...] împreună, cu dor curat pentru știință, vom aprinde lumina binefăcătoare a culturai române în acest loc.”⁷⁶

Rânduri demne chiar și din pana lui Goga. Dar Alexici nu a avut parte de iertare. Iată ce scria Goga când a citit discursul de deschidere al lui Alexici: „Bunul „Telegraf” din Sibiu publica dăunăzi știrea că la prelegerea sa de deschidere a cursului d. Alexici a îndemnat tinerimea să-și iubească limba, legea și neamul. Ce frumoase și edificatoare învățături morale domnule profesor! Deși cam întârziate, după un lung intermezzo de accente cu totul străine, vin să bată la poarta noastră. Le ascultăm cu jale, ne întoarcem ochii spre trecut, mișcăm dumeriți din cap, ne aducem aminte că tocmai acum un an, cam pe vremea asta, când răzvrătitul uriaș de la nord Björnson ne lua apărarea, dte i-ai scris în gazeta ovreilor din Pesta, în care ditirambii dtale zugrăveau situația splendidă a bietului nostru popor și-i dădeau certificat de bună purtare contelui Apponyi la congresul de pace.”⁷⁷

În 1911, împreună cu Sztripszky Hiador, Alexici publică lucrarea: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra*. Cartea într-adevăr era a senzație, pentru că se publica în ea prima tipăritură românească editată între 1560–1570 cu caractere latine și cu ortografie maghiară. Colile care s-au păstrat din tipăritura originală au fost descoperite legate în coperta unei cărți din colecția lui Iuliu Todorescu. Lucrarea lui Alexici și Sztripszky a stârnit un adevărat val de recenzii: cei mai de seamă literați maghiari (de exemplu Melich János, Veress Endre, Kristóf György, Trócsányi Zoltán etc.) laudau studiul filologic al lui Alexici, care pentru prima dată a făcut o prezentare serioasă a cărților de cântece românești datând din secolele 16-17, scrise cu litere latine și cu ortografie maghiară, unele dintre ele rămase până astăzi inedite (de ex. textul lui Sándor Gergely Agyagfalvi, al lui János Viski, sau al lui István Istvánházy).⁷⁸ Ziarele lui Goga, *Tribuna* și *Luceafărul* însă contraatacau imediat și de această dată. După Ștefan Meteș, studiul istoric

⁷⁶ Gh. ALEXICI, *Elevilor mei. Discurs de deschidere ținut la Universitatea din Budapesta*, Sibiu, 1910, 11–13.

⁷⁷ GOGA, *Însemnările*, op. cit., 236–237.

⁷⁸ Recenziile maghiare despre cartea lui Alexici și Sztripszky: MKSz (XIX), 1911/4, 362–364; EPhK (XVI), 1912, 236–237; Századok (47), 1912, 220–223; Erdélyi Múzeum (XXIX), 1912/4, 290–296.

despre reforma la români, publicat în prima parte a cărții „bâjbăie de neexactități istorice și deduceri false.”⁷⁹ Pe lângă faptul că în realitate era vorba doar de câteva greșeli mici și discutabile (de ex. mănăstirea Crostior din Zărand nu e din 1441, ci din 1411 etc.), aceste pasaje erau scrise de către Sztripszky, care, deși a făcut studiile universitare la Cluj, era un specialist în cultura rutenilor și nu a românilor. În plus Sztripszky era greco-catolic și astfel în partea scrisă de el a prezentat ortodoxia ca fiind cauza primordială în ceea ce privește înapoierea culturală, socială și economică a românilor și a rutenilor din Austro-Ungaria.

Ion Matei, recenzentul de la *Luceafărul*, nefiind nici măcar specialistul temei, a scris o recenzie vădit răuvoitoare și ostilă în care abundau calificativele negative: Alexici, un „mare cameleon politic” a intrat „în rândul acestor milogi și paiate de bălcu, cerșând gloria ieftină a ponegriților întrepizi.” Cartea nu este altceva decât o „odioasă elucubrație” care „cuprinde aproape în fiecare pagină cele mai incalificabile injurii la adresa bisericii, preoțimii și poporului românesc.” Și așa mai departe. Nici o obiecție concretă, doar epitete negative.⁸⁰ Recenzia cea mai echilibrată și obiectivă despre lucrarea lui Sztripszky și Alexici, o datorăm lui Nicolae Drăganu. Deși și el era indignat de partea istorico-culturală a operei, despre partea istorico literară și lingvistică a cărții (a cărei autor cum am mai spus era chiar Alexici) era de părere că „se poate publica cu șanse bune în o nouă ediție, și mai ales în o ediție românească.”⁸¹ (Asta era de fapt și intenția lui Alexici, care însă nu s-a realizat).

Ici-colo însă se ivește și câte o apreciere pozitivă. Revista *Viața Românească* publică o mică recenzie cu accente pozitive chiar despre broșura mai sus amintită a lui Alexici (*Elevilor mei*).⁸² Societatea istorică din București, prezidată de către Em. Krețulescu a ales în 1912 ca membru ordinar pe Alexici, și ca membru corespondent pe Sztripszky, chiar pentru cartea lor mai sus discutată.⁸³ În 1915 Ioan Lupaș scria următoarele despre Alexici: „se află la Budapesta un filolog erudit și pregătit, care, după părerea

⁷⁹ Șt. METEȘ, *O nouă operă literară româno-calvină*, Tribuna (XV), 1911, nr. 283 (25 decembrie), 17.

⁸⁰ Recenzia lui Ion MATEI: *Luceafărul* (X), 1911, nr. 24. (16 decembrie), 557–558.

⁸¹ Recenzia lui DRĂGANU: *Transilvania* (43), 1912, nr. 3–4, 273–277.

⁸² *Viața Românească* (V), 1910, nr. 1, 154.

⁸³ Ion MATEI, *Greșeli regretabile*, *Luceafărul* (XI), 1912, nr. 12 (18 martie), 237.

mea, știe cel mai mult atât despre literatura română veche, cât și despre cea nouă. Acest filolog este György Alexics, profesor universitar. [...] Vă recomand deci pe acest bărbat, cine acum vreo 10 ani a publicat atât în limba maghiară cât și cea germană istoria literaturii române.”⁸⁴

Datorită autorității lui și a lui Goga în conștiința intelectuală românească de mai târziu s-a fixat imaginea negativă a lui Alexici. Singura latură a activității lui Alexici care mai târziu a fost apreciată pozitiv și de către intelectuali români, era cea legată de cercetările sale folcloristice. Imensa sa culegere folclorică (*Texte din literatura poporană*, Budapest, I, 1899, II, 1913 partea a doua rămasă în manuscris a fost editată numai în 1966 de către Ion Mușlea) era o încercare unică de acest gen la începutul secolului 20. În problemele folcloristice a cerut ajutor de la el nu numai Béla Bartók, dar și folcloristul român Constantin Brăiloiu. Ovidiu Bârlea i-a consacrat un capitol întreg în *Istoria folcloristicii românești*.⁸⁵

În timpul Republicii Sfaturilor, a sosit momentul, în sfârșit, și pentru Alexici. Ceea ce se bănuia numai înaintea anului 1919 în timpul revoluției comuniste din Ungaria a ieșit la suprafață: Alexici era adept al ideologiei de stânga, în timpul Republicii Sfaturilor, chiar al comunismului. Nu și-a exprimat niciodată aceste idei în public, doar într-o scrisoare adresată lui Bianu: „Ciudate vremuri trăim pe aici. Partidul Național e frânt puzderie.”⁸⁶ Degeaba, în Ungaria conservatoare pe temei istoric nu poți lupta. Numai sub steagul democrației e nădejde pentru noi; altfel ne dăm pe copcă în jos: vom decade până la o noțiune etnografică, ca indienii din codrii tainici ai Americii, o să fim coloritul munților și văilor în care trăim. De socialism creștin nu poate fi vorba, căci în Ungaria nu poate prinde rădăcini. Și e o primejdie pentru noi, căci socialismul creștin în Ungaria înseamnă stăpânire catolică. Numai socialismul radical ne scapă de înto-

⁸⁴ Lupas către Gulyás Pál: Seliștea, 12 decembrie 1915 în Stelian MÂNDRUȚ, *Receptarea alterității în dialogul epistolar dintre istoricii Ioan Lupaș, Gyula Szekfű și Dávid Angyal (1914–1918)*, Anuarul Institutului de Istorie George Bariț din Cluj-Napoca, Series Historica, (L) 2001, 324.

⁸⁵ Ovidiu BÂRLEA, *Istoria folcloristicii românești*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, 279–285. Despre relațiile între Alexici și Bartók vezi studiul lui Miskolczy Ambrus în prezentul volum.

⁸⁶ E vorba despre eșecul Partidului Național Român la alegerile parlamentare din 1910. La alegerile din 1906 au intrat în parlamentul maghiar 14 deputați ai PNR-ul, în 1910 însă numai cinci. Vezi: IUDEAN, *op. cit.*, 359–398; Ákos SZENDREI, *A Román Nemzeti Párt választási szereplése és tevékenysége 1905–1910*, Múltunk (XVII), 2006/2, 54–90.

vorășirea cu toate elementele subjugate, oropsite și fără drepturi. Altfel, hegemonia maghiară nu se poate urni, căci e o stăpânire de clasă. Ce se întâmplă însă cu biserica, singur Dumnezeu știe. E însă destul de coaptă: ori pentru o reformă radicală, ori să se prăbușească. Dumnezeu să fie milostiv față de nenorocitul nostru popor, căci vremuri mai crâncene ca azi n-am mai trăit.”⁸⁷

Odată cu instalarea Republicii Sfaturilor, Alexici s-a avântat în lupta politică. În primăvara anului 1919 împreună cu fiul său (tot Gheorghe Alexici) a făcut parte din directoriul comunist de la Oradea. Iată cum descrie activitatea lor Roman Ciorogariu, atunci președintele Consiliului Național Român din județul Bihor, iar mai târziu primul episcop ortodox de la Oradea: „dar vine și trista figură a profesorului Alexici din Budapesta cu vrednica lui porodiță, tânărul comunist, Alexici, cari aduc tăciunile din Budapesta și urlă în piețele Orăzii contra ordinei sociale și a boierilor români. În sfârșit am ajuns să se țină discursuri românești pe piețele Orăzii și a satelor și acele să fie aplaudate de mulțime, iar oratorii sărbătorești; să se răspândească cartea românească între poporul cu carul. Libertatea desăvârșită cum ne-am dorit-o de o mie de ani. Că așa-i în țara sovietelor, spuneau ei. Conacul lor era palatul episcopesc unit din care lipsea stăpânul. Acolo erau de toate: cămară, pivniță plină, saloane elegante, în definitiv tot ce-i frumos la vedere și bun la gustare, ca poama din paradis. Ce chef comunist a fost acolo o lună de zile!”⁸⁸ Drept răsplată pentru activitatea sa revoluționară la data de 7 aprilie Alexici era numit profesor universitar la Catedra de Română în locul lui Siegescu, care la cinci zile de la proclamarea Republicii Sfaturilor (26 martie) a fost suspendat. În sfârșit s-a îndeplinit visul lui Alexici atât de mult dorit încă din 1897. Această situație de grație însă nu a durat mult. După destrămarea Republicii Sfaturilor fiul lui Alexici era nevoit să emigreze la Viena. Bătrânul Alexici a rămas la Budapesta, în 1922 fiind pensionat definitiv de la universitate.⁸⁹ La Catedra de Română s-a întors Siegescu.

⁸⁷ Alexici către Bianu: Budapest, 2 iunie 1910 în *Scrisori către Ioan Bianu I, op. cit.*, 13–14.

⁸⁸ Roman R. CIOROGARIU, *Zile trăite*, Oradea, 1926, 234–235.

⁸⁹ *A Budapesti Tudományegyetem a Tanácsköztársaság idején (adatgyűjtemény)*, összeáll. SZENTMIHÁLYI János, ORTUTAY Gyula, Tankönyvkiadó, Budapest, 1959, 11, 17; *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635–1985.*, szerk. SINKOVICS István, ELTE, Budapest, 1985, 281–282.

I.5. EPOCA DECLINULUI (1920-1928)

După terminarea războiului, în anul 1921, Siegescu pe lângă conducerea catedrei, este numit delegat al guvernului maghiar pentru românii din Ungaria. După tratatul de la Trianon atât situația românilor rămași în Ungaria cât și politica față de naționalități a guvernului maghiar s-a schimbat radical. Din aproximativ trei milioane de români au rămas doar 30.000-40.000 de mii pe teritoriul Ungariei în partea estică și sud-estică a țării (Giula, Bătanian, Peterd, Chitichaz, Micherechi, Apateu, Cenadul-Unguresc.)⁹⁰ „Față de naționalitățile nemaghiare (de fapt puțini la număr) aflate pe teritoriul țării noastre trebuie aplicată o asemenea politică, pe care am dori să fie aplicată și față de maghiarii rămași în țările vecine” – declara Albert Apponyi în 1922.⁹¹ Țin să menționez că Siegescu era departe de scopurile nobile ale lui Apponyi. El nu degeaba a fost ocărât atât de mult de către Goga și tovarășii săi. Siegescu din păcate a devenit un renegat de speță rea, care ajungând în funcții înalte, și-a întors armele împotriva conașionărilor săi, devenind un adept zelant al maghiarizării. Iată un singur exemplu pentru a demonstra această afirmație. În cazul românilor în perioada interbelică erau două tipuri de școli în Ungaria: școală de stat, fiind susținută de către statul maghiar; și școală confesională, care era întreținută de către enoria respectivă. În școlile confesionale române (ortodoxe și greco-catolice) limba de predare era bineînțeles cea română, dar în școlile de stat numai la cererea părinților se putea introduce învățarea limbii române cu patru ore pe săptămână. Problema cea mai mare a școlilor confesionale era lipsa învățătorilor. Din această cauză protopopii români cereau insistent de la prim-ministrul maghiar să aprobă chemarea învățătorilor din România în școlile românești din Ungaria. În 1924 prim-ministrul Bethlen a și permis angajarea unor învățători veniți din România. Peste trei ani însă Siegescu a respins categoric cererea asemănătoare

⁹⁰ Deși într-o scrisoare din 1927 adresată prim-ministrului Bethlen de către preoții ortodocși cerând înființarea unui episcopat ortodox român independent din Ungaria se vorbește despre 100.000 de enoriași români ortodocși: Elena CSOBAI, *Românii din Ungaria. Studii de istorie, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria*, Giula, 2013, 215.

⁹¹ KARDOS József, *Apponyi Albert válasza a nemzetiségi kérdésre in Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhaus Emil 80. születésnapjára*, szerk. KRAUSZ Tamás – SZVÁK Gyula, ELTE–MTA, Budapest, 109–113.

a lui Simon Cornea, protopop ortodox din Bătania.⁹² Autoritățile maghiare nu vroiau introducerea cărților și a preoților sau a dascălilor din România, temându-se de conținutul necorespunzător al manualelor, și de spionajul sau de munca de propagandă a preoților. Ba chiar politica guvernamentală era atât de severă în acest sens încât nu permitea nici românilor din Ungaria să-și facă studiile pedagogice în România.⁹³ În ce măsură erau adevărate zvonurile despre activitatea de spionaj și de propagandă în favoarea României și a românizării populației desfășurate de către preoții și dascălii români din Ungaria, numai prin cercetările amănunțite din viitor le vom putea desluși. După părerea mea aceste cazuri ne vorbesc mai mult despre conflictele interioare locale ale comunităților respective, decât despre o activitate politică organizată și dirijată din exterior (adică din România).⁹⁴

Sunt destul de multe cazuri însă când părinții și conducătorii școlilor confesionale cer transformarea școlilor respective în școli de stat. Pentru elucidarea cauzelor acestor cereri încă trebuie întreprinse cercetări mai detaliate, dar un lucru este sigur: Siegescu a fost un adept înflăcărat al acestor idei, văzând în etatizarea școlilor confesionale mijlocul cel mai eficient pentru maghiarizarea românilor din Ungaria. „Trebuie să vă amințesc și despre faptul că – scria Siegescu prim-ministrului Bethlen – că mai multe enorii m-au rugat să fac posibil etatizarea școlilor lor confesionale. Această idee pentru mine este foarte simpatcă pentru că este în acord cu cele mai importante interese ale statului nostru și ale politicii naționale noastre. Dacă primesc încurajare și din partea Eminenței Voastre, într-un

⁹² Scrisoarea lui Cornea (fără date exactă): MNL MOL, K 28 (Nemzetiségi és kisebbségi osztály), 90. cs., 149. t. (1925-1936), fol. 21. Cornea a avut un rol important în reorganizarea bisericii ortodoxe române din Ungaria după 1920. (Vezi CIOBAI, *Români din Ungaria*, op. cit., p. 219–228.) Simon Cornea a fost preotul la care și-a dat examenul de catehism și de etică în 1923 tânărul József Attila. Vezi: TAKÁCS László, *Négy állomás József Attila életútján* (Gyula–Öcsöd–Mezőhegyes–Battonya), Battonya–Békkéscsaba–Mezőhegyes, 1990, 38–39. (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 15).

⁹³ Astfel de exemplu la 15 iunie 1927 Siegescu a respins cererea lui Gheorghe Negru din Giula, pentru a merge să-și facă studiile într-un institut pedagogic din România. (MNL MOL, K 28, 90. cs. 149. t., (1925–1936) fol. 67–68.

⁹⁴ Așa era de exemplu cazul preotului ortodox Petru Mișcuța din Aletea, care era acuzat de către directorul școlii de stat Nagy Lázár că desfășoară o „activitate de românizare” printre enoriași. Scopul lui Nagy era de fapt înlocuirea lui Mișcuța cu un om de al lui, și din această cauză a inventat că Mișcuța ar fi un agent al guvernului român. Toată documentația vezi: MNL MOL K 28, 90. cs. 149. t., (1940–1944), fol. 2–12.

an rezolv etatizarea tuturor școlilor confesionale (cu una două excepții) și încă la cererea lor proprie. Ce înseamnă asta pentru maghiarizarea generațiilor viitoare – cred că nici nu trebuie să vă expun mai detaliat: în 10-15 ani tinerii din aceste localități vor vorbi numai în ungurește.” Pentru a răcori puțin zelul lui Siegescu, un funcționar din aparatul ministerială, sau chiar prim-ministrul a făcut următoarea remarcă la marginea raportului lui Siegescu: „nem lehet” (nu se poate).⁹⁵ Se vede că membrii cabinetului erau mai prudenți în privința maghiarizării decât Siegescu.

E de la sine înțeles că Siegescu ca delegat guvernamental pentru cauza românilor din Ungaria nu avea de loc timp să se ocupe de treburile catedrei. Nu e de mirare că după pensionarea lui Siegescu, următorul șef de catedră, Carlo Tagliavini a caracterizat cu următoarele cuvinte situația amară a catedrei: „Purtroppo le condizioni di abbandono in cui era lasciata la cattedra prima del mio arrivo erano disastrose. Non c'era un libro rumeno nel seminario di filologia romanza, non c'erano allievi preparati, non c'era nulla!”⁹⁶

II. EPOCA MARILOR CLASICI

II.1. RENAȘTEREA CATEDREI ÎN VREMEA LUI CARLO TAGLIAVINI

Perioada dintre 1928–1945 poate fi considerată o adevărată *epocă de aur* în istoria catedrei. Cei care au contribuit la făurirea acestei dezvoltări științifice remarcabile sunt Carlo Tagliavini, Tamás Lajos și Gáldi László. În 1928 Tagliavini era deja un savant cunoscut: publicase câteva studii și un manual de limba română, și lucrase la Universitatea din Bologna iar apoi la Universitatea din Nijmegen (Olanda). Numirea sa la Catedra Română din Budapesta avea, bineînțeles, și cauze cultur-diplomatice. Kuno Klebelsberg, ministrul culturii de atunci, spera că numirea lui Tagliavini va contribui la îmbunătățirea relațiilor culturale italo-maghiare, (care se răciseră considerabil după primul război mondial) și la ridicarea nivelului

⁹⁵ Raportul lui Siegescu către prim-ministru Bethlen 15 iunie 1927: MNL MOL K 28, 9. cs., 149. t., (1925–1936), fol. 54.

⁹⁶ Scrisoarea lui Tagliavini către Bianu: Bologna, 24 martie 1929: *Scrisori către Ioan Bianu V, op. cit.*, 242.

științific al catedrei. Odată cu numirea lui Tagliavini și catedra a fost reboțezată în: *Catedra de romanistică generală și de limba și literatură română*.

Suntem în perioada interbelică când din cauza Transilvaniei se duc lupte crâncene, nu numai între politicieni, dar și între istoricii și lingviștii români și maghiari. Politica culturală maghiară aștepta de la profesorii catedrei de română critica tezei continuității daco-romane, mai ales din punct de vedere lingvistic. La prima vedere, alegerea lui Tagliavini era o soluție bună: un profesor străin, care nu putea fi învinuit de părtinire, și despre care se putea bănuî că nu era un adept al tezei continuității daco-romane. În plus era printre puținii lingviști europeni ai vremii care învățaseră limba maghiară. Deși după ce s-a întors de la Budapesta în Italia (1935), aproape toate cărțile sale vor fi publicate de către Gruppo Universitario Fascista de la Universitatea din Padova,⁹⁷ în scrierile sale nu se simte niciodată influența politicii.

Inițial, Tagliavini avea intenția să meargă la una dintre universitățile din România (Cluj, București sau Iași), pentru a preda literatura italiană. Nu știm din ce cauză n-a reușit să-și realizeze aceste planuri, deși încă din 1928 devinuse chiar membru corespondent al Academiei Române.⁹⁸ În orice caz în octombrie 1927 i-a fost propus, foarte probabil de către un lingvist maghiar – „in via privata”, cum scria Tagliavini – să vină la Budapesta ca șef al Catedrei de Romanistică Generală în cadrul căreia funcționa, cum am menționat mai sus, și Catedra de Română. Într-o primă fază Tagliavini a ezitat, sfătuindu-se în privința oportunității acestei propuneri și cu Sextil Pușcariu la Congresul de Lingvistică organizat la Haga în aprilie 1927. După relatările lui Tagliavini, Pușcariu i-a spus că „avrei fatto

⁹⁷ *Introduzione alla glottologia generale comparata*, Padova, Gruppo Universitario Fascista, 1936; *Elementi di linguistica italiana*, Padova, Gruppo Universitario Fascista, 1936; *Grammatica comparata delle lingue neolatine. Fonetica Storica*, Padova, Gruppo Universitario Fascista, 1937; *Testi scelti per le esercitazioni di glottologia*, Padova, Gruppo Universitario Fascista, 1937; *Lezioni di glottologia*. Parte II, Padova, Gruppo Universitario Fascista, 1940. O aluzie vagă la legăturile lui Tagliavini cu fascismul găsim și în memoriile lui Alexandru Niculescu: „Amândoi [Tagliavini și Giuliano Bonfante] bătrânii lingviști trecuți prin fantasmale naționalismului fascist italian aveau nostalgia epocii în care Cetatea Dogilor – Veneția – era puterea maritimă și terestră civilizatoare în spațiul Adriaticei.” Alexandru NICULESCU, *Peregrinări universitare europene – și nu numai*, Editura Logos, București, 2010, 156.

⁹⁸ *Scrisori către Ion Bianu V*, op. cit., 225, 238.

bene ad accettare.”⁹⁹ Așadar, Tagliavini acceptă invitația numai cu condiția ca să-i fie garantată pe deplin neamestecarea politicii în munca sa științifică și didactică. Colegii maghiari i-au sprijinit pe deplin aspirațiile lui Tagliavini de la care așteptau eliminarea diletantismului și a politicii din viața Catedrei de Română de la Budapesta: „il mio compito, per ciò che si riferisce al rumeno, e di togliere il diletantismo e la politica che fin qui hanno regnato a Budapest e di mettere un indirizzo severamente scientifico [...]. Bisogna riconoscere ad onor del vero che tutti i colleghi ungheresi vedono con simpatia la mia presenza fra loro.”¹⁰⁰ Speranța cu care a fost așteptat Tagliavini la Budapesta s-a manifestat și prin faptul că în senatul universității Tagliavini a primit 40 de voturi, contra două abțineri, în ciuda faptului că ceilalți doi contracandidați, Sulica Szilárd și Bitay Árpád, au făcut contrapropagandă lui Tagliavini, acuzându-l de filoromânism. Profesorii maghiari însă i-au replicat lui Bitay și Sulica „che a loro non importa nulla perché sanno che sono imparziale e che é un bene che io sia in rapporto di amicizia cogli scienziati rumeni.”¹⁰¹

Oricât de prudent era însă Tagliavini, nu reușea să evite atacul lui Pușcariu. Deși Tagliavini conta foarte mult pe părerea marelui lingvist român, cerând formal chiar aprobarea sa în ceea ce privește acceptarea Catedrei de Română din Budapesta, Pușcariu nu avea încredere în Tagliavini. La data de 11 mai 1928 îi scria următoarele lui Ion Bianu: „ungurii văzând prietenia lui Tagliavini pentru români, i-au oferit catedra de filologie romanică și mai ales cea de filologie română la Budapesta. Tagliavini, care a primit, m-a asigurat că va rămâne tot atât de prieten al nostru. Cum însă el e foarte accesibil la laude și onoruri, mi-e teamă că ungurii vor profita de aceste slăbăciuni ale lui, spre a-l atrage cu totul în apele lor.”¹⁰² Un an mai târziu Pușcariu afirma că savantul italian face propagandă științifică contra tratatului de la Trianon: „Amicul nostru Tagliavini începe să-și cam deie în petec. A scris în numărul din urmă din *Europa Orientale* un articol despre unguri. Nu-i nimic de zis că fiind profesor la Budapesta și rupându-se și cu limba maghiară scrie un studiu informativ despre ei. Nu

⁹⁹ Tagliavini către Bianu Bologna, 24 martie 1929 în *Scrisori către Ion Bianu V, op. cit.*, 242.

¹⁰⁰ *Ibidem.*

¹⁰¹ *Ibidem.*

¹⁰² *Scrisori către Ion Bianu III, op. cit.*, 533.

m-ar supăra nici marea simpatie ce le-o arată. Dar e cu totul inadmisibil – și am să i-o spun ritos la întâia ocazie – ca să strecoare în notă infamii și minciuni la adresa noastră, ca recomandarea unor opere de propagandă contra tratatului de la Trianon, și cifra de 2 milioane pentru ungurii din România. Că și-a dat perfect seama că se face cu această a propagandei maghiare, se vede din faptul că în extrasul trimis lui Drăganu (mie nici nu mi-a trimis) a adăugat cu creionul „e Ebbrei” după milioanele de unguri pe care i-a găsit la noi. Era de prevăzut că ungurii și unguroaicele au să-l prindă în capcană, menajându-i vanitatea bolnăvicioasă de care suferă.”¹⁰³ Acuzația tendențioasă și jignitoare a lui Pușcariu era absolut nefondată: în articolul incriminat Tagliavini nu a scris nici un cuvânt despre români sau despre chestiunea Transilvaniei. Fiindcă a scris despre limba maghiară era normal să citeze pe lingviștii maghiari, pe Gombócz Zoltán sau chiar pe Tamás Lajos. Cum era normal și faptul că scriind despre răspândirea geografică a limbii maghiare, să amintească și cele două milioane de maghiari ajunși pe teritoriul României în urma păcii de la Trianon. Dar simplul fapt că astfel de nume erau prezente în notele lui Tagliavini și că amintea pe maghiarii din România, era de ajuns pentru Pușcariu să afirme că lingvisul italian face propagandă maghiară în chestiunea Trianonului.¹⁰⁴

Ori Tagliavini în chestiunea delicată a continuității era foarte prudent. Într-o carte scrisă despre influența culturii italiene asupra românilor în 1940 afirma că poporul și limba română s-au format în sudul Dunării, dar probabil nu toată populația romanizată a părăsit Dacia după retragerea aureliană. Chiar și așa, această populație rămasă pe teritoriul Daciei „cu toată probabilitatea” a fost asimilată de către popoarele migratoare, sau chiar „dalle stesse popolazioni neolatine reimmigrate dal sud del Danubio.”¹⁰⁵ Mai târziu afirma că în Ardeal maghiarii găseau deja o populație slavă, și „molto probabilmente” și câțiva români. Această teză antipatică maghiarilor era însă imediat contracarată de afirmația că evoluția istoriei românilor a mers exact în sens invers cu cea a maghiarilor. Aceștia din

¹⁰³ Scrisoarea lui Pușcariu către Bianu din 21 decembrie 1929 în *Scrisori către Ion Bianu* III, *op.cit.*, 648. Partea cursivă a fost mutilată din varianta tipărită a scrisorii. Originalul scrisorii vezi: BAR, S 1 (257) DVII.

¹⁰⁴ Articolul lui Tagliavini *La lingua unghere* in *L'Ungheria*, în *Publicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale*, Roma, 1929, 341–378.

¹⁰⁵ Carlo TAGLIAVINI, *Civiltà italiana nel mondo. In Rumania*, Roma, 1940, 14. Vezi și recenzia lui Gáldi, Századok (LXXV) 1941, 92–94.

urmă erau păgâni veniți din afara Europei, dar au îmbrățișat catolicismul și astfel „si unirono al mondo occidentale.” Românii însă, deși aveau la început limba și instituțiile romane, „si estraniarono dall’Occidente, perdendo con questo per lunghi secoli ogni contatto, dimenticarono le loro origini romane.”¹⁰⁶ Bineînțeles aceste fraze sunau frumos în urechile istoricilor și lingviștilor maghiari.

II.2. ÎN VÂRTEJUL DISCUȚIILOR DESPRE CONTINUITATEA DACO-ROMÂNĂ: MOMENTUL TAMÁS LAJOS

În 1935 Tagliavini s-a întors în Italia la Universitatea din Padova. Urmașul său va fi Tamás Lajos (1904-1984) fostul asistent al său. Studiile sale universitare Tamás și le-a făcut la Budapesta, Viena, Berlin și Paris, (unde la École des Langues Orientales Vivantes a absolvit specialitatea româno-albaneză). Entrée-ul său pe scena științifică era un studiu în care combătea într-un stil sarcastic teoria lui Hașdeu și a lui Drăganu în ceea ce privește originea română a cuvântului maghiar *mál* (din românescul *mal*).¹⁰⁷ Cartea însă care a provocat un adevărat scandal în epocă era *Romains, Romans et Roumains dans l’histoire de la Dacie Trajane*, publicată în revista *Archivum Europae Centro-Orientalis* (I, 1935, 1–96; II, 1936, 46–374.) Este de fapt prima critică sistematică venită din partea maghiară a teoriei continuității, din punct de vedere lingvistic. Teoria lui Tamás se baza pe lipsa elementelor vechi germane în limba română, pe interferențe lingvistice albanoromâne, pe rolul păstoritului în supraviețuirea poporului român, precum și pe accentuarea faptului că în timp ce despre existența romanismului sud-dunărean avem destul de multe dovezi, despre supraviețuirea celui nord-dunărean avem doar supoziții. Reacția din partea română a întârziat. Pentru a dovedi imparțialitatea și obiectivitatea lor, istoricii români au așteptat să se găsească un specialist străin, care să respingă teoria lui Tamás. Situația era delicată: marea majoritate a lingviștilor și istoricilor europeni (chiar dacă nu afirmau public) erau contra teoriei continuității daco-romane: Wilhelm Meyer-Lübcke, Gustav Weigand,

¹⁰⁶ *Ibidem*, p.17.

¹⁰⁷ Lajos TAMÁS, *Une illusion linguistique*, *Revue des Études Hongroise* (VI) 1928, 375–378. Datele biografice vezi: MTAK, ms. 5134/112

Petar Skok, Ferdinand Lot, Karl Jaberg etc. Cei care acceptau teoria continuității, nu aparțineau elitei europene de atunci (de ex. Gino Lupi, Jaroslav Müller, Maurice Besnier etc), sau nu erau specialiștii temei (R. W. Seton-Watson).

Primul dintre savanții străini care a reacționat la cartea lui Tamás a fost istoricul Paul Henry (atunci profesor la universitatea din Clermont-Ferrand).¹⁰⁸ Din păcate în recenzia lui Paul Henry toate obiecțiile autorului se refereau doar la acele probleme în cazul cărora posibilitățile de interpretare erau multiple (de ex. în ce măsură transhumanța este nomadism sau nu). În rest Paul Henry aplica o metodă des folosită în discuțiile de atunci despre continuitate: despre acele date care nu pot fi interpretate într-un mod subiectiv, care par a fi cele mai sigure, adică despre datele lingvistice afirma că nu se ocupă de ele, pentru că ele nu dovedesc de fapt nimic.¹⁰⁹ O altă metodă de discreditare în timpul acestor discuții era acuza de falsificare. Și Paul Henry a recurs la această tehnică, afirmând că un text al lui Densușianu este tradus greșit de către Tamás. La locul indicat însă Tamás redă și originalul românesc al textului lui Densușianu, deci nu prea avea motive să falsifice traducerea franceză.¹¹⁰

În 1937, renumitul medievist francez, maestrul mai multor istorici tineri români de atunci, Ferdinand Lot a publicat o carte cu titlul, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, în care s-a pronunțat în favoarea tezei imigraționiste. Cartea lui Lot, aparent inocentă din punct de vedere politic (tratând Evul Mediu timpuriu), devenea imediat de o importanță acută dacă luăm în considerare și subtitlul: *Introduction à l'intelligence des derniers traités de paix*.¹¹¹ A sosit astfel momentul să

¹⁰⁸ Paul HENRY, *Polémique sur l'origine des Roumains*, Revue de Transylvanie (IV) 1938/3–4, 348. Recenzia lui Paul Henry a fost publicată pentru prima dată în Revue Historique, tom. 179, 1937, 226–227; tom. 180, 406–407, 409–412.

¹⁰⁹ „Nous ne suivrons pas M. L. Tamás dans ses discussions philologiques, où il s'avance en terrain sûr, ni dans ses explication du rhotacisme, de l'article post-posé, du remplacement de l'infinitif par la proposition subordonnée au subjonctif, et autres particularités caractéristiques du roumain. Les faits invoqués sont incontestables; mais suffisent-ils à 'prouver l'origine balkanique de la langue et du peuple roumains?' *Ibidem*, 351.

¹¹⁰ *Ibidem*, 351–352. Locul la care se referă P. Henry: AECO (II) 1936/1–4, 288, Vezi replica lui Tamás: Roumanie-Hongrie, Nouvelle Revue de Hongrie (38) 1939/7, 28.

¹¹¹ Ferdinand LOT, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe* II, Paris, Payot, 1937, 279–296.

intervină și istoricii români. Cel care și-a asumat rolul de polemist al lui Lot a fost chiar discipolul profesorului francez, Gheorghe I. Brătianu. Scrierea lui Brătianu este un adevărat act oratoric *contra immigrationem* într-un stil care ar putea fi invidiat chiar și de către Cicero. Înainte de a răspunde la obiecțiile lui Ferdinand Lot, Brătianu rezumă teoria lui Tamás, admitând ipotetic că Tamás are dreptate și poporul român s-a format în sudul Dunării, iar apoi urmând mersul turmelor sale de oi a emigrat spre nord. Dar cu o invenție genială Brătianu observă că istoricii bulgari (de ex. Petar Mutafčev) nu admit de loc cum că poporul român s-ar fi format pe teritoriul Bulgariei, istoricii greci (A. Keramopoulos) că pe cel al Greciei, iar cei sârbi (Constantin Jireček) că pe cel al Serbiei. „Mais alors, d'où sont venus les Roumains?” – puneă întrebarea retorică Brătianu.¹¹²

Este tot meritul lui Brătianu că – în contra obiceiului general aplicat în asemenea controverse – nu a ignorat problemele delicate, ca de exemplu cuvintele comune și analogiile gramaticale româno-albaneze, lipsa toponimiei românești pe teritoriul Transilvaniei și al Banatului, tăcerea surselor timp de un mileniu despre români etc. Pentru explicarea trăsăturilor lexicale și gramaticale comune româno-albaneze, bazându-se pe Dimitrie Onciul și Alexandru Graur, Brătianu a dezvoltat teoria substratului, care pe lângă faptul că a fost acceptată chiar și de către Ferdinand Lot, are succes și astăzi: „Pour les rapports de l'albanais et du roumain l'idée que les mots crus albanais appartiennent à un substrat balkanique est ingénieuse et nous sortira de la difficulté” – scria în scrisoarea sa din 15 august 1943 Ferdinand Lot.¹¹³

Brătianu însă recurgea și la un compromis cu imigraționiștii, admitând formarea poporului și a limbii române nu numai în nordul, dar și în sudul Dunării. Asta era teoria admigrării, care în perioada interbelică va avea un succes din ce în ce mai mare.¹¹⁴ A și reușit astfel să sintetizeze în așa fel argumentația sa încât la nivelul comunității științifice europene

¹¹² Gh. I. BRĂTIANU, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, ed. Stelian BREZEANU, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, 71–72. Prima variantă a răspunsul lui Brătianu a apărut în 1937 și peste cinci ani ediția a doua.

¹¹³ Gheorghe I. BRĂTIANU, *Le problème de la continuité daco-roumaine. À propos des nouvelles remarques de M. Ferdinand Lot*, *Revue Historique du Sud-Est Européen* (XX) 1943, 50.

¹¹⁴ BRĂTIANU, *Une énigme*, ed. cit., 88.

la sfârșitul anilor '30 și începutul anilor '40 s-a schimbat situația de până atunci: numărul lingviștilor și al istoricilor pro- și contra continuității tindea spre egal.

II.3. DIPLOMAȚIE CULTURALĂ ȘI ȘTIINȚĂ: GÁLDI, IONESCU ȘI CIORAN

În ciuda acestui edificiu coerent, Ferdinand Lot nu s-a lăsat convins. Bineînțeles că nici Tamás, care însă nu a reacționat la articolele lui Brătianu. Ștafeta a fost preluată de asistentul său, Gáldi László, fost elev și el al lui Tagliavini. Gáldi s-a născut la Miskolc. Studiile liceale le-a făcut la Liceul „Moise Nicoară” din Arad. La Universitatea Pázmány din Budapesta se înscrie la specialitatea maghiară-franceză-română. La franceză îl avea ca profesor pe Aurélien Sauvageot. La recomandarea lui Sauvageot primește o bursă de studii la Paris între 1932–1935. Aici frecventează cursurile lui Paul Hazard și ale lui Mario Roques. În anii 1937–1938 era bursier la Roma. Întorcându-se la Budapesta, din 1940 este numit în locul lui Tamás (el fiind numit director la Erdélyi Tudományos Intézet, la Cluj) la Catedra de Română din Budapesta.¹¹⁵

La începutul anilor '40 Gáldi era din ce în ce mai mult atins de influența curentului de *Geistesgeschichte* (istoria ideilor). Dacă ar fi să căutăm omologul român al lui Gáldi din acest punct de vedere, l-am indica pe Lucian Blaga. Așa cum Blaga căuta esența spiritului românesc în *Spațiul mioritic*, și Gáldi avea același scop, încercând să demonstreze că fiecare popor are un spirit anume, care se exprimă printr-un anumit stil. În privința spiritului român Gáldi accentua lipsa sa de originalitate și – fiind din această cauză nevoit să împrumute tot timpul elementele altor culturi – eterogenitatea. Un articol de-al său scris în spiritul *istoriei ideilor* va fi cel publicat în *Nouvelle Revue de Hongrie* (*Les relations culturelles bulgaro-roumaines*),¹¹⁶ care i-a atras atenția și lui Eugen Ionescu, la vremea respectivă secretar de presă al Legației române la Vichy. În interpretarea lui Ionescu, Gáldi afirma cum că:

¹¹⁵ KESE, *op.cit.*, 161.

¹¹⁶ GÁLDI Ladislás, *Les relations culturelles bulgaro-roumaines*, *Nouvelle Revue de Hongrie* (LXVIII) 1943/2, 208.

„1. Românii sunt anarhici (bogumilismul și Garda de Fier) și ca atare nu pot organiza un stat... decât sub ascultarea Ungariei de pildă.

2. Ei nu pot întemeia o civilizație și o cultură originală – tot ce au, din acest punct de vedere, fiind împrumutat de la bulgarii și slavii balcanici, singuri cu care au afinități, căci

3. românii sunt orientali, balcanici, refractari spiritului occidental și latin (și francez!)

În schimb: ungurii sunt latini, în spirit, ca francezii; ei (împreună totuși cu bulgarii?) sunt, în sud-est, singurii capabili să întemeieze o civilizație occidentală, și să asigure o ordine, potolind chiar și anarhia orientală românească.”¹¹⁷

Este ușor de remarcat că Gálđi printr-un astfel de articol puneia știința în slujba scopurilor politicii maghiare. Era perioada în care Ungaria și Bulgaria se găseau pe aceeași platformă față de România, fiindcă ambele fuseseră nevoite să cedeze teritorii importante României în urma Conferinței de pace de la Versailles. În perioada interbelică elementele științifice și politice formau un amalgam inextractabil în disputele intelectuale româno-maghiare. Ar fi o naivitate să credem într-o știință apartinică.

Întretimp Gálđi se va implica și în diplomația culturală. Să nu uităm că situația era asemănătoare și în România: membrii celui mai important triumvirat intelectual al României (Eliade, Cioran și Ionescu) au îndeplinit cu toții funcții diplomatice. Și aceasta întrucât scopurile celor două țări erau similare: fiecare vroia să-i convingă pe intelectualii străini (mai ales francezi, germani, italieni și englezi) de adevărul ei. Chestiunea cea mai spinoasă era cea a Transilvaniei. Este interesant și faptul că fiecare tabără era tentată să-și prezinte propria situație în culori sumbre, crezând că situația adversarului este mai bună. Eugen Ionescu în raportul său pe care l-am amintit mai sus deplângea slaba difuzare a cărților și a revistelor românești în Franța. În schimb maghiarii fac o revistă specială pentru francezi (*Nouvelle Revue de Hongrie*), care prin intermediul Serviciului maghiar de Presă este larg difuzată – scria Ionescu.¹¹⁸ Într-un raport întocmit către

¹¹⁷ Nicolae MAREȘ, *Documente diplomatice din arhiva M. A. E. român semnate de Eugen Ionescu*, *Viața Românească* (104) 2009/11–12, 59.

¹¹⁸ MAREȘ, *art. cit.*, 59. Despre istoria revistei *Nouvelle Revue Hongroise*, mai târziu sub titlul *Nouvelle Revue de Hongrie*, vezi: Henri de MONTETY, *Dans les archives de la Nouvelle Revue Hongroise*, *Revue des Deux Mondes* (182) 2011/1, 127–141.

Sándor Domanovszky (11 sept. 1942), rectorul Universității Pázmány, dar adresat de fapt ministrului culturii al Ungariei, Gáldi evoca probleme similare. Lectoratele maghiare din universitățile italiene (Roma și Padova) nu primesc cărți, nici reviste maghiare „în timp ce românii trimit regulat la Padova, spre exemplu, două cotidiane importante” – scria Gáldi. Carlo Tagliavini – continua relatarea – primește lăzi pline de cărți noi din partea românilor, iar din partea maghiarilor numai cu mari dificultăți, prin legături personale, poate să-și procure câte o tipăritură nouă maghiară.¹¹⁹ În timp ce Gáldi deplângea situația deplorabilă a propagandei maghiare, iată ce scria Emil Cioran de la Vichy ministrului propagandei de atunci, Nichifor Crainic: „Noi invităm pe francezi la restaurant, în loc să le oferim condițiile unei apropieri intime, și să ne facem respectați în mediul nostru. Nu cu baluri și mese ne vom salva noi din starea de obiect de exercițiu al ironiei galice. [...] În toate societățile intelectuale pe care le-am frecventat la Paris, am întâlnit unguri a căror misiune e precisă: să strecoare în discuții problemele sau mai bine-zis obsesiile lor. Pregătirea lor politică este mult mai omogenă și mai concordantă decât a studenților noștri.”¹²⁰ Atunci cine a avut o propagandă mai bună? Diplomații-intelectuali români spuneau că maghiarii sunt mai buni, iar maghiarii la rândul lor afirmau exact contrariul. Probabil scorul era unul de joc nul, dar să nu uităm nici faptul că, prin denigrarea propagandei proprii, acești semidiplomați legitimau însăși existența lor proprie: dacă partea adversară este mai bună, atunci trebuie un efort mai mare și din partea noastră, altfel spus munca noastră este foarte utilă, deci este nevoie de noi. O situație paradoxală: din această luptă dusă pe terenul propagandei, a profitat și știința. În primul rând datorită faptului că cu scrierea broșurilor propagandistice, popularizatoare au fost însărcinați nu numai juranliști de mână a doua sau a treia, ci și istorici și lingviști serioși. Dintr-un raport al ambadorului maghiar, Wettstein János din Bern reiese că printre autorii cărților și broșurilor figurau istoricii cei mai importanți ai vremii. Astfel de exemplu Wettstein în 1941 a reușit să-și procure opt tipărituri propagandistice române, printre care figura și cartea lui Brătianu, *Theorie und Wirklichkeit der ungarischen Geschichte. Bemerkungen zu einigen neueren Arbeiten* (București,

¹¹⁹ Raportul lui Gáldi în MTAK, ms. 4524/173–175.

¹²⁰ Raportul lui Cioran din 30 aprilie 1941 publicat de către Lucian JORA, *Diplomația culturală. Din activitatea lui Emil Cioran*, Familia (42) 2006/7–8, 198.

1940). Pentru a contracara activitatea propagandistică română, Wettstein a trimis la 30 de redacții elvețiene câte șase lucrări maghiare printre care și opera lui Tamás: *Ungarn und Walacho-Rumänien* (Budapest, 1940).¹²¹

II.4. NAZISM, FASCISM ȘI GEISTESGESCHICHTE

Și Brătianu, și Ferdinand Lot afirmau că în problema continuității daco-romane „la linguistique est la meilleure des sciences auxiliaires de l'histoire.”¹²² Era de așteptat deci intensificarea disputei și pe acest plan. Primul care a încercat să introducă metoda lingvisticii geografice în discursul despre continuitate era Sextil Pușcariu. Baza teoretică era concepția lui Matteo Bartoli: în teritorii izolate, și în ariile laterale ale unei limbi, evoluția limbii respective este mai lentă, adică aceste arii sunt mai conservatoare din punctul de vedere al schimbării lingvistice și fonetice decât zonele centrale. Din punctul de vedere al limbii latine, Dacia și Hispania sunt zone laterale față de Italia (zona centrală).¹²³ Bazându-se pe această teorie, Pușcariu observa că unele cuvinte de origine latină ca de exemplu *nea*, *arină*, *păcurar* se folosesc numai pe teritorii daco-romane (aproximativ vechea Dacia Traiană), și în Peninsula Balcanică (la aromâni și meglenoromâni). În schimb în zona Munteniei și a Moldovei în loc de *nea* se folosește *zăpadă*; în loc de *arină*, *nisip*, iar în loc de *păcurar*, *cioban*. Deci acestea sunt zonele izolate (Dacia), sau laterale (Peninsula Balcanică) unde romanizarea a persistat în așa măsură încât nu a fost posibilă înlocuirea cuvintelor latine cu cele slave (*zăpadă*, *nisip*) sau turcești.¹²⁴ În aceste două focare romanitatea s-a menținut fără întreruperi. Pușcariu i-a expediat și lui Tamás micul său studiu cu următoarea dedicație: „D-lui L. Tamás aceste ‚romantice’ considerații asupra patriei primitive a Românilor. Cluj, 14. II. 37.”¹²⁵ Tamás a și răspuns imediat printr-un articol în care i-a repro-

¹²¹ Raportul lui Wettstein: Bern, 10 noiembrie 1941, MNL MOL, K 28, 72. cs., 120. t., 0-25904 (1941), fol. 69–70.

¹²² BRĂTIANU, *Une énigme*, op. cit., 172.

¹²³ Matteo BARTOLI, *Par la storia del latino volgare*, Archivio Glottologico Italiano (XXI) 1927, 1–34; și *Introduzione alla neolingusitica*, Genève, 1925, passim.

¹²⁴ Sextil PUȘCARIU, *Les enseignements de l'Atlas Linguistique de Roumaine*, Bucarest, 1936, 4–5, 10–11. Articol apărut și în *Revue de Transylvanie* (III) 1936/1.

¹²⁵ Exemplarul lui Tamás cu recomandarea lui Pușcariu se află la ELTE BTK RFTK.

șat lui Pușcariu că atlasul lingvistic arată starea dialectală a limbii române din anii '30, fiind astfel greu să tragem concluzii din datele atlasului referitoare la perioada formării limbii române.¹²⁶

Corectarea slăbăciunilor teoriei lui Pușcariu i-a revenit lui Ernst Gamillscheg. Nu numai din punct de vedere lingvistic, dar și ideologic Pușcariu și Gamillscheg se situau pe aceleași poziții, fiind simpatizanți ai nazismului. Pușcariu pe lângă faptul că era membru al Gărzii de Fier în perioada 1940-1943, a condus și Institutul Român din Berlin. Gamillscheg, la rândul său conducea Institutului German de Cultură la București (Deutsche Wissenschaftliche Institut). „Institutul pe care îl conducea [Pușcariu] servea, la fel ca omologul său, Institutul German de Știință din București, al cărui președinte era Gamillscheg, imperialismului cultural nazist” – caracterizează activitatea celor două instituții Klaus Heitmann.¹²⁷ În decembrie 1938 Fritz Valjavec, directorul renumitului Südost-Institut din München, l-a rugat pe Gamillscheg să scrie o recenzie despre faimoasa carte a lui Tamás (*Romains, Romans, Roumains*). „În ultimii ani continuitatea românilor, și toate celelalte probleme legate de acest subiect, sunt atacate așa de puternic de la Budapesta, încât reacția română împotriva acestor lucrări nu mai este satisfăcătoare. De aceea cred că este datoria științei germane să intervină, și să facă niște rectificări acolo unde este nevoie” scria Valjavec lui Gamillscheg.¹²⁸ Valjavec ca adept al imperialismului cul-

¹²⁶ Lajos TAMÁS, *Sur la méthode d'interpretation de l'Atlas Linguistique Roumain*, Budapest, 1937 (apărut și în Archivum Europae Centro-Orientalis (III) 1937/1–3).

¹²⁷ Klaus HEITMANN, *Sextil Pușcariu, Deutschland und die deutsche Wissenschaft*, in *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches*, ed. Paul PHILIPPI, Köln, 1975, 140. Textul lui Heitmann l-am citat în traducerea lui Daniela OLĂRESCU, *Sextil Pușcariu – președintele Institutului Român din Berlin*, Revista Arhivelor (LXXXVI) 2009/1, 175. Vezi și: Christopher M. HUTTON, *Linguistic and the Third Reich. Mother-tongue fascism, race and the science of language*, London, 1999, 67–68; Johannes KRAMER, *Die Romanische Sprachwissenschaft im Dritten Reich*, in *Wissenschaft und Nationalsozialismus. Eine Ringvorlesung an der Universität-Gesamthochschule-Siegen*, hrsg. Rainer GEISSLER–Wolfgang POPP, Verlag Die Blaue Eule, Essen, 1988, 123–167.

¹²⁸ München, 21. dec. 1938: apud László OROSZ, *Fritz Valjavec (1909–1960) a két világ-háború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban*, teză de doctorat, manuscris, Budapest, ELTE, 2006, 182–183. Despre relațiile lui Valjavec cu germanii din Ungaria interbelică vezi TILKOVSKY Loránt, *Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944)*, Századok (CXXVII) 1993/5–6, 601–649. Despre legăturile lui Valjavec cu românii vezi *Între știință și politică. Fritz Valjavec și corespondenții săi români (1935–1944)*, ed. Stelian MÂNDRUȚ și Rudolf GRÄF, Academia Română-Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2010.

tural nazist și al germanizării spirituale a sud-estului european era supărat pe Tamás și din cauza renunțării de către acesta la numele de Tremł. „Și pentru asta e nevoie să-i dăm peste nas acestei autorități pseudoromantice a Ungariei” – scria lui Gamillscheg.¹²⁹ Tamás într-adevăr provenea dintr-o familie șvabă, tatăl (Tremł) fiind frizer la Arad. După venirea la putere a lui Hitler, în 1933 i s-a cerut și lui Tremł să intre în organizația germanilor din Ungaria, Volksbund der Deutschen in Ungarn, care în acești ani se radicaliza din ce în ce mai mult, și devenea o unealtă a Germaniei naziste. Tamás ca un protest la aceste tedințe se distanțează de comunitatea germană a Volksbundului, și își schimbă numele începând cu data de 7 iunie 1934 din Tremł în Tamás.¹³⁰ După astfel de antecedente nu este de mirare că în 1941 i-a fost refuzată lui Tamás intrarea în Germania nazistă, pentru a ține o conferință la Institutul Maghiar din Berlin. N-ar fi de mirare dacă și în spatele acestor manevre să fi stat chiar Vajlavec, care în 1942 îi scria lui Gerhard Krüger următoarele: „Ar fi bine ca, cel puțin în măsura posibilităților, să nu-i lăsăm pe acei savanți maghiari să-și țină cursuri și prezentări în Germania, care combat cu argumente unilaterale maghiare tezele discursului german istoriografic.”¹³¹

Într-un astfel de context a cerut Vajlavec recenzarea cărții lui Tamás de la Gamillscheg. Recenzia însă a crescut la mărimea unui studiu care avea ca scop sfărâmarea argumentelor lingvistice ale imigraționiștilor.¹³² Bazându-se pe datele Atlasului Lingvistic Român și pe teoria lui Pușcariu despre ariile izolate și laterale, Gamillscheg afirma că latinitatea nu a supraviețuit pe teritorii întinse, ci numai în niște focare (*Kerngebiete*) unde romanizarea a fost intensă. Mai târziu din aceste centre („pilaștrii unei

¹²⁹ Vajlavec către Gamillscheg, München, 31 decembrie 1938, în OROSZ, *op. cit.*, 183.

¹³⁰ „După tată, Tremł János, numele meu de familie era Tremł, dar în 1933 la cererile repetate ale asociației șvabilor din Ungaria privind intrarea mea în rândurile lor, l-am schimbat după numele mamei mele Tamás Julianna în Tamás.” (Autobiografia lui Tamás din 1 oct. 1962: MTA Lt, Tamás Lajos személyi dosszié.)

¹³¹ Scrisoarea lui Vajlavec către Krüger în OROSZ, *op. cit.*, 187. După o remarcă a lui Tamás făcută în 1955 cel care i-a împiedicat intrarea sa în Germania era Gamillscheg: *Hozzászólás Iorgu Iordan előadásához*, MTA Nyelv, és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei (VII) 1955/ 3, 386.

^{Vezi} și: MTAK, ms. 5134/112, 5134/100; dosar personal Tamás Lajos: MTA Lt.

¹³² Ernst GAMILLSCHEG, *Zur Herkunftsfrage der Rumänen*, Südost-Forschungen (V) 1940, 1–21. Mai târziu studiul va fi publicat și sub forma unei broșuri: Ernst GAMILLSCHEG, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940.

mari clădiri”) ar fi iradiat romanitatea și spre alte teritorii. Dovezile existenței acestor centre sunt acele cuvinte latine care s-au păstrat numai în aceste focare, iar în alte teritorii locuite de români au dispărut (*rărunchi* din *renuculus* pentru rinichi, sau *nea* în loc de zăpadă). Din argumentarea lui Gamillscheg nu putea să lipsească nici toponimia. Și iată că în zonele unde se foloseau cuvintele *rărunchi* sau *nea* în Munții Apuseni, savantul german a găsit și toponimii de origine latină: *Abrud* derivă din latinescul *Abruttum*, *Ampoiu* din *Ampeium*, iar *Turda* din **Turidava* etc.¹³³ Valjavec era încântat de lucrarea lui Gamillscheg: „Cred că în sfârșit această lucrare diletantă ultrasofistică [adică cartea lui Tamás – nota mea] este total desfășurată de către aprecierile bine fondate ale Domniei-voastre. Poziția Dumneavoastră este foarte folositoare și din punctul de vedere al politicii culturale.”¹³⁴

Sarcina de a răspunde la recenzia lui Gamillscheg i-a revenit lui Gáldi.¹³⁵ Gáldi atrăgea atenția că în zelul său Gamillscheg a comis niște erori elementare, mai ales în ceea ce privește etimologia toponimiilor. Astfel de exemplu, forma latină *Abruttum* nu este atestată documentar. Această toponimie apare prima dată într-un document din 1271: *terram Obruth vocatam*. În cazul Ampoiului, dacă ar fi o moștenire directă din latină în limba română ar trebui să avem **Împeiu*. Prima formă atestată tot din 1271 este *Onpoy*, deci forma românească nu se poate deduce direct din forma latină. **Turidava* este o formă ipotetică absolut arbitrară, pentru că știm precis că în epoca romană numele orașului era *Potaissa*.¹³⁶

¹³³ Ernst GAMILLSCHEG, *Über die Herkunft*, op. cit., 15–16, 82.

¹³⁴ Valjavec către Gamillscheg, München, 21 noiembrie 1939, în OROSZ, op. cit., 183.

¹³⁵ Știim că Tamás era dezamăgit din cauza metodei și a intrigilor lui Gamillscheg. A și scris despre acestea lui Valjavec (Cluj, 3 februarie 1941), dar din păcate n-am avut posibilitatea să consult scrisoarea lui Tamás. Vezi OROSZ, op. cit., 183. E drept că și Tamás a scris un mic răspuns lui Gamillscheg din care reiese că era profund emoționat de faptul că Gamillscheg afirma că Tamás n-ar trebui să se pună în serviciul intereselor maghiare, pentru că Ungaria este doar un „Adoptivvaterland” pentru el. Ludwig TAMÁS, *Randbemerkungen zu einer Rezension von E. Gamillscheg*, AECO (VI) 1940/1–4, 340–347. Răspunsul lui Gáldi: *Zur frage des rumänischen Kerngebiets in Siebenbürgen*, Budapesta, 1942 (Ostmitteleuropäische Bibliothek, 44). În acest studiu am utilizat varianta italiană: Ladislao GÁLDI, *Teoria e realtà nella storia della romanità orientale*, Studi sull'Europa Centro-Orientale, (I) 1943.

¹³⁶ GÁLDI, *Teoria*, op. cit., 37, 42–44.

Critica lui Gáldi la adresa lui Gamillscheg a apărut în anul 1943. Liniile frontului în discuția despre continuitatea daco-romană s-au pietrificat. Bătălia științifico-propagandistică până la urmă n-a fost câștigată de către maghiari. Până pe la mijlocul anilor '40 situația față de cea prezentată de Gheorghe Alexici la sfârșitul secolului al XIX-lea s-a schimbat simțitor. Românii au reușit să minimalizeze dezavantajul lor, și să ducă scorul meciului cel puțin la unul de joc nul. La mijlocul secolului trecut numărul și calitatea specialiștilor străini care acceptau, respectiv negau continuitatea românilor din Ardeal, era cam același. (De ex. Ferdinand Lot, Georg Stadtmüller, Karl Jaberg, Petar Skok erau contra continuității, dar Ernst Gamillscheg, Paul Henry, Alf Lombard sau Fritz Valjavec erau pro).

Nu faptul că nu s-a reușit stabilirea unui adevăr istoric autentic este cel mai trist în întreaga discuție despre continuitate între specialiștii maghiari și români, ci faptul că reprezentanții celor două părți n-au reușit să ajungă la consens nici măcar în privința regulilor discursului. Din cauza suspiciunii și a neîncrederii atât maghiarii cât românii se acuzau reciproc de subiectivitate și de parțialitate politică. Nimeni nu a avut curajul să afirme că munca omului științific nu se derulează într-un vid, ci este strâns legată de contextul social, economic și politic. De-a lungul disputelor participante nu au vorbit niciodată despre acele rețele sociale și personale ascunse, care influențau în mod hotărâtor stilul și tonul discursului. Gáldi și Tamás se trăgeau din două familii de origine germană din Monarhia Austro-Ungară. Cum am mai amintit tatăl lui Tamás era un șvab din Banat. Gáldi (până în 1933 având și el numele de Göbl) se trăgea dintr-o familie germană (care vorbea dialectul manta) din Ungaria Superioară (Slovia de azi).¹³⁷ Ca un semn de protest față de Germania nazistă, amândoi își iau nume maghiare, în ciuda faptului că se trăgeau din familii germane. În cazul lui Gáldi antipatia lui simțită față de regimul nazist al lui Hitler a mers până acolo încât se apropia de fascismul lui Mussolini, crezând că puternica cultură latină ar putea contracara influența tot mai crescândă a germanismului nazist. Chiar dacă nu în măsura în care Cioran, Eliade sau Sextil Pușcariu se implicau în mișcarea legionară, și Gáldi a fost atins într-o oarecare măsură de personalitatea lui Mussolini. E adevărat: numai

¹³⁷ György SZÉPE, *Douze stances sur maître Gáldi*, *Revue d'Études Françaises* (6) 2001, 170.

o singură dată și-a exprimat în public simpatia sa față de Mussolini, dar (cum vom vedea mai târziu) și atât a fost hotărâtor în privința carierei sale științifice de după 1948.¹³⁸ Dar această felix culpa temporară își are explicația sa în faptul că Gáldi așa își exprima antipatia sa față de nazismul german, pe care îl considera mai periculos pentru maghiari, decât fascismul italian.

Strategia identitară a lui Vajlavec și a lui Gamillscheg era cu totul opusă celei urmărite de Tamás și Gáldi. Gamillscheg s-a născut cetățean maghiar: satul său natal Neuhaus (în ungurește Vasdobra) în 1887 (data nașterii lui Gamillscheg) aparținea Ungariei. Vajlavec s-a născut la Viena, mama sa fiind de origine șvabă din Banat. Vajlavec și-a absolvit școlile elementare într-un mediu multicultural la Vârșeț (magh. Versec, astăzi: Vršac în Serbia). După 1919 se mută împreună cu mama sa la Budapesta, unde își face studiile gimnaziale la școala germană din capitala maghiară: Reichs-deutsche Oberschule. În timpul studiilor sale universitare la München se îndepărtează din ce în ce mai mult de acea identitate „Hungarus” care era specifică și șvabilor din Banat. Treptat devine adeptul concepției unității spirituale a germanilor, crezând că salvarea minorității germane din întreaga Europă sud-estică va fi posibilă numai atunci dacă cu ajutorul istoriografiei în acești germani va fi trezit sentimentul apartenenței lor la națiunea germană unitară. Pentru Vajlavec, care era membru al NSDAP-ului și pentru o scurtă perioadă și al SS-ului¹³⁹, strategia lui Gáldi sau a lui Tamás nu putea să fie altceva decât o trădare. Poate că în lipsa acestor antipatii personale ale lui Vajlavec față de Tamás, studiul lui Gamillscheg (citat până astăzi ca o lucrare de referință de către adepții continuității) contra tezele imigraționiste ale lui Tamás nici n-ar fi luat naștere. Dar oare cât este știință în aceste articole și cât rivalitate și părtinire personală?

II.5. EPOCA MARELOR SPERANȚE (1945–1948)

Imediat după terminarea războiului se nasc proiecte ambițioase și entuziaste privind colaborările culturale româno-maghiare. La data de 21 septembrie 1945 la Budapesta se înființează Asociația Maghiaro-Română cu

¹³⁸ GÁLDI László, *Mussolini és a modern olasz stílus*, EphK (LXIV) 1940, 181–197.

¹³⁹ Despre cariera și metamorfoza lui Vajlavec vezi OROSZ, *op. cit.*, 25.

participarea unor personalități importante din viața politică și culturală maghiară: Szekfű Gyula, fostul decan al facultății de litere de la universitatea din Budapesta, în 1945 ambasadorul Ungariei la Moscova; Szent-Györgyi Albert, laureat cu premiul Nobel pentru descoperirea vitaminei C; scriitorul secui renumit Tamási Áron, și alții. Ca președinte este ales compozitorul de renume mondial Kodály Zoltán. La 20 noiembrie 1945 este fondată la București organizația paralelă: Asociația Româno-Maghiară (AROM). Ca președinte al asociației era ales compozitorul George Enescu, iar ca vicepreședinte Dimitrie Gusti.¹⁴⁰ Punerea în mișcare a cooperărilor concrete însă mergea greu. Într-un raport trimis din Budapesta la data de 19 ianuarie 1947 se arată că de fapt nu există nici un fel de legătură între cele două asociații, deși din Ungaria s-au trimis cărți, scrisori, rapoarte, la care nu s-a primit niciun răspuns.¹⁴¹

În primăvara anului 1947 este fondat la Budapesta, în cadrul Asociației Colegiul Mocsáry Lajos. Colegiul a fost inaugurat în prezența lui Petru Groza și a lui Mihail Sadoveanu la 3 mai 1947 în cadrul săptămânii maghiaro-române din Budapesta organizată cu mare fast și publicitate mediatică.¹⁴² Scopul Colegiului era subvenționarea studiilor universitare a studenților maghiari și români veniți ori din România, ori din Ungaria la universitățile din Budapesta. În colegiu erau cazați 14 studenți maghiari din Ardeal, 7 studenți români veniți din toată România (mai ales orfani de război și oaspeți), și 18 studenți români din Ungaria. Numărul funcționarilor (profesori, secretari, portari etc.) era aproape ireal de mare: 30 de persoane, aproape cât era și numărul studenților cazați la Colegiu. Cei mai mulți dintre ei își făceau studiile la Catedra de Română.¹⁴³

La data de 25 noiembrie 1947 era semnat acordul cultural româno-maghiar. În textul final al acordului, în ceea ce privește problema învăță-

¹⁴⁰ CSOBAI Lászlóné, *A Román–Magyar Társaságok története 1945–1950-ig*, A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (23) 2002, 531–533, 546.

¹⁴¹ ACNSAS, D 01 45 83 (5433), 11.

¹⁴² KEMÉNY G. Gábor–NAGY Béla, *A Mocsáry Lajos Kollégium*, Korunk (XXXVI), 1977/8, p. 646–649. Raportul (3 iulie 1947) despre ecoul din presă vezi: MNL-OL, XIX-J-1-e, VKM, 120. d., 151/b-2. t.

¹⁴³ Lista studenților vezi: Gheorghe SANTĂU, *Colegiul Mocsáry Lajos*, Simpozion, red. Maria BERÉNYI, Giula, 1998, 97–113. Despre numărul funcționarilor vezi scrisoarea lui Béla Balázs către ministrul culturii din 30 dec. 1947: MNL-OL, XIX-J-1-e, VKM, 118. d

mântului și al institutelor culturale, s-a ajuns la formula următoare: „Art. 4. Guvernul Român va înființa sub conducerea sa, un institut de cultură maghiară la București cu filiala la Cluj, iar Guvernul Maghiar va înființa, sub conducerea sa, un institut de cultură română la Budapesta, cu filiala la Debrețin. Aceste institute vor servi, pe baza reciprocității, scopul colaborării culturale dintre cele doua State, prin cercetări științifice, cursuri, expoziții ocazionale și permanente, librării, biblioteci și arhive destinate studierii acelor domenii la care se referă această convenție; prin studierea reciprocă a vieții și culturii popoarelor, prin organizarea serviciului reciproc de informații culturale, care servește regulat și permanent presa, instituțiile și personalitățile vieții culturale.”¹⁴⁴

Fiind astfel asigurat cadrul legislativ pentru funcționarea Asociației în anii 1947–1948, Asociația Româno-Maghiară și Colegiul Mocsáry au desfășurat o activitate intensă și valoroasă: concerte, prezentări, schimburi de studenți și de cercetători, aniversarea comună (româno-maghiară) a revoluției pașoptiste la 15 martie 1948 la Teatrul Național din Budapesta etc. Din partea română însă activitatea Colegiului a fost urmărită mereu cu suspiciuni. Un raport anonim făcut cândva în vara sau toamna anului 1948 pentru organele de Securitate (atunci încă numit: Direcția Generală a Securității Poporului, DGSP) prezintă Colegiul ca pe un „adevărat focar al șovinismului.” După raport în conducerea Colegiului luau parte atunci următorii studenți: Makkay László (student la facultatea de drept, nu este identic cu istoricul Makkai László); Varga Sándor (istoric de artă); Gheorghe Nădăban și Sipos János și Boldizsár (studenți la drept).¹⁴⁵

¹⁴⁴ http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?idt=27825. Acordul cultural româno-maghiar a fost ridicat la nivel de lege: 1948. évi IX. törvény: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8291>. Despre mersul tratatelor vezi raportul consilierului de la Ambasadă Maghiară din București, Sándor Nékám, 19 oct. 1946: MNL-OL, XIX-J-1-e, VKM, 120. d., 151/b-2. t. Vezi și: N. SZABÓ József, *Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Magyarország kultúrdiplomáciai törekvései 1945–1948*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998, 16–45.

¹⁴⁵ ACNSAS, dosar nr. 7877 (D 014731), p. 279. În identificarea numelor înșirate în raport sunt de mare folos amintirile lui Gheorghe Santău: *Colegiul Mocsáry, op. cit.*, 106–108. Gheorghe Nădăban originar din Giula la vremea respectivă era student la politehnică, fiind totodată și secretarul general al AMRO-lui. La data de 14 februarie 1949 este depus din funcția de secretar general al AMRO-lui, fiind totodată internat în cel mai faimos lagăr de muncă din Ungaria, Recsk. În cadrul procesului bazat pe născociri, Nădăban era acuzat de fraudă fiscală și de faptul că nu și-a luat în considerare aspirațiile românilor din Ungaria, cauzând astfel discordii în cadrul AMRO-ului. Nădăban

„Toți sunt elemente reacționare ostile regimului democratic, nutrind sentimente șovine – continuă raportul. Țelul acestui colegiu la crearea a fost ca studenții maghiari și români locuind împreună să se apropie, să discute, și să lămurească problemele ce îi interesează. În felul însă în care a funcționat până în iunie 1948 era un focar de șovinism, datorită elementelor pătrunse în conducere și compoziția acestui colegiu. Deși mulți sunt membrii de partid, totuși sunt admiratori ai sistemului capitalist american (Kovács [Imre], Makkay, Fóris [Pál, intendentul, administratorul colegiului, gondnok] Kozma [István, student la drept], Nădăban). Apropierea între cele două popoare o privesc ca ceva romantic și ca o necesitate de moment. [...]

Cu ocazia vizitei unui grup de studenți clujeni la sărbătoarea de 15 martie la recepție studenții Makkay și Sipos (mic) [probabil János șeful bucătăriei a Colegiului] s-au certat cu câțiva studenți maghiari din Cluj, acuzându-i drept „naționaliști locali” pentru faptul, că aceștia au negat existența discriminării naționale în RPR. Susținătorii financiari ai Asociației și colegiului în afară de stat erau și familia Marcevic. Ginerile lui Deutsch fost proprietar al fabricii Phoenix din Ardeal fugit în Elveția (în curând), era bine primit la colegiu ca un meceena al colegiului.¹⁴⁶

[...] S-a preconizat crearea unei case de odihnă la Andornak în fostul castel al lui Mocsáry destinat întâlnirii scriitorilor și artiștilor români, sârbi, bulgari și maghiari, care avea ca scop să întărească ideea supremației culturai maghiare, idee cultivată de reacțiunea maghiară, ca și aceia că Ungaria trebuie să fie centrul popoarelor dunărene. [...] Kemény G[ábor] profesor la fostul institut Teleki, actualmente Institutul de studii istoriei al popoarelor balcanice [sic!] este specialist în problema naționalităților și în istoricul lui Mocsáry, despre care a scris o carte în trei volume, și care trebuie să apare. Am aflat că acest Kemény

---

a încercat să dea vina pe clerici români din Ungaria, susținând că membrii acestuia l-au dat în judecată datorită faptului că el nu a lăsat clericilor să preiau conducerea în AMRO. La data de 22 iulie 1953 la Recsk este racolat sub pseudonimul „Kollegista” de către Securitatea Maghiară (ÁVH). În timpul revoluției din octombrie 1956 a disidat în Occident și a ajuns în Canada. (Dosarul lui Nădăban vezi: ÁBTL, 2. 2. 1., I/9. 1., Bt/677, M/40198.

¹⁴⁶ Din păcate nu am reușit să identific familia Marcevic. Fabrica Phoenix este probabil uzina de chimicale din Baia-Mare.

a fost exclus din P[artidul] C[omunist] M[aghiar]. Stând de vorbă cu acest domn, după ce băuse cu un pahar de vin mai mult, și întrebându-l cum vede problema popoarelor dunărene, și ce părere are despre o prietenie mai largă cuprinzând toate popoare de democrații populare în frunte cu URSS, mi-a răspuns că românii și ungurii cari sunt două popoare barbare trebuie să se unească formând un bloc de 30 de milioane care trebui să lupte împotriva pericolului slav, ce amenință ambele popoare. [...] La cerere română autoritățile maghiare au decis transformarea colegiului în Institut Maghiaro-Român. Colegiștii au fost mutați la Colegiul Gojdu. [...]. La institut a continuat să locuiască numai românii din Ungaria. Dl. Balázs cu ocazia venirii sale la București la sfârșitul lunei mai într-o convorbire avută cu responsabilul AROM (Asociația Româno-Maghiară) a fost demascată de față. Balázs a fost și la Matthausen.”

Institutul Maghiaro-Român la care se referă agentul este de fapt Institutul Cultural Român fondat în 1949, pe baza acordului cultural mai sus amintit. Sediul institutului a fost clădirea care adăpostea Colegiul Mocsáry. Colegiul închide porțile definitiv în anul 1950, fiind însărcinată atunci Catedra de Română cu înlocuirea activității colegiului, bineînțeles, în condiții mult mai modeste.¹⁴⁷ Dintr-o scrisoare a secretarei Asociației, Kánya Mária, reiese că începând cu 1 iulie 1949 funcționarii Asociației erau suspendați din locul lor de muncă. Scrisoarea precizează că succesorul din punct de vedere juridic al Asociației va fi Institutul Român.¹⁴⁸ Din scrisorile lui Tamás, între timp devenit decan al Facultății de Litere, adresate ministrului culturii, Ortutay Gyula, și a șefului secției de resurse umane a Consiliului Științific al Academiei, Patkós Lajos reiese că intenția lui Tamás era ca Institutul Român să fie organizat în cadrul universității.¹⁴⁹ În cadrul contractului cultural româno-maghiar Institutul Român trebuia să înceapă funcționarea la data de 1 ianuarie 1950. Dintr-o notă păstrată în arhiva Ministerului Cultelor și al Învățământului (VKM) reiese că la data

¹⁴⁷ Béla NAGY, *Chaire de Roumain*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Philologica Moderna, tom. I. 1969–1970, 51–58.

¹⁴⁸ MTA Lt MTT Iratai 5/3.

¹⁴⁹ Scrisoriel lui Tamás către Ortutay (Budapest, 17 oct. 1949) și Patkós (29 noiembrie 1949): MTA Lt MTT Iratai 5/3.

de 14 septembrie 1949 Institutul Român avea trei camere și o bibliotecă. Angajata Institutului la data respectivă era profesoara Orbán Magda. Autorul notei, Dr. Bodolay îl recomandă pe Tamás ca director al institutului, dar cu condiția ca „activitatea științifică a lui Tamás să fie acceptată și de către cercurile române.”¹⁵⁰ Bodolay nu întâmplător era prudent în ceea ce privește numirea lui Tamás ca director al institutului. Kánya Mária, directoarea Colegiului Mocsáry și secretara Asociației Maghiaro-Române din septembrie 1948, la data de 14 octombrie 1949 trimite un raport absolut răuvoitor, scris în limba de lemn a vremii, Ministerului Cultelor și al Învățământului despre Tamás: „După părerea mea profesorul Tamás Lajos nu poate fi numit în fruntea Institutului Român. Cercurile române nu numai că nu recunosc meritele științifice ale lui Tamás, dar au și interzis cărțile sale șoviniste. Așa zisă 'activitatea sa științifică' nu este altceva decât demonstrarea tezei că românii își trag originea din Balcani și că numai în jurul anului 1300 s-au infiltrat în Ardeal. Istoricii români oficiali de azi însă susțin că românii sunt de origine daco-romană [sic!]. Dar nu numai din punctul de vedere al României, dar și al Ungariei persoana lui Tamás este inacceptabilă, fiindcă este un apolitic și clerical [sic!]. Astăzi execută ceea ce cerem de la el, dar nu este capabil de muncă sine-stătătoare.”¹⁵¹

Intervenția doamnei Kánya a rămas fără efect fiindcă până la urmă Tamás a fost numit directorul Institutului. La data de 26 ianuarie 1950 Tamás într-un memoriu adresat ministrului culturii, Ortutaty Gyula a prezentat detaliat structura și funcționarea planificată a institutului. Tamás avea o concepție sigură și despre personalul institutului: un director, doi cercetători, un administrator (bibliotecar) și un asistent. Ca bibliotecară Tamás vroia pe Orbán Magda, ca asistentă pe Lucia Borza (care mai târziu va deveni o personalitate de seamă a intelectualității române din Ungaria), iar ca cercetător pe Anton Petru.¹⁵² Din păcate Tamás nici măcar răspuns nu a primit din partea ministerului, astfel planurile nobile privind înfiin-

¹⁵⁰ MNL-OL, XIX-J-1-e, 85. d., 96/a-2. t.

¹⁵¹ MNL-OL, XIX-J-1-e, 85. d., 96/a-2. t.

¹⁵² Scrisoare lui Tamás către Ortutay ELTE Lt, 8/b, 137. dob. DHII, 1949–1959. Candidatura Luciei Borza din 20 octombrie 1949: ibidem. Anton Pavel Petru s-a născut la Năsăud. Până al anul 1943 a lucrat la ziarul *Tribuna Ardealului* din Cluj. Și-a făcut studiile universitare la Universitatea Péter Pázmány la specialitățile maghiară-română-istoria artei. Din toamna anului 1948 era funcționarul Asociației Româno-Maghiare. Vezi curriculum vitae al lui Anton: MTA Lt MTT Iratai 5/3.

țarea unui Institut Român prescris de acordul cultural româno-maghiar, nu s-au realizat. (În România nici nu s-a încercat înființarea Institutului Maghiar din București, prevăzut tot de către acordul cultural.) Tot ce a reușit să obțină Tamás era că Catedra de Română a fost rebotezată în Institutul Filologic Român, devenind succesorul spiritual al Asociației Româno-Maghiare și al Institutului Român planificat, precum și centrul primordial al cercetărilor de românistică în Ungaria.¹⁵³

III. ÎN LAGĂRUL SOCIALIST

III.1. EPOCA CARACTERIZĂRILOR

În 1948 intră în rândurile partidului comunist maghiar rebotezat exact atunci în Partidul Muncitorilor Maghiari (Magyar Dolgozók Pártja, MDP) Tamás, reușind astfel să rămână membru corespondent al Academiei, și luând parte și în reorganizarea sa.¹⁵⁴ Procesul de reorganizare era coordonat de către Consiliul Științific. Secretarul general al Consiliului era Alexits György, fiul profesorului nostru, Alexici. La ședința din 14 septembrie 1949 a Consiliului s-a hotărât reducerea numărului academicienilor de la 200 la 120. Pentru înlesnirea luărilor de decizie privind persoanele care trebuie îndepărtate de la Academie, despre fiecare membru s-au făcut evaluări și caracterizări. Din caracterizările scrise de Tamás și din observațiile sale făcute în cadrul ședințelor nu se degajă invidie, sau rea-voință. Când se discuta de exemplu cazul slavistului eminent István Kniezsa, Tamás era pentru menținerea lui Kniezsa în cadrul Academiei, invocând argumentul că mai nou Kniezsa citește literatură marxistă, dar încă nu

¹⁵³ Începând cu anul școlar 1949/50 din cele 34 de catedre care funcționau la facultatea de litere au fost formate zece institute. Catedra de limba română și de romanistică a fost încadrată în Institutul Limbilor Romane (Román Nyelvek Intézet) cu denumirea de Institutul Filologic Român. Tot în cadrul acestui institut trebuia să funcționeze separat de Catedra de Română, și Institutul Român planificat. Vezi ordonanța lui Ortutay către rectorul universității (25 august 1949) și scrisoarea lui Tamás către Ortutay, (28. noiembrie 1949): ELTE Lt, BTK 8/b, 136. dob. și 137. dob., DHII, 1948–1950.)

¹⁵⁴ Un amănunt interesant: cu un an mai înainte Tamás intra în rândul lojei masonice din Budapesta, Budapesti Szabadkőműves Páholy. (Autobiografia lui Tamás din 1 oct. 1962: MTA Lt, Tamás Lajos személyi dosszié).

a avut timp să publice opere care să poarte peceta acestor influențe marxiste. Argumentul lui Tamás bineînțeles era fals, dar fără îndoială binevoitor.¹⁵⁵

Datorită lui Tamás a fost salvat și Gáldi. E drept, Gáldi a fost retrogradat din statutul de membru corespondent (1942) la membru așa numit consilier. Era un statut nou inventat în timpul reorganizării Academiei care însemna practic excluderea persoanei respective din Academie, dar nu și din viața științifică. Membrul consilier nu mai primea salariu de la Academie și nu mai avea nici drept de vot, dar teoretic putea să participe la ședințele științifice publice ale Academiei.¹⁵⁶ Iată caracterizarea lui Gáldi făcută de către Tamás: „este un reprezentant multilateral, și unic al generației sale în privința competenței profesionale, și a cunoștințelor de limbi străine. A învățat bine și limba rusă, și se străduiește să învețe tot ce se poate învăța. Câteodată datorită acestui avânt mare scrie studii superficiale, dar are și lucrări temeinice. Se interesează în egală măsură de literatură și de lingvistică, totodată este și un cadru didactic destul de bun. Cred că treptat se va debarasa de estetismul său manierat, și va avea relații mai bune și cu studenții. Se arată chiar un democrat mai zelos, decât Ligeti. Se teme tot timpul ca să nu rămâne în urmă, pentru asta fuge câteodată mai înainte, decât ar trebui.”¹⁵⁷

Și despre orientalistul Ligeti Lajos (1902–1987) are Tamás numai cuvinte de laudă. Aprecieri neutre, cu câteva accente pozitive a făcut Tamás și despre Bárczi Géza (1894–1975) și Mészöly Gedeon (1887–1954).¹⁵⁸ Caracterizarea cea mai negativă este făcută despre Melich János Melich, o autoritate incontestabilă a slavisticii maghiare.¹⁵⁹ Critica negativă făcută despre Melich este cu atât mai de neînțeles cu cât mai înainte Tamás avea tot res-

¹⁵⁵ Opinia lui Tamás este citată de: HUSZÁR Tibor, *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995, 222.

¹⁵⁶ Aici aș dori să-i mulțumesc ajutorul generos acordat de doamna Diana Hay, conducătoarea arhivei de la Academie, în timpul cercetărilor mele, precum și informațiile pe care mi le-a oferit în legătură cu semnificația statutului de membru consilier.

¹⁵⁷ Scrisoarea lui Tamás către Iván Fónagy: Budapest, 16 octombrie 1949: MTA Lt MTT iratai 3/5.

¹⁵⁸ MTA Lt MTT 3/5.

¹⁵⁹ Scrisoarea lui Tamás către Iván Fónagy: MTA Lt MTT iratai 3/5. Critica, într-un mod indirect, va fi repetată și în spațiul public: TAMÁS Lajos, *A 'fordulat éve' a nyelvtudományban*, Magyar Nyelvőr, (LXXIV) 1950/ 5, 329.

pectul față de activitatea slavistului renumit.¹⁶⁰ Ar fi fost influențat Tamás de faptul că la vremea respectivă se cuvenea să te arăți adversarul lui Melich? În timpul procesului de adevărire Melich în 1945 a fost găsit vinovat și a primit pedeapsa cea mai gravă: a fost dat afară din universitate.¹⁶¹ O altă caracterizarea problematică a lui Tamás este cea făcută despre Gyula Lazicius (1896–1957).¹⁶² Este o situație absolut asemănătoare cu cea prezentată mai sus în cazul lui Melich. Tamás numai cu trei ani în urmă într-o recenzie de mărimea unui studiu lauda într-un mod obiectiv și echilibrat monografia lui Lazicius (*Fonétika*, Budapest, 1944).¹⁶³ E greu de stabilit în ce măsură au influențat caracterizările lui Tamás soarta academicienilor amintiți. Cert este că într-o oarecare măsură le-a influențat.

¹⁶⁰ TAMÁS, *Romans, roumains, op. cit.*, AECO (II), 1936, p. 328. În 1942 este prezent cu un studiu (*Miscellanea hungaro-ruménica*) în volumul omagial editat cu ocazia aniversării de 70 de ani de la nașterea lui Melich. În 1947 într-o recenzie făcută despre un studiu al lui Melich despre originea toponimiei Brno Tamás califică lucrarea lui Melich: „un article d'un agencement méthodique irréprochable.” TAMÁS Lajos, *Les recherches linguistiques slaves et roumaines en Hongrie (1939–1946)*, Études Slaves et Roumaines (I), 1948/1, 50. Vezi și: *Emlékkönyv Melich János 70. születésnapjára*, írták tiszteletűi, barátai, tanítványai, Budapest, 1942, 440–448.

¹⁶¹ Decizia Comisiei de Verificare din data de 24 mai 1945 vezi: ELTE Lt, 8/m Vegyes iratok, az IBI (1945–1946.) Adeverirea lui Melich a fost făcută de către Comisia de Adeverire a Muzeului Național. În raportul comisiei se găsesc acuzații grave la adresa lui Melich făcute de către persoane importante și influente ale vieții intelectuale maghiare. Astfel de exemplu Ortutay Gyula declara că Melich „era de acord cu atitudinea iredentistă a armatei maghiare arătată în timpul războiului antisovietic.” Györke József (1906–1946, lingvist, academician) și Supka Géza (1883–1956, archeolog și scriitor) afirmau chiar că Melich „credea până la ultima clipă în victoria germanilor.” Renumitul finugrist Zsirai Miklós (1892–1955, academician și el) declara că „Melich era cel care a împiedicat ca Kodály să devină membru al Academiei Maghiare, iar încă în martie 1945 a afirmat în prezența martorului (adică a lui Zsirai) că din păcate pentru Ungaria s-a realizat varianta catastrofală, referindu-se la victoria sovieticilor, dar, adăuga Melich, încă mai putem spera, pentru că războiul încă nu s-a terminat.” Guvernul Național Provisoriu a emis deja la 4 ianuarie 1945 (când Budapesta se afla încă sub ocupația germană) un decret care prevedea constituirea comisiilor de verificare. Decretul nr. 1080/1945 M. E. emis mai târziu specifica și detaliile privind activitatea concretă a comisiilor. Persoana care era supusă unei astfel de verificări trebuia să deie o declarație în care trebuia să enumere dacă a fost membru al partidului nazist maghiar (Partidul Crucilor de Săgeți, Nyilaskeresztes Párt), dacă a participat la exterminarea evreilor, sau a beneficiat de bunurile evreilor deportați. În plus comisia trebuia să verifice, dacă persoana respectivă a avut o atitudine pro-germană sau a făcut propagandă în favoarea nazismului sau a fascismului.

¹⁶² Scrisoarea lui Tamás către Iván Fónagy: MTA Lt MTT iratai 3/5.

¹⁶³ EPhK (LXIX), 1946, 122.

Melich (membru titular al academiei din 1920) și Lazicius (membru titular și el din 1945), de exemplu, au fost retrogradați, devenind membri consiliari. Ligeti însă (membru ordinar din 1947), caracterizat pozitiv de către Tamás, va îndeplini între 1949-1970 funcția de vicepreședinte al Academiei.

III.2. ÎN VÂRFUL PIRAMIDEI: TAMÁS LAJOS, CA DECAN ȘI RECTOR

În octombrie 1948 Tamás devine secretarul de partid al facultății de litere de la universitate.¹⁶⁴ Peste un an este numit decanul facultății, iar între 1953-1955 rectorul universității rebotezată Eötvös Loránd în 1950. Este perioada când universitatea a suferit cele mai mari transformări. Sunt dați afară de la universitate pe lângă Melich și Lazicius, Zolnai Béla (1890–1969 profesor la Departamentul de Literatură Universală cu desființarea totală a departamentului); Bisztray Gyula, Prohászka Lajos (1897–1963 profesor la Departamentul de Pedagogie); Szenczi Miklós (1904–1977, profesor la Departamentul de Engleză); Lukinich Imre (1880–1950 profesor de istorie); Rodolfo Mosca¹⁶⁵ (Departamentul de Filosofie unde preda istoria culturii italiene). Este greu de stabilit măsura responsabilității lui Tamás în cazul acestor excluderi, chiar dacă Tamás în perioada respectivă era decanul Facultății de Litere, iar mai târziu rectorul universității. Evenimentele arată că el a executat doar ordinele primite, dar măsurile inițiative nu au fost luate de către el. Suspendarea profesorilor a fost discutată în cadrul Consiliului Științific la ședința din 21 septembrie 1949.¹⁶⁶ Propunerile ședinței erau înaintate Colegiului de Partid al Consiliului Științific. Hotărârile finale erau stabilite de către Colegiu și conducerea partidului comunist (MDP). La ședința aminită au participat Waldapfel József (1904–1968, istoric literar), Fónagy Iván (1920–2005 fonetician în 1971 stabilit la Paris); Pach Zsigmond Pál (1919–2001, istoric); Lázár György

¹⁶⁴ MTAK ms 5134/112.

¹⁶⁵ Mosca, cine din 1936 se afla la Budapesta, ca cetățean italian în 1950 a fost expulsat din țară. Vezi: FRIED Ilona, *Italianisztika és állambiztonság*, Betekintő (III) 2009, nr. 4. revistă electronică accesibilă pe internet: http://www.betekinto.hu/2009_4_fried#_edn21.

¹⁶⁶ HUSZÁR, *A hatalom*, op. cit., 148–152.

(1924–1978),¹⁶⁷ Alexits (ca secretarul general al Consiliului Științific), Patkós Lajos, Fogarasi Béla (1891–1959, filozof), Szántó György (din partea ministerului) și Gerőné Fazekas Erzsébet (1900–1967, soția lui Gerő Ernő, care printre altele era și în fruntea Colegiului de Partid al Academiei).¹⁶⁸ Datorită faptului că evaluările (făcute de cei însărcinați de către Consiliul Științific) se datează în general din luna octombrie, putem bănuî că evaluatorii au fost solicitați mai târziu pentru efectuarea caracterizărilor. Adică decizia deja era luată despre soarta profesorilor, evaluările de fapt contau cel puțin ca decor la spectacolul care urma să se deruleze.

Trebuie să menționez însă aici că împotriva bănuiei lui Schütz István, eu nu am găsit nimic care ar dovedi ca Tamás ar fi avut vreun rol, ca rector, în sinuciderea bizantinologului tânăr (la 42 de ani) și talentat, Gyóni Mátyás.¹⁶⁹ În 1949 era totul pregătit ca Gyóni să fie numit profesor universitar. Szabó Árpád, directorul Institutului Greco-Roman, unde urma să fie numit Gyóni, însă „nu aproba numirea lui Gyóni numai atunci dacă va fi numit și István Borzsák.” Tamás nu era de acord cu această propunere, datorită faptului că la Institutul Greco-Roman era deja un profesor, Harmatta János. Dacă ar fi fost numiți și Gyóni, și Borzsák, atunci ar fi fost trei profesori la Institut. Dar la vremea respectivă ministerul a aprobat numirea a doar zece profesori pentru toată facultatea. Însă Tamás nu s-a opus total numirii lui Gyóni și încerca să găsească o soluție.¹⁷⁰ Până la urmă a și găsit pentru că cu data de 1 ianurie 1950 Gyóni este numit profesor la Institutul Greco-Roman.¹⁷¹ Deci cred că afirmațiile lui Schütz privind faptul că Tamás ar fi jucat vreun rol în sinuciderea lui Gyóni sunt total neîntemeiate. Gyóni este numit profesor universitar exact în timpul decanatului lui Tamás, și se sinucide în 28 septembrie 1955, când Tamás nu era deja nici decan, nici rector.

¹⁶⁷ Adică Lám Leo, jurnalist și pedagog membru al Consiliului Științific, nu este identic cu politicianul György Lázár (n. 1924). Vezi: GOLNHOFER Erzsébet–SZABOLCS Éva, *Lázár György és a magyar pedológia – mítosz és valóság*, Magyar Pedagógia (113) 2013/ 3, p. 131151.

¹⁶⁸ Textul procesului verbal: *Feljegyzés az MTT Kollégiuma részére. Javaslat a Bölcsész-karon leváltandó és helyettük kinevezendő professzorokról*, MTA Lt MTT Iratai 5/3.

¹⁶⁹ SCHÜTZ István, *Fehér foltok a Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába*, Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 156. Despre Gyóni mai vezi: FARKAS Zoltán, *Gyóni Mátyás emlékezete*, Antik Tanulmányok (LV), 2011, 131–133.

¹⁷⁰ Însemnarea lui Tamás din 14 decembrie 1949: ELTE Lt, BTK, DHII, 8/b, 137. dob.

¹⁷¹ Vezi raportul lui Békei Józsefné, secretara de partid a Facultății de Litere din 24 sept. 1952: ELTE Lt, BTK, 8/m, 19. dob.

III.3. ÎN LINIȘTEA CATEDREI

Începând cu anul 1953 Tamás se retrage total la Catedră unde va rămâne ca șeful ei timp de 20 de ani. Este perioada în care catedra va ajunge să aibă cel mai mare număr de profesori și de studenți. Din păcate despre viața studentescă ne-au rămas foarte puține date. Din scrisoarea deja amintită a lui Alexici către Bianu știm de exemplu că la începutul secolului 20 erau cursuri de română la care s-au înscris studenții în număr de 195. E sigur că Alexici a exagerat numărul studenților. Din cercetările lui Cornel Sigmirean știm că în perioada dintre 1867–1928 la Universitatea din Budapesta au studiat 2499 de studenți români. Dintre aceștia la Facultatea de Filosofie în cadrul căreia funcționa și Catedra de Română studiau 383, deci cam șapte studenți pe an. Este mai mult ca sigur că majoritatea studenților înscriși la Facultatea de Filosofie frecventau cursurile Catedrei de Română.¹⁷² Din perioada interbelică nu știm aproape nimic despre studenți. Din scrisorile deja amintite ale lui Tagliavini reiese că studenții săi erau Tamás și Gáldi. În rest nimic. Este foarte verosimil că în această perioadă erau foarte puțini studenți la română, catedra funcționând mai mult nu ca un institut didactic, ci ca unul științific, de cercetare. Începând cu anii '50 însă numărul studenților la universitate va avea o creștere enormă. Dintr-un raport făcut de Tamás ca rector, în 18 decembrie 1953 la data respectivă numărul studenților s-a înmulțit de cinci ori față de numărul studenților din anul 1938, fiind în anul 1953, 58.500 de studenți înscriși la întreaga universitate ELTE.¹⁷³ Astfel și la specialitatea română s-a înmulțit numărul studenților. În general în perioada 1948–1984 erau câte 4-5 studenți pe an.

Și dacă tot a venit vorba de studenți, trebuie să reținem și faptul că în această perioadă nu numai academicienii și profesorii au avut privilegiul să fie evaluați, dar și studenții. Tamás era conștiincios și pe acest teren: cele mai multe evaluări care ni s-au păstrat în arhiva catedrei au fost scrise de el. În aceste caracterizări s-a arătat fața mai bună și mai umană a lui

¹⁷² Vezi: Cornel SIGMIREAN, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2000, passim; Cornel SIGMIREAN, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă. Studenți români la universități din Ungaria între anii 1867–1918*, Simpozion, ed. de Maria BERÉNYI, Giula, 2002, 55–66.

¹⁷³ Raportul lui Tamás: ELTE Lt, Rectori Hivatal iratai, 1/i, 1954, 23/b.

Tamás. În general stăruia să scrie lucruri pozitive despre studenți, dar câteodată era prea mare ispita de a prezenta evenimentele și din punctul de vedere al directivei partidului. „Din punct de vedere politic – scria într-un raport trimis decanului facultății – studenților noștri nu avem nimic de reproșat. E drept că avem câțiva studenți (Rokszin László, anul I, și Mihăescu György, anul III) care câteodată se manifestă într-un stil naționalist român, subestimând și micșorând rezultatele noastre obținute în cadrul construcției socialiste a patriei noastre. De cele mai multe ori acest lucru este rezultatul faptului că acești studenți se informează numai din surse inadecvate și unilaterale. Cadrele didactice de la catedra noastră, în cadrul unor informări și convorbiri prietenești fac tot posibilul ca aceste opinii incriminate (ale studenților) să fie eliminate.”¹⁷⁴

Caracterizările contau cel mai mult la terminarea facultății, fiindcă atunci trebuia specificat și din partea catedrei dacă este de acord cu repartizarea și angajarea studentului respectiv, la locul de muncă stabilit de multe ori chiar cu ajutorul catedrei. Din anul universitar 1961–1962 ni s-au păstrat caracterizările următorii studenți, scrise de Tamás: Bogyirka Emil, Szelezsán Anna, Király Sándor, Kozma Mihály, Petrusán György și Mundruczó János. Iată recomandările lui Tamás privind locurile de muncă viitoare: Mundruczó (tatăl regizorului Mundruczó Kornél) „ar fi un profesor foarte bun” (va începe cariera de profesor într-o localitate mică: Recsk); tot pentru carieră de profesor sunt recomandați și Szelezsán, Bellu Rodanti (la Giula), Kozma Mihály (mai târziu va deveni profesor la Catedra de Română de la Facultatea pedagogică din Seghedin). Király Sándor „nu știe bine limba română, deci ar fi bine să fie angajat la o redacție.” În cazul lui Gheorghe Petrușan locul de muncă era recomandat de către Ministerul Culturii Secția Naționalităților. Intenția ministerului era ca Petrușan să fie angajat la un ziar românesc din Ungaria. Tamás era de acord cu această opțiune.¹⁷⁵ Totuși Petrușan își va începe cariera sa tot la catedra de Română din Seghedin.

¹⁷⁴ Raportul lui Tamás din 3 iunie 1964: ELTE Lt, Román Tanszék, 111/a/1 (iktatott iratok 1956–1966). Despre Gheorghe Mihăescu nu am găsit alte informații. Rokszin László (Valise Roxin, 1944–2007) a devenit mai târziu un jurnalist cunoscut. Vezi: SZÉKELY András Bertalan, *Emlékezés egy hungarus román barátunkra*: <http://www.fovarosiro-manonkormanyzat.eu/kultura/81-emlekezés-egy-hungarus-roman-baratunkra.html>

¹⁷⁵ Vezi caracterizările: ELTE Lt, RFT, 111/a/1.

A mai rămas o caracterizare făcută de Tamás și despre studentul Szász Zoltán cu ocazia plecării acestuia la universitatea de vară din Sinaia. Fără îndoială, din punct de vedere științific, el era pus pe primul loc dintre studenți de către Tamás: „cunoscând dezvoltarea sa profesională de până acum, avem speranțe mari în legătură cu munca sa științifică din viitor.” Intuiția lui Tamás s-a adeverit: Szász Zoltán a devenit mai târziu un istoric de seamă și unul dintre cei mai importanți cercetători de românistică din Ungaria.¹⁷⁶ Pe lângă Szász Zoltán erau studenții catedrei și personalități de seamă ale culturii și științei ca Sárosi Bálint (muzicolog, folclorist), Andrásfalvy Bertalan (etnograf), Polcz Alaine (psiholog), Éry Péter (muzician), sau istoricul Borsi-Kálmán Béla.

În ceea ce privește corpul profesoral după procesul verbal de la ședința departamentală din 20 decembrie 1962, catedra avea pe următorii profesori: Tamás Lajos, profesor, șef de catedră; Pálffy Endre, conferențiar; Domokos Sámuel și Nagy Béla, lectori și Gáldi László profesor delegat.¹⁷⁷ La ședința departamentală din 24 aprilie 1956 s-a discutat problema manualului de literatura română veche.¹⁷⁸ Cu scrierea acestui manual erau însărcinați Domokos și Pálffy. Problema cea mai mare era că Ministerul Învățământului dorea un manual cu două funcții: pe de o parte destinat pentru calsa a II-a gimnazială (pentru gimnaziul românesc din Giula, dar cartea era scrisă în limba maghiară!), iar pe de altă parte destinat pentru studenți, adică să fie și un curs universitar. O altă problemă era că niciunul dintre autori nu era specialist în domeniul literaturii române veche. Critica cea mai competentă venea bineînțeles din partea lui Tamás, lui I. Tóth Zoltán și a lui Gáldi. Problema cea mai mare a manualului după ei era lipsa prezentării confluențelor literare româno-maghiare. Această obiecție era mai mult decât o simplă critică literară. Reflecta de fapt concepția lui Tamás, precum și a lui Gáldi, și a lui I. Tóth, atunci decanul Facultății de Istorie, privind menirea catedrei, adică să devină centrul cercetărilor relațiilor culturale, lingvistice și literare româno-maghiare.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Caracterizarea lui Szász Zoltán se datează din 7 mai 1962: ELTE Lt, RFT, 111/a/1.

¹⁷⁷ ELTE Lt, RFT, 111/b.

¹⁷⁸ ELTE Lt, RFT, 111/a/1.

¹⁷⁹ Menirea Catedrei, pentru a accentua importanța și necesitatea existenței sale, în fața autorităților, conform spiritului de epocă, era concepută, bineînțeles, altfel: „Credem că în lupta împotriva naționalismului și noi am contribuit cu mijloacele noastre modeste. Ce altceva ar putea dovedi mai bine acest lucru decât faptul că studenții

Rezolvarea problemei lectorilor români era tot meritul lui Tamás. Într-o scrisoare din 14 septembrie 1961 a cerut de la conducerea universității aducerea unui lector din România. Cererea a mai fost repetată de câteva ori, dar a trebuit să treacă încă trei ani până când la data de 4 octombrie 1964 a sosit primul lector din România la Catedră în persoana lui Anton Patriciu Goția. De atunci până astăzi prezența lectorilor este asigurată continuu la catedră.¹⁸⁰ Tot de numele lui Tamás se leagă și schimbarea sistemului de admitere în favoarea catedrei. Cândva la sfârșitul anilor '60 s-a introdus sistemul specialităților A-B. Specialitatea română (împreună cu celelalte specialități, așa zise mici, sau de naționalitate: slovacă, sârbă, bulgară etc.) a fost declarată specialitatea B. Acest lucru însemna ca la specialitatea română puteau să intre direct numai acei elevi care au terminat liceul românesc din Gyula. Cei care nu au terminat la Gyula (chiar dacă știau limba română) puteau intra la specialitatea română ca la a treia specialitate. Adică dădeau admitere la două specialități (de ex. maghiară-istorie), și după al doilea semestru puteau să se prezinte pentru admitere și la specialitatea română. Dacă erau admiși, aveau trei specialități: maghiară-istorie-română. În schimb cei care terminau liceul românesc din Gyula puteau intra direct la specialitatea maghiară-română, sau istorie-română. Foarte puțini studenți puteau să-și permită să aibă trei specialități. Această reglementare care era fără îndoială o discriminare pozitivă a elevilor din liceele de naționalitate, a dus repede la scăderea drastică a numărului studenților din catedrele limbilor mici. În scrisoarea din 22 februarie 1970 adresată viceministrului învățământului Polinszky Károly, Tamás cerea restabilirea sistemului vechi, adică admiterea directă a tuturor elevilor indiferent de liceul unde au terminat.¹⁸¹

După retragerea sa la Catedră pe lângă munca didactică și administrativă Tamás va avea din ce în ce mai mult timp și pentru cercetări. În anii

---

noștri de limba maternă română și cei de limba maternă maghiară lucrează, învață și discută chestiuni politice pașnic împreună. De altfel studenții catedrei toți sunt membrii UTC.” (Procesul verbal al ședinței departamentale din 10 ian. 1961.: ELTE Lt, RFT, 111/a/1).

¹⁸⁰ Scrisoare lui Tamás către decanul facultății Székely György despre activitatea lectorului Goția din 18 mai 1971: ELTE Lt, RFT, 111/a/3. După Goția mai erau următorii lectori la catedră: Livia Grămadă, Filip Tănase, Rodica Bogza Irímie, Gavril Scridon, Victor Iancu, Cornel Munteanu iar în prezent Ioan Florin Cioban.

¹⁸¹ ELTE Lt, RFT, 111/a/3.

50 el înlesnează cercetările de albanistică în Ungaria. În vara anului 1952 a făcut o călătorie de studii în Albania împreună cu tânărul său discipol István Schütz. Scopul principal al călătoriei era revizuirea manuscrisului dicționarului albano-maghiar, primul (și până azi ultimul) dicționar de acest gen.¹⁸² Era o lucrare de pionerat, datorită faptului că era printre primii dicționari bilingvi ai limbii albaneze. Materialul dicționarului a fost revizuit de către cei mai importanți lingviști albanezi (de ex. Eqrem Çabej, Alexandër Xhuvani, Lirak Dodbiba, Dhimitër S. Shuteriqi Llazar Siliqi, Mark Gurakuqi). După întoarcerea din Albania, Tamás publică două lucrări legate de această călătorie: un scurt raport, și un studiu mai amplu despre formarea limbii literare albaneze.¹⁸³

Preocupările de albanologie oare au fost numai o sarcină de partid, sau Tamás s-a îndreptat voit spre studierea culturii și limbii albaneze, știind că fără albanistică nu există romanistică (zicală atribuită lui Tagliavini) și călcâiul cel mai vulnerabil al teoriei continuității este reprezentat de paralelisme lingvistice româno-albaneze? Dacă în cadrul cercetărilor de albanologie Tamás nu s-a mai ocupat de problema simbiozei albano-române, și a continuității, în 1955 a fost organizată la Budapesta o ședință la secția de lingvistică a Academiei Maghiare, unde referatul principal a fost ținut de către Iorgu Iordan. Iordan a vorbit despre problema continuității în așa fel încât a făcut câteva gesturi și față de colegii săi maghiari. E ironia sortii că după perioada interbelică foarte tensionată din acest punct de vedere, chiar în cadrul dictaturii staliniste sufocante, se părea, cel puțin pentru un moment, că se vor putea institui în problema continuității condițiile unui dialog constructiv și degajat. Astfel, de exemplu, Iordan a afirmat că numai adepții curentului latinist-naționalist credeau că poporul român s-a format exclusiv la nordul Dunării în vechea provincie Dacia Traiană. „Astăzi însă marea majoritate a specialiștilor spune – continua Iordan – că teritoriul de formare a poporului român nu trebuie restrâns numai asupra Daciei [...], și din contra trebuie să acceptăm că din

¹⁸² *Albán-magyar szótár*, főszerk. TAMÁS Lajos, szerk. SCHÜTZ István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953.

¹⁸³ TAMÁS Lajos, *Beszámoló az Albán Népköztársaságban tett tanulmányutamról*, Akadémiai Értesítő, (LIX) 1952, nr. 496, 320–321; *Albániai tanulmányutam. Az albán nemzeti és irodalmi nyelv kérdése*, MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei (III), 1953/ 3, 265–293.

acest teritoriu a făcut parte și zona nordică a Peninsulei Balcanice (Bulgaria și Serbia veche). [...] Acest lucru înseamnă că procesul de romanizare a trebuit să se ducă la aceleași rezultate pe ambele maluri ale Dunării.”¹⁸⁴ Se vede clar că Iordan continua teoria lui Pușcariu-Gamillscheg-Brătianu, fără să amintească numele lor, ceea ce nu este de mirare de loc, luând în considerare spiritul epocii. (Pușcariu a fost legionar, iar Brătianu numai cu doi ani în urmă a murit în închisoarea comuniștilor.) La sfârșitul prezentării sale Iordan a oferit posibilitatea de intervenție și lingviștilor maghiari la o viitoare ședință care urma să fie organizată în cadrul Academiei Române pe tema continuității. (Până acum nu am găsit nimic care ar dovedi că această sesiune ar fi avut loc.)

În intervenția făcută la prezentarea lui Iordan, Tamás exprima și el bucuria pentru faptul că „în cadrul socialismului care se construiește în cele două țări nu există subiecte delicate, spinoase.” Dar urmează imediat o autocritică ironică și vicleană adresată către cei inițiați: „Lucrarea mea despre aceste chestiuni (etnogeneza românilor) a apărut în 1935 (variantea franceză în 1936), exact atunci când tovarășul M. Rákosi a fost a doua oară citat în fața tribunalului horthysto-fascist. Prin evocarea acestui eveniment nu vreau să fac publicitate în favoarea operei mele care trata așa numita ‘chestiunea română;’ ci mai degrabă doresc să vă fac cunoscută atmosfera politicii culturale de atunci. În perioada respectivă mulți dintre noi am ales să tratăm niște probleme numai pentru aservirea intereselor clasei dominante. Deși din punct de vedere științific am fost onești, dar dat fiind faptul că nu am aplicat încă în decursul demersurilor noastre punctul de vedere al luptei de clasă, am crezut că interesele clasei dominante sunt și interesele întregului nostru popor, inclusiv al țărănimii și al proletariatului. Eu personal în ultimii ani ai războiului mondial mi-am dat seama de jocul murdar făcut de către imperialismul hitlerist cu chestiunea română, atunci când E. Gamillscheg a împiedicat să-mi expun părerile mele contra teoriei lui Pușcariu la universitatea din Berlin.”¹⁸⁵ Spre onoarea lui, după autocritică, nu a renegat concepția sa anterioară despre continuitate: „teoriile (privind etnogeneza românilor) care admit (ca locul

¹⁸⁴ Iorgu IORDAN, *A román nyelv kialakulása és alkotóelemei*, Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei (VII), 1955/ 3–4, 375. Prezentarea lui Iordan a fost tradusă în maghiară de Gáldi.

¹⁸⁵ TAMÁS Lajos *Hozzászólása*, *op. cit.*, 387–388.

de formare al poporului român) ambele maluri ale Dunării se diferă între ele în privința centrului de greutate: unii spun că acest centru (al teritoriului de formare) a fost la sud, alții că la nordul fluviului. Eu am fost, și sunt și acum adeptul centrului de sud, împreună cu O. Densușianu, A. Philip-pide, I. Popovici – cu unele diferențe de detalii, față de ei.”¹⁸⁶

În anii '60 Tamás reușește să publice încă două lucrări importante: *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba*, 1969; un manual universitar, singurul de acest gen până astăzi în limba maghiară. Monografia cea mai importantă, realizată în această perioadă, rămâne fără îndoială *Etymologisch-historisch Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, care îi aduce lui Tamás în final statutul de membru titular al Academiei Maghiare. Este o lucrare de sinteză, rodul unei munci de un sfert de secol. Scopul lui Tamás era unul măreț: adunarea tuturor elementelor maghiare din limba română. Astfel dicționarul cuprinde aproximativ 2800 de cuvinte-titlu. La prima vedere o cifră enormă. Și Tamás a simțit nevoia de a nuanța acest rezultat excepțional precizând deja în prefață că numai 195 de cuvinte pot fi considerate că fac parte din lexicul limbii române comune. Marea majoritate a cuvintelor-titlu (93%) sunt regionalisme. Deci opera lui Tamás era nu numai un dicționar etimologic, dar și un lexicon dialectal românesc. Datorită faptului că aceste regionalisme au rezistat greu față de influențele limbii literare și multe dintre ele au și dispărut până azi, astfel numai din dicționarul lui Tamás putem ști astăzi că au făcut cândva parte dintr-un dialect român. Însă marea scrupulozitate a lui Tamás de a introduce fiecare cuvânt maghiar care a fost rostit vreodată în limba română a dus și la exagerări. Au fost introduse în dicționar și acele cuvinte care nu pot fi considerate nici măcar regionalisme, ci niște elemente maghiare folosite de către unii bilingvi care știau și ei că nu este vorba despre cuvinte românești (de ex. *aproiosag*, *cheghelem*, *haghiotec* etc.)¹⁸⁷ În ciuda acestui fapt opera lui Tamás rămâne o lucrare monumentală salutăată cu mult entuziasm de către lingviștii maghiari, dar din partea română tratată cu oarecare suspiciune. Singura recenzie care a fost publicată în limba română a fost scrisă de către un lingvist maghiar (Béla Kelemen). Aprecierea lui Alexandru Niculescu

¹⁸⁶ Ibidem, p. 389.

¹⁸⁷ Vezi recenzia lui KELEMEN Béla: *Cercetări de Lingvistică* (XII) 1967/ 2, 323–327.

redă cel mai bine această receptare ambiguă: „Lucrarea cea mai însemnată dedicată acestor probleme [adică a împrumuturilor române din maghiară] rămîne aceea a lui Lajos Tamás (1904-1984), excepționalul *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta 1966 – din păcate prea puțin luată în considerație și consultată de lingviștii din România.”¹⁸⁸

La sfârșitul vieții sale Tamás putea să constate cu stisfacție că opera sa privind romanistica în general și mai ales etnogeneza românilor este reabilitată chiar de către romaniști germani. În 1983 manualul universitar de romanistică al lui Tamás este tradus în limba germană de către Rainer Schlösser și Johannes Kramer.¹⁸⁹ Tot Johannes Kramer împreună cu Wolfgang Dahmen vor scrie un foarte frumos necrolog în 1984 despre Tamás, care este totodată și prima încercare din partea romaniștilor occidentali de a aprecia la adevărata sa valoare teoria imigraționistă a lui Tamás: „Pe lângă această operă monumentală [este vorba despre *Etymologisch-historisches Wörterbuch...*] nu sunt apreciate așa cum ar trebui lucrările lui Tamás despre istoria timpurie a limbii române. Acest lucru se explică, pe de o parte prin faptul că marea majoritate a acestor lucrări au fost scrise în limba maghiară. Pe de altă parte în aceste opere el arăta că teoria privind existența românilor la începutul evului mediu pe teritoriile nord-dunărene, se poate pune just sub semnul îndoielii. Ori această concepție nu se acordă nici cum cu crezul naționaliștilor români privind locul de formare a poporului român. Ar fi bine dacă aceste lucrări ale lui Tamás ar primi și ele atenția cuvenită.”¹⁹⁰

Aprecierea echilibrată a activității lui Tamás din partea romaniștilor germani este cu atât mai importantă cu cât, în privința activității lingviștilor și istoricilor maghiari, sunt multe nedumeriri din partea specialiștilor occidentali. Astfel, de exemplu, un cercetător de seamă al sud-estului Europei, Gottfried Schramm vede în toată activitatea științifică maghiară legată de problema continuității aservirea aspirațiilor de putere ale

¹⁸⁸ Alexandru NICULESCU, „Romania hungarica” – contacte lingvistice și culturale româno-maghiare, *Vatra* (XXXV) 2005/ 1–2, 116.

¹⁸⁹ Lajos TAMÁS, *Einführung in die historisch-vergleichende romanische Sprachwissenschaft*, Gerbrunn bei Würzburg, Lehmann, 1983 (Romania occidentalis, Bd. 8).

¹⁹⁰ Wolfgang DAHMEN–Johannes KRAMER, *Lajos Tamás*, *Balkan-Archiv* (Neue Folge 9) 1984, 9–10.

lui Hitler: „Sunt convins că lucrările publicate atunci au încercat să justifice cu mijloacele științei aspirațiile de putere ale lui Hitler, care a adus mai mulți români sub dominație maghiară, decât maghiari pe care i-a eliberat de sub dominația română. Trebuie să recunosc că, în ciuda acestui fundal politic sumbru [...], este o performanță colectivă surprinzător de bogată, care a atins, prin greutatea argumentelor și conștiința metodelor netulburată de angajamentul politic, culmea de până atunci a discuției.”¹⁹¹ Scrie acest lucru Schramm, despre Tamás, care, cum am văzut mai sus, în momentul în care Hitler ajunge la putere, se lepădă de numele său german, refuză să intre în Volksbund, în timp ce adversarii săi cochetau cu nazismul (Gamillscheg), sau chiar intrau în rândurile SS-ului (Valjavec) sau ale Gărzii de Fier (Pușcariu).

III.4. EVADARE SPRE STRUCURALISM: CAZUL LUI GÁLDI

Imediat după terminarea războiului, Gáldi își exprima frica de consecințele „eliberării” de către sovietici: se temea că Ungaria va fi smulsă din sfera culturală occidentală. Un amplu studiu publicat în 1947 în care aparent este vorba numai de chestiuni pur lingvistice, trădează această îngrijorare a lui Gáldi. După el asemenea Uniunii Lingvistice Balcanice (Sprachbund) există o unitate lingvistică la nivel structural și în cazul limbilor așa zise dunărene, mai exact central-europene. Adică există similitudini lingvistice între limbi care din punct de vedere genetic nu sunt înrudite. Scopul lui Gáldi era demonstrarea cu metode lingvistice (ergo exacte, științifice) existența Europei Centrale, ca o regiune care se poate delimita net de Europa Orientală (ergo Uniunea Sovietică și Pensinsula Balcanică). Iată numai un singur exemplu din argumentarea lui Gáldi: în limba română, albaneză și bulgară există vocala medială *ă* (ə), care este un fonem balcanic. În limbile maghiară, franceză, germană și în unele dialecte nord-italiene un corespondent al acestei foneme este vocala palatală labială semideschisă și închisă *ö, ü* (ø, y). Deci aceste vocale sunt vocale occiden-

¹⁹¹ Gottfried SCHRAMM, *Destine timpurii ale românilor. Opt teze referitoare la localizarea continuității latine în Europa de Sud-Est*, trad. de Tudor Soroceanu, Cluj-Napoca, Komp-Press, 2006, 13. Varianta originală vezi: Zeitschrift für Balkanologie, (XXI) 1988/2, 223–241; (XXII), 1986/1, 104–125; (XXIII), 1987/1, 78–94.

tale – spune Gáldi – și astfel limba și cultura maghiară face parte din zona cutlurală occidentală: „zone de răspândire a acestor două-trei foneme corespunde exact cu hotarele zonelor de cultură occidental-catolică versus oriental-ortodoxă.”¹⁹²

Era o ipoteză destul de riscantă, chiar dacă se baza pe autoritatea structuraliștilor. A și fost uitată repede, iar când a fost redescoperită peste 20 de ani la o conferință a „conducătorilor de institute literare din țările socialiste” a fost calificată de către istoricul literar slovac Anton Popovič drept hungarocentristă și naționalistă.¹⁹³ Din punct de vedere lingvistic era greu de apărut concepția, deși în anii '70 doi lingviști de seamă (Harald Haarmann și Décsy Gyula) au scris vaste monografii despre Uniunea Lingvistică Dunăreană (Donausparcbund).¹⁹⁴ Nu este întâmplător că o renaștere a ideii dunărene are loc la sfârșitul anilor '80 (mai ales în Ungaria) atunci când se ivește din nou dorința de a delimita o zonă europeană centrală. Susținătorii tezei de data asta erau în primul rând istorici și istorici literari (de ex. Jenő Szűcs, Hanák Péter, Csaba Kiss Gy.) Atitudinea lingviștilor față de Uniunea Lingvistică Dunăreană era însă o respingere aproape totală. „În istoria lingvisticii locul teoriei Uniunii Lingvistice Dunărene este în camera de vechituri” – scria Fodor István, discipolul lui Tamás, în 1984.¹⁹⁵ Câțiva ani mai târziu însă concepția lui Gáldi referitoare la Uniunea Lingvistică Dunăreană va fi total reabilitată de către un slavist maghiar renumit, Hadrovics László. În ciuda acestui fapt în lingvistica de azi această teorie este tratată cu multă prudență.¹⁹⁶ Totuși, nu trebuie să uităm ce s-a ascuns în spatele acestei concepții lingvistice în gândirea lui Gáldi: teama de invazia culturii și a politicii orientale reprezentată atunci de Uniunea Sovietică stalinistă. Și această frică a fost cât se poate de reală. Mai

¹⁹² GÁLDI László, *A Dunatáj nyelvi alkata*, 1947 republicat în: *Helyünk Európában*, II, kiad. RING Éva, Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 47. (Am folosit ediția din 1986.)

¹⁹³ *A szocialista országok irodalomtörténeti intézetvezetőinek konferenciája Budapesten*, Helikon (XI) 1965/4, 469. Vezi și: FRIED István, *A közép-európai szövegüniverzum*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2002, 167–168.

¹⁹⁴ Harald HAARMANN, *Aspekte der Arealtypologie. Die Problematik der europäischen Sprachbünde*, Tübingen, 1976; DÉCSY Gyula, *Die linguistische Struktur Europas: Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft*, Wiesbaden, 1973.

¹⁹⁵ FODOR István, *Van-e a Dunatájnak egységes nyelvi alkata? Az areális tipológia egy elvi kérdése*, Magyar Nyelv (LXXX), 1984/ 2, 185.

¹⁹⁶ HADROVICS László, *A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága in Nyelvünk a Duna-tájon*, kiad. BALÁZS János, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989, 27.

ales că Gáldi nu a vrut să facă concesii mari noului regim care se instala în Ungaria de după 1948. Nici nu avea cum. Studiul său despre Mussolini nu a fost uitat. Comisia de verificare a Universității Pázmány l-a considerat vinovat pentru această scriere, deși i-a acrodat lui Gáldi pedeapsa cea mai ușoară: muștrarea. Astfel Gáldi a reușit să rămână la universitate, dar nu ca profesor titular, ci doar ca suplinitor pentru tot restul vieții sale.¹⁹⁷

După astfel de antecedente Gáldi se dedică studierii unor domenii total neutre din punct de vedere politic: versificația și lexicografia. În plus în anii '50 nu strica dacă omul se mai făcea și slavist. Și Gáldi s-a și făcut. Și încă ce slavist: când era bursier la Paris făcea cursuri de limba rusă la profesorul Boris Unbegaun; iar după 1945 a scris împreună cu un alt slavist maghiar renumit, Hadrovics László cel mai de seamă dicționar maghiar-rus și rus-maghiar (apărut pentru prima dată în 1951). Reabilitarea totală din punct de vedere științific a avut loc în cadrul procesului de doctorat din anul 1954. Gáldi era din 1943 membru corespondent al Academiei Maghiare, dar după retrogradarea sa deja amintită din 1948 a fost nevoit să susțină din nou o teză de doctorat. Va scrie deci o lucrare voluminoasă despre istoria lexicografiei maghiare din perioada 1779–1838, care va ieși de sub tipar cu titlul: *A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957. Era o temă cât se poate de departe de orice aluzie politică. Comisia era compusă din cei mai de seamă lingviști ai vremii: președintele era Tamás, oponenții Pais Dezső, Bárczi Géza și Mészöly Gedeon. Câștigând titlul de doctor al Academiei Maghiare, Gáldi reușește să aibă un loc de muncă și la Institutul Lingvistic al Academiei Maghiare.

Neavând funcții de conducere, Gáldi avea timp să se avânte din nou cu mare entuziasm în cercetare științifică. Merită remarcat că după 1957 marea majoritate a cercetărilor sale țin de domeniul românisticii. Acest lucru se datora printre altele și faptului că Gáldi reușește în această peri-

¹⁹⁷ Iată argumnetarea comisiei: „persoana în cauză a scris un articol laudativ și elogios, fără vreun motiv acceptabil, despre stilul și persoana lui Mussolini. Acum și el recunoaște că ar fi fost mai bine dacă nu scria acest articol. S-a constatat deasemenea că în primăvara anului 1943 Gáldi, având o însărcinare semioficială, și-a petrecut un timp destul de îndelungat în Italia, unde a ținut trei prezentări. Astfel prin atitudinea sa a influențat opinia publică în favoarea puterilor centrale, fapt ce este cu atât mai grav încât este vorbă despre un savant renumit și apreciat.” ELTE Lt, BTK 8/m, Igazoló Bizottság Iratai, 1945–1946.

oadă să profite de colaborările culturale româno-maghiare desfășurate sub egida politetei socialiste. Prima carte publicată în România de către Gáldi a fost o monografie ponderoasă despre stilul poetic al lui Eminescu, apărut în 11.000 de exemplare.¹⁹⁸ Cercetările lui privind poetica lui Eminescu au stârnit și curiozitatea poliției secrete din Ungaria. Dintr-un raport făcut pentru locotent-colonelul Eperjesi László din 28 noiembrie 1964 reiese că Gáldi „este un dușman al orânduirii noastre”. Datorită relațiilor sale italiene – continuă raportul – a fost invitat la o conferință despre Eminescu organizată la Veneția, de către partea italiană a UNESCO-ului, care este de orientare de dreaptă. Gáldi a fost însărcinat din partea Academiei Române cu scrierea unei monografii despre Eminescu. Când i-am înștiințat pe cei interesați, că atitudinea politică a lui Gáldi lasă mult de dorit, au râs numai, și ne-au declarat că lor le trebuie numai monografia. Tovarășul Tolnai [istoricul literar Tolnai Gábor, 1910–1990] și Óvári [Miklós, 1925–2003, la vremea respectivă membru suplinitor în Comitettul Central al partidului comunist maghiar MSZMP] nu sânt de acord cu faptul că scrierea acestei monografii a fost încredințată lui Gáldi.”¹⁹⁹ Deși nu este specificat în raport cine sunt acei „interesați” care râdeau de îngrijorările semnatarilor raportului, cred că este vorba despre funcționarii Securității din România. Este ceva grotesc est-european în actul prin care ofițerii și politicienii maghiari împreună cu un istoric literar vor să apere pe români de nefasta influență politică a lui Gáldi, și vor să împiedice publicarea monografiei despre Eminescu, zicând că atitudinea politică a lui Gáldi nu este corespunzătoare.

Deși monografia lui Gáldi până la urmă a ieșit de sub tipar, nici agenții și ofițerii de securitate nu au lucrat degeaba: lui Gáldi nu i s-a permis participarea la conferința din Veneția, amintită și în raport. Acest lucru reiese din raportul lui Gáldi făcut asupra călătoriei sale de studii la București între 12–21 ianuarie 1965, când, la Institutul de Lingvistică din București,

¹⁹⁸ L. GÁLDI, *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964.

¹⁹⁹ Raportul s-a păstrat în dosarul agentului „Raffy” și este semnat de către Sebestyén Sándor, locotent-colonel; Harangozó Szilveszter, maior; Kiss József, maior: ÁBTL, 3. 2. 4. K-2235, fol. 57–58. Despre relațiile între cele două servicii de securitatea statului vezi: FÖLDES György, *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*, Napvilág, Budapest, 2007, 56.; Stefano BOTTONI, „Baráti együttműködés”: a magyar-román állambiztonsági kapcsolatok (1945–1982), *Történelmi Szemle* (LIII) 211/2, 246–247.

într-altele, s-a întâlnit și cu redactorii Dicționarului Eminescu. În raportul său adresat Ministerului Afacerilor Externe Maghiare în mod isteț și șiret, relatează despre întâlnirea sa cu Ion Coteanu și cu redactorii dicționarului care „și-au exprimat regretul în privința faptului că, datorită unui ordin venit din partea organelor superioare, nu am putut participa la simpozionul Eminescu organizat la Veneția, și astfel nu am avut posibilitate să apar concepția privind redactarea dicționarului Eminescu.”²⁰⁰ În ciuda unor astfel de manevre în perioada 1964–1976 Gáldi a reușit să publice pe lângă monografia sus amintită încă două lucrări scrise în limba română la editurile românești de prestigiu: *Introducere în istoria versului românesc*, Minerva, București, 1971; *Introducere în stilistica literară a limbii române*, postfață de Florica Dimitrescu, Editura Eminescu, București, 1976 (editată deci postum). Tot rodul acestei perioade este și lucrarea în franceză despre prozodia lui Lucian Blaga (*Contributions à l'histoire de la versification roumaine. La prosodie de Lucian Blaga*, Budapest, 1972) publicată însă în Ungaria, cum de fapt și monografia despre istoria versificației românești: *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.

Aceste lucrări au stârnit un ecou viu în viața literară română a vremii. Mai ales lucrările de versificație aveau o bună recepție.²⁰¹ Acest fapt se datorează în primul rând circumstanței că din istoriografia literară românească lipseau aproape total cercetările de versificație. Unele interpretări făcute pe baza materialului poetic eminescian ale lui Gáldi însă prezintă un interes nu numai pentru eminescologi, dar și pentru teoreticieni literari, dat fiind faptul că aceste analize ne relevă precaritatea stilisticii și într-o oarecare măsură și o problemă mai generală a științei literare. Iată un exemplu. Sorin Alexandrescu lauda la Gáldi faptul că profesorul maghiar

²⁰⁰ Raportul lui Gáldi din 25 ianuarie 1965: MNL-OL KUM, XIX-J-1-j, 1956/95. d. IV-730. t. Este vorba despre *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, red. Tudor VIANU, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1968.

²⁰¹ Despre monografia Eminescu vezi: Flora ȘUTEU, *Limba Română* (XV) 1966/1, 196–197. Despre monografia *Introducerea în istoria versului românesc* de Valentin TAȘCU (*Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*, XVI, 1972/2, 370–371.); de Marin Bucur (*Revista de Istorie și Teorie Literară*, XXI, 1972/3, 559–561.). Despre *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, de S. GOLOPENIȚA-ERETESCU (*Revista de Etnografie și Folclor*, 10, 1965, nr. 4, p. 435–438), precum și studiul lui Cornel REGMAN, *Problemele de stilistică și versificație românească în studiile unui filolog maghiar*, *Limba Română* (XI) 1962/1, 115–117.)

prin analiza comparată a unei figuri retorice, tricolonul (repetiția ternară) dovedea valoarea poeziei eminesciene.²⁰² Alexandrescu nu avea de unde să știe că cu 20 de ani în urmă Gáldi lauda genialitatea stilistică a lui Mussolini exact analizând măiestria cu care utiliza ducele tricolonul. Iată tricolonul ca instrumentul predilect al propagandei fasciste și totodată ca o dovadă a genialității lui Eminescu.²⁰³

Oare dacă depistăm existența tricolonului în opera unui scriitor, sau în discursul unui politician, putem deja afirma că respectivul este un geniu, adică opera pe care a realizat-o este o operă valoroasă? Eu cred că lipsa sau prezența tricolonului (sau a oricărei alte figuri de stil) nu ne spune nimic despre esența și mesajul operei. Ori fiecare operă este scrisă nu pentru a fi un simplu schelet de admirat, ci să aibă un mesaj, să spună ceva cititorului. Din această cauză îmi plac, mie personal, mai mult operele lui Gáldi scrise înaintea anului 1948, când încă nu se ocupa doar cu descrierea minuțioasă a structurii unei opere, dar încerca să descifreze și mesajul operei respective. Este grăitor în acest sens articolul lui Gáldi din 1947 despre simbolistica celei mai cunoscute poezii a lui Eminescu, *Luceafărul*. Gáldi analiza persoana Luceafărului din perspectiva psalmului 110, versul 3 în care Dumnezeu spune următoarele: „Din pânțe, mai înainte de luceafăr, te-am născut.” Analizând variantele poeziei lui Eminescu, rămase în manuscris în contextul psalmului, Gáldi afirma că Luceafărul lui Eminescu nu este altceva, decât a treia persoană divină a Sfântei Treimi. Fiindcă Luceafărul este chiar simbolul poetului – continuă Gáldi – megalomania lui Eminescu a ajuns chiar până la acel punct, încât poetul s-a zeificat pe sine însuși. Se poate accepta, ori se poate constata sau critica această interpretare a lui Gáldi, dar este mult mai incitantă la discuție decât enumerarea metaforelor și a silabelor accentuate și neaccentuate, procedeu aplicat cu atâta hărnicie în monografia scrisă despre stilul poetic al lui Eminescu, din care bineînțeles că lipsește total analiza contextului biblic al *Luceafărului*.²⁰⁴

²⁰² Rezencia lui Sorin Alexandru despre *Stilul poetic*: Viața Românească (XVIII) 1965/4, 165.

²⁰³ GÁLDI, *Stilul poetic*, op. cit., 54.

²⁰⁴ GÁLDI László, *Lucifer és Luceafăr*, EphK, (LXV) 1941, 115–120. Compară cu: GÁLDI, *Stilul poetic*, op. cit., 165–192.

Fără îndoială, perioada în care au fost Tamás și Gáldi cele două persoane hotărâtoare ale Catedrei de Română a constituit epoca de aur a catedrei. Erau unanimi apreciați nu numai în Ungaria dar și în întreaga Europă. În Ungaria fără ei astăzi n-ar exista nici romanistică, dar nici românistică. Venind din atmosfera plurilingvistică și multiculturală a Monarhiei Austro-Ungare au avut talent și erudiție lingvistică ieșite din comun: amândoi știau perfect limba germană, franceză, italiană, română și maghiară. Tamás învăța și albaneză încă la Paris, iar în 1952 făcea o călătorie de studiu mai amplu în Albania. Gáldi era specialist nu numai în slavistică, dar știa foarte bine și limba greacă, având o bursă de un an în Grecia, în urma căreia a scris tot o operă de bază: *Les mots d'origine Néogrecque en Roumaine à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939. În plus, Gáldi era și poet (publicat chiar de cea mai prestigioasă revistă literară maghiară interbelică, *Nyugat*) și muzicolog, ceea ce se poate spune numai despre puțini critici și istorici literari care se ocupau de versificație sau prozodie.

III.5. DOI FILOLOGI HARNICI: DOMOKOS SÁMUEL ȘI NAGY BÉLA

După pensionarea lui Tamás, va fi numit șeful catedrei Sámuel Domokos (1913–1995) la data de 10 noiembrie 1972. Domokos funcționa deja la Catedră ca aspirant din de 20 octombrie 1948.²⁰⁵ Își termină studiile universitare la Universitatea I. Ferdinand din Cluj la specialitatea maghiară-română. Până în anul 1944 este profesor de română la liceul românesc din Năsăud. În 1944 este înrolat în armata maghiară, dar nu este trimis pe front. Între noiembrie 1945 – 1 septembrie 1947 este profesor la Gimnaziul Reformat și Gimnaziul Fazekas Mihály din Debrecen. La 12 iunie 1946 primește titlul de philosophiae doctor la Universitatea Pázmány. În 1954 își depune la Academia Maghiară teza sa de doctorat, reușind pe data de 29 martie 1956 să-și obțină titlul de candidat al științelor literare.²⁰⁶

Domokos a rămas tot timpul vieții sale un savant de talia veche, pozitivistă. Scria lucrări care necesitau un efort și o muncă enormă, dar puțin

²⁰⁵ ELTE, BTK, DHII, 8/b, 135. dob., ELTE, BTK, RFTK.

²⁰⁶ Vezi autobiografiși diplomele lui Domokos în ELTE, BTK, RFTK.

spectaculoase. În știința literară astfel de domenii sunt: bibliografia și editarea textelor. Domokos în fiecare domeniu a reușit să pună pe masă opere de referință. Urmând exemplul lui Veress Endre, a continuat bibliografia română-maghiară editând două volume ponderoase (878, respectiv 911 de pagini) *A román irodalom magyar bibliográfiája* vol. I. (1830–1960), vol. II. 1961–1970, Bukarest, Kriterion, 1978.²⁰⁷ Lucrarea este de un folos enorm pentru cei care studiază relațiile literare româno-maghiare. Bibliografia este axată în primul rând în domeniul receptării literaturii române în cultura maghiară. Astfel sunt prelucrate datele bibliografice ale 438 de scriitori români traduși în limba maghiară. Număr impozant. Dar aruncă totodată o rază de lumină și asupra caracterului contradictoriu al acestei receptări spectaculoase. Din nicio altă literatură nu s-a tradus atât de mult în maghiară decât din cea română, și nu este nicio altă limbă în care s-ar fi tradus atât de mult din literatura română. Totuși, traducerile (în afara unor excepții) sunt făcute de scriitori maghiari de linia doua sau a treia, rezultând astfel niște traduceri minore. (De exemplu primul volum de Eminescu care conținea traducerea maghiară integrală a singurului volum de poezii publicat în timpul vieții lui Eminescu a fost realizat de către Sándor Kibédi, cine astăzi nici nu figurează în cel mai nou dicționar al literaturii maghiare (*Új Magyar Irodalmi Lexikon*, főszerk. PÉTER László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.) Un alt lucru grotesc este faptul că aproape 70–80% din scriitorii traduși sunt niște autori de rangul al cincilea, astăzi uitați cu totul de discursul literar românesc (Iosif Fura, Moise Cilibi, Gheorghe Chirculescu etc.) De ce trebuia traduși ei în limba maghiară, când nici în literatura română nu au jucat aproape nici un rol? Sau lucru și mai ciudat: József Attila traduce, printre altele, poezia unui Mihail Cruceanu (1887–1988) despre care se poate remarca astăzi doar atât că a intrat în PCR încă la constituirea acestuia (în 1921) și că a trăit 101 de ani.²⁰⁸ Intervin și anomalii de ordin politic: poezia lui Mihai Beniuc, de exemplu cu titlul *Cântec pentru tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej* tradus de

²⁰⁷ Vezi recenziile: VITA Zsigmond, *Domokos Sámuel: A román irodalom magyar bibliográfiája*, Korunk, 1966/12. – BUSTYA Endre, *Úttörő monográfia és ami kimaradt belőle*, Utunk 1972/5; BALOGH Béla–KLACSMÁNYI Sándor, *Adalékok a román irodalom magyar bibliográfiájához*, Korunk, 1971/12, 1947–1948.

²⁰⁸ Poezia lui Cruceanu tradusă de József Attila (*Toamna pe stradă*) *Az ősz az utcán*, Szép Szó, 1936, 213.

patru scriitori maghiari separat (Szemplér Ferenc, Székely János, Szász János, Bárdos B. Artúr) este publicată în anul 1951 de cinci ori de către patru reviste maghiare. O altă poezie a lui Beniuc (*E bine*) este tradusă de doi scriitori maghiari: Kicsi Antal și Sándor Kányádi. Traducerea lui Kányádi este publicată de unsprezece ori (!) între septembrie 1962 și august 1963 (deci într-un an). Numai în revista *Művelődés* apare de trei ori în trei numere diferite.²⁰⁹

O altă latură a activității lui Domokos era editarea textelor folclorice. Din acest punct de vedere e de remarcat editarea basmelor unui povestitor bilinvgv (român-maghiar) din Micherechi, Vasile Gurzău. Materialul a fost înregistrat între 1960–1966. Aceste texte prezintă o adevărată curiozitate nu numai pentru istoricii literari, ci și pentru folcloriști. Cu atât mai mult dacă luăm în considerare că o parte a povestirilor nu a fost editată nici până azi, rămânând pe benzi de magnetofon. Ar fi bine dacă aceste înregistrări ar fi publicate și în forma audio, nu numai transcrise, așa cum a făcut Domokos. (Benzile se află la biblioteca Catedrei noastre.)²¹⁰ Tot în acest cadru al editărilor a publicat un material valoros, adunat de fapt de Andrei Veress, dar rămas în manuscris, despre tipografia din Buda, privind editarea textelor românești în secolele 18–19: *A Budai Egyetemi Nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780–1848*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1982. Monografia cea mai importantă a lui Domokos rămâne fără îndoială cea scrisă despre Ocatvian Goga (*Octavian Goga, a költő és műfordító*, Kriterion, Bukarest, 1971) apărută într-o variantă prescurtată în 1978 și în traducere românească. Las la o parte însă aprecierea acestei opere, fiindcă se poate citi despre ea un excelent eseu scris de către Hergyan Tibor în prezentul volum.

Ultimul șef de catedră cu cine se încheie epoca kadaristă a Catedrei, a fost Nagy Béla (1925–1995). Fiind bursierul Colegiului Mocsáry ajunge la Catedră în anul 1951 ca asistent universitar. La început s-a anunțat de a avea o carieră didactică și științifică spectaculoasă: în anul 1966 reușește să-și obțină titlul de candidat al științei literare cu o lucrare scrisă despre

²⁰⁹ Despre problemele receptării literaturii române vezi și: JENEY, *Fordított folyamatok*, op. cit.

²¹⁰ Culegeri editate: *Méhkeréki néphagyományok: Vasile Gurzău meséi*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 1963 (A Magyar Népmesekatalógus Füzetek 2); *Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

viața și activitatea lui Dimitrie Eustatievici. Din păcate după această dată, în afara unor mici publicații scrise cu scopul popularizării literaturii române în cultura maghiară, și a unui studiu mai amplu despre o gramatică românească din secolul al XVIII-lea, păstrată în Biblioteca Arhiepiscopală din Kalocsa, nu a mai scris aproape nimic. Chiar și teza sa de candidat a fost publicată (în traducerea română) doar cu 20 de ani mai târziu de la data susținerii.²¹¹ Cercetările cele mai valoroase ale lui Nagy se leagă de o gramatică românească aflată în Biblioteca Arhiepiscopală din Kalocsa. Manuscrisul gramaticii a fost descoperit în 1908 de către Iosif Siegescu și este de o importanță deosebită fiind prima gramatică românească scrisă în limba latină, dar a fost uitată pe nedrept de filologia românească. Acest lucru se datora după Nagy Béla faptului că în 1932 Carlo Tagliavini, după ce a scris un studiu despre gramatică, a împrumutat manuscrisul de la Biblioteca Arhiepiscopală, ținându-l la el până în anul 1960, când datorită eforturilor secretarului de stat responsabil pentru viața ecleziastică (Állami Egyházügyi Hivatal) din Ungaria, Miklós Imre, manuscrisul a fost reacapat de la Tagliavini.²¹²

În cadrul Catedrei lui i-a venit sarcina administrativă. Și a fost un funcționar și un administrator harnic. Astfel, deși se ocupa atât pe plan științific cât și didactic de teme mai puțin interesante pentru studenți și pentru publicul mai larg (istoria limbii române, literatura română veche), asigura mediul liniștit de cercetare pentru ceilalți colegi: Gáldi, Tamás și în primul rând Domokos. Cu Nagy Béla se încheie istoria catedrei din epoca comunismului.

²¹¹ NAGY Béla, *Viața și activitatea lui Dimitrie Eustatievici*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.

²¹² NAGY Béla, *Les manuscrits roumains de Kalocsa*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Linguistica (XIV) 1983, 201–217. Studiul lui Carlo Tagliavini, *Despre Lexicon compendiarum latino-valachicum*, Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii Literare, seria III (IV) 1932, 187–199. Lőrincz Réka atrage atenția asupra faptului că pentru susținerea afirmației sale privind împrumutul de treizeci de ani al lui Tagliavini, Nagy Béla nu aduce nicio dovadă bibliografică: LŐRINCZ Réka, *Egy XVIII. századi román nyelvtanhoz kapcsolódó nyelvleírás-történeti észrevételek*, Magyar Nyelv (CI) 2005/1, 65. Gramatica a fost editată doar în 2001: *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*, ed, critică de Gheorghe Chivu și Lucia Wlad, Editura Academiei Române, București, 2001.

III.6. ÎN VÁLTOAREA VREMURILOR

Istoria catedrei a fost totdeauna influențată de starea relațiilor cultural-politice româno-maghiare. Am văzut deja că după avântul promițător din anii 1946–1948, relațiile între cele două țări încet dar sigur încep din nou să se răcească. Am amintit deja cât s-a realizat din programul generos, ridicat la nivel de lege în ambele țări al acordului cultural româno-maghiar încheiat în 1947. În scrisoarea din 6 ianuarie 1949, Rákosi Mátyás expunea lui Gheorghe Gheroghiu-Dej deja problemele colaborării culturale maghiaro-române. Atunci încă conflictul a fost luat serios de ambele părți. Astfel peste o lună o delegație maghiară formată din Rákosi, Gerő Ernő și Rajk László face o vizită la București. În convorbirea din 19 februarie 1949 la care din partea română au participat Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Luca Vasile, Iosif Chișinevschi și Alexandru Moghioroș, Gerő i-a reproșat tovarășilor români că în privința acordului cultural româno-maghiar „din motive pentru noi de neînțeles, din partea tovarășilor români s-a manifestat o rezervă oarecare. Discuții serioase au avut loc în privința creării instituțiilor științifice iar în privința bursierilor au fost asemenea discuții serioase. Ca un fel de compromis s-au stabilit câte 10 bursieri, număr care privind pe de o parte numărul maghiarimii din Ardeal, pe de altă parte faptul că din punct de vedere tehnic cum s-ar completa, este absolut insuficient și nu satisface nevoile. Au venit 50 de studenți albanezi. Noi am fi dorit să trimitem mai mulți studenți în România. Nu putem trimite, fiindcă nu avem decât 10 locuri pentru bursieri. [...] Institutul științific nu a fost înființat. [...] Ne-am înțeles că se vor înființa la Budapesta și la București instituții științifice cu două filiale, ceea ce este curpins și în convenția de bază (acordul cultural.) [...] Trebuie constatat cu toată obiectivitatea că convenția încheiată toamna trecută, ceea ce ar fi trebuit realizat a fost tratată de ambele părți cu foarte mare ușurință.”²¹³

²¹³ Despre scrisoarea lui Rákosi și procesul verbal al convorbirilor vezi: *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*, ed. de Andreea ANDREESCU–Lucian NĂSTASĂ–Andrea VARGA, Centrul de Resurse pentru Diversitatea Etnoculturală, Cluj, 2002, 596, 598–599, 614, 615, 618. Lásd még: *Vasfűggöny Keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról (1948–1955)*, vál., szerk., FÜLÖP Mihály–VINCZE Gábor, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 113–114, 118–147.

Întâlnirea nu a adus însă niciun rezultat. În viitor la nivelul cooperărilor culturale și științifice vor reapare aceleași teme delicate: continuitatea daco-romană, relațiile „celor trei țări românești” (Ardeal, Moldova, Țara Românească) în evul mediu, revoluția pașoptistă, primul război mondial și Republica Sfaturilor din Ungaria, tratatul de la Trianon, epoca hortystă. Metoda propagandistică în domeniul istoriografiei era asemănătoare cu cea aplicată în perioada interbelică: trebuiau căutați și promovați specialiști occidentali care acceptau punctul de vedere al istoricilor români. Punctul cheie va fi din nou continuitatea: „conducerea politică urmărește cu o deosebită atenție chestiunea continuității [...] și este foarte îngrijorată din cauza unor manifestări străine care critică teza continuității. După presuposițiile conducerii politice în amplificarea acestori activități Budapesta are un rol semnificativ” – scria ambasadorul maghiar Sándor Rajnai la data de 5 martie 1980.²¹⁴

În anii '60–'70 Catedra a scăpat de atenția propagandei române. E drept, cum am văzut membrii ei nu s-au ocupat cu teme delicate. Tamás și Gáldi au suspendat total cercetările privind etnogeneza românilor, Dimitrie Eustatievici sau poveștile lui Vasile Gurzău nu constituiau nici o primejdie pentru „prietenia celor două popoare.” Scandalul a izbucnit spre sfârșitul anilor '80 când istoricul Miskolczy Ambrus, coautorul faimoasei *Istoriei Transilvaniei* editată în trei volume a devenit șeful Catedrei. Cauza concretă pentru care Catedra a ajuns ținta atacurilor era nu numai prezența lui Miskolczy pe lista autorilor a *Istoriei Transilvaniei*, ci angajarea în anul 1990 a lui Gelu Păteanu. Păteanu era unul dintre cei mai sinceri admiratori ai literaturii maghiare, și unul dintre cei mai buni traducători ai literaturii maghiare în limba română. S-a născut în 1925 la Cluj, într-o veche familie românească ardeleană, care era de religie romano-catolică. Tatăl său, avocatul Petre Păteanu între 1918–1922 a jucat un rol important în organizarea serviciului de informații românești, Siguranța. Între 1943–1944 Păteanu era cadetul școlii militare din Sibiu, iar după terminarea războiului și-a urmat studiile universitare la Facultatea de Drept din Cluj. Nu și-a scris însă lucrarea de diplomă, astfel nu a reușit să obțină o diplomă universitară. Între anii 1952 și 1953, timp de 9 luni, a fost deportat la muncă forțată (colonie de muncă) la Canalul Dunării.

²¹⁴ Raportul lui Rajani: MNL-OL, KUM, XIX-J-1-j, 1980/75. d.

Vina lui Păteanu a fost că criticase reforma bănească și asculta la radio Vocea Americii.²¹⁵

Între anii 1970–1978 lucrează la redacția ziarului maghiar editat la București, *A hét*. Începând cu anul 1958, pentru activitatea dușmănoasă la adresa statului român, îi este deschis un dosar de urmărire la Securitate. În 1978 în urma unei calomnii răuvoitoare (ar fi traficant de droguri) este hărțuit de Securitate, soția sa fiind chiar întemnițată. Cu ajutorul UNESCO-lui însă reușește să se disculpeze. Treptat-treptat va fi total exclus din viața literară românească, Securitatea împiedicând publicarea versurilor sale.²¹⁶ Se dedică exclusiv traducerii literaturii maghiare, reușind să traducă operele celor mai importanți scriitori maghiari (nuvelele lui Móricz Zsigmond, romanul *Iszony* al lui Németh László, sau al lui Eötvös József *A falu jegyzője*, Karinthy Frigyes, *Utazás a koponyám körül*, Arany János, *Toldi*; Bornemissza Péter, *Magyar Elektra* etc.) în limba română. Traducerile lui Gelu Păteanu constituiesc astăzi adevărate rarități și curiozități pentru traductologi. Cea mai interesantă operă a sa este traducerea scrisorilor lui Mikes Kelemen (1690–1761). Fiindcă Păteanu nu a vrut să modernizeze limba lui Mikes, dar nu a vrut să folosească nici limba română vorbită din epoca lui Mikes, care fiind plină de neogrecisme ar fi fost pentru un cititor român modern greu de înțeles, Păteanu a inventat o limbă literară românească fictivă pentru secolul al 18-lea, total inteligibilă pentru cititorul secolului douăzeci, în care a transpus textul maghiar al lui Mikes. Pentru această operă a fost distins cu premiul Uniunii Scriitorilor Maghiari „A magyar irodalom fordításáért”.²¹⁷

²¹⁵ ACNSAS dosar nr. 2804, P 064292, Ancheta Păteanu Gelu, fol. 12.

²¹⁶ Vezi dosarele de urmărire ale lui Păteanu, în care sunt păstrate și poeziile sale (cam vreo 150 la număr, unele chiar în variante originale autografe, altele xeroxate): ACNSAS, dosar I. 57920 vol. 1. și vol. 2. dosar I 452890/1. Vezi și: Curriculum vitae al lui Păteanu: ELTE, BTK, RFTK. Interviu cu el în revista: Hitel (VI) 1993/6, 60–65, precum și: FODOR Sándor, *Kortársuk voltam – kortársaim voltak*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 203, 170–175; MISKOLCZY Ambrus, *El nem hangozhatott búcsú Gelu Páteanútól*, Kortárs (39) 1995/11, 81–82.

²¹⁷ MIKES Kelemen, *Scrisori din Turcia*, selecție, note și postfață de Dániel VERESS, pref. Paul CERNOVODEANU, trad. Gelu PĂTEANU, Kriterion, București, 1980. Despre premierea lui Păteanu vezi raportul lui Garai Gábor, prim secretarul Uniunii Scriitorilor, către Barity Miklós șef de secție al Ministerului Afacerilor Externe: MNL MOL, KÜM, XIX-J-1-j, 1980/167.d. Analiza lingvistică a traducerii: NAGY Sándor István: *En úgy szeretem már Rodostót, hogy soha el nem felejtethem Zágont!* – Gelu Păteanu Mikes Kelemen „Törökországi leveleinek” román fordításának nyelvi sajátosságai, prezentare

În 1978 se retrace într-un mediu pur unguresc, în satul Inlăceni iar apoi la Atid (jud. Harghita). După evenimentele din decembrie 1989 va fi amenințat dur de repetate rânduri de către Vatra Românească, atrocitățile mergând până acolo încât la data de 15 martie 1990 se trage cu arma de foc asupra mașinii în care călătorea. În urma acestor evenimente se mută la Budapesta. Pentru angajarea sa la Catedra Română intervin o serie de scriitori și intelectuali maghiari ca Sütő András, Borbándi Gyula, Mészöly Miklós, Göncz Árpád, Décsy Gyula.²¹⁸ În septembrie 1990 începe să predea câteva ore de traductologie (ca bursier al fundației Soros-Bethlen) la Catedra Română. Imediat este atacată întreaga Catedră în ziarul *Vatra Românească*, iar mai târziu și în *Jurnalul Harghitei*.²¹⁹

Prea multe cuvinte nu are rost să risipim asupra acestor critici. Scrise într-un ton murdar, josnic, ne aduc aminte de stilul propagandei securiste. Din păcate însă s-a implicat și la nivelul academic în această campanie denigratoare. Profesorul Gavril Scridon care între 1982–1991 a fost chiar lectorul Catedrei, publica o recenzie într-o revistă de prestigiu despre Anuarul catedrei (*Europa-Danubiana-Balcanica-Carpathica* I, 1993) dedicat vieții și operei lui Eminescu. În această recenzie Scridon relua vechile acuzații aduse la adresa Catedrei de către Vatra Românească. Iată cele mai importante dintre acestea: „Dacă până în 1988, catedra a avut în frunte un filolog, de la această dată șeful catedrei a fost numit un istoric, unul din coautorii celebrei Istorii a Transilvaniei (3 volume 1986). Nici această formulă n-ar fi de neacceptat dacă actualul șef al catedrei, specialist în istoria Transilvaniei, cunoscător al limbii române învățate pe maidan, n-ar fi impulsivat de cele mai rele intenții față de cultura română. [...] Într-un timp record de numai 5 ani a distrus bunele tradiții ale catedrei de filologie română, pe care a transformat-o într-o catedră de istorie a Transilvaniei. Nici acest lucru nu ar fi atât de grav, dacă în spatele acestei demolări nu s-ar ascunde condamnabile intenții revizionare. [...] Tot așa după cum, în locul unui transfug, cu nume românesc [Gelu Păteanu], care și-a înjurat

făcută la conferința: A Nyelv és kép, alkalmazott nyelvészeti konferencia, Kodolányi János Főiskola, Budapest, 2013. november 4.

²¹⁸ Recomandările lor vezi la: ELTE, BTK, RFTK.

²¹⁹ V. R., *Vitrina cu mercenari. Doi impostori – ambasadorii culturii românești la Universitatea din Budapesta*, Vatra Românească, 1991. oct. 15. 4–5; Mihail GROZA, *La Budapesta se ticluiește statuia unui erou*, Jurnalul Harghitei (V) 1993, nr. 783, 8. iulie 1993, 1, 3.

neamul și țara cu cele mai murdare expresii, răsplătit prin încadrarea într-un post de docent la amintita catedră, deși nu are decât studii medii [...] ar fi numit un român, ceatățean fidel al statului maghiar. A fost preferat trăpădușul, care pentru înalta trădare a mai fost premiat și cu suma de 300.000 forinți de către aventurierul episcop Tőkés László. Dacă am calcula cei 30 de arginți ai lui Iuda am ajunge la raportul de 10. 000 de forinți pentru un argint biblic.”²²⁰ Această atitudine a lui Scridon este cu atât mai bizară cu cât luăm în considerare faptul că nu numai că a fost timp de zece ani lectorul Catedrei Române, dar cunoștea la fel de bine cultura și literatura maghiară ca și Gelu Păteanu. Scridon s-a născut în 1922 într-o zonă veche grănicerească din ținutul Năsăudului. În 1942 se înscrie la Facultatea de Teologie Greco-Catolică dar nu o termină. În 1943 a făcut timp de două luni armata la Budapesta. În 1946 își ia licență în filologie modernă și își începe cariera de profesor liceal la Năsăud, apoi continuă la Sângeorz-Băi și la Cluj. Fiindcă a fost membru al Partidului Național Țărănesc din 1952 este urmărit de către Securitate.²²¹ Între timp devine lector pentru limba română la Universitatea Bolyai. După desființarea universității Scridon va fi numit la Catedra de română și limbi străine de la Institutul de Medicină și Farmacie din Târgu Mureș (1959–1964). Totodată este și decan al Facultății de Filologie și șef al Catedrei de română de la Institutul Pedagogic din Târgu Mureș (1960–1967). La data de 12 decembrie 1966, devenind membru PCR, Securitatea închide dosarul de urmărire al lui Scridon.²²²

Pe lângă cercetările sale legate de viața și opera lui Coșbuc a mai publicat doar o singură carte, care merită să fie menționată. Este vorba de monografia *Istoria literaturii maghiare din România 1918–1989*, publicată de două edituri diferite în același moment. Deși un panegirist al lui Scridon scria că această operă îl consacră pe autorul ei „în rândul cercetătorilor de nivel internațional”²²³ în realitate lucrarea în pricină este un

²²⁰ Gavril SCRIDON, *Comentarii maghiare despre Eminescu*, Steaua (XLIV) 1995/1–2, 10–11.

²²¹ ACNSAS dosar I 310771.

²²² ACNSAS dosar I 310771, fol. 29.

²²³ Părerea lui Nicolae Trifon este citată de Teodor TANCO, *În posteritate*, Steaua (XL-VII) 1996/9–10, 26. Cartea în 1996 a apărut la Cluj la Editura Pro Media Plus și la Editura Sfinx. Culmea ironiei: apariția la Editura Sfinx a fost sprijinită de Fundația Soros pentru o Societate Deschisă, fundație al cărei bursier era la Budapesta și Gelu Păteanu.

eșec.²²⁴ Cartea este pur și simplu un lexicon cu înșirarea datelor biografice și bibliografice (cu mari și esențiale lipsuri însă) a scriitorilor maghiari din România din perioada 1918–1989. Tot inventarul de o mărime considerabilă (609 de pagini) are un singur scop: a demonstra că literatura maghiară din România „nu s-a putut forma și dezvolta decât în condițiile generoase asigurate de țara noastră, favorabile și în perioada interbelică, dar cu totul stimulatoare, material și moral, mai ales în anii de după 1944.”²²⁵ Bineînțeles că după astfel de antecedente „literatura maghiară din România a cunoscut un regres rapid după dictatul de la Viena din august 1940, care a dat Ungariei horthyste partea de nord a Transilvaniei. Noile autorități s-au dovedit mai neînțelegătoare decât cele românești. Scriitorii maghiari rămași în Ardealul de nord s-au trezit dintr-o dată lipsiți de acele instituții pe care le realizase generația interbelică. Revista Korunk este interzisă. Producția literară sărăcește. Se infiltrază literatura ușoară de la Budapesta cu gusturi mercantile și mecanisme de difuzare care dovedeau totala neînțelegere a autorităților față de problemele și situațiile specific locale aici, față de tradițiile literaturii celor două decenii de existență în cadrul statului român. Se desfășoară, fără nicio stânjenire acum naționalismul.”²²⁶ Iată România ca bunul părinte ocrotitor al literaturii maghiare din Ardeal, iar Ungaria ca hărțuitorul ei. O idee interesantă dacă nu chiar absurdă, în spatele căreia însă se vede clar mesajul autorului: de ce nu sunt mulțimiți maghiarii din Români, de ce tot cer drepturi mai multe, când iată că au destule, fiindcă altfel nu ar fi posibil să aibă o literatură atât de bogată.

Prin descrierea traiectoriului intelectul al lui Gelu Păteanu și al lui Gavril Scridon am vrut să prezint două atitudini diferite din partea intelectualității române manifestată față de Catedra Română. Două personalități aproape din aceeași generație, cu tradiții culturale foarte asemănătoare: originari din Ardeal, de religie greco- respectiv romano-catolică, bun cunoscători ai literaturii maghiare, dar ajungând la atitudini total

²²⁴ Vezi recenziile detaliate ale lui DÁVID Gyula, *Egy könyvről, amely nagy vállalkozás is lehetett volna*, Korunk (VIII/1) 1997/1, p. 134–141; KÖLLŐ Károly in Erdélyi Múzeum (LIX) 1997/1–2, 264–266.

²²⁵ Gavril SCRIDON, *Istoria literaturii maghiare din România 1918–1989*, Editura Sfinx, Cluj-Napoca, 1996, 6–7, 8.

²²⁶ *Ibidem*, 27.

diferite față de cultura și literatura maghiară, și, la fel, la o concepție total diferită și despre cultura și literatura română. Unul, deschis mânat de o sinceră curiozitate și de o voință de colaborare echilaterală, vrea să transmită literatura maghiară de cea mai bună calitate confrăților săi români; altul, frustrat, plin de complexe, folosește literatura maghiară doar ca pretext pentru a arăta cât de buni și generoși sunt românii, și cât de nemulțumitori și nerecunoscători sunt maghiarii. Aceste două tipuri de reacții se pot generaliza. Catedra noastră de-a lungul existenței sale a stat mereu între două focuri. Atacurile continuă și astăzi: ori în stilul publicistic de propagandă de joasă speță,²²⁷ ori mai sofisticate, învelite într-un discurs pseudoștiințific.²²⁸ Dar avem și prieteni. Recenzia lui Scridon și-a primit răspunsul cuvenit din partea unui membru al tinerei generații de istorici de atunci.²²⁹ Susținerea și sprijinirea Catedrei este dovedită și de acei intelectuali români care au vizitat-o și au ținut prezentări aparținând elitei culturale românești,²³⁰ precum și de cei care au acceptat invitația noastră și au participat la conferința festivă organizată la data de 26 aprilie 2013 cu ocazia serbării a 150 de ani de la înființarea catedrei, prezentări care sunt publicate în volumul prezent.

²²⁷ Eva IOVA SIMON, *Inerții universitare*, Foaia Românească, 19 septembrie 2009; Eva IOVA SIMON, *Catedra de română de limba maghiară de la Budapesta*, Foaia Românească, 26 noiembrie 2012.

²²⁸ Gabriel MOISA, *Istoriografia românilor din Ungaria 1920–2010. Între deziderat și realitate*, Editura NOI, Gyula, 2010, 61–64; 175–176.

²²⁹ Lucian NĂSTASĂ, *De la ignoranță la discreditare*, Timpul, 27. octombrie 1995, nr. 27, 14.

²³⁰ Iată doar câteva nume ilustre: Mircea Dinescu, Andrei Pippidi, Laurențiu Ulici, Matei Vișniec, Ioan Chindriș.

RÖVIDÍTÉSEK/PRESCURTĂRI:

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ACNSAS = Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor
    Securității
AECO = Archivum Europae Centro Orientalis
AIIC = Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca
BAR = Biblioteca Academiei Române, București
BTK = Bölcsészettudományi Kar
DHII = Dékáni Hivatal Iktatott Iratai
ELTE BTK RFTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészet-
    tudományi Kar Román Filológiai Tanszék Könyvtára
ELTE Lt = Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára
EphK = Egyetemes Philológiai Közlöny
IBI = Igazoló Bizottság Iratai
MKSz = Magyar Könyvszemle
MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
MTA Lt = Magyar Tudományos Akadémia Levéltára
MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
MTT = Magyar Tudományos Tanács
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
RFT = Román Filológiai Tanszék

2013. április 26-án az ELTE Tudós Klubjában és a Budapesti Román Kulturális Intézetben konferenciát tartottunk a budapesti Román Filológiai Tanszék alapításának 150. évfordulóján. A konferenciát tanszékünknek a kolozsvári „Gheorghe Barițiu” Történeti Intézet együttműködésével elnyert OTKA-pályázata tette lehetővé, valamint a Magyar–Román Történész Vegyesbizottság és Románia Budapesti Nagykövetségének erkölcsi támogatása.

Europica Varietas

Jelen kötetünkben e konferencián elhangzott előadások bővített és szerkesztett változatai olvashatók.

ISBN 978-963-284-592-0

